

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXVI. KÖTET

2014. 2. FÜZET

Régi vagy új folklorisztika kell-e nekünk?

*

Tandem (az egyszavas idézet)

*

Faludi Ferenc magyar műzsájának köntösei. Kiadói olvasatok

*

A kazak nyelv színnevei

*

Műhely

*

In memoriam

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2014

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Feyné Vincze Mária, Tánzos Vilmos, Veress Károly

A szám szerkesztője

Egyed Emese

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România; e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Voigt Vilmos

Régi vagy új folklorisztika kell-e nekünk?*

Women sit or move to and fro, some old, some young.

The young are beautiful – but the old are more beautiful than the young
(Walt Whitman)

(Mielőtt a tárgyra térnék, a szerzőt határolnám – újmagyarul doszpodpéterelném – körül...)

Csakúgy, mint más társadalomtudományok esetében, a folklorisztikát illetően is az a meggyőződésem, hogy a (felkészült, tehetséges) fiatal kutatók érdekesebbek, zseniálisabbak, mint az idősek. Ha valóban elmemozdító tanulmányokat ajánlhatok a magyar folklórkutatás iránt érdeklődőknek – ilyen írásokat sorolnék fel. A magyar folklór történeti és nemzeti értékeit Erdélyi János és Kriza János fogalmazták meg mindmáig a legjobban. A fiatal Róheim Géza vagy Honti János összehasonlító folklorisztikája, Ortutay Gyula egyéniségkutatása, Diószegi Vilmosnak a magyar sámánizmusról adott rajza máig hatásosabb, mint szerzőik később írott munkái. Erdélyi Zsuzsanna legelső imaközlése váltott ki igazán országos mozgalmat. Olykor, ha maga a szerző már nem is volt tizenéves, viszont először összegezett valamit, hasonló a helyzet: és ilyen írásaikhoz képest másoktól meg tőlük maguktól a későbbi dolgozatok halványabbnak tűnnek. Katona Lajos fogalomrendszere, Bartók Bélától a „népzenénk és a szomszéd népek népzenéje” dolgozat, Marót Károly „magyar ritológiai” tanulmányai ilyenek – máig utolérhetetlenek.

Sietek viszont hozzátenni, hogy a fiatalokkal szemben az idős szakembereknek is megvan a maguk előnye. Ők már sok mindent megértek, balanszírozott véleményük alakulhatott ki. Gondolkodásmódjuk megfontoltabb, unalmasabb, ám anyagismeretük (sőt háttérinformáltságuk) szinte kimeríthetetlen, érvelésük pedig egyenesen „bölcös” lehet. Persze a legtöbb fiatal számára ez összefüggéstelen, szükségtelenül szerteágazó, sőt cinikus. Az öregek nem mindig (!) dőlnek be minden újdonságnak, ha anyagi érdekük engedi, ragaszkodnak akár a mások által már elért eredményekhez, felismerésekhez. Olvasták pályatársaik műveit, látták kiállításait. Sajnos erre nehezebb nyilvánvaló ilyen példákat találni, bizonyos szempontból akár személyhez kötött okokból. Az erre jelölhetőek között vannak, akiket még hatékony korukban egyenesen kikergettek a magyar folklorisztikából (ne legyenek illúzióink, a folyamat máig tart!), mások pedig maguk nem írtak „kései” áttekintéseket. Olyan szégyenletes példákat is hosszan sorolhatnánk, amikor egész generációk számára sem volt megadott a folklórkutatás lehetősége (mint az egykori Romániában, Szerbiában, Szlovákiában, Ukrajnában). Ilyen esetben, ha később jobbra fordult a sors, az „első” munkák és a „szintézisek” szinte egymásba tolnak. Talán Vargyas Lajos volt az egyetlen magyar folklórkutató a közelmúltból, akinek megadott, hogy élete végső szakaszában is monográfiákban tehesse közzé elgondolásait, leírhatta mindazt, amit

Voigt Vilmos (1940) – folklorista, az MTA doktora, ny. egyetemi tanár, Budapest – voigtbudapest@gmail.com

* Elhangzott Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesületben 2012. február 16-án.

tudott. Dömötör Tekla hagyatékában sem találtak közöletlen szöveget. Klasszikus folkloristánk, Martin György esetében viszont már előbb jelent meg a „szintézis”, és csak utána (sőt még máig sem teljes mértékben) látott napvilágot a „megalapozás”.

Azért nekem még volt szerencsém bölcs öregekkel is találkozni, akik áttekintéssel bírtak kutatási területükről! Ugyanakkor mélyen sajnálom, hogy közülük többen (mint például Bálint Sándor vagy jó barátja, Scheiber Sándor) gazdag életművük teljében, ám azt nem befejezve távoztak el az élők sorából.

Minthogy a magyar *folklorisztikáról* beszélnek, illő elmondani, mit nevezhetünk ennek. Közismert módon ez a magyar folklór tudományos kutatása. De hát ezt hallva már tolul is a következő kérdés: mi is a magyar *folklór*? (Az előbbi tehát „metafogalom”, az utóbbi „tárgyfogalom”.) Praktikus definícióval a magyar népi kultúra egyik fontos területe a folklór. Pontosabb és tüzetesebb meghatározással a „társadalmi tudat” egy jól körülírható tartománya. Amivel kapcsolatban meg elméletileg következik a harmadik kérdés: mely történeti korra (korokra) vonatkozóan beszélhetünk egyáltalán magyar folklóról?

Itt is először praktikus választ adhatunk. Ha a magyar folklór tipikus jelenségeit (mint a népmese, népdal, népballada, néptánc, népzene, népszokások, néphit, bizonyos fokig a népművészet stb.) értjük ide, szinte minden esetben azt tapasztaljuk, hogy igazában csak a 19. századtól kezdve gyűjtötték össze az ilyen tényeket. A korábbi korszakok „magyar folklórára” rendszerint csak következtethetünk. Folklorisztikánk ismerői tudják, hogy ezek a „múltba néző” következtetések egymástól homlokegyenest ellenkező célúak, módszerük és eredményük lehetnek. Volt, aki honfoglalás előtti magyar mesékről és strófikus népdalszövegekről beszélt, mások e jelenségeket csak pár évszázadig, úgy 1603. július 10-énél biztosan későbbre tudják visszafelé követni. Egyesek a magyar népballadát a benne szereplő foglalkozásnevek mint családnevek miatt 16. századinak, mások ennél jóval régibb, középkori vallon telepe-sektől átvettnek vagy éppen ennél jóval későbbi „szentimentális női műfaj”-nak mondták. Az irodalomtörténész Tárkányi Bóta László az erdélyi nemesi családnevekben talált meg rengeteg balladatémát! Az egész új stílusú magyar népdal dallamait pedig hol Tinódi korához, hol a 19. század végéhez kapcsolták. Természetfeletti erejű táltosaink ősrökságát pedig — *ad libitum* — hol Szibériában, hol a nyugat-európai levéltárak periratai közt vélték megtalálni. Hangszeres népzeneink eredetét illetően pedig a különböző et(h)nomuzikológiai felfogások mindmáig igazán még össze sem ütköztek – noha a vetélkedő szakkutatók e téren is homlokegyenest másként értelmezik ugyanazokat a jelenségeket.

Még sorolgathatnám e csillagszóró sziporkáit. És amennyire nem baj, hogy nem csak egyetlen ötletben kell hinnünk – annyira meggondolkoztató, hogy szemmel láthatólag a történeti azonosítás módszertana mennyire ismeretlen maradt előttük... Ugyanis, mielőtt bármilyen történeti-összehasonlító búvárkodásba fognánk, előbb célszerű azon gondolkodni, milyen adatok állnak is rendelkezésünkre, és ezek milyen következtetéseket tesznek lehetővé. **ÉS MILYENEKET NEM!**

Megint csak a józan észre kell hivatkoznom. Folklórunk 1848 előtti szakaszáról, vagyis még a feudalizmus végső szakaszához köthető magyar folklóról azért van képünk. Szinte ennek folytatásaként kezelte a kutatás az ezt követő későbbi generációk folklóráját, legalábbis az első világháború idejéig. E korban ugyan nagyot változik a falu képe, itt is megjelenik a pénzforgalom, a bérmunka, az agrárproletariátus stb. – egy mára többek szájában avítnak tekintett, ám igen pontos szóval – a „kapitalizmus”. Ilyen távlatban érdemes értelmezni azt

is, hogy ekkor már az újfajta művelődési lehetőségek: mondjuk a sorkatonaság, az iskolázás, akár még a nyomtatott kiadványok hatása sem elhanyagolható. Éppen a „feudalizmus kori” magyar folklórnak a 19. század végére már „széles körben ismertté” válása következtében a folkloristák többsége nem az akkor legközkedveltebb folklórtermékeket, hanem inkább a régi „vadrózsák” újabb változatait, csökevényeit (*survival*) kereste. Már Ceaușescu „uralkodott”, amikor Kibédén még az évszázaddal előbb is ismert balladák egyre fogyó ismeretét (is) vizsgálták. Vargyas Lajos az akadémiai kézikönyvbe (*Magyar Néprajz V. Népköltészet* – 1988) írott áttekintésében 31 régi balladát és vagy 10, ezek továbbfejlődésének tekintett szöveget mutat be majdnem 100 nyomtatott lapon. Az „új balladák”-ra viszont mindössze 8 lap jut, 3 példa említésével. (Még ennél is negligálóbban kezeli más, katalogizáló műveiben azt az „újabb balladakincset”, ami a 19. század utolsó harmadától szinte mindmáig a „nép” körében valóban közismert, előtérben levő volt.) A „munkásfolklor” témáit új buzgók újabban mindenből kihagyják. Viszont Lükő Gábor egy, a magyarban adatolatlan *taht/tat* madárnévvel nemesak Tata városának nevét, hanem a *táltos* szó etimológiáját kapcsolja össze az „ugor eredetmitósszal”. Vagyis az „időben visszafelé nyomozás” ~ egészen a mitológiáig – mindmáig kedvelt eljárás maradt. Ugyanekkor arról, hogy kártyáznak a magyar parasztok, szinte még leírás sem készült. (Lásd végre Vasvári Zoltán: *Bolond aki nem kártyázik. A kártyajáték a hagyományos közösségek életében a XX. században*. 2008.) A berukkolást/rukkolást már a népszínművekben (és persze, az olasz operákban) is ábrázolták, a verbuválást pedig akár a néprajzkutatók által oly ritkán emlegetett Kacsóh Pongrác–Heltai Jenő daljátékából (*János vitéz*, 1904) is ismerik a magyarok. Milliók osztályrésze volt! Ám a *Magyar Néprajzi Lexikon* nem ismert ilyen címszót. A falvakba is igen hamar eljutó mozisokról most talán végre elkészül egy disszertáció! Amikor már az 1980-as évek legelejétől kezdve Kovács Ákos a hatvani múzeumban kiállította a szöveges textiltalvédőket, majd áttekintette a madárijesztőket, az országút széli közlekedési balesetek áldozatainak szentelt emlékeket (stb.) – még enyhén fogalmazok, ha úgy mondom, nem tartották mindezt kutatásra érdemes témáknak a néprajzos „kollégák”.

Mindebből azt hámoznám ki, hogy noha folkloristáink gyakran éppen azt nem vizsgálták, ami a szemük előtt zajlott, azért nyilvánvaló, hogy a folklórnak a 19. század és a 21. század elején már nem azonos. Sőt éppen az ezzel a kérdéssel foglalkozó kutatások csekély száma miatt voltaképpen azt sem tudjuk biztosan, minek alapján periodizálhatnánk az utóbbi két évszázad magyar „folklóráját”. Amikor 1978-ban közzétettem éppen e korszak időkeretében „a magyar folklór akkulturációjáról” szóló dolgozatomat, csak a társadalmi-kulturális kereteket rajzoltam meg. És – módszertanilag is szokatlan módon – 2000-ig (!) extrapoláltam néhány tényező fejlődési tendenciáit. Természetesen – csakúgy, mint kollégáim – ekkor nem láttuk előre az 1989-ben bekövetkezett társadalmi változásokat, amelyek azóta igazán érdekes fordulatokat is vettek.

Úgy foglalhatom össze akkori nézeteimet, hogy a 19. századi „hagyományos falu” társadalmi és művelődési megváltozása eredményezte a folklór háttérbe szorulását. A 20. század második felében a mezőgazdaság „szocialista átszervezése”, majd bizonyos keretek közt modernizálódása – vagyis két, egymásnak ellentmondó jelenség – egyaránt a folklór megszűnéséhez vezetett. Akkor, mintegy 35 évvel ezelőtt, azt persze nem láttam, hogy az újabb privatizáció (az elmúlt negyedszázad során) már egy szétzilált, népessége mozgékony részét elvesztő faluban zajlik le, és többek között mindez a művelődési intézmények szétverését is eredményezte. És nem láttuk előre az „egyházi” ideológia e korszakban egy darabig tartó erősödését, majd

ismét stagnálását, sőt visszaszorulását. Pedig akkor már – kezdeményezésünkre – volt „vallási néprajzi” kutatás, amelyben az egyházi népelettel foglalkoztunk. Mára a „hagyományos falusi folklór” visszaállítása teljességgel kivihetetlen illúzió.

Ugyanakkor, a társadalmi lét bonyolultságát jelzendő, vannak „ellenpéldák” is! Romániában, Kárpátalján, sőt bizonyos fokig Szerbiában is a hiánygazdaság meg az etnikai korlátozottság tovább megőrizte a falvak kollektivitását, amelybe a hagyományos folklór továbbélése is bizonyos fokig belefért. Még a különben prosperáló Szlovákiában is a magyar iskoláztatás nehézségei következtében is a magyar lakosság „elfalusiasodik”, a kultúra alacsonyabb szintjéhez tapad hozzá – az általános modernizálódás ellenére is.

És Budapesten megjelent a folklór külső pártolása is: a *sokféle folklorizmus* jelenség, amelyek közül a „táncház”-mozgalom minden borús előrelátás ellenére máig él. (Lásd legkivált a ma már majd két évtizede megjelenő *FolkMagazin* számait.) Természetesen itt is jó, ha tudjuk, hogy ez sem előzmények nélküli. Már a 18. század végén veresnadrágos „huszár”-öltözetbe bújtatták főuraink a cigányzenekarukat, az majd később a galántai vasútállomáson is így köszöntötte a Bécs felé pöfögő gyorsvonatokat. Meg azután volt a 20. század elején Habsburg Etelka főhercegnő által pártfogolt, operaházi „matyó-bál”. Majd a 34. Eucharisztikus Világkongresszus (1938) alkalmával kulminálódott „Gyöngyösbokréta” is. A táncházjelenség eddigi értékelői inkább ezt az előzménysort említették. Úgy látom, azonban ennél fontosabb lenne a táncház „különbözőségének” hangsúlyozása: ez ugyanis határozottan más kívánt lenni, mint a kor kultúrafogyasztó mechanizmusai: más, mint a magyar Állami Népi Együttes, vagy a Mojszejev-együttes műsora, és a táncház nem azonos még a ma helyébe lépő „világzenével” sem.

A falu és a folklór elmúlásának általános freskóján azonban ezek az ellenpéldák csak egyes üde színfoltok.

Ha egy kissé elgondolkozunk azon: időben „megtől meddig” beszélhetünk magyar folklóról, első tekintetre váratlan ötletek juthatnak eszünkbe.

Elsőnek mindjárt az, hogy egy-egy korszak „bennlakói” ugyan nagyon pontosan kell hogy érzékeljék azt, mikor és milyen társadalomban élnek, ám ezt áttekintésben vagy elméletileg alig tudják megfogalmazni. Gyakran az utókor sincs jobb helyzetben! Hogy a magyar folklór története szempontjából egy igen fontos korszakra utaljunk, a 18. századot a magyar történetírók még évszázadokkal később is egymástól szögesen eltérő módon ítélték meg. Előbb a *Pro patria et libertate!* szabadságküzdelmek szégyenletes végét, a Habsburgoknak való behódolást, a nemzeti sajátosságok elleni támadást látták e századot meghatározónak. Trianon után viszont Szekfű Gyula „labanc” történetírása a *Pragmatica sanctio* korát egyenesen idealizálta. Kosáry Domokos magisztrális áttekintése (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* – először 1980-ban, majd kiegészítve is) egészen más, komplex, egy mondatban aligha összefoglalható képet ad. Kosáry külön figyelmet fordított nemcsak a magyar „népi kultúra” tényeire, hanem a történeti magyar folklorisztika tárgykörére is. Ám műve korábban jelent meg, azelőtt, hogy ő a magyar folklorisztika éppen e korszakot illető művelődéstörténeti újraértékelésének eredményeit megismerhette volna. Könyve későbbi kiadásának (1996) kötetzáró „kiegészítésében” ugyan messzemenő egyetértéssel hivatkozik munkáinkra – ám ezt már ekkor nem tudta beilleszteni a maga rendszerezésébe, hanem csak további adatként említette. Ma már nyilvánvaló, hogy a magyar történeti folklorisztika szempontjából fordulópontot jelentő tanulmánykötet (a Hopp Lajossal és Küllös Imolával együtt szerkesztett *A megváltozott hagyomány. Folklór, irodalom,*

művelődés a XVIII. században – amely az 1988-as jelölés helyett csak 1990-ben jelent meg, ám évekkel ez előtt kész volt) végre valódi történeti forrásadatokra hivatkozik, nem pedig fantazmagóriákra (egyszersmind román, ukrán, orosz, német, szlovák, szlovén szaktanulmányokat is közöl). Alapjaiban kellett volna hogy megváltoztassa folklorisztikánk történeti szemléletét. Ez azonban csak (kis) „részben” következett be! Szerencsére viszont a negyedszázaddal ezelőtti áttekintés bizonyos részeiben mára már el is avult: Küllös Imola (és később Csörsz Rumen István) áldozatos szövegkiadó munkája következtében ma már ezerszámra vehet figyelembe valaki e korra vonatkozó hiteles, kommentált szövegadatokat –már ha ez egyáltalán érdekl. Még visszatérünk arra a kérdésre, hogy a Küllös Imola által „közköltészetnek” nevezett kéziratos szöveganyag mennyiben „folklor”, és mennyiben „irodalom”, ám az kétségtelen tény, hogy verses népköltészetünk egyetlen valódi kutatója sem engedheti meg magának napjainkban, hogy ezt a mára több kötetben publikált szöveganyagot alaposan ne ismerje.

Noha mind korábbi, mind későbbi időszakokat illetően is felvetendő a magyar folklór nemcsak interetnikus, hanem egész egyszerűen komparatív vizsgálatának fontossága, ám a 18. század ebből a szempontból is fontos tanulságokat tehet felismerhetővé.

Sajnos néhány évszázados vagy még régibb írástól eltekintve nálunk fel sem merült az a kérdés: hány etnikum folklórja kapcsolódott össze Magyarországon? Vajon csak az az egyetlen lehetséges megoldás, ha csupán a magyar folklórt mutatjuk be, amint a *Magyar Néprajzi Lexikon*, az akadémiai *Magyar Néprajz* vagy akár a *Magyar Néprajzi Atlasz* teszi sok-sok kötetében? (Szerencsére azért nálunk a más népek folklóráját kutató tevékenységet is megtaláljuk – ám más keretek között, és most éppen a szinoptikus szemléletet hiányoljuk!)

Hogy ne pusztán a „népek egyenlőségére”, akár „barátságára” utaló nemes mondatokat puffogtassuk, csak néhány tényre utalnék.

Köztudott, hogy a magyar népmesék, népballadák bizonyos típusai a cigányok körében akkor is gyűjthetők voltak, amikor a magyarok már nem emlékeztek ezekre. Ám felvetette-e valaki azt a kérdést: ez mióta elképzelhető? Valóságos házi agitációt kellett folytatnom, hogy folkloristáink nézzenek utána, a 19. században magyarul feljegyzett (és kiadott) meseszövegek közül melyek származhattak cigány mesemondóktól. Csokonai kályhafűtő cigány Szuszmirjának magyarul mesélése nyilván a korabeli valóságot tükrözi.

Az ún. „kéziratos énekköltészet” 16. századi kezdeteitől fogva századokon át ugyanazon kéziratokban találunk szlovák és magyar verseket. Ezeket, szerencsére, Jozef Minárik és Küllös Imola egyaránt ismerik. Ám a bácskai szerb *gradjanska poezija* tudtommal nem talált igazi magyar ismertetőre. Manherz Károly évekkel ezelőtt válogatásban kiadta a gyönyörűen illusztrált 17–18. századi mosonszentjánosi kéziratos vallási olvasmánykötetet (*Sanktjohanner Kódex*). Ám nem tudom, rajtam kívül ki figyelt fel erre, no meg a sajtó alá rendezőnek arra a megjegyzésére, hogy Pannonhalmán tucatnyi hasonló kézirat található, amelyek Remigius Sztahovics bencés szerzetes révén kerültek az ottani könyvtárba! Első jegyzéküket Kögl Szeverin több mint egy évszázaddal ezelőtt állította össze. Folkloristáink közül ki tudja, ki volt Kari Július Schröer vagy Kari Weinhold, és mikor miket adtak ki nyomtatásban? (Mondjuk 1855 és 1862 között.) A 20. század legjelentősebb osztrák néprajzosa, Leopold Schmidt valóságos udvari tanácsos (*wirklicher Hofrat*), bécsi múzeumigazgató, tiszteletbeli egyetemi tanár stb., magyar kollégái generációinak személyes ismerőse 1960-ban adta ki *Die Entdeckung des Burgenlandes* c. kitűnő áttekintését, amelyben azzal foglalkozik, 1807 és 1894 között kik „írták le” Burgenland népeletét. Minthogy a mondott időben ez a táj még nem volt „Burgenland”,

hanem Magyarországhoz tartozott, úgy gondolnánk, a német és osztrák néprajzi vagy útleírások érdekelhetnék a magyar „szakembereket” is. Annál inkább, mivel közülük volt Wilhelm Heinrich Riehl is, aki először itt láthatott a „Naturgeschichte des deutschen Volkes” jelszavával általa idealizált falusiakat! Ezért is írtam magam egy részletes bemutatót e könyvről. Teljesen hiába! Stílszerűen azt mondhatom, a „Heidebodenbe kiáltott szó” volt.

A mondottak ellenfényében nem is antiszemitizmus, csak negligálás, hogy Szabolcsi Lajos. Kaczér Illés, Kohlbaeh Bertalan vagy Szalai Anna műveit egyformán hiába keresnénk néprajzosaink olvasmányai között. Pedig megérné! Ugyanis a magyarországi folklór is elég bonyolultan interetnikus! Azt talán tudják kollégáim, hogy Európában ismert a „házasságlevelek” díszített iratként kiállítása. A zsidóság *keszuo* néven ismeri. Ám a legszebb ehhez hasonló, színes keresztelőlevél-iratokat a bácskai Torzsa faluból és környékéről ismerjük: lutheránus német telepesek laktak ott. (Az ilyen díszített iratok legnagyobb múzeuma egyébként az elzászi Pfaffenhofenben van.)

Az ehhez drusza Martin Luther (King) szavait idézve: „van egy álmom!” Bizony el lehetne készíteni a magyarországi folklór ilyen jellegű, nemcsak magyar áttekintését is! Én már nem fogom megélni. És azt is tudom, minden politikai jóakarát esetében sem egyszerű feladat ez. Szakértelem kell hozzá! A kolozsvári Folklór Intézet egyik fénykorában ott arról álmodoztak, hogy készítenek egy áttekintést az erdélyi folklóról! Nem tudom, ma hamarosan kivihető lenne-e a feladat. Azt azonban tudom, revelációként hatna. Kellene.

Azonban az utóbbi évtizedekben a hazai néprajztudományban kihirdetett újítások nem ebbe az irányba mutattak. Természetesen lehetetlen egy olyan nagy területről, mint a magyar néprajz (száznál jóval több hivatásos kutatójával, több tucatnyi intézményével, múzeumokkal, egyetemi intézetekkel) egyetlen skiccben képet adni. Az egyes „műhelyek” sajátos feladatokat kell hogy teljesítsenek, és ez a körülmény más és más vonásokat segít előtérbe.

Két tendenciát mégis jól megkülönböztethetünk.

Noha már korábban is utaltak ilyen lehetőségekre egyes magyar kutatók (Róheim Géza több kontinensen is végzett ilyen huzamos terepmunkát), a kulturális antropológiai módszert jószerivel csak az utóbbi évtizedekben javasolták nálunk új, hatékony paradigmaként. Nemcsak egyetemi néprajzi tanszékek vették be megnevezésükbe a „kulturális antropológia” kifejezést, hanem több iratukban kifejtették, hogy a kutatónak hosszú időre, „állomásozó terepmunkát” kell folytatni valahol, távol hazájától. Ez persze fontos cél, ám a magyar néprajzot vagy folklorisztikát erre lecserélni – legalábbis kockázatos lenne. A kultúranropológus ugyanis egymaga kíván teljes képet adni az általa vizsgált közösségről, még akkor is, ha csak egy-egy témát mutat be. Megtanulja a nyelvet, megpróbál úgy élni, mint adatközlő. Nem foglalkozik viszont a vizsgált közösség történetével, valamely állam keretébe tartozásával. Erre gyakran módja sincs. Ezzel szemben magam úgy látom, folkloristáink ennél jobban ismerik az általuk vizsgált közösségeket. Kallós Zoltán, Ráduly János, Balázs Lajos és mások nem „megtanultak” magyarul, hanem ez az anyanyelvük. Nem elutaztak terepmunkájukra, hanem ott, a „helyszínen” élnek. A kultúra intézményeit nem kiderítik, hanem maguk is ezt működtetik (például az oktatásban). Tanulságos, hogy közleményeik a hagyományos folklorisztika koncepcióit használják. Persze azért mivelénk is lehet „állomásozó terepmunkát” végezni: mondjuk a Maros menti cigányok között. Ám az ilyen munkák áttekintő publikációi egyelőre váratnak magukra.

Különösen az utóbbi időkben a magyar oktatási minisztériumok is le akarták cserélni a magyar néprajzot a kulturális antropológiára. (Egyelőre sikertelenül.) Ehhez képest csak a

legutóbbi időben fogalmazódott meg – inkább nem konjunkturális módon, hanem érvelve – a paradigmaváltás bejelentése. A Vargyas Gábor szerkesztette *A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig* kézikönyv (2010) fordulópontot jelent a magyar néprajz tudománytörténetében: határozottan deklarálja is ezt a kultúranropológiai fordulatot és példatanulmányokat is közöl. Irónia nélkül írom ide, köszönjük a nyílt beszédet, és most már csak azt várjuk, hogy könyvek és tanulmányok tucatjai képviseljék is ezt az „új” megközelítést. A kultúranropológiai megközelítés igénye ma nem köthető egyetlen műhelyhez Magyarországon. A budapesti egyetem társadalomtudományi karára került egykori „etnológiai” oktatás, a miskolci egyetem egykori vizuális antropológiai programja voltak az elsők, ahol Boglár Lajos meg Kunt Ernő szervezték a különállást. Más intézményekben dolgozók csak mintegy csatlakoztak e különálláshoz. Még a romániai rendszerváltás előtt – vagyis több mint harminc éve – indult el a Csíkszeredai „Antropológiai Műhely” (vagy „Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport”) tevékenysége. Elgondolásaik mára a romániai magyar folklorisztika különböző megnyilvánulásaiban észrevehetőek, több, a mai és mindennapi élettel foglalkozó saját kiadványt tettek közzé, „áttörést” azonban nem értek el.

Noha a különállás jól érezhető, és olykor vitákra is sor került, a magyar kulturális antropológia egészében nem szerveződött zárt irányzattá. (Ehhez az is hozzájárult, hogy vezetőnek tartott képviselői, például Hofer Tamás, gyakran más modern néprajzi irányzatokat is népszerűsítettek.) Igazában mindmáig nem jött létre a magyar néprajz egészét megmozgató olyan vita vagy konferencia, amely egyértelműen körvonalazta volna a magyar kulturális antropológia lehetőségeit, feladatait, távlatait és eredményeit. Az olyan reprezentatív kiadvány, mint a *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos* (2006) majd ötven írása — ezek érthető okokból személyes, alkalmi, eklektikus jellegűek – az „intuitív antropológiától” a fotóriportig, a magyarországi mohamedánok temetkezési gyakorlatának bemutatásáig, az adventista gáborcigányok, a Hit Gyülekezete meg a városi aluljáró-takarítás témáig terjednek. Sokrétű, érdekes, innovatív antológia ez, ám nem egyetlen, kifejthető módszer megnyilvánulása.

A másik radikálisan újító, magát elkülöníteni kívánó tendencia a budapesti Néprajzi Múzeum főigazgatója, Fejős Zoltán kezdeményezésére bontakozott ki, és a „ma dokumentálása” kódnevet kapta. Deklarálása a 2002-ben Kaposvárott rendezett néprajzszemleológus konferencián történt meg (ennek anyaga a *MaDok-füzetek* 1. számában, 2003-ban jelent meg nyomtatásban). Fejős bevezető tanulmánya – nálunk szokatlan tisztességgel – utal a „mai néprajz-kutatás” hazai előzményeire, az igazgatói székben elődei (Hoffmann Tamás és Hofer Tamás) dolgozataira, illetve – vegyes visszhangot kiváltó vagy meg sem valósult – kiállításaira. Legközvetlenebbül a „turizmus”-kutatásból csírázott ki az új kérdésfeltevés. Említi a magyar tudományirányítás országos tervfeladatait (pl. 1971-ből *A falu társadalmi szerkezetének és a falusi életmódnak a változásai*), a mi folklorizmuskutatásainkat, sőt még korai teoretikus dolgozataimat is. Fejős kb. 1970-től kezdve számol az új problémafelvetéssel. A *MaDok Füzetek*, a *Néprajzi Közlemények* helyébe lépő *Tabula* folyóirat (1998) és több kiállítás meg ehhez kapcsolódó kiadvány deklarálta az új felfogást. Noha hovatovább ez a mozgalom is negyedszázados – úgy látom, a magyar néprajztudományon belül nem aratott túl sok sikert, inkább epés megjegyzéseket lehetett hallani célkitűzéseikről (a „szemetesládák néprajza”, „buszmegálló-néprajz”, „bicikli-recikli” stb.). Ám ez a negligálás igazságtalan. Nemcsak a nagyszabású témák (pl. „az idő”), hanem a „néprajz” határain kívülre terjedő tárgybemutatók (pl. *Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete*, 2009) igazán inspiratívak, továbbgondolhatók.

Az utóbbi években a „mozgás, elmozdulás” jelszóval igazán sokféle jelenséget próbáltak összefogni: a turizmustól a városi néprajzig. Magam frappáns ötletnek tartom azt is, hogy egy *Ethnomobil* „interaktív” kiállítás végigördül az országon. Ezzel egyszerre azonban azt veszem észre, voltaképpen egyre belterjesebbé vált az új felfogás, és eközben egyenesen parttalanak tűnik (mondjuk a műanyag-kiállításon). Hozzájárulhatott e kép kialakulásához, hogy országosan vezető néprajzi intézményként a Néprajzi Múzeum a mondott időben egészen különböző, sokféle és alkalmanként más-más tevékenységet is folytatott. Például éppen ezekben az évtizedekben egész sor más jellegű kiadvány, köztük a régóta hiányolt tárgykatalógusok jelentek meg. Kiállításainak egész sora történeti-művelődéstörténeti-művészettörténeti jellegű volt, mint például a nagyszabású „reneszánsz”-kiállítás. Ezeket senki sem nevezhette „MaDok”-megoldásúnak. Különösen akkor, ha nemzetközi keretbe került az ilyen újító törekvés – az eredmény kiforratlanak, esetlegesnek látszik. Erre jó példa a 2009–2010-ben egy évig álló nagy kiállítás: *(M)ilyenek a Finnek? Finnország magyar szemmel*. A finnekről ilyen kiállítást nem sok helyen lehetne rendezni. Svédországban, Észtországban, az Amerikába emigrált finnek körében igen. És persze nálunk is. A nagyszabású díszkiadvány sok mindenről szól, a szaunákról, a finnországi kisebbségekről, a *Kalevaláról* és több részben is arról, hogyan hatott a hagyományos finn tárgyi kultúra a mai dizájnrá. Még ötszféras orosz Matrjoska-fababa is van, a legkülsőn már Putyin képével. (Hát ez mit keres egy finn kiállításon?) Minthogy magyarországi anyagot mutatott be a kiállítás, a témaköröket viszont bizonyára a finnek is javasolták vagy elfogadták – egyedülálló lehetőség nyílt volna arra, hogy egy „ma-dokumentum” szülessen. Ilyesféle részek vannak is, csak az egyes fejezetek összegezése és a látvány valamilyen szempontból való értékelése maradt el. Nyilván nem találták meg hozzá az elméleti keretet. (Furcsa, hogy éppen a *MaDok* épületében...) Vagy nem olyanok körében kerestek, akik e témafelvetést értették volna... Még azt is értjük, miért nem folytatódott e kiállítássorozat. Nem hiszem, hogy politikai viták nélkül megoldható lett volna egy hasonló szlovák–magyar vagy román–magyar kiállítás. De lengyel–magyar vagy osztrák–magyar kiállítás létrejöhett volna. Még azt is elfogadhatnánk, ha ezek „mai” népképet (elegáns szóval: *imagológiát*) mutattak volna be. Ám ehhez megint legelőször egy elméleti háttér kijelölésére lett volna szükség.

Érintőlegesen esett már szó a *folklorizmus* témáiról. Ezért nem kell részleteznem sem magukat a jelenségeket, sem ezek vizsgálatának eredményeit. Csak azt szövegném le (ismét), hogy évtizedek óta (!) egyedül a mi folklorizmusfelfogásunk kellőképp logikus és széles körű. Nálunk ez nem egyetlen fogalom, hanem egy dialektikus fogalompár lett javasolva (a folklórból a nem folklórbá eljutó jelenségekre a *folklorizmus*, a nem folklórból a folklórbá eljutó jelenségekre *afolklorizálódás*) – sőt e fogalom nálunk „értéksemleges”, nem pejoratív, mint a német és más néprajzban. Őszintén szólva fel sem tudom fogni, ezt a pofonegyszerű keretet miért nem tudják (oly sokan) máig sem felfogni, következésképpen használni. Természetesen a folklorizmussal „bármilyen” néprajzi intézményben lehet foglalkozni. Az utóbbi fél évszázadban azonban nálunk bizonyos intézmények tevékenységének előterében állt. Már a régi Népművelési Intézet ilyen munkahely volt. Úgy negyed évszázada erre a célra hoztuk létre az Európai Folklór Intézetet. (Igazán sok és változatos kiadványt jelentettek meg, munkájukat leginkább a *Hungarian Heritage* reprezentálja.) Időközben azonban a nemzeti kulturális értékek felismerésének és elismertetésének jellege alaposan megváltozott. Mára az UNESCO által kibocsájtott direktíváknak megfelelően történik az ilyen jelenségek nemzetközi porondon történő versenyztetése és elismertetése. Legutóbb a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum

külön részlege, a Szellemi Kulturális Örökség igazgatósága végzi e munkát – nemzetközi szinten is kiemelkedő intenzitással, szakmai megbízhatósággal. Ám ez a tevékenység nem csupán a szoros értelemben vett folklorra korlátozódik. Az eddig „elismert” magyar „szellemi kulturális örökségek, mint a mohácsi busójárás, a mohai tikverőzés folklorisztikailag is leírhatók. Más szokások (a bólyi Emmaus-járás, a mendei pünkösdi templomdíszítés) országosan alig ismertek – mindazáltal (folklór jellegű) valódi szokások. Ám a karcagi birkapörkölt, a magyar solymászat már egészen más jelenségek. És a mezőtúri fazekasság, a kalocsai pingálás, a halasi csipke, vagy egyáltalán a „matyó örökség” védelme megint más dimenziót képviselnek. Sőt az UNESCO számára a táncház-mozgalmat meg a „Népművészet Mestere” kítüntetési rendszert is felterjesztettük. Minthogy erre most kereslet van – hadd legyen! Az ilyen és hasonló feladatok megoldása önmagában még nem teremti meg folklorisztikánk modernizálódását. (Viszont ez ma nemzetközileg elfogadott megoldás. Lásd Csonka-Takács Eszter szerk.: *Tanulmányok a Szellemi Kulturális Örökség megőrzéséről*. (Budapest 2008), még az Európai Folklór Intézet keretében.)

Előadásom időkeretének már majdnem a végére értem – pedig még csak most kezdek hozzá ahhoz, hogy szint valijak: a „rég” vagy az „új” folklorisztikát becslőm-e többre, tartom-e fontosabbnak. Ám ehhez még egy-két további tény megemlítésére is szükségünk lesz.

Az utóbbi negyedszázad magyar folklorisztikájának két legnagyobb eredménye a romániai magyar folklórkutatás létrejötte és egy „történeti-folklorisztikai” fordulat volt.

Egyszerűen bámulatos az a magyar gyűjtési és publikálási tevékenység, ami Romániában a szemünk láttára létrejött. Noha minden lehetséges alkalommal észrevesszük, mi mindent mégsem ismerünk mi, „anyaországiak” e sokrétű munkából, még az is szinte átolvashatatlanul sok, ami eljutott hozzánk. És nemcsak a derékhad kiválóságai, hanem tanítványaik tucatjai is eredménnyel dolgoznak. Ma szinte nincs olyan része a magyar folklórnak, ahol az utóbbi negyedszázadban elkészült romániai magyar közlések meg ne változtatták volna az összképet. Tudom, ígéretes kísérletek ellenére még hiányzik mindennek a szintézise, de egy „romániai magyar folklór” kézikönyv bizonyára elkészül, talán a nem is távoli jövőben. Magyarországi kutatók is évtizedek óta terepdolgoznak e tájon, például a mai néphítségvegekre vonatkozó vizsgálataik mintaszerűek. Legkivált a Pócs Éva irányította „pécsi” műhely erdélyi kapcsolatai is igazán szívélyesek és eredményesek. A munka oroszlánrészét mégiscsak a helybeli kollégák végezték! Köszönjük.

A másik „korszakalkotó” eredmény a „történeti-folklorisztikai” fordulat volt. Ilyesmiről nálunk már sokszor beszéltek. (Nem mindig indokoltan.) Amikor 1983-ban „a Magyar Tudományos Akadémia Kulturális Antropológiai Munkabizottsága” (bizony – ilyen is volt e kárhóztatott korszakban!) ülést rendezett „történeti antropológia” címmel, és ezen Hofer Tamás angol, francia (stb.) neveket említve, a magyar néprajztudományban az „európai etnológia” keretében való történeti antropológia irányába teendő fordulat szükségességéről beszélt – a magam előadásában azt fejtegettem, hogy Európa-szerte már voltak olyan folklorisztikai áttekintések, amelyek nagyon is „történeti” jellegűek voltak, és ezekhez képest valamilyen „fordulatra” csak bizonyos mértékig lehet szükség. Akkor nem tettem hozzá (másutt azonban igen), hogy nemcsak a magyar folklorisztikában volt ez így, hiszen például Tálasi István programjaiban, és az általa dirigált dolgozatokban ez már nyomtatásban is olvasható volt. (Nézetemet Hofer viszont kritizálta. Lásd a *Történeti antropológia* című, általa szerkesztett kötetben, 1984.) Egyébként ekkortájt indultak meg azok a nagyszerű kutatások, amelyekre akkor még csak perspektívaként utalhattunk.

Elsősorban Pócs Éva és munkatársai szövegfeltáró munkáira gondolunk, amelyekben a 16. századi forrásoktól kezdve feltárt ráolvasások, boszorkányperek, hiedelemszövegek ezreit tették közzé. Több tanulmány és néhány összegezés (mint Kristóf Ildikó és Szacsvai Éva könyvei) jól jelzik – ez járható útja folklorisztikánk modernizálódásának. És nemzetközileg is érthető, elismert lehet. (Lásd legkivált a *Fontes Ethnologiae Hungaricae* 2005 óta megjelenő könyvsorozatát, ebben is szoros romániai magyar kapcsolatokkal.)

Nem szinte évszázados előzmények nélkül fogott Küllös Imola a 18. század végétől leírt „énekeskönyvek” vizsgálatához. Később Csörsz Rumen Istvánnal együtt eddig voltaképpen három kötetben rendszerezték e „közköltészet” szövegeit. (A harmadik kötet hamarosan nyomdába kerül.) Ám eredményeik egyszerűen össze sem vehetők elődeik alkalmi kutatásaival. Küllös Imola többkötetnyi dolgozatban is foglalkozott e korszak népköltészetével. Eredményei alapján az eddig mondjuk Erdélyi János köteteiből (1846–1848) ismert népdaltémák, műfajok, formai megoldások, szövegek esetében mindig kötelező (!) megnézni, megvolt-e már a kutatott jelenség a generációkkal régebbi „közköltészet”-ben is? Küllösék egy fél évszázadot foglaltak vissza a magyar népköltészetkutatás számára. (Erről és további kutatások perspektíváiról lásd *Ethnographia* 2009. 401–412.)

Paczolay Gyula számos munkájában proverbiumaink történeti változását mutatta be – az utóbbi, valamivel több, mint négy évszázadban. Nagyra értékeljük Gulyás Judit és Domokos Mariann tanulmányait, amelyekben a 19. század közepétől megismert mesék és hasonló műfajok szövegeit, valamint a rájuk vonatkozó elméleti megjegyzéseket tárták fel. Vargha Katalin jóvoltából 19. századi találókérdéseink antológiája végre megjelent. Még számos hasonló „történeti” kiadványt említhetnék, és noha a kommentár nélküli vagy csak hasonmást adó műveknél bizony elkelt volna a tudós jegyzetelő – az ilyen munkák is felhasználhatók. És noha „felhasználásukat” illetően igazán negatív tapasztalataim vannak, jobb, ha én említem, hogy évtizedeken át több tanulmányt írtam a magyar folklór „történeti” jelenségeiről. (Ezek közül *Történeti folklorisztikai tanulmányok* alcímmel 2000 és 2004 között három kötetben legalább ötven írást gyűjtöttem össze, elég változatos témákból.) Sőt ma már további kötetekben összegezhethetném azóta készült hasonló módszerű tanulmányaimat. Ezek a honfoglalás előtti magyar folklórtól napjaink folklóráig sok évszázadot vonultatnak fel. Többször is módszertani volt kiindulásom: azt szerettem volna érzékelteni, hogyan lehet további, hasonló kérdéseket is ugyanígy megvizsgálni. Sajnálom, hogy ennyire visszhangtalanok maradtak.

Még folytathatnám a valódi történeti forrásokat felhasználó magyar folklorisztika újabb műveinek felsorolását. (A népzenét, néptáncot illető műveket tudatosan – hely szűkében – hagytam ki.) Ám annyit mégis biztosan állíthatunk, hogy e történeti fordulat bekövetkezett, eredményei vitathatatlanok, és remélhetőleg a jövőben is következnek.

Ha kézbe vesszük az akadémiai kézikönyv 1988-ban megjelent *Népköltészet* kötetét, a fejezetek többségét „történeti” szempontból ma egyszerűen újraírhatnánk. Ami 20–25 év különbség esetében bizony figyelemreméltó eredmény!

Hogy visszatérjek a címben említett kérdésre: „régí vagy új” folklorisztika, itt mindkét melléknév kettős értelemben használható. A „régí” jelentheti a régi témákat és a régi módszereket is. Az „új” jelentheti az új témákat és az új módszereket is. Amikor az előbb az utóbbi évtizedek két legfontosabb eseményének a mai erdélyi kutatást, illetve a történeti fordulatot említettem, az előző jellegzetesen „régí”, az utóbbi jellegzetesen „új”. Mindkettőt csak pártolni javaslom.

Bevezetőmben fiatalokról és öregekről is beszéltem. Most azzal utalok e különbségre vissza, hogy megemlítem, előbb elmondott megállapításaimhoz bizony a szakmában eltöltött évtizedek kövületei szükségesek. „Öreges” megjegyzéseimet viszont elsősorban „fiatalos” kollégáim figyelmébe ajánlom.

Két friss élményem is erre készítetett.

Igazán nemrégén jelent meg szakmánk nagyjainak (Fél Edit, Ortutay Gyula, Tálasi István) centenáriumi üléseken elhangzott méltatásainak csokra (Néprajzi Hírek 2011/2). És ezt hamar követi majd Gunda Béla hasonló évszázados méltatása. Ilyen alkalmi írásokra jellemzően a hangvétel dicsérő, olykor akár túlzottan is. A második még frissebb élmény. Végre megjelent az akadémiai néprajzi kézikönyv bevezető (//) kötete. Ennek saját magára utaló szavai meg a bemutató is hasonlóan dicsérő módon utalt vissza az elődökre. Ám mindkét esetben ez a látszat csal. Egyformán az derül ki belőlük, hogy a mai kutatók szakítottak az elődökkel. Ha ugyanarról a problémáról írnak, más a célkitűzésük. Ha visszatekintenek, nem érzékelik az egykori világot, még a „szeretve tisztelt” elődöket is a menthetetlenül elmúlt világ anekdotikus panoptikumfiguráiként fogják fel. Jól látható, hogy a „régii” kérdésfeltevések nem érdeklik ezt az utókort. Nem hálátlanság ez, csak annak a jele, hogy mára nemcsak a magyar nép helyzete változott meg a legutóbbi generációk során. (Erre már utaltam is dolgozatomban elején.) Mostanra bekövetkezett az is, hogy az új kor emberei nemcsak hogy nem értik őket, hanem nem is érdeklődnek elődeik iránt. Érdekes, hogy a korábbiaktól való „elhatárolódás” még akkor is megjelenik, ha az „új” kutatók voltaképpen éppen a korábbi modelleket követik. (Lásd a történeti folklorisztikát igazán üdén népszerűsítő és mintegy kéthetesen friss kiadványt: *Ethnoszkóp* (2011. 1. évfolyam, 1. szám. Ez is egy régi útvonal új, önálló tere.)

Mi hát az én reflexióm mindegyikre? Lásd a mottót!

További hivatkozások:

Dolgozatomban olyan sokrétű témát vettem elő, hogy rögtön tudtam, nem tudok elég gazdag bibliográfiát hivatkozást adni. Úgy gondoltam, az éppen megemlített művek közül a legfontosabbakra már szövegemben is utalok. Talán ez elég is az átlagolvasónak.

Természetesen – már csak az általam át is hágott terjedelmi keretek miatt – szemlémben most sem tudtam sok mindennel foglalkozni. Például a népzene, néptánc, népművészet megújuló kutatásának kérdéseivel. Szerencsére egy tanulságos kiadvány jelzi ezt: Diószegi László – Juhász Katalin szerk.: *Hagyomány – örökség – kultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2011. Ez – címétől eltérően – főként a néptánc és népzene témáit érinti.

Nem érinthettem a szlovákiai magyar néprajzkutatás páratlan fellendülését. Ez Liszka József számos művében azonban elolvasható. Az már baj, hogy e több tucat könyv elméleti tanulságait a határon innen nem tudták eddig felfogni, hasznosítani. És sajnálattal jegyzem meg, hogy a vezető szlovák néprajzi folyóirat fél évszázadáról készített áttekintésem számunkra igencsak megszívlelhető tanulságait – nem látom visszaköszönni.

A szerbiai magyar folklór (és néprajz) eddigi főműve a Papp Árpád megteremtette *A vajdasági magyarok néprajzi atlasza* (dizsken és füzetben, 2003). Ez módszerét és technikáját illetően Európa-szerte páratlan újítás – viszont a bemutatott adatok további értelmezése egyelőre várat magára.

A szlovéniai magyar néprajz – Halász Albert munkáját dicséri (Halász Albert (szerk.): *A muravidéki magyarok néprajza. Narodopisje prekmurskih Madžarov*. Muravidéki Magyar

Tudományos Társaság – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti Inštitut za slovensko narodopisje – Tudományért Egyesület, Lendva/Lendava – Ljubljana 2010.)

Ausztriában Gaál Károly halála óta nincs magyar folklórkutatás. Amint látom, az 1964 óta az Egyesült Államokban élő Dégh Linda munkásságának tanulságait – egykori segítségét bezebelő magyar kollégái nem szokták honorálni. Persze az is igaz, hogy az amerikai magyarok néprajzáról eddig Bakó Ferenc és Fejős Zoltán kivételével eddig nem sok értelmeset publikáltak. Az igazi baj nem is ez, hanem az, hogy az „amerikás magyarokról” mind ez ideig nem készült elmélyült, teoretikusan is használható áttekintés.

Még egy, azt esetleges félreértést elkerülendő megjegyzés! Az, hogy ki, hányszor szerepel vagy egyáltalán nem szerepel névvel az áttekintésben – nem jelent értékrendet. Csupán gondolatmenetemhez kerestem a legjobban oda illő adatokat.

Hogy mennyire más ma a kommunikációs háló Magyarországon, mint akár évtizedekkel ezelőtt, mondjuk az említett „akkulturációkutatás” idején, jól tudjuk illusztrálni. Egy 2005–2009 közti felmérés (lásd Jel – kép 2011/4. szám, 3–33.) már nem a tévékészülékek vagy a telefonkábelek elterjedésével, hanem azzal foglalkozik, hogyan terjed a digitális vétel – videó – szélessávú internet – számítógép – DVD – széles platform — mobiltelefon.

Old or New Folkloristic do We Need?

Keywords: folklore, anthropology, museum, exhibition, comparison, cultural history

The present article, presented as a keynote conference at the Transylvanian Museum Society in Cluj/Kolozsvár in February 2011, is a critical overview of Hungarian folkloristic researches on the Carpathian basin during the last centuries. The author, professor emeritus at Eötvös Loránd University Budapest, indicates, after summarizing the results, the absence of comparative researches in folkloristic studies and proposes cooperation among the generations of researchers and interconnection between the new and the traditional scientific methods of research.

Latzkovits Miklós

Tandem (az egyszavas idézet)

1.

Az alábbiakban az idézetesség egy nagyon speciális esetéről szeretnék beszélni, arról a vélhetőleg nemcsak ritkán tetten érhető, de talán ritkán is alkalmazott citációs technikáról, amikor egy idézett szövegrész mindössze egyetlen szóból áll. Mindezt régi, 16–18. századi emlékkönyvi bejegyzések kapcsán fogom vizsgálni.¹ A bejegyzők jelmondatai, illetve a különféle inscriptiók, inscriptiorészek többnyire valóban idézetek vagy legalábbis gyakran alkalmazott, mindenki által jól ismert gnómák parafrázisai, úgyhogy tanulmányomban a bejegyzések ezen szerkezeti egységeire fogok koncentrálni.² Természetesen elsősorban az „egyszavas” jelmondatokra és inscriptiókra.

Ezek használatáról az emlékkönyv műfajt feldolgozó monográfiájában röviden Werner Wilhelm Schnabel is említést tesz.³ A jelenséget részben az arisztokrácia (esetenként egyszavas) címermondatainak („Wappenspruch”) imitációjához, illetve ezzel együtt a lakonikus kifejezőmód divatjához köti, részben pedig a helyes beszéd („Wohlredenheit”) értelmiségi körökben népszerű retorikai ideáljához. Mondandójának illusztrálására Michael Lilienthal először 1712-ben megjelent tanulmányára is hivatkozik, melyet a kutatás az albumokkal kapcsolatos egyik legkorábbi szakmunkaként tart számon.⁴ Lilienthal (szintén rövid) megjegyzése értelmében gyakran előfordul, hogy a bejegyzők egyszavas inscriptiókat használnak.⁵ René Descartes például előszeretettel jegyezte be albumokba a „Gradatim”, August Hermann

Latzkovits Miklós (1963) – irodalomtörténész, PhD, Szegedi Tudományegyetem, latzkovits@t-online.hu

¹ Dolgozatom azokhoz a Szegedi Tudományegyetemen folyó kutatásokhoz kapcsolódik, melyek keretében egy interneten keresztül lekérdezhető adatbázist töltünk fel 16–18. századi „hungarika jellegű” emlékkönyvi bejegyzések adataival. Az adatbázis (Inscriptiones Alborum Amicorum; a továbbiakban IAA) internetcíme: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/>

² Annak ellenére, hogy a jelmondatok és inscriptiók tényleges funkciója a bejegyzésekben teljesen eltérő. A „symbolum” mindig a bejegyző szimbóluma, bejegyzéseinek (elvbén) konstans eleme, mely így természetesen nem is rendelkezik semmiféle „ad situationem” jelleggel, szemben az inscriptióval, mely az album tulajdonosához szóló „üzenet”. Itt jegyezném meg, hogy dolgozatomban (az IAA gyakorlatához igazodva) az „inscriptio” kifejezést, amely egyes szakíroknál egyszerűen a bejegyzés szó szinonimája, ebben a speciális értelemben használom. Erről bővebben lásd Katona Tünde–Latzkovits Miklós: *Die Poetik der Stammbücher in Queroktav (Überlegungen anhand der Weimarer Stammbuchsammlung)*. In: „*swer sinen vriunt behaltet, daz ist lobelich*” *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*. Hrsg. v. Márta Nagy und László Jónácsik. Piliscsaba–Bp. 2001. 289–301.

³ Werner Wilhelm Schnabel: *Das Stammbuch: Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammlerform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*. Tübingen 2003. 389.

⁴ Michael Lilienthal: *Schediasma critico-literarium de Philothecis varioque earundem usu et abusu, vulgo non Stamm-Büchern*. Regensburg 1712. Faximile kiadását lásd *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*. (Hrsg. von Jörg-Ulrich Fechner), Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 11, München 1981. 239–298.

⁵ „Reperies denique nonnullos brevissimum dictionum et saepe unicum tantum vocem adposuisse.” Lilienthal 25. (Itt és a továbbiakban az 1712-es regensburgi kiadvány eredeti oldalszámaira hivatkozom.)

Francke pedig az „αγωνιζεσθε” (‘harcoltok’) szót.⁶ Mások (folytatja) a „Sursum”, a „Caute” vagy a „Tandem” szót használják.⁷

Hogy persze mi számít gyakorinak, az meglehetősen viszonylagos. Tény, hogy az albumok egykori tulajdonosai igényes, gondos munkát vártak el bejegyzőiktől, s ahogy az olvashatatlan, úgy a túlságosan kurta bejegyzések árfolyama is meglehetősen alacsony lehetett. Az eddig feldolgozott 10 000 bejegyzésben 32 alkalommal találkoztunk csupán egyetlen szóból álló inscriptióval s 35 alkalommal egyszavas jelmonddal, vagyis (nagyjából) minden 150. bejegyzés tartalmaz valamiféle „egyszavas”. Ezek zömmel latin, görög vagy héber nyelvűek, s csak nagyon ritkán s csak a 18 század végén tűnnek fel a vulgáris nyelvű változatok.

Egyszavas jelmondataink, inscriptióink (még ha netán idézik is őket) többnyire forráshivatkozások nélkül olvashatók a bejegyzésekben, s (eddig) zömmel csupán egyszer fordultak elő. A „virtute”, az „aeternitas”, a héber „אמת” (‘igazság’) szavak két-két alkalommal, háromszor a „γρηγορειτε” (‘vigyázzatok’), a héber „עמי” (‘népem’), a „feliciter”, illetve a „patiendo”, ami részben akár a véletlen számlájára is írható. Első pillantásra is látszik azonban, hogy egészen más a helyzet a bejegyzésekben leggyakrabban használt egyszavassal, a „tandem” szóval, mely adatbázisunkban eddig összesen tizenöt alkalommal szerepelt.⁸ Ez nemcsak az egyszavas inscriptiók előfordulási arányához mérten elképesztően nagy szám, de nagy számnak tekinthető abszolút értelemben is.⁹ Igaz, akad néhány ennél is gyakrabban idézett gnóma az adatbázisban, de az egynél többször előforduló citátumok zöme 15-nél azért jóval kevesebbszer szerepel.

Az egyszavas inscriptiókhoz, jelmondatokhoz persze előfordulási gyakoriságuktól függetlenül is mellékelhetnek forráshivatkozást a bejegyzők. A majdani evangélikus szuperintendens, Elias Fischer egy 1742-ben Késmárkból keltezett bejegyzésében, mely Sztéhlo András (ma az Evangélikus Országos Levéltárban található) albumában olvasható, inscriptióként a csupa nagybetűvel lejegyzett „VIVIT!” szót használja, s a dedikációból az is kiderül, hogy Luther Mártontól idézve.¹⁰ Nyilván a Luther-rózsára gondol, melynek öt szirmába épp a „vivit” szó öt betűjét volt szokás berajzolni.¹¹ A Mezőlaki János emlékkönyvében bejegyző angol egyetemi hallgató, Joseph Guillim két részből álló s ezen túlmenően is meglehetősen összetett inscriptiójának első része egyetlen görög szó („αστατουμεν”, ‘vándorlunk’). A Guillim által megadott forráshivatkozás¹² ugyan jelen esetben némileg pontatlan, a citált kifejezés nem a Korinthusiakhoz írott második levélben található, hanem az elsőben, annak valóban a 4. caputjában, a 11. vers legvégén, de az idézetesség ténye így is nyilvánvaló.¹³ A bejegyzés kapcsán különben az is jól megfigyelhető, hogy az ilyen egyszavas inscriptiorészek is szervesen illeszkednek a gyakran több (jelen esetben két)

⁶ Francke adatbázisunkban jelenleg egyetlen bejegyzéssel szerepel (ez Adam Mittuch emlékkönyvében olvasható), inscriptióként pedig egy rövid, ám mégsem ennyire rövid evangéliumi idézetet használ. Vö. IAA 861.

⁷ Lilienthal 25–26.

⁸ A rekordszámok: IAA 281, 782, 1279, 1403, 1530, 1566, 1969, 2048, 2060, 2101, 3930, 3935, 6225, 8374, 8460.

⁹ Ez a Lilienthal által hivatkozott egyszavasok közül az egyetlen, mely az IAA-ban előfordul.

¹⁰ IAA 2570. A Lutherre hivatkozó dedikáció szövege: „Hoc B. Lutheri solatio ad continuanda sedulo studia D(ominum) Possessore et omnes Conterra(ne)os Juvenes in Spem erigere voluit.”

¹¹ Csepregi Zoltán szíves közlése szerint a szó egy Luther leveleiben rendszeresen felbukkanó kifejezésben is előfordul („sed Christus vivit”).

¹² „2. Cor. 4. 12.”

¹³ IAA 1103.

különböző elemből építkező inscriptiók narrációjába. Az *αστατουμεν* ige által kijelölt bibliai hely (Károli Gáspár fordításában) ugyanis így hangzik: „Mindezideig éhezünk is, szomjúhozunk is, mezítelenkedünk is, bántalmaztatunk is, **bujdosunk is.**” A ’vándorlás’, ’bujdosás’, tehát a ’peregrinatio’ képzetkörének megidézése után Guillim (második inscriptiorészként) egy olyan „Ad Perigrinatorem” című latin disztichonnal folytatja, melyben a peregrinatio immár kifejtetten vallásos tartalmakkal kapcsolódik össze:

„Longinquis fragiles lustras Regionibus Vrbes?
Caelesti* aeternam quaerimus Vrbe domum.”

’Távoleső régiókban romlandó városokat keresel fel?
Az égi városban keressük az örök otthont.’

Teszi mindezt Oxfordban, egy hazájától ugyancsak „távoleső régiókba” eljutott magyar peregrinus emlékkönyvébe beírva. Peregrinatio academica és peregrinatio religiosa határainak összemosása természetesen nem túl eredeti ötlet, de a kivitelezés módja egyfajta igényességre vall. Guillim még külön jegyzetet is fűz a (véltetőleg citált) disztichon 2. sorának első szavához (egyetlen szóhoz tehát), egy újabb forráshivatkozást, mely a Korinthusiakhoz írott második levél egyik passzusára utal.

A soproni származású Gottfried Graf albumában szintén találhatunk egy forráshivatkozással ellátott egyszavas idézetet, az ugyancsak soproni Matthias Lang tollából, aki 1650-ben Lipcséből keltezte autográfját.¹⁴ Jelen esetben azonban nem inscriptióról, hanem jelmondatról van szó. Az „inquiramus” (’keressük’) szó Lang szerint a Zsidókhoz írott levél 13. caputjának 14. verséből való, s tény, hogy „inquirimus” alakban ott olvashatjuk a Vulgata vagy Théodore de Bèze latin fordításában is, a hivatkozott vers legvégén. Langtól egyébként további két bejegyzést is feldolgoztunk már, de azokban ezt a jelmondatot nem használja.¹⁵ A wittenbergi könyvtáralapító és exuláns magyar professzor, Kassai Michaelis György viszont jobban rágaszkodott jelmondatához. Egyszavas görög symboluma („γηγορειτε”) azért fordul elő háromszor adatbázisunkban, mert három (Wittenbergben kelt) bejegyzésében is használja. Az egyiket 1689-ben a szebeni peregrinus, Stephan Hermann albumába, a másikat 1699-ben a szintén magyarországi egyetemista, Johann Fischer, a harmadikat pedig 1716-ban egy német diák (később naumburgi diakónus), Daniel Rosenfeld ma a hatalmas weimari Stammbuch-gyűjteményben található emlékkönyvébe jegyezte be.¹⁶ Mindhárom bejegyzésében forráshivatkozást is mellékel jelmondatához, mely valóban Márk evangéliumából, a 13. caput 37. verséből származik, jelen esetben is a hivatkozott vers legvégéről.

Egy kicsit más a helyzet a „feliciter” szóval. Ez – mint már említettem – háromszor fordul elő az adatbázisban, mindháromszor inscriptióként s mindhárom esetben forráshivatkozás nélkül. Kétszer a wittenbergi egyetem teológiai professzorának, Karl Christian Tittmannak 1783-ban és 1784-ben kelt bejegyzéseiben (előbbi Ladislav Bartholomeides, utóbbi az erdélyi unitárius peregrinus, Pákei József ma a kolozsvári egyetemi könyvtárban elérhető

¹⁴ IAA 6141.

¹⁵ IAA 20, 47.

¹⁶ IAA 5836, 6375, 175.

albumában).¹⁷ Hogy egy adott bejegyző különböző autográfjaiban ugyanazt a jelmondatot használja, az meglehetősen természetes. Valójában azonban az inscriptiók ilyen jellegű ismétlése sem jelent semmi rendkívülit. Egy híres egyetem híres professzora gyakran úgy tett eleget esetenként nyilván terhesnek érzett bejegyzői kötelezettségeinek, hogy az ilyen alkalomokra tartogatott típusbejegyzések egyikét bemásolta a felkínált albumba.¹⁸ De a „feliciter” szó önálló inscriptióként szerepel Bartholomeides egy bizonyos „Mortezini” nevű bejegyzőjének 1782-ben keltezett autográfjában is.¹⁹ Hogy azonban itt a latin nyelv nagy szótárából bárki által szabadon választható egyazon szó többszöri, de véletlen felbukkanásáról van csupán szó, vagy netán valami másról, azt a három forráshivatkozás nélküli inscriptio kapcsán hiábavaló lenne találgatni.

Annak ellenére is, hogy olykor azért akkor is megállapítható valamely egyszavas inscriptio vagy jelmondat idézet volta, ha a bejegyző forráshivatkozás megadásával külön nem jelzi ezt. Ez a helyzet például az augsburgi Szent Anna gimnázium rektora, Gottfried Hecking által lejegyzett „συγκακοπαθησον” (’túrd együtt a rosszat’) ige esetében.²⁰ Ez a szó ugyanis (ebben az alakjában) mindössze kétszer fordul elő a Bibliában, mindkét esetben a Timóteushoz írott második levélben.²¹ Egészen biztosak lehetünk tehát benne, hogy Hecking bejegyzésében ezeket a szöveghelyeket idézte meg,²² egyszerűen azért, mert egy nagyon ritkán előforduló kifejezésről van szó.

2.

A „tandem” (’végül’, ’végre’) szó hat autográfban szerepel inscriptióként, kilencszer pedig jelmondatként az eddig feldolgozott anyagban. Egy bejegyző két különböző autográfjában is használja (jelmondatként), a többiek csak egy-egy alkalommal. Frölich Dávid és Gottfried Graf albumaiban két-két esetben, Masznyik Tóbiás emlékkönyvében pedig négyszer találkozunk vele. Reguli Ábrahám, Adam Mittuch, Sigismund Christian Zech, Ladmóczi István, Bél Mátyás, Nikléczy Boldizsár és Johann Fischer albumaiban csupán egyszer-egyszer. Legkorábról 1626-ból tudtuk adatolni (inscriptióként), a 18. századból pedig összesen kétszer, 1731-ből és 1752-ből, egyszer jelmondatként, egyszer pedig inscriptióként. Utóbbi funkciójában háromszor teljesen egyedül áll (tehát nem kapcsolódnak hozzá további inscriptiorészek).

Egyszer egy három részből összeállított szöveg harmadik elemeként találkozunk vele, Frölich Dávid albumában.²³ Itt az első inscriptiorész egy Plinius-levélrészlet, melynek értelmében még a legbölcsebbek is beleesnek abba a tiszteletre méltó tévedésbe, hogy azt hiszik,

¹⁷ IAA 5908, 4161.

¹⁸ Erre számos példát lehetne idézni. Hadd utaljak itt Herman Alexander Röel adatbázisunkban feldolgozott, meglehetősen egy kaptafára gyártott bejegyzéseire: IAA 388, 541, 1608, 3527.

¹⁹ IAA 5995.

²⁰ IAA 9856.

²¹ 2. Tim. 1. 8. és 2. Tim. 2. 3.

²² Valószínűleg a 2. Tim. 1. 8-at. Az egyházatyák legalábbis ezt a verset szokták citálni, pl. Athanasius, Theodorus Studites, Joannes Damascenus, Cyrillus stb. (Ezt az információt Gellérfi Gergőnek köszönöm.)

²³ IAA 3930.

több a barátjuk, mint amennyi barátjuk ténylegesen van.²⁴ Ezt egy kötőszó („Interim:”) követi, mely jelen esetben az 1. és 3. inscriptiorész (tehát a Pliniustól idézett mondat és a „tandem”) közti logikai kapcsolat megteremtéséért felelős, vélhetőleg a ’mindamellet’, ’mindazonáltal’ értelemben, utána egy ma is jól olvasható kettősponttal.²⁵ Az inscriptiónak tehát (szokás szerint) most is „narrációja van”, amely itt új fordulatot vesz, ezt beszéli el végül a „tandem”.

Masznyik Tóbiás emlékkönyvében Adam Christoph Jacobi használja inscriptióként, egy két részből álló inscriptio (látszólag logikus módon) utolsó elemeként.²⁶ Az első elem persze valójában nem is igazi szöveg. Az „,a/ω” szimbólumról van szó,²⁷ a „tandem” ezzel áll párban, ami már önmagában is mutatja jelentésének súlyosságát. Az evangélikus püspök, Lányi Dávid 17. század közepén keletkezett bejegyzésében viszont egy két részből álló inscriptio első elemeként bukkan fel (Reguli Ábrahám emlékkönyvében), egy kétsornyi latin versezet előtt.²⁸ A mondott versezet szerint a vagyont és a hatalmat gyakran hasznosabb felcserélni az egyszerű élet nyugalomával.²⁹

Jelmondatként – mint mondtam – kilenc alkalommal fordul elő a „tandem” az eddig feldolgozott anyagban. Gottfried Graf emlékkönyvében például Jacobus Macklier és a soproni Matthias Rauch egyaránt 1654-ben, Strassburgban keltezett autográfjaiban.³⁰ Ladmóczi István albumában Jakob Schurz használja (Memmingenben, 1676-ban),³¹ Nikléczi Boldizsár és Johann Fischer emlékkönyveiben pedig nem kisebb személyiség, mint Philipp Jakob Spener (1676-ban Frankfurt am Mainban és 1697-ben Berlinben).³² De Spener jelmondata most számunkra nem a bejegyző személye miatt érdekes. Inkább azért, mert a szót mindkét esetben csupa nagybetűvel, minden betű után pontot téve írta le, mint egy hat betűből álló rövidítést. És valóban, biztosan tudható, hogy a „tandem” szót használták mozaikszóként. Pontosabban notarikonként. Olyan mozaikszóként tehát, mely nem a szokásos módon, valamely több tagból álló kifejezés egyes szavainak kezdőbetűiből jött létre, hanem épp fordítva, melyhez (az alapszó egyes betűinek felhasználásával) utólag gyártották meg a több szóból álló értelmezést. Max Löbe 1984-ben reprint kiadásban is megjelent, a 16–17. századi német arisztokrácia jelmondatait bemutató könyvében megadja a „tandem” feloldását is, így: „Tibi Aderit Numen Divinum, Expecta Modo.”³³ (’Megsegít az Isten, csak várj türelmesen.’) Löbe a kiadvány előszavában a tandemén kívül még két notarikont említ, egyrészt a „Jesus”

²⁴ „Etiam prudentissimus quisque honesto hoc in errore versatur, q(uod) plures amicos putat, quam sunt.” Epistulae, III. 11. 9.

²⁵ Az ilyen kötőszavak (pl. „sed”, „ergo”, „et” stb.) valójában nem önálló inscriptiorészek, velük természetesen itt nem is foglalkozom.

²⁶ IAA 1969. Lásd az 1. sz. fotót.

²⁷ Emlékkönyvekben nagyon gyakran használják, csakúgy, mint a tetragrammatont. Az egyszavasokkal kapcsolatos vizsgálódásaim során ezekkel nem kalkuláltam.

²⁸ IAA 1403.

²⁹ „Saepius eximia vel opum vel honoris ab arce / Profuit ad mediae sortis cecidisse quietem.”

³⁰ IAA 1530. és 1566.

³¹ IAA 1279.

³² IAA 8374, 6225. Nikléczi emlékkönyvében olvasható bejegyzéséhez lásd a 2. sz. fotót.

³³ Max Löbe: *Wahlsprüche, devisen und sinnsprüche deutscher fürstengeschlechter des XVI. und XVII. Jahrhunderts.* Leipzig 1883, reprint: Berlin 1984. X.

(*In Einem Stehet Unsre Seligkeit*),³⁴ másrészt a „musica” szavakat. Ennek két feloldását is hozzá: „*Mein Vester Stein Ist Christus Allein*” és „*Mein Vertrauen Steht In Christo Allein*”. (Utóbbi egy 1769-es pozsonyi bejegyzés okán adatbázisunkban is megtalálható, Joseph Freysmuth albumában.³⁵) Löbe egyébként a publikált anyag nagy részét Stambuchokból gyűjtötte össze. A „tandem”-et tehát nemcsak értelmiségiek, de arisztokraták is használták bejegyzéseikben. II. Károly mansfeldi fejedelem például Franz von Dornstorff albumában.³⁶ Christian Wilhelm schwarzburg-sondershauseni fejedelem viszont már egy érmén, melynek másik oldalán egy ágaskodó ló volt látható.³⁷ De a „tandem”-nek mint notarikonnak imént idézett feloldása is egy bronzmedálról való. Ez 1713-ban Elisabeth Ernestine Antonie szász hercegnőnek a gandersheimi apátság apátnőjévé iktatása alkalmából készült.³⁸ A „tandem” notarikon ilyen értelmezése nyilván széles körben ismeretes lehetett, amit az Adam Mittuch albumában található egyik inscriptio is igazolni látszik, melyben pontosan ugyanaz a feloldás olvasható (néhány évvel biztosan korábról keltezve), mint az 1713-as medál.³⁹ De a „tandem” ilyenfajta értelmezésének közismert voltára utal az az egyszerű tény is, hogy Spener imént említett két bejegyzésében csak a pontokat rakja ki a szó egyes betűi után, a feloldást már szükségtelennek gondolta leírni.

Adatbázisunk egyszavasai közül különben nem csak a „tandem” szerepel ilyen Spener-féle lejegyzésben. Róth György egyik (Frölich Dávid emlékkönyvében olvasható) autográfjában, melyet 1632-ben Besztercebányán keltezett, a „V.I.R.T.U.T.E.” szót írja le hasonlóképpen, tehát csupa nagybetűvel és minden betű után ponttal, vagyis egyértelműen notarikonként.⁴⁰ Hogy Dobozi István is ugyanilyen értelemben használja-e a szót (egyszavas jelmondatként, egy 1701-es leideni bejegyzésében), azt a teljesen eltérő íráskép („Virtute”) miatt nehéz lenne megmondani,⁴¹ az viszont biztos, hogy az Elias Fischer bejegyzésében Luther-idézetként aposztrofált, korábban már hivatkozott „VIVIT”-et is szokták így értelmezni. Marek Winiarczyk latin rövidítéseket publikáló gyűjteményében meg is találjuk a feloldást, méghozzá szintén Luthernek tulajdonítva: „Unicus Iesus Unitas In Trinitate.”⁴²

Az albumhasználókat jobbra az újkori poétikákon keresztül elérő kabbalisztikus műfajok közül persze nem csak a notarikon használatával találkozunk az emlékkönyvekben. A بورسзói Elizabethanum conrectora, Elias Major egyik 1697-ben keltezett bejegyzésében (mely Johann Fischer albumában olvasható) a gemátriát, vagyis a betűk számmágiáját idéző játékot játszik, természetesen az album tulajdonosának nevével.⁴³ Előbb, a legfelső sorban Fischer nevét olvashatjuk, a latinos „Iohannes PIsCator” alakban, majd alatta az „Ipse faCIet” kifejezést. A két „I” és a „C” betűt, vagyis az összes számot is jelentő betűt mindkét

³⁴ A notarikonként használt kifejezések „feloldására” természetesen számos alternatíva kínálkozott. Adam Mittuch albumának egyik bejegyzője, Johann Bötticher például a „Jesus” szót latinul oldja fel: „In Eo Solo Venit Salus IAA 8255.

³⁵ IAA 5517. Lásd a 3. sz. fotót.

³⁶ Löbe 106.

³⁷ Löbe 253.

³⁸ Löbe 196.

³⁹ IAA 782. Lásd a 4. sz. fotót.

⁴⁰ IAA 3980.

⁴¹ IAA 387.

⁴² Marek Winiarczyk: *Sigla latina in libris impressis occurrentia cum siglorum graecorum appendice*. Wratislaviae 1995.

⁴³ IAA 6253.

sorban kiemeli azáltal, hogy a többinél nagyobb méretűnek rajzolja meg őket, majd a két sort összekötő kapcsos zárójel mellé a 102-es számot írja. És valóban, ha a kiemelt betűket római számként értelmezzük, akkor azokat mindkét sorban 102-nek kell olvasnunk. Az „Ipse faciet” (’ő majd megteszi’) kifejezés különben rendkívül gyakran előkerült a feldolgozott anyagban, eddig (betű szerint ebben a formájában) összesen 18 alkalommal.⁴⁴ Zsoltáridézetéről van szó, mely a 37. zsoltár 5. verséből származik.⁴⁵ A mondott zsoltárvers Károli Gáspár fordításában így hangzik: „Hagyjad az Úrra a te útadat, és bízzál benne, majd ő teljesíti.” De a gemátria logikája szerint ebben Johannes Piscator is segítségére lesz.

Anagrammagyártással s ezenfelül a monogram betűinek a most bemutatotthoz hasonló kiemelésével kísérletezik a Masznyik Tóbiás emlékkönyvébe bejegyző Johann Franz, oly módon ráadásul, hogy közben az Elisabeth Ernestine Antonie szász hercegnő bronzmedálján olvasható „tandem”-et is beépíti egy négysoros disztichonba.⁴⁶ Bejegyzése 1680-ban kelt Zittauban, ahol lelkészként tevékenykedett. Az inscriptióban előbb a Tobias Masnicus névalakból gyárt anagrammát, nevezetesen három szót, a „sanus, ito, micabis” (’józan’, ’menj’, ’tündökölni fogsz’) szavakat. Az explicatióban az anagramma értelmét fejti ki verses formában. A „micabis” ige magyarázatára a négysoros versezet utolsó két sorában kerül sor:

”TandeM coelicolas inter ceu stella micabis
In Vita, quae ter mille referta bonis.”

(’Végül az égilakók meg a csillagok között fogsz tündökölni
Abban az életben, mely zsúfolva van javakkal.’)

Az utolsó előtti verssor első szavában, a „tandem”-ben a T és M betűket ő is nagyobb méretűnek rajzolja meg a többinél, pont ugyanúgy, mint tette ezt a Tobias Masnicus névalak T és M betűjével, ráadásul a mondott négy betű lejegyzéséhez piros tintát használt, hogy még szembetűnőbb legyen az összefüggés. Állításom szerint a zittai lelkész költeményében nem a latin nyelv nagy szótárából bárki által szabadon választható „tandem” szót használta, hanem az érméken, bronzmedálokon olvasható, albumbejegyzésekben önálló inscriptióként is oly gyakran felbukkanó „tandem”-et (a szó kiemelése kizárólag ezzel magyarázható), mely többek között a „Tibi Aderit Numen Divinum, Expecta Modo” kifejezés notarikonjaként is értelmezhető.

3.

De tényleg csak többek között. Mert úgy tűnik, a „tandem” valami egészen mást is jelentett. Masznyik emlékkönyvében ugyanis található egy másik bejegyzés, melyben a „tandem” egyszavas jelmondatként szerepel, Johann August Egenolff 1681-ben Drezdában keltezett

⁴⁴ IAA 301, 762, 810, 845, 1066, 1308, 1459, 1489, 1764, 1967, 2118, 2163, 4376, 6229, 6253, 7318, 8672, 9516.

⁴⁵ Az adott zsoltárrészletet egyébként nem csak latinul idézik az emlékkönyvekben, gyakran citálják például héberül is.

⁴⁶ IAA 2129. Lásd az 5. sz. fotót.

autográfjában.⁴⁷ A jelmondat fölött jól látható a forráshivatkozás, mely a 37. zsoltár 37. versére utal. Frölich Dávid immár sokadjára említett albumában vélhetőleg inscriptióként találkozzunk vele, egy 1628-as lipcsei bejegyzésben, mely az egyetem teológiaprofesszorától, Heinrich Höpfnertől való.⁴⁸ A szöveg fölött ez esetben is világosan olvasható a hivatkozás, mely ez esetben is a 37. zsoltár 37. versét nevezi meg forrás gyanánt.

A „tandem”-mel kapcsolatban tehát két bejegyző is ugyanazokat a forrásadatokat adja meg, méghozzá különböző albumokban, 53 évnyi időkülönbséggel. Bizonyos, hogy a 37. zsoltár 37. versének egyik szavát, az „אחרית”-ot fordítják így, jöllehet a „tandem” a mondott zsoltárvers egyetlen (általam ismert) latin fordításban sem szerepel.⁴⁹ A bejegyzők szerint azonban ennek ellenére is a 37. zsoltár 37. versét idézi meg. A mondott zsoltárvers a Vulgatából idézve így hangzik: „Custodi innocentiam et vide aequitatem, quoniam sunt reliquiae homini pacifico.” Max Löbe idézett könyvében leír egy II. János György anhalt-dessauai fejedelem által veretett emlékérmét, mely a fejedelem Leopold nevű fiának születése alkalmából készült 1676-ban.⁵⁰ A későbbi „Der Alte Dessauer” születését valóban nagy várakozás előzte meg, tekintettel arra, hogy apjának nem volt fiú örököse, minthogy Leopold bátyjai korán elhaltak. A szülők már három fiúgyermeküket temették el. Az érme egyik oldalára így került a „tandem” felirat. Ez természetesen önmagában is kifejezi a gyermek születését megelőző őszinte várakozást, a szó eredeti jelentésénél fogva (’végre’). A „tandem” ugyanakkor notarikonként is felfogható, hisz a ’megsegít az Isten, csak várj türelmesen’ feloldás tökéletesen illik a szituációra. De ha a 37. zsoltár „tandem” által megidézett 37. versére gondolunk, akkor az érme feliratát különösen jó választásnak kell tartanunk.

4.

Dolgozatom befejező részében arra szeretnék példát mutatni, hogy a „tandem” esetenként hosszabb szövegrészekbe is beépülhet, oly módon azonban, hogy közben magával viszi azt a jelentésréteget is, amelyik önálló használata kapcsán hozzátapadt. Egy ilyen szöveghelyet tulajdonképpen már láttunk korábban, Johann Franz bejegyzését Masznyik Tóbiás albumában. Franz (emlékezzünk rá) egy Masznyik nevét értelmező anagramma explicatiójába illesztette a szót, tehát egy saját maga által fogalmazott négysoros disztichonba. Az alább bemutatandó két másik példa viszont azt illusztrálja, hogy a „tandem” beépíthetőnek bizonyult rendkívül népszerű, mindenki által ismert citátumok permutált változataiba is.

Előbb egy horatiusi szöveghelyet szeretnék megvizsgálni, az *Epistulae* II. könyvének 2. darabjából. A mondott textus pontosan így hangzik:

„I, bone, quo uirtus tua te uocat, i pede fausto,
grandia laturus meritorum praemia. Quid stas?”⁵¹

⁴⁷ IAA 2048. Lásd a 6. sz. fotót.

⁴⁸ IAA 3935.

⁴⁹ Az „אחרית” szó lehetséges fordítását illetően Dobos Károly Dánielnek, Juhász Szendrának és Ferenc Postmának tartozom köszönettel.

⁵⁰ Löbe 5.

⁵¹ Horatius: *Epistulae* II. 2. 37–38.

’Menj, jó ember, ahová hív a virtusod, menj gyors lábakon,
Érdemeid nagy jutalmát fogod megszerezni. Mire vársz?’

Horatius (nem meglepő módon) a leggyakrabban idézett szerzők közé tartozik a kora újkori albumokban. Neve eddig több mint 400 alkalommal bukkant fel adatbázisunkban, a most citált két verssor pedig legalább tizenötször. Többen idézték már szó szerint. Így például Tobias Bernegger, Gottfried Graf albumában, egy 1657-ben keltezett strassburgi bejegyzésében,⁵² de Hodosi Sámuel emlékkönyvében is találkozhatunk vele, minden változtatás nélkül.⁵³ Egyesek a második verssor végéről elhagyják a „Quid stas?” formulát, ami akár logikusnak is tekinthető, hisz az az előző két sorban kifejtett gondolathoz nem tartozik szervesen. Ráth Mátyás albumában ezt teszi például egy Johann Adam Mayer nevű erlangenai egyetemi hallgató 1777-ben,⁵⁴ de ugyanígy ír be Erdélyi István is Intze B. Sámuel albumába nyolc évvel később Kolozsvárott.⁵⁵ Fábri György emlékkönyvében Caspar Reiss csak a legelső sort idézi egy 1744-es késmárki bejegyzésében, némileg még a szórenden is változtat („I bone, quo Tua Te virtus vocat, i pede fausto”),⁵⁶ Harkányi Miklós és az erdélyi Samuel Weker pedig egyaránt az „I pede fausto” formulává redukálják a sort. Előbbi 1785-ben egy bécsi bejegyzésében, utóbbi egy 1689-es strassburgi autográfban.⁵⁷ Idézhetnék példát arra is, hogy az ominózus két sor egészét vagy valamely részletét ugyan pontosan citálják a bejegyzők, ám saját megfogalmazású folytatást írnak hozzá,⁵⁸ de arra is, hogy apró csúsztatások révén módosítják az eredeti jelentést. A Karló György albumába bejegyző Bellicz Jónás parafrázált változata szerint például a „virtus” nem hívja („vocat”) a vers megszólítottját, hanem egyenesen vezeti („ducit”),⁵⁹ Kabai Ferenc pedig már nem is a „virtus”-t, hanem a végzetet („fata”) emlegeti, amely természetesen szintén nem hív, hanem egyenesen űz („ferunt”).⁶⁰

Christophorus Theophilus Stercz 1746-ban Besztercebányáról keltezett bejegyzésében, mely Plavetz Benjámín albumában olvasható, inkább a második sort írja át, tekintettel arra, hogy ő a versben megígért jutalom megszerzése utáni hazatérésre helyezi a hangsúlyt, ami egy peregrináció előtt álló albumtulajdonoshoz szólva tulajdonképpen érthető:

„I bone, quo virtus tua te vocat, i pede fausto,
Praemia laturus grandia quando redis!”

1752-ben Jezowicz Pál emlékkönyvébe írva még tovább permutálja a horatiusi verset:

„I, bone, felices Parnassi invisere colles,
Praemia laturus grandia, quando redis.”

⁵² IAA 1574.

⁵³ IAA 719.

⁵⁴ IAA 4550.

⁵⁵ IAA 4855.

⁵⁶ IAA 4490.

⁵⁷ IAA 4853. és 5846.

⁵⁸ IAA 2256, 6075.

⁵⁹ IAA 3349. „I, Bone, quo Virtus Tua Te ducit, i pede fausto, / Grandia laturus meritum praemia.”

⁶⁰ IAA 5413. „I bene, quo fata Tva Te ferunt, i pede fausto.”

Látható, hogy a második sor átírására valójában a „quando redis” (‘amikor hazaérsz’) befejezés miatt volt szükség, amely tulajdonképpen az eredeti „Quid stas?” formula helyén áll, ám annál egy szótaggal hosszabb. Stercz tehát metrikai okokból volt kénytelen átírni a sor elejét. Erre pedig azért kényszerült, mert parafrázisában mindenképpen az eredményt, a peregrináció utáni hazatérést akarta kiemelni.⁶¹

Valami hasonló történik Johann Joachim Metzger bejegyzése esetében is, mely Sigismund Christian Zech emlékkönyvében maradt fenn.⁶² Metzger szintén a hazatérésre, a végső jutalomra helyezi a hangsúlyt, és ő is a második sor végén álló „Quid stas?” formulát cseréli le, a következőképpen:

„I bene, quo tua te virtus vocat, I pede fausto,
Grandia laturus meritorum praemia Tandem.”

A két szótagos „tandem” használata okán a sor elejét nem kellett átírnia. A szót ugyanakkor a lényegesen nagyobb méretű betűk alkalmazása révén nyilvánvalóan kiemelte a szöveg írásképéből. Megítélésem szerint ennek egyedüli magyarázata csakis az lehet, hogy itt ismét nem a latin nyelv nagy szótárából bárki által választható „tandem” szó került lejegyzésre, hanem a ’megsegít az Isten, csak várj türelmesen’ kifejezés notarikonja, amely mellesleg a 37. zsoltár 37. versének hívószava is egyben. Metzger így nem egyszerűen csak módosított az eredeti szövegen, hanem teljességgel át is értelmezte azt, tudniillik krisztianizálta.

A „tandem” ilyen furcsa használatát bemutató utolsó példám most egy vergiliusi szöveg helyhez kapcsolódik, s egy igen lényeges ponton különbözik a korábban említett összes példától. Az Aeneis I. énekének másfél soráról van szó, mely nagyjából tízszer fordult eddig elő az adatbázisban. A vergiliusi szöveg eredetileg így hangzik:

„Per varios casus, per tot discrimina rerum.
Tendimus in Latium.”⁶³

’Oly sok szerencsétlenségen és annyi veszélyen át
Jutunk el Latiumba.’

Természetesen számos bejegyző szó szerint idézve mondja föl ezt a szöveget, mint például Wesselényi István egy 1785-ös kolozsvári bejegyzésében.⁶⁴ Viszont az átírt változatok néha határozottan érdekesek. Az angol John Dunton Mezőlaki János albumában olvasható variánsa elsősorban abban különbözik eredetijétől, hogy Dunton kérdő mondatot csinált a Vergilius által cseppet sem annak szánt szövegből.⁶⁵ A Latium szó azonban sokak szemét szúrja. Túlságosan is vergiliusi, ráadásul az egykori albumtulajdonosok, az egykori peregrinusok zöme cseppet sem Latiumba vágyakozott. Az „in Latium” formula tehát felváltandó az

⁶¹ IAA 2196. és 9885.

⁶² IAA 256. Lásd a 7. sz. fotót.

⁶³ Aeneis I. 204–205.

⁶⁴ IAA 4844.

⁶⁵ IAA 1131.

„in patriam” formulával. A Semián Mihály albumába 1773-ban Jénában bejegyző Mudrány János ennek megfelelően így fogalmaz:

„Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in patriam ...”⁶⁶

Viszont ha szóba került a „patria”, akkor miért ne mélyíthetnék némi kegyes csúsztatás révén tovább a dolgot? Annyi csupán a teendőnk, hogy ’haza’ helyett ’égi hazát’ kell emlegetnünk, ahogy teszi ezt a fiatal Johann Christian Serpilius egy 1733-as soproni bejegyzésében:

„Per varios Casus, per tot discrimina rerum
tendimus in Patriam Caelestem.”⁶⁷

De akkor miért ne mondanánk le végleg a „patria” szó használatáról, miért ne cserélnék le a „patriam caelestem” szerkezetet a nagyon direkt „coelum”-ra? Czeglédi Péter 1676-ban Zürichből keltezett bejegyzésében már ezt olvassuk:

„Per varios casus, per tot discrimina rerum,
tendimus in coelum.”⁶⁸

És ha egyszer idáig eljutottunk, akár a „tandem”-et is beépíthetjük az immár végérvényesen krisztianizált változatba. A Frölich Dávid emlékkönyvébe bejegyző Valentin Moller 1628. május 27-én Braunschweigban keltezett autográfjában cserélte le az első sor utolsó szavát, a két szótagos „rerum”-ot, a szintén két szótagos „tandem”-re:⁶⁹

„Per varios casus, per tot discrimina tandem
Tendimus in coelum.”

Moller a „tandem” lejegyzése során (és ez óriási különbség) most nem alkalmazott feltűnően nagy méretű betűket, nem használt piros tintát sem, a szó látszólag tökéletesen belesimul a bejegyzés egészének írásképebe. De csak látszólag! Hisz egy mindenki által unásig ismert, agyonidézett szöveg permutált változatában szerepel, egy olyan Vergilius-idézetben, melyhez nem lehet csak úgy, mindenféle következmények nélkül hozzányúlni. Valójában tehát az a helyzet, hogy Moller a „tandem” összes betűjét piros tintával írta be Frölich albumába akkor is, ha ehhez nem használt piros tintát.

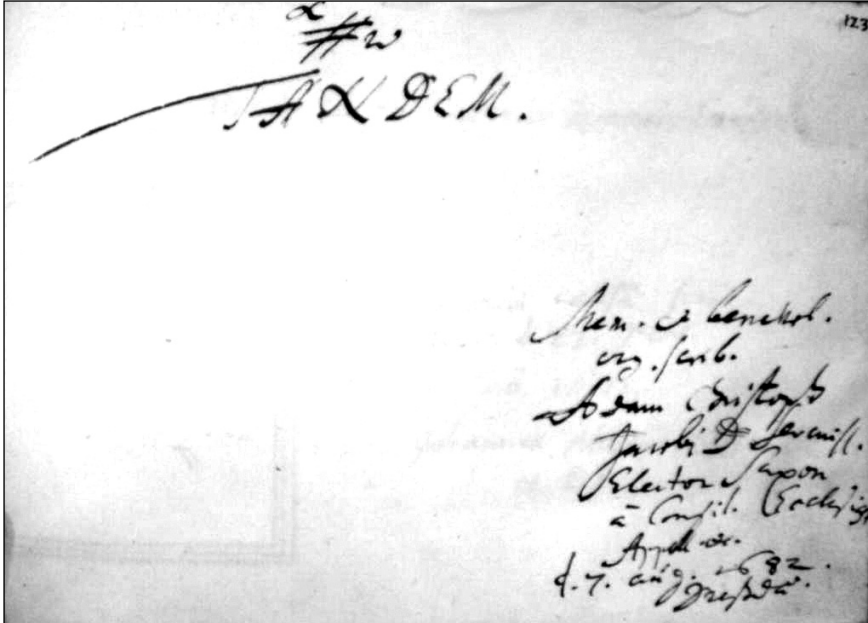
⁶⁶ IAA 2796.

⁶⁷ IAA 780.

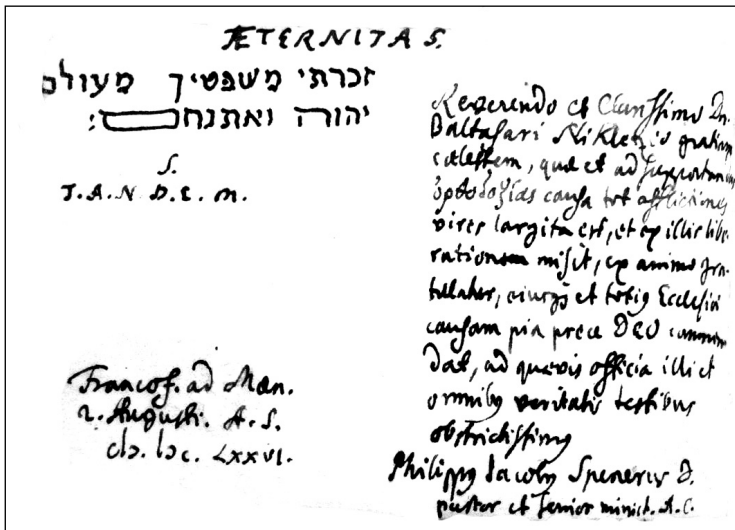
⁶⁸ IAA 5364.

⁶⁹ IAA 3965. Lásd a 8. sz. fotót.

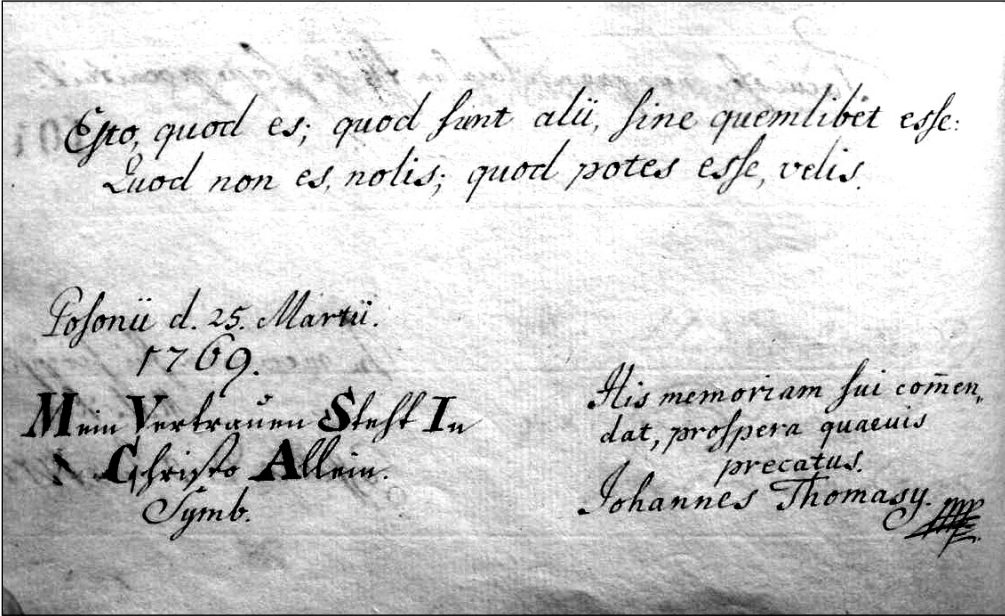
Fotómelléletek

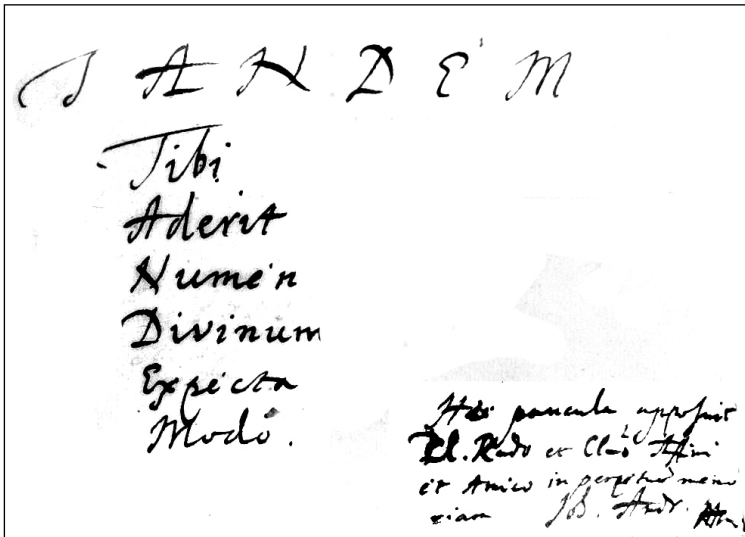
1.

2.

3.

4.

417

Tobias Masnicius.
 per Anagramma,
Sanus. ifo. micabis.
 Explicatio.

Religione sacra sanus tu diceris; ifo
 Hoc iter intrepido, dum tibi vita, gradu:
Tande **M** coelicolas inter cum stella micabis
 In Vita, quae ter mille referta bonis.

Zittavia
 die 31. Octobr. anni, quo
 iuxta 2. Petr: 11. 9.
NOVIT DOMINVS SVS
EX AFFLICTIONE ERIPERE.

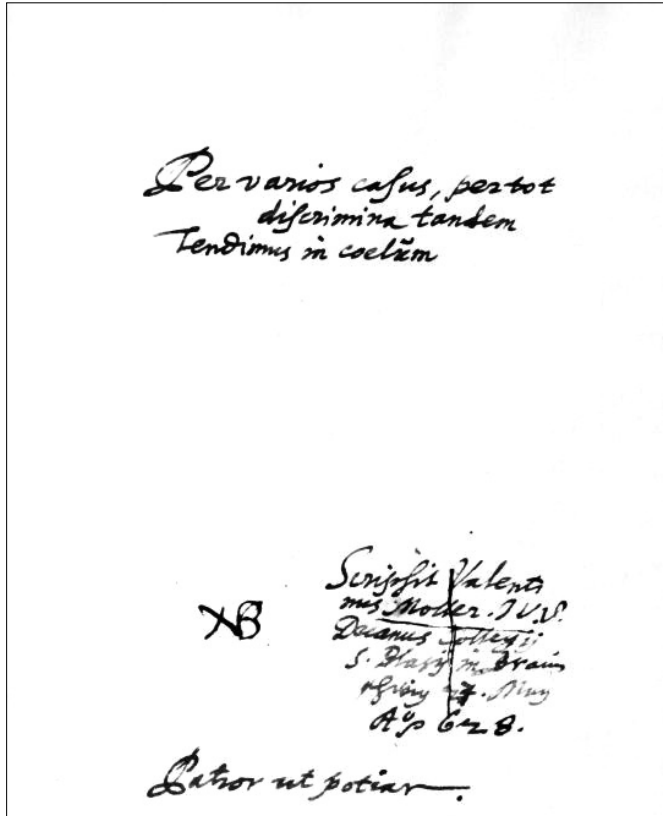
Erga Exulem constantissimum
 hoc ipso benevolentiam suam
 contestatus est
M. Johannes Franzius,
 Ecclesia patria Pastor primarius.

φ cxxi. 2.
 י"טז י"טז
 φ 37. 37.
TANDEM!
 Perreuerendo Dni. Professori, Confes:
 sori fidei orthodoxae constantis sine
 duri in oculis Solatium Spiritus
 Sancti, et prospera quaeque precatur
 25. Octobr. M DC LXXXI.
 Dresdae
 M. Jo. Augusting Genolphus, Cruc. Lecto.

6.

I bene, quo tua Te Virtus vocali, I pede fausto;
 Grandia laburus meritorum praemia TANDEM. 109
 Ratisp. xv. Calend. April.
 f. MDCCLX.
 Ultimum Ave est Tale
 Senis deportanti
 Johannis Joachimi Metzgeri, Ecclae E.
 vangelicae Ratispon. Cartoris et Superin.
 tendentis, Consistorij Apsessoris Primarij, et
 Scholarchae. *mfii*

7.

8.

Tandem (the one-word quotation)

Keywords: autograph albums, citations, album amicorum, notarikon

This paper deals with a unique quotation technique, namely quotations which consist of one single word. The investigation is primarily based on album amicorum inscriptions, and focuses on the most frequently used single-word quotation, “tandem”. I describe the route through which the word turned into a notarikon, and show how it was used as a call-word for a particular verse of Psalm 37. I also take a look at the way the word can occasionally become the integral part even of longer passages, transmitting those layers of meaning which it has acquired during its individual usage.

Vogel Zsuzsa

Faludi Ferenc magyar múzsájának köntöse. Kiadói olvasatok

„Az efféle tudományos dolgokban pedig, nem mind tsekélység, a’ mi első tekintetre talán annak látszik. Sőt a’ szép mesterségek’ miveiben számtalan sok tsekélység megkíván-tatik a’ tökéletességre; holott a’ tökéletesség, bizonyára nem tsekély-ség!” (Batsányi)

Kéziratok, kiadások. Filológia

Faludi versei a 18. század utolsó évtizedeiig csupán a kéziratosságban léteztek, másolatokban terjedtek, először 1786–1787-ben, a szerző halála után jelentek meg nyomtatásban, Révai Miklós kiadói programjának első darabjaként. A második kiadás ugyancsak Révai működésének eredményeként, még 1787 folyamán látott napvilágot. Ezt követi a 19. század első felében Batsányi (1824), majd 1853-ban és 1854-ben Toldy Ferenc két Faludi-kiadása. Az autográf kéziratok, a korai másolatok és a kiadások viszonyát részletesen Négyessy László vizsgálta a kritikai kiadásnak tekinthető 1900-ban megjelentetett Faludi-kötet jegyzeteiben.¹

Faludi életében többször állított össze gyűjteményt verseiből, a díszesebb kéziratokkal előkelő tisztelőit ajándékozta meg. Ezekből jelenleg hármat ismerünk: két, Négyessy által ismertetett kéziratot gyűjteményt és egy Szelestei Nagy László által felfedezett, korai, nagyszombati kéziratot.² A kiadások alapjául szolgáló eredeti kéziratok közül csupán az ún. *Szombathelyi kézirat* eredetijét ismerjük.³ Az erről készítettet másolatok, illetve az előző kiadások alapján rendezte sajtó alá Batsányi és Toldy a Faludi-verseket. Batsányi és Négyessy feltételezése szerint Révai ezt nem használta Faludi „költeményes maradványinak” egyik kiadáshoz sem, hanem egy 1775 után keletkezett ismeretlen kézirat másolatát (a Bécsben talált „papiros nyalábot”), illetve a második kiadás összeállításakor, az előbbi mellett, egy ma lappangó, szombathelyi másolatot. Ez rendkívül hasonló lehetett a ma ismert, Szily püspök hagyatékából származó, szintén szombathelyi kézirathoz, nem sokkal azelőtt (vagy azzal egy időben) keletkezett,

Vogel Zsuzsa (1979) – irodalomtörténész, PhD, Székelyudvarhely, vogelzsuzsa@yahoo.com

¹ *Faludi Ferencz versei*. Összeszedte és jegyz. kísérte Négyessy László, Franklin, Bp. 1900. (Olcso könyvtár.)

² Szelestei N. László: *Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban*. MKsz 1999/3. 287–303.

³ 1992-ben hasonló kiadása is megjelent: *Forgandó Szerentse. Faludi Ferenc kéziratossága*.

a versek sorrendjében, és a szerző által az egyes költeményekhez fűzött jegyzeteiben azonban eltér attól.⁴

Az alábbiakban nem a kéziratok, hanem a versek első három kiadásának a filológiai problémáiról lesz szó a filológiának abban a tágabb értelmezésében, mely nem törekszik definitív bizonyosságra, s ezáltal interdiszciplináris távlatokat nyit.⁵ A *filológia* jelentésének sokfélesége, fogalmának szóródása mindazonáltal szükségessé teszi, hogy – mielőtt rátérnék a Faludi-versek korai kiadásainak a választott szempont szerinti vizsgálatára – tisztázzam a fogalom általam használt értelmezését. A filológiának itt elsősorban a „magyarázó, értelmező művel” jelentését tartottam szem előtt, melybe „beleértendő minden olyan szöveg vizsgálata, mely irodalomként olvasható és/vagy irodalomként olvastatott valamikor – azzal a kérdéssel együtt, hogy milyen módon olvasták irodalommá történetileg”.⁶ Ebben az értelemben nyilvánvalóan összefügg a kanonizáció folyamatával: a szövegeket értelmező és kommentáló tevékenység és a fennmaradásra, az utókor számára megőrzésre méltónak ítélt szövegek kiválogatása legtöbbször együtt jár, egymást feltételezi. Révai és Batsányi kiadói tevékenységében is jól felismerhető ez a jelenség, különösen az újabb filológia által az irodalomtörténet-írás, irodalomértelmezés legitím műfajaként számon tartott, szövegkritikai jegyzetekben, az „eredeti” szöveget helyreállítani kívánó interpolációkban, értelmező glosszákban, kommentárokból.⁷ Jelen esetben ezek kiegészülnek a jelentő levelekkel, híradásokkal és a kiadásokat kísérő peritextusokkal (címek, ajánlások, előljáró beszédek, biográfia-jellegű írások, illetve Batsányi *Tóldaléka*). A megfigyelés tárgyává válhat eszerint bármilyen szöveg, sőt maga a megfigyelés folyamata, a megfigyelő és tárgya viszonya is. Az objektív/szubjektív megkülönböztetés ugyanis érvényét veszíti, ha a megfigyelés konstrukciójaként tételezünk minden referenciát.⁸ Ez a fajta megközelítés mindkét kiadó működésének vizsgálatában alkalmazható.

A kérdést úgy is feltehetjük, hogy hogyan olvassa („irodalommá történetileg”) a kötetbe zárt és ezáltal az olvasók számára megnyitott, átnyújtott Faludi-szövegeket a két kiadó-szerkesztő.

Kiadói programjuk szélesebb körű, és más, sokszor erőteljesebben érvényesülő szempontok is meghatározzák, de Faludi verseinek kiadásával mind Révai, mind Batsányi a leghibátlanabb, legtisztább, fogyatkozások nélküli szövegváltozat rögzítésére és ezzel együtt Faludi személyének, költői rangjának „gyászból kivevésére”⁹ törekednek, „hírét, ’s nevét a’setétségből napfényre hozni, és ditső emlékezeteket a’ következendő időkre terjeszteni iparkodnak”.¹⁰

Mindkét irodalmár egy-egy sorozat első, indító darabjaként jelenteti meg Faludi verseit, s mindketten közönségsikerre számítanak. Kísérletük részleges kudarccal végződik: Révait csak mecénásai bőkezűsége menti meg a csódtól, Batsányi sorozatából pedig csak az első kötet jelent meg. Felmerül a kérdés: miért Faludit választják mindketten kiindulópontként?

⁴ Négyessy meggyőző érvelését lásd Négyessy: *i.m.* 104.

⁵ Szilágyi Márton: *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció. Klasszikus módszertudat és új kihívások között.* Helikon 2000/4. (*Újfilológia*, 565, 571).

⁶ Uo. 571.

⁷ Uo. 568.

⁸ Luhmann megfigyelélméletének a filológia szempontjából való jelentőségéről lásd Hász-Fehér Katalin: *A filológia diszciplináris helyzete.* Helikon 2000/4. 476–477.

⁹ Édes Gergely levele Révaihoz, 1795. július 17., OSZK, Quart. Lat. 2225, 47.

¹⁰ Szily János levele Révaihoz, Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24.

A motiváció felderítéséhez közelebb visz, ha megvizsgáljuk, a paratextusok biográfiáit. Mit jelentett számukra Faludi, hogyan értelmezik és értékelik személyét és költészetét (úgy, hogy az programjukkal összhangban legyen)?¹¹

Az előljáró beszédek és az ezekhez kapcsolt vagy ezekbe foglalt biográfiák mintegy küszöbként működnek.¹² Az olvasás alkupozícióinak helyeiként, amennyiben az olvasó elfogadja a felajánlott olvasási stratégiát, ezek vezetnek be a szöveg világába. Ebből a szempontból különös jelentőséggel bírhatnak az életrajzok. Az előszavak vagy toldalékok egyéb diszkurzusaihoz hasonlóan az értekező akarat¹³ megnyilatkozásának színtereivé is válnak, válaszokat próbálnak adni a „milyen az igaz poéta?”, „milyen a helyes mű?” kérdésekre.¹⁴ Az életrajzokban felsorakoztatott értékek mintegy elvárásként előrevetítik azt, hogy ezek a kötetben publikált szövegek szintjén is megragadhatóvá válhatnak, illetve a szövegek visszaigazolhatják az előbbi értékeket. Ha egy elem nem illik a képbe, a kiadó, a deklarált filológiai elvek ellenére, kénytelen korrigálni.

Szerkesztői elvek és stratégiák

„A tudós író nyelv” és „nyelvünknek anynyi drága kintsei”

„Tsak fél századdal is feljebb menvén [...] felérünk a' boldogabb, arany és, ezüst időkre, közel három századokig: a' mellyekről, ép, böv nyelvünknek, sok kézzel íratott, de nagygyal több nyomtatott, drága kintsei maradtak reánk, a közönségesebb, megegyezőbb, és állandóbb szokásból. Ezek pedig mind olly tulajdonságúak: hogy a' közbe esett kevesebb rozsdát a' sok jónak fénye világosan megmutatja. Sokat tart fen azokból még a' tisztább köznép is...”¹⁵ A Révai kézíratos stilsztikájából kiragadott gondolat megfogalmazása már a 19. század elejéről való, ennek ellenére szintetizálva tükrözi a Költeményes Gyűjtemény tervének, illetve a szinte két évtizeddel korábban megjelentetett Faludi-munkák kiadásainak ideológiai hátterét. Ugyanez körvonalazódik a könyveket körülvevő (megelőző, illetve követő) paratextusok (hirdetések, jelentő levelek, előszavak stb.) retorikájában, bár egy másfajta kontextusba illeszkedve.¹⁶

A herderi organikus nyelvreghény-hasonlatot Révai továbbgondolja, és alkalmazza a magyar „tudós író nyelv” fejlődésének szemléltetésére. „Anyá nyelvünk álomba indúlt állapotját fájlalván”¹⁷ egy követhető nyelvi eszményt, „közönségesen megegyező jó szokást”, egyfajta normát kíván felmutatni, amelyet a korábbi századok irodalmi produktumaiban talál meg. Ebben a szemléletben a „tisztább köznép” nyelve egyfajta „csatornaként” funkcionál, mely egyfelől (különösen lexikális és frazeológiai értelemben) forrásként is szolgálhat az „író nyelv” számá-

¹¹ Lásd Vogel Zsuzsa: *Arckép, „character” és emlékezet. Faludi Ferenc életrajzána „belső minémúsége”*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 2007/1–2. 57–76.

¹² Gérard Genette: *Paratexts: thresholds of interpretation*. Cambridge University Press, 1997. 2.

¹³ Hász-Fehér Katalin: *Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben*. = Uő (szerk.): *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, Tiszatáj, Szeged 2006. 59–60.

¹⁴ Onder Csaba: *A klasszika virágai*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2003. 70–71.

¹⁵ Révai Miklós: *A magyar szép toll*. S.a.r. Éder Zoltán, Akadémiai Kiadó, Bp. 1973, 246.

¹⁶ Révai *A magyar szép toll* fent idézett részletének folytatásában a Barczafalvi-féle nyelvújítók ellen lép fel. A téma ilyen irányú továbbgondolása majd csak Batsányinál jelenik meg, a Költeményes Gyűjteményhez kapcsolódó szövegekben nem tematizálódik.

¹⁷ Révai: *A' Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomatásának Újonabb Hírré Adatása*. Streibig, Győr 1785

ra, másfelől be is fogadja és „közönségessé” teszi az irodalmi nyelv normaelemeit. Példa erre maga Faludi, aki eljárógatott a köznép közé, hogy „ki tanulhassa a’ tulajdonabb Magyar szójteéseket” (Jegyzőkönyve „ki mondhatatlan öregbedésére szolgálna a’ Magyar Nyelvnek”).¹⁸

Ez a kétirányú áramlás különösen érvényes a magyar nyelv esetében, ahol jóval korábban volt irodalmi nyelv, mint köznyelv (országosan ható köznyelvről még a 18. század végén sem beszélhetünk),¹⁹ s az irodalmi nyelv hatása a köznyelvre ebben az időszakban jóval erősebb volt, mint a fordított hatás.²⁰

A követésre méltó munkák közé tartoznak Faludi munkái is, melyeknek bemutatását a versek első kiadásában ezzel a mondattal vezeti be: „Ihol azok a’ Munkák, a’ hol rejtődnek nyelvünknek anynyi drága kintsei”.

A nyelvi hibátlanságra való törekvés jegyében megengedett (sőt kötelesség) az ezekben felmerülő fogyatkozások, a „közönségestől eltévedő botlások” megjobbítása.²¹ Az írói nyelv társadalmi kötöttsége miatt, az egyéni sajátosságok jelenléte ellenére, alapvetően nem térhet el a közösségi nyelvszokástól.²² Ez nyilvánul meg a 18. század végén működő kiadóknak a még formálódóban levő irodalmi nyelv alakítására irányuló törekvéseiben is. A részben a normává emelés következtében végzett „javítás”, az irodalmi nyelv normán kívüli, provinciálisnak tekintett elemeinek „lenyesegetése” azonban a kiadók gyakorlatában gyakran éppen az egyéni sajátosságok rovására történt.

A Faludi verseinek első kiadásához csatolt oktatás előljáró beszédében Révai kifejti azokat az „okokat”, amelyek a Költeményes Gyűjtemény elindítására „vezérlettek”. Ezek lényegében mind a magyar nyelv eszméjéhez kapcsolódnak, s az irodalom szerepének társadalmi elfogad-tatásával függnek össze. Külföldi előzményekre hivatkozik, „más virágzóbb állapotban lévő nemzetek” példájára (akárcsak a Hirmondóban közölt jelentésben). A *régi és újabb költők jelentőségét kívánja rögzíteni a köztudatban*, megadni „a’ Szentebb Karnak érdeméhez képest méltó tiszteletét” (ők minden nemzetnél a nyelv „ki művelői, és elő mozdítói”).²³ Ezzel a magyar nyelv státusát is erősíteni és népszerűsíteni kívánja különösen „kényesb Nagyjaink” körében, akiket a kiadványok gyenge minősége elidegenített a hazai nyelvtől és költészettől. A „nyomatós mocsoktól” megtisztítva, „szennyekből ki vetkeztetve tisztábbá öltözteti” a régebbi költőket, és felméri a formai kivitelezés fontosságát is a népszerűbbé tevésben: „úgy lehetünk előtők kedvesbek ha ékesb és tetszetősb a külső szín is”.²⁴ Utolsóként említi az *ízlésformálás* célkitű-zését („Nemzetünk ízlését is kényesb érzésre szoktatni”), amit részben poétikai értekezéseivel, „oktatásaival” kíván elérni. Ugyanakkor ez nemcsak programszerű kinyilatkoztatás, hanem a kiadott szövegeken végrehajtott javításokban is tükröződik.

Révai szerint Faludi életművének legfőbb értéke alkotásainak nyelve: „igazán Magyarúl szól. Nem árul el írás módja semmi idegen szó ejtést, semmi idegen köz mondást. Mind azon

¹⁸ Uo.

¹⁹ Benkő Lóránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960. 64, 92. sk.

²⁰ Uo. 103.

²¹ Révai Miklós: *A magyar szép toll*. S.a.r. Éder Zoltán, Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 15.

²² Benkő Lóránd: *i.m.* 111.

²³ Révai Miklós: *Elő beszéd*. = *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, egybe szedte, és közre bocsátotta Révai Miklós. 2. megjobbított nyomtatás. Loewe Ny., Pozson 1787. 129.

²⁴ Uo. 130–131.

anya' tejjével szopta beszédet mond: természetest, kellőt, tulajdon Magyar."'²⁵ Romlatlan magyarságával kiváltképpen alkalmas a Révai által megfogalmazott célok megvalósítására. Faludi műveiben „nyelvünknek anynyi drága kintsei” „rejtődnek”,²⁶ s ezek megjelentetésével szélesebb körben tudna hatni ez az eszmény, hiszen költőként abba a „Szentebb Karba” tartozik, ami „a' Haza Nyelvének ki mivélése, és fen maradására leg foganatosb eszközül szolgált”.²⁷

A nyelvművelés fontosságát idegen nyelvek példáira hivatkozva sürgeti Révai. Irodalmi társaság, akadémia hiányában, mely országosan irányíthatná nyelvünk pallérozását (például egy egyetemesen érvényes grammatika megszerkesztése révén), ezeknek a műveknek a publikálásában látja a nyelvművelés egyik lehetséges és hatékony módját. Iskolai nyelvtanokat Révai is ír, amelyek a korabeli irodalmi nyelvi eszményhez alkalmazkodó, következetes írás-szabályokat adnak,²⁸ ezek azonban nem jutnak el minden olvasóhoz, „minden jó Hazafihoz”.

Faludi példaadó lehet „a' Haza Nyelvnek gyarapodására szaggató igyekezete” által.²⁹ A „tulajdonabb Magyar szó ejtések” elsajátítására a „tanuk” szerint Faludi tudatosan törekedett az-által is, hogy eljárógatott „a' köz nép, és tseléd közé”.³⁰ A néhány évvel korábban, a Magyar Hirmondóban megjelent felhívásba foglaltakra emlékeztetnek a Faludi-életrajz sorai: az ország különböző vidékeiről összegyűjtött „köz énekeket” kiadva „a' külömb-külobm vidékekben lakókknak külömböző szó ejtések [..] gyönyörködve tsudálhatjuk”.³¹ Révai későbbi nyilatkozatai és írói-kiadói gyakorlata azonban nyilvánvalóan bizonyítja, hogy „itt nem a nyelvjárási jelenségek irodalmi nyelvbe való szabad beáramlására gondolt”.³² Ugyanez érvényes a régi írók „kincseinek” nyelvi eszményére is. Faludi „nyelvi tekintélye” nem provincializmusaiban, nyelvének hangállapotában vagy helyesírási rendszerében nyilvánul meg, hanem sokkal inkább „tartalmi” (stilisaris, mondatszerkesztési, szókészleti) vonatkozásaiban.

„Valóságos Poéták, született igaz Magyar Költők” és a nemzeti nyelv

Révaival ellentétben, aki a nemzeti nyelv és irodalom hanyatlását látja korában, Batsányi úgy véli, hogy „szerentsésebb jövendőt ígérő szép és kellemes tavasz”³³ köszöntött a Magyar Parnasszus tájaira. Fel is rója Rájnisknak, hogy nyelvi kérdésekben „holt mestereitől”, s nem „a' vele egygy időben élő, 's jól és tisztán beszélő igaz Magyaroktól” tanult.³⁴ Ugyanakkor az író-és költőelődök munkáit a nemzeti nyelv kincseit rejtő „gazdag-erű” arany- és ezüstbányáinak

²⁵ Révai Miklós: *Faludi Ferentz' élete 's munkái.* = *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi,* egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre bótította A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós, I-II. Streibig, Győr 1786–1787. I. 12.

²⁶ Uo. 11.

²⁷ Révai Miklós: *A' Pásztor Költésről való Oktatás. Elő beszéd.* = Uo. 129.

²⁸ Benkő Lóránd: *i.m.* 1960. 329.

²⁹ Révai Miklós: *Faludi Ferentz' élete s' munkái.* = Uo. I. 11.

³⁰ Uo. 12.

³¹ Magyar Hirmondó, 1782. jan. 16. 37.

³² Benkő Lóránd: *i.m.* 279.

³³ Batsányi János: *Toldalék. Faludi Ferentz' Életéről, 's Munkájiról, és a' Magyar Nyelvről 's Versszerzésről.* = BJÖM, III, *Prózai művek,* II. Bp. 1961 (1824). 180. A továbbiakban is az 1961-es kritikai kiadás szerinti oldalszámokra hivatkozom Batsányi mindkét írásának esetében.

³⁴ Uo. 147.

tartja, melyeknek összegyűjtése, kiadása, „szebb és tisztességesebb ruhába öltöztetése”³⁵ a nemzeti nyelv hasznát szolgálja. Az igaz és tiszta magyarságú munkák a nyelv erős, védelmező oszlopait képezik az erőszakos nyelvújítók törekvéseivel szemben, akik megsértik a herderi értelemben vett objektív nemzeti-nyelvi szellem természetes fejlődését, „nyelvünk’ kívánatos gyarapodásának természetes folyamattját, ’s szabad kifejlődésének további tsendes menetelét”.³⁶ Ez azért is veszélyes, mert Batsányi (Hamannhoz és Herderhez hasonlóan) már nemcsak eszköznek tekinti a nyelvet, hanem gondolkodásunk szervének,³⁷ s az anyanyelv „megzavarodása” „egész érzésünk’ és gondolkodásunk’ módgyának elváltozását”³⁸ vonná maga után.

A Poéta definiálására Batsányi a horatiusi ars poetica eszménye alapján létrehozott ellentétpárból indul ki. Többször is visszatér a *Versszerző* (Verselő) és a *Poéta* (Költő) megkülönböztetésére. A versszerzés *mestersége* elsajátítható, megtanulható, de a poétika szabályainak ismerete és alkalmazása, a „kész tudomány”, az *os rotundum* önmagában nem tesz poétává senkit, ha nem egészül ki az *ingeniummal*. Akkor beszélhetünk igaz költőről, ha a kettő találkozik, és összhangban működik.³⁹ „Poétai elme, poétai szép ész, ’s mennyei tűz és lélek” adománya, azaz a *természet* nélkül csak versfaragóvá lehet válni. A ritmust és harmóniát a vers tárgyához („a’ gondolatok, poétai képek és változva változó indulatok’ természetéhez”) kell alkalmaztatni.⁴⁰ A latin citátumok mellett kortárs francia poétikákra is hivatkozik, s a jegyzetekben idézett szerzők között Rousseau és Herder neve is szerepel. A rousseau-i idézet az értelem, ítélet és ízlés viszonyára vonatkozik (a meghatározhatatlan *ízlés* az említett fogalmakhoz való viszonyában definiálódik: „sert [...] de lunettes à la raison”, illetve „Le goût est [...] le microscope du jugement; c’est lui qui met les petit objects à sa portée...”)⁴¹ Az idézett gondolat a jegyzetek között található, de Batsányi kiadói elveinek egészére érvényes megállapítást tartalmaz. A Kiadó „tulajdon maga poétai érzése szerint” *kiválaszt* és *ítél* a szerző egyes munkái fölött, s a „mondva tsináltt, erőtlén és kellemetlen verseket” kirostálva, csak azokat jelenteti meg, amelyek méltók a jeles poéta hírnevéhez, s annak dicsőségét nem „homályosítják”. A jelentést záró utolsó jegyzetben a magát klasszikus írónak nevező Kazinczyval szemben⁴² Herdert idézi a klasszicitás fogalmának meghatározására. Eszerint klasszikus szerzők nemcsak a görög-római, hanem minden, művelt nyelvvel rendelkező nemzet („sprachgebildete Nationen”) irodalmában lehetnek. Egy nemzet klasszikus írója az, aki „mit ausgezeichneten Gaben des *Geistes* und *Herzens* einen für das *Wahre*, *Gute* und *Schöne* gebildeten *Geschmack* besitzt, und ihm als Schriftsteller angewendet”. A kulcsfogalmak megjelennek Batsányinál is az igaz poéta jellemzésében.⁴³

Egy korábban megjelent értekezés szerzőjével vitába szállva azt állítja, hogy a magyar irodalomban még meglehetősen kevés azok száma, akik a Poéta névre méltók, s a nemzeti

³⁵ Batsányi János: *A’ Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ mai Nyelvrontók’ törekedésiről.* = BÍÖM, III. *Prózai művek*, II. Bp. 1961 (1821). 72.

³⁶ Uo. 82.Vö.: mintegy „irgalmatlanul nyakát szegik” „a’ nyelv’ géniussának” (Batsányi 1824. 150.)

³⁷ Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Bp. 1990. 17, 49.

³⁸ Batsányi János: *i.m.* 82.

³⁹ Horatius *Ars poetica*jából idézi: „ingenium, mens diviniior, os rotundum, profundum, magna sonaturum, acer spiritus ac vis”. Batsányi János: *i.m.* 70.

⁴⁰ Uo. 103. 15. jegyzet a láb, metrum, ritmus fogalmainak meghatározása.

⁴¹ Uo. 107.

⁴² Az egyértelmű utalások ellenére Kazinczy neve sehol sem jelenik meg *A’ Magyar Tudósokhoz* szövegében.

⁴³ Uo.111.

literatúra *culminatió*ját egy távolabbi jövőbe helyezi. A korabeli nemzeti irodalmat csupán kezdetként, „szép kikeletként” értékeli: a Poézisban „már-is olly szép előmenetelt tettünk” ami reménységre ad okot „a’ Magyar Helikonra ’s Hunnia’ kertyére nézve-is”.⁴⁴

Mivel a *Poézis* a *Nyelv* „hív dajkája, jóltévő szelíd és bölts nevelője”, a fent említett „nagy elmék” hiányában a nemzeti nyelv sem fejlődhet,⁴⁵ ami a tudományok, művészetek és a kultúra alapját képezi. Bessenyei *Jámbor szándékának* gondolatai visszhangzanak: „a’ nemzeti nyelvnek virágzása, terjedése, ’s közönséges uralkodása nélkül, a’ tudományok ’s szép mesterségek sem virágozhatnak”, s „mind ezek nélkül, a’ közönséges kultúrát még tsak gondolni sem lehet”.⁴⁶

A nyelv felvirágoztatását kívánja szolgálni a jelesebb magyar költők és írók munkáinak megjelentetésével, melyek – mivel „hasonlíthatatlan szépségű nyelvünk’ gazdag-erű arany- és ezüst bányáji” – egybegyűjtve, értékeiket megismerve és megismertetve a helyes nyelvművelés példáját és alapját jelenthetik, mert „az erőszakos újításokkal” ellentétben összhangban vannak a nyelv csendes, természetes fejlődésének, gyarapodásának folyamatával. A fentiek közé számlálható literátorok jelentőségének, értékeiknek a tudatosítása, terjesztése ezért is fontos, hírük, nevük, „tekintetük” ugyanis elválaszthatatlanul összefonódik a nemzeti nyelv sorsával, s a Nemzet dicsőségével.⁴⁷ Faludi irodalmi jelentősége is ennek az ideológiai háttérnek a függvényében formálódik, s „halhatatlan érdeme” a nyelvújítók táborával szemben felmutatott eszményként konstituálódik: „*Faludi Ferentz* azon halhatatlan érdemű, ’s igen kevés számú, jeles Írók’ sorában az Elsők közt áll, a’ kiknek a’ Magyar Nemzet legtöbbel tartozik; a’ kiket mély tisztelet ’s hazafíui szíves indulat nélkül, nevezni sem lehet; és akikhez a’ mái nyelvtudósok, nyelvmívelők, nyelvbövíttők, tsinosítottók, regulázók, pallérozók – többnyire mind oskolába mehetnének, hogy előbb magyarul tanúlyanak!”⁴⁸

Batsányi követésre méltó dologként említi azt az igyekezetet, mellyel (főként a nyugati nemzetek) arra törekednek, hogy a jeles munkák „igaz érdemét voltaképpen megismertetvén, azoknak Szerzőjít az élő népek’ köz tiszteletének’ szíves hajlandóságának tárgyaivá tehessék”.⁴⁹ A kijelentést az irodalmi pantheonizáció megnyilvánulásaként is értelmezhetnénk. Ám annak ellenére, hogy ez a mozzanat a kultuszteremtés retorikájára emlékeztet, bizonyos szempontból Batsányi értekezései nagyon is távol állnak attól. Bár Faludi és a többi koszorús költő a hazai literatúra díszei, a nemzeti nyelv oszlopai, s poétavoltukhoz nem fér kétség, velük szemben is nélkülözhetetlen a józan Kritika alkalmazása („a’ józan Kritika’ szövéténekének tiszta világánál minden előítélet nélkül” kell megvizsgálni műveiket). Tárgyalja „a nagy Gyöngyösi”, Rájnis poétai fogatkozásait, pellengérré állítja Virág egyik strófáját,⁵⁰ akárcsak Károli Gáspár és Káldi György fordítói gyakorlatát.⁵¹ Faludi érdemeinek említésekor szinte mindig hozzáfűzi, hogy „fogatkozásai mellett is”, hibáit pedig részletesen elemzi a kiadvány felét kitevő *Toldalékban*. Ezt azért tartja szükségesnek, hogy a hiányosságok, hibák nehogy mintaként és

⁴⁴ Uo. 66–67.

⁴⁵ Ennek egyik okát Batsányi a latin nyelv („a’ közép-időkor megromlott deákság”) uralmában látja. Ennek „nehéz ön-igája alatt” a nemzeti nyelv „jobban ki nem fejlődhetett, nem virágozhatott” (Batsányi: *i.m.* 1824. 185.)

⁴⁶ Uo. 66.

⁴⁷ Uo. 83.

⁴⁸ Uo. 73–74.

⁴⁹ „Fényes nagy példa ebben ama fő bárd”. Uo. 182–183.

⁵⁰ Neve nem jelenik meg, de a kortársak számára nyilvánvaló lehetett az utalás.

⁵¹ Uo. 93. 6. jegyzet

hivatkozási alapként szolgáljanak az ifjabb költők, vagy a tehetségtelebber Verselők számára hibáik „legitimizálására”. A hibát, „a’ rosszat, a’ magában nem jót, még a’ legjobb Írónak példája sem teheti jóvá”,⁵² a mértéktelen magasztalások, valakit oltárra helyező dicséretrek pedig csak ártanak a hazai litteratúrának.⁵³

A fogyatkozások „megjobbítása” kiadói kötelesség (és ez egyúttal felelősségvállalás is a kiadványt illetően). E tekintetben kétféle szándék munkál a közre bocsátó tevékenységében. Egyfelől a szerzői kéziratához való hűség, másfelől, a tökéletes, hibátlan, eszményi szöveg létrehozására való törekvés, ami esetenként magába foglalja a szerző szövegébe való beavatkozást is. Batsányi a Faludi-versek kiadásában így fogalmazza ezt meg „magamnak törvényül kellett tennem, hogy a’ Szerzőnek kézírásától különös nagy ok és szükség nélkül soha el ne távozzam; kivéven azokat a’ számtalan sok apró hibákat, a’ mellyeket, kiadói kötelességemhez képest, meg nem hagyhattam, nyomtatásra nem ereszthettem”.⁵⁴

„Szennyekből ki vetkeztetve tisztábbá öltöztetni”, avagy jobbítás „könnyű kézzel”

Révai, mint említettük, több kézirat alapján adta ki Faludi verseit. Az 1781-ben Bécsben talált kézirat láttán úgy gondolja, ennél több kell legyen a Faludi-versek száma. „Szorgalmatos ki puhatólasi” által további nyolc énekre bukkan, s feltételezi, hogy még több is lehet valahol.⁵⁵ Az első kiadás előszavából nem derül ki, hogy a két forrás közül melyik lehetett autográf kézirat, de bizonyos, hogy másolatokat is felhasznált. A kéziratokról még annyit tudunk, hogy mivel adósságai miatt Grazban a kiadásra szánt versek kéziratát lefoglalták, kénytelen Szombathelyre menni „a kútfőhöz”, vagyis a Szily János birtokában lévő (második, a ma ismerettől alig különböző) autográf kézirathoz.

A második, „meg jobbitatott” kiadás megjelenétekor az általa utolsónak tartott autográf szöveget vette alapul („mind addig el nem tekélltettem magamat a’ ki adásra, míg magának Faludinak keze’ írásait nem láthattam”,⁵⁶ illetve a 32. oldal jegyzetében: „Végső akarátját követtem itt Faludinak később Kéz írásából”). Már a bevezetésben reflektál a különböző kéziratok miatt felmerült, „szövegfilológiai” problémákra („S ihol itt a’ helyett, hogy többet leltem volna, a’ mint is igen reménylettem vólt, még kevesebbet leltem, ’s azok is nagyon különböznek. Mind azon által, kéz írásimmal egybe vetvén, híven meg tartottam, most ki-vált e’ második ki adásban”,⁵⁷ s „hogy a’ Zúgolódóknak” is eleget tegyen, akik azzal vádolták, hogy „nem hív a Közre bocsátó”, az egyes versekhez jegyzeteket csatol, ahol az „az utánn való le íratásokbann” eltérő formában szereplő szövegvariánsokat is feltünteti.

⁵² Uo. 106.

⁵³ Uo. 92.

⁵⁴ Uo. 141. A Bittnicz által a szombathelyi autográfról készített másolatban ezeket „a’ számtalan sok apró hibákat” Batsányi javításai és nota bene jelei mutatják. MTAK RUI 8r 27.

⁵⁵ Révai Miklós: *Faludi Ferentz’ élete ’s munkái.* = *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi* I–II. Streibig, Győr. 1786–1787. I 15.

⁵⁶ Uő: *A Kegyes Olvasónak...* = *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, egybe szedte, és közre bocsátotta Révai Miklós. 2. megjobbitott nyomtatás, Loewe Ny., Pozson 1787.

⁵⁷ Uo.

A „nyomtatós hibáktól való megtisztítás”, a „nyomtatós szenny” elkerülése követelményként fogalmazódik meg Révainál, s kiadványainak többségében ez meg is valósul. Streibig könyvnyomtatónak a győri városi tanácshoz benyújtott iratából tudjuk, hogy Révai a Faludi-versek első kiadásának korrektúrázásával Rájnist bízta meg.⁵⁸ Ennek alapján arra gondolhatnánk, hogy a szövegen végzett esetleges javítások, módosítások talán nemcsak Révaitól, hanem a kőszegi poétától is származnak. Ennek azonban kevés a valószínűsége. A korrektorok ugyanis elsőrendű feladatuknak a nyomdahibák javítását tartották, s a korrektúrázásra küldött kézirat nyelvi, helyesírási sajátosságait nem módosították, nagyobb beavatkozásokat a nyomdatechnika miatt sem hajthattak végre (a kézirat alapján készült a szedés).⁵⁹

Révai kiadói mandátumának érvényesítési módját, a versek szövegén végzett módosításait illetően tulajdonképpen csak hipotézisek formájában beszélhetünk. Ennek oka, hogy az előszó és a jegyzetek szerint Révai nemcsak egy kézirat alapján (ezek között másolatok) állította össze a Faludi-versek kiadását, a felhasznált kéziratok hangállapotára, nyelvi sajátosságaira pedig csak következtethetünk a ma is meglévő autográf kéziratok alapján, amelyek egymáshoz képest is eltéréseket mutatnak ebből a szempontból.

Ennek ellenére bizonyos esetekben a meglévő autográf kéziratokkal összehasonlítva következtethetünk Révai javításaira. Ezek nagy része az egységesítés irányába mutat. A nyelvi egység hiánya Révai elméleti írásaiban is megfogalmazódik: nyelvünkben az írás módja „igen változó és kóborló”.⁶⁰ Éppen ezért szükségesnek tartja Faludi következtelen és helyenként provinciális sajátosságokat mutató helyesírását egységesíteni, korrigálni a „hibákat” saját elveinek megfelelően. Révai egy normatív nyelvváltozat szerint írja át Faludi szövegét, amelyben időnként feltűnik egy-egy Révaira jellemző, egyéni írássajátosság. Néhány példa az előbbi eljárásra: ölveit (szombathelyi kézirat)⁶¹ > ölyveit (Révai és Batsányi kiadásában⁶²), teblog (Sz) > tébolyog (R), mosolgo > mosolygó, regvel > reggel, ditsirjetek > dicsérjétek (R1) > dicsérjetek (R2, B), bajnakim > bajnokim, rab szjra > rabszjra, uy > új, erő > erő, esküszem > esküszöm, kellemös > kellemes, álmambul > alomból (R), társakat > társtársokat, tsendessen > csendesen, magos > magas, jön > jó, nálom > nálam, reméllem > reménylem (R), busul(l) > búsúl (R) > búsully (B), hitit > hitét stb. Révai a normatív nyelvről folytatott vitákban síkraszáll a rövid és hosszú magánhangzók írásban való megkülönböztetése mellett. Mivel Faludi hangjelölése ebből a szempontból teljesen következtelen, Révai egységesít. Érdekes, hogy bár helyesírási tervezetében a kétjegyű magánhangzók egy mássalhangzó mellékjeles változatával kívánja jelölni, a kiadott munkában ezt nem érvényesíti. Alkalmazza viszont egyéni írásszokásának megfelelően a *-bann*, *-benn*, *-hossz*, *-hezz*, *-hözz*, *nagyonn* típusú formákat, melyek nem találhatóak meg a normatív típusban.⁶³

Ennél talán jelentősebbek azok a változtatások, amelyek a jelentés vagy a rímképlet változását is maguk után vonják, s ezáltal a stílárís javítás irányába mozdulnak el: például kifüzetvén > kifüzetvén (R) > kifüzetvén (B); szeretted > szereted; „Áldjuk Istent nagy szentében” (ti.

⁵⁸ Pitroff Pál: *Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáival*. Erdélyi Múzeum 1916/17. 138.

⁵⁹ Benkő Lóránd: *i.m.* 208–209.

⁶⁰ Idézi Benkő. Uo. 143.

⁶¹ A továbbiakban: Sz.

⁶² A továbbiakban: R, illetve B. Amennyiben mindhárom kiadásban ugyanúgy szerepel, külön nem jelzem.

⁶³ Batsányi számára is nyilvánvaló volt, hogy ezek nem Faludi „hibái”, hanem ezeket csak Révai akarta „nyelvünkbe bégrammatikázni”. Batsányi János: *i.m.* 595. V. fogalmazvány.

Szent Imre személyében) > „Áldjuk Istent szent testében” (R); „Tiszta szível szeressük” (Szűz Máriát) > „Tiszta szívvel keressük” (R); „Jőne ki közeljebb” > „Jőne ki közelebb” (R) > „Jőne ki s közelebb” (B); rímelésben: éneklésin – legyezésin (Sz) > éneklésin – legyezésin (R) > éneklésin – legyezésin (B). Átírja Révai a nyugat-dunántúli provincializmusokat is – például ómánk > almánk (R), szivánk > szilvánk (R1), szívánk (R2), szilvánk (B) –, ami azt igazolja, hogy a Hírmondóban megjelent felhívás korábban idézett részletét nem kell szó szerint érteni.

Az ízlésformálás célkitűzése tükröződik a többször idézett emendálásban. A „Rágjuk apróra sziveket” (*Nádasdi*) sor igéjét Révai *vágjukra* változtatta, s ezt őt követően szinte minden későbbi kiadásban megtaláljuk.⁶⁴ Révai ezt a változtatást nem jelöli, Batsányi viszont rövidebb (ezúttal helyeslő) eszmeifuttatást szentel Révai javításának.

Az idegen szavakat, mitológiai neveket a kiadások „magyarosabb” formában írják át, illetve lefordítják: abschid > obsit (R), illetve obsid (B), Sweidniz > Svajdnitz (R), Palatinussá > Nádor Ispánná, Rusticus Poëta > A paraszt és a költeményes (R) > A paraszt és a poéta (B), Phillis > Fillis, Chlorinda > Klórinda, Amfrisus > Amfrizus, Dianna > Diána, Cupido > Kupídóról (R) > Kupidó (B) stb.

Révai a második kiadásban részletes jegyzeteket fűz a versekhez, de ezekben a fentiekhez hasonló korrigálásokról nem ad számot. Feltűnteti azokat a jelentősebb eltéréseket, amelyeket az „utánn-írásokban” talált. Innen tudjuk meg például, hogy a *Kísztő ének* és a *Felelő ének* az egyes másolatokban strófánként váltakozó éneket alkotott, ahol az egyes szakaszokat Hippolytus, illetve Phaëdra énekelt. A kiadások többnyire elhagyják a szerző jegyzeteit, ehelyett Révai magyar nyelvű jegyzetet illeszt a *Tündérbkert* megfelelő soraihoz, amelyek az eredeti szerzői szövegben is egy mitológiai történetre utaltak (a szombathelyi kéziratban: „Adonis. Ranuncel. revixisse fingitur V. Fabula”, Révainál: „Adónis, Vénus Asszony kedvese, kit vadászatbann egy vad kan mart meg ágyékbann. Ugy költik, hogy fel éledett. *Ranunculus* a neve deákúl, a melly virággá változott”). Ezek a jegyzetek fontos adatokkal szolgálnak Révai szövegkiadói eljárását illetően is (a második kiadásban). A *Hajnal* című ének az általa használt kéziratokban sem volt meg. Révai döntése emelte be a másolatokból a bizonyíthatóan Faluditól származó szövegek közé „írása módjának teljes egyenlősége” alapján. Az *Erdő* című versnek az utolsónak tartott kéziratokból hiányzó szakaszait Révai az első kiadásból kihagyta az egyik szombathelyi kéziratot („Ausgabe letzter Hand”) alapszöveggé használó (minden estben következetesen nem alkalmazott) alapelve szerint.⁶⁵

Mindkét kiadó változtatásokat hajt végre a címeken, ami már a vers szövegkorpuszába való beavatkozást jelent. Az egy szóból álló címek elé határozott névelőt illesztenek, az alkalmi versek keletkezési körülményekre utaló, hosszadalmas címeket lerövidítik, az eklogák esetében – ahol a kéziratokban (egyetlen alkalmi vers kivételével) a műfaji megnevezésen kívül a címekben nem található a tartalomra utaló megfogalmazás – új címeket adnak (*Az aggódó pásztor*, *A kesergő pásztorok*, *A' vígadó Pásztorok*⁶⁶).

⁶⁴ A szókapcsolat régi irodalombeli jelenlétéről lásd Kovács Sándor Iván: *Faludi Ferenc (1704–1779)*. = Uő (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. II, Osiris, Bp. 2000. 803.

⁶⁵ Faludi Ferenc: *i.m.* 1787

⁶⁶ Az utóbbi csak Batsányinál.

Egy-egy vers esetében másképp tagolják a szakaszokat (például *A pipárul*: a Szombathelyi kéziratban 4+4+3+3, Révainál 4+4+2+4, Batsányi 10+4⁶⁷) vagy egyáltalán nem szakozzák (lásd az eklogákat). Minden esetben elhagyják az eredeti kéziratokban feltüntetett ismétlést, refrént (feltehetően redundanciaként értékelik).

A ma ismert Szombathelyi kézirat felépítése igazolni látszik Kovács Sándor Iván azon megállapítását, hogy ez a kódex „nyomdában gondolkodó” kézirat.⁶⁸ A versek elrendezése, kidolgozottsága kétségtelenül szerzői tudatosságot tükröz (lásd például az alkalmi költemények és eklogák egymásutániségát, a vallásos költemények egy csoportba rendezését stb.), s erre utalhatnak az üresen hagyott lapok is, melyeknek jelentőségére már Batsányi is felfigyelt.⁶⁹ Ennek ellenére végső konklúzióját, miszerint „Faludi szövegkiadói testamentuma az volt: verseit az ő »utolsó kézből való« kézírata szerint kell publikálni”,⁷⁰ egyéb adatok híján nem tekinthetjük bizonyítottnak. A díszes, gondos kivitelezés sokkal inkább az autográf ajándék jellegét hangsúlyozza.

Elhez a rendezhez viszonyítva a kiadók más kötetrendet állítanak össze (és nemcsak az utólag beillesztett, a kéziratból hiányzó versek miatt teszik ezt). A versek sorrendjében történt módosítások mellett Révai és Batsányi csoportokba rendezi azokat. Révai „nemek szerint” két cím alá sorolja be a verseket: *Faludi Ferentz' Énekei* és *Faludi Ferentz' Pásztor Énekei*. Az énekek (*Poesis Lyrica*) végére „oda akasztja” a francia és latin nyelvű, Faludinak tulajdonított verseket. A második csoport (*Poesis Pastoralis*) a hat eklogát („pásztor éneket”) tartalmazza. Ezt követi „a Pásztor költésről való oktatás” „Battó után”, saját fordításában, majd a *Kostantinus Phorphirogenytus*, „mivel a' Játékok is a' Költeményes Karhoz tartozók”.⁷¹ Mezei Márta a csoportokon belül „váltogató, tematikai” csoportosítást fedez fel, „a szerencséről írott verseket a leírók, a szerelmi tematikájúak és a többfélérlől írottakkal váltogatja”.⁷² A második kiadásból „a kisebb, és alkalmasabb formában, oltsóbban is kelhető” kötet létrehozása érdekében kihagyja a francia és deák verseket, az „oktatást” (amit majd külön szeretne megjelentetni), de meghagyja az iskoladramát, a Jegyző Könyvet, közmondásokat, vezetékszókat stb.

A' Pásztor Költésről való Oktatás kötetbe illesztésének célja a közönség ízlésének „kényesb észre szoktatása”. Az esztétikai-poétikai nevelés mellett visszacsatoló funkciója is van: Faludi eklogái a pástorköltés európai poétikai normáinak megfelelőnek, a felhozott külföldi példák bizonyítják, hogy Faludi európai rangú költő ebben a műfajban. A dicséret az antik eszményhez való viszonyításban kulminál: „Talám úgy rakogatta volna azokat maga Teokrit is a' Magyar ajkokra.”⁷³

Batsányi eszménye szintén a tökéletes kiadás megvalósítása: „Faludi magyar verseit úgy akarnám elkészíteni, olly tökéletes kiadásban Nemzetem elejbe eresztetni, hogy azokban

⁶⁷ Batsányi nem tartotta valódi szonettnek a verset. Sem ő, sem Révai nem közli a Faludi által adott teljes címet: „Olasz Sonetto Formára. A' Pipárul”.

⁶⁸ Kovács Sándor Iván: *Faludi Ferenc „szövegkiadási testamentuma”*. *A versek szombathelyi kézírata*. Életünk 1993/8–9. 1993. 810.

⁶⁹ „Ezek bizonyították, hogy nem ok nélkül gyanakodtam.” Batsányi levele Bitnitz Lajoshoz, Linz, Pünk. Hav. 16. napj. 1822. Közli Géfin Gyula: *Batsányi János és Bitnitz Lajos levelezése*. ItK. 1932. 67–83, 71.

⁷⁰ Kovács Sándor Iván: *i.m.* 811.

⁷¹ Révai Miklós: *Faludi Ferentz Élete s' Munkái* = Faludi Ferenc. *i.m.* I. 17.

⁷² Mezei Márta: *A kiadó mandátuma*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1998. 61.

⁷³ Révai Miklós: *A' Pásztor Költésről való Oktatás. Elő beszéd*. = Faludi Ferenc: *i.m.* I. 134.

legkissebb hiba se találtassék.”⁷⁴ Mivel a szombathelyi „Felsőség” nem hajlandó Linzbe küldeni a kéziratot, Batsányi kénytelen beérni annak Bitnitz által készítettett, „szóról szóra ’s betűről betűre” leíratott, az eredetit külsejében is követő másolattal. Ezt a kéziratot részletesen bemutatja, és az üres lapok alapján arra a következtetésre jut, hogy Faludi költeményeinek hiányzó része (mintegy egynegyede), köztük két ekloga, elveszett.⁷⁵ Az említett kézirat mellett forrása Révai két előző kiadása. Ennek ellenére, hogy elismeréssel szól „ditséretes hazafiúi szándékáról”, „köz hasznú tiszta buzgósággal szerzett jeles érdeméről”, élesen bírálja kiadói munkáját. Az előző kiadásokat összehasonlítva a szombathelyi kézirattal (illetve annak hű másolatával) rájön, hogy Révai egy másik autográf kéziratot használt. Ennek ellenére ő is úgy dönt, hogy a kéziratból hiányzó versek (*Kiszűtő ének, A Hajnal, Nem mind vigaság a vigság, Szent István királyhoz, Szent Imre Hercegről*) Faludi verseinek tekinthetők. Más kérdésekben gyakran felülbírálja Révai ítéleteit. Elhagyja a csak Révai által ismert kéziratból származó „kémentelenségből, ’s valósággal mondva tsináltt, szerentsétlen bútsúzó verset” (lásd Révainál az alkalmi versek között), azzal az indoklással, hogy maga a szerző sem vette fel a későbbi gyűjteménybe. Ezekén kívül kimarad kiadásából a két iskoladrámai betétvers (*Fel fívalkodottnak meg fordult Szerentséje, A megfordult szerentsén való epekedés*), illetve a francia és a latin versek (az előbbiekről azt állítja, hogy nem Faludi tollából származnak).

Révaival ellentétben, aki „költeményes karhoz” számlálja a verseken kívül Faludi egyéb jellegű írásait is (például iskoladrámát, közmondásokat, „teljes mondásokat”), Batsányi csak a verseket kívánja megjelentetni, mert szerinte Révai köteteiben (különösen az első kiadásban) a versek „mintegy elrejtve”, „eltemetve” és „tetemes fogyatkozásokkal” jelentek meg.

Úgy látja, hogy a szombathelyi kézirat nélkülöz minden rendet, a szerző nem nyomtatásra szánta, a verseket „tsak úgy, tsak a ’ szerént írogatta öszve, a ’ mint egymás utánn eszébe jutottak, vagy kezébe kerülhettek – majd minden leírás- és elrendelésbeli szorgalom ’s kívánatos figyelem és vigyázat nélkül”.⁷⁶ Az 1824-es kiadás részben műfaji, részben tartalmi szempontok alapján még tovább tagolja a költeményeket. A négy „könyv” címe: *Énekek, Pásztori Versek, Elegyes Versek, Egyházi, vagy szent Énekek*. Antik szövegek kiadásaira hivatkozva ezt a „szép és mesterséges belső egybefüggések” alapján végzett elrendezést fontosnak és szükségesnek tartja. Valójában alig követhető nyomon a választott szempontok következetes érvényesítése. A poétika normatív szabályaihoz való alkalmazkodás hangsúlyozása részben a kiadói eljárás helyességének bizonyítását szolgálja.

Batsányi kritikája és kiadói minőségben végzett javításai két irányba mutatnak. Bírálataiban Révai előző kiadásainak „több rendbéli hibáit” tárgyalja (az említettek mellett azt is felrója neki, hogy nem „jobbította” meg ezeket), majd Faludi verseinek „fogyatkozásait” fejt ki részletesen.

Előbb arról a két „említésre méltóbb esetről” ad számot az Olvasónak, ahol a kézirat-tól eltért. „Szükséges jobbítottást” hajt végre az *Erdő* című vers szerkezetén. A Révai második kiadásában, jegyzetben közölt korábbi változatból származó stórfák közül *egy*t visszaállít, azzal indokolva az önkényes megoldást, hogy részletes műelemzéssel bizonyítja, hogy ezt a vers koherenciája így kívánja, és a stórfát „a ’ Szerző, jobbításbeli világos szándéka ellen, tsak

⁷⁴ Batsányi levele Bitnitz Lajoshoz, Linz, Pünk. Hav. 16. napj. 1822. Géfin Gyula: *i.m.* 71.

⁷⁵ Batsányi János: *i.m.* (1824.) 127.

⁷⁶ Uo. 128–129.

vígyázatlanágból hagyhatta-el”.⁷⁷ Egy másik „bevallott” beavatkozása a *Szent Emidhez* negyedik strófájában végrehajtott verstani, illetve lexikai korrigálás. A „Te légy a’ mí Szószóllunk, / Föld rémülvén, oltalmunk” sorokban a poétai *licentiat* nem túrva (a *szószóllunk* „nem magyar szó”) a rimpárt átírja (szószóllónk, oltalmazónk), a megszemélyesítést (metonímiát) pedig valószínűbb igenévvel cseréli ki (föld rémülvén > rengvén).⁷⁸

A „számtalan sok apró hibák” javítására (melyeket Révai elmulasztott elvégezni) nem tér ki, de a „tetemes fogyatkozásokat” – különösen az elsősorban megszólított közönség, az ifjú Poéták hasznára – négy pontba foglalva tárgyalja.

Elsőként a versek *logikai hibáit* említi („az értelemre, ’s a’ dolgoknak természeti mivoltára” vonatkozókat).⁷⁹ Az *Erdő* tizennegyedik strófájában logikai „botlást” lát abban, hogy Phoebus húga kezében tartja az „arany puzdrát”, amit a logika törvényei, az irodalmi előképek (itt egy Gyöngyösi-strófa hivatkozik) és képi ábrázolások szerint a vállán vagy oldalán kellene viselnie. A bizonyítás buktatója, hogy a strófa nem feltétlenül egy pillanatnyi cselekvést, hanem egy folyamatot jelenít meg, a vadászatot (tehát Diána időnként a kezében is tarthatja a puzdrát, amiből a nyilakat kiveszi).⁸⁰

A *verstani szabályok megsértésére* („versszerzés-, vagy verspárasíttásbeli fogyatkozások”) a *Cupidoból* hoz példát: „Kárhozzák, ditsirik, ki nagy Ember lehet, / Széles e’ Világon mert nagy tsudákat tett” (Batsányi 1824. 144.). Mivel Batsányi szerint a magyar nyelvben „legalább háromféle, ’s egymástól egészen különböző” hangot jelöl az *e* betű, a fenti sorok utolsó szótagjait nem tekinthetjük rimpárnak. Azért is tartja fontosnak e hiba kiemelését, mert nemcsak a régi költők, hanem a „mai” versszerzők munkáiban is előfordul (még a nagyra tartott sümegei poétánál, Kisfaludy Sándornál is), ezért javasolja az iskolai nyelvtanokban, szótárakban a „közép-hangú E betű” „megjelelve” való nyomtatását. A provinciális nyelvváltozatokból kiemelkedő irodalmi nyelv formálódásának lehetünk itt tanúi (Ráth és Rájnis vitájára utal). Bár a mesterségbeli tudást rendkívül fontosnak tartja, úgy véli, Faludi *poétai* nagyságán ez nem változtat, hiszen – ahogy a kiadványt bejelentő értekezésben kifejti – az igaz poézist, a versek legfőbb érdemét, szépségét nem a külső forma, nem a szótagok száma, „a’ véghangok’ öszeveengése”, a „lábmérték” és metrum teszi.⁸¹

Vétett Faludi egyes verseiben „a’ jobb, igazabb, és tisztább *izlés ellen-is*”.⁸² Mindkét kiadó a Faludi személyében megkonstruált eszménykép és a művek tartalmának (megítélésük szerint) inkompatibilis voltával szembesül a „Gázoltuk büdös Véreket”, „Rágjuk apróra szíveket” sorok kapcsán (*Nádasdi*). A „Szent Erkölsnek keményebb szerű Oskoláját” képviselő Faludi jellege nem fér össze az „igen szokatlan, és méltán irtózást okozó”, kegyetlen, „’s valóban inkább Kannibálokhoz és egyéb olyan irgalmatlanul dühösködő vad népekhez” illő cselekedet megrajzolásával, még akkor sem, ha a lírai költő szavait nem lehet szó szerinti értelemezni. Batsányi a fentebb stíl nevében utasítja el Faludi megfogalmazását („a’ szép mesterségek’ miveit kedvellő,

⁷⁷ Uo. 135.

⁷⁸ Uo. 140–141.

⁷⁹ Uo. 142–144.

⁸⁰ A kéziratbeli megfogalmazásra magyarázatot adhat, hogy egy másik szövegváltozatban az istennő újkori vadászok módjára „Arany dsidát tart kezében, / Puskázza a vadakat”. Valószínű, hogy ez a variáns az „az utánn való le íratásokból” származik.

⁸¹ Uo. 74.

⁸² Uo. 148–149.

józanabb és érzékenyebb Olvasó, az effélékben nem gyönyörködhetik”),⁸³ s mentséget keres az „ártatlan multságok”⁸⁴ kategóriába már nemigen sorolható megfogalmazásra. Filológusként belátja, hogy nem csupán „leírásbeli gánts”-ról, tollhibából van szó, ezért elismeri a Poéta hibáját, de felmenti az Embert, a Keresztényt.

Az utolsó – és a Batsányi által megfogalmazott program szempontjából talán legjelentősebb – vétsége Faludinak: a nemzeti nyelv géniuszát sértő, a „*Magyar Nyelvnek tulajdonságával*”, „kényes természetével” ellenkező nyelvi hibák jelenléte verseiben. Viszonylag kevés példát említ erre, ezek között a határozott névelő használatára vonatkozó hibákat (például a „Jön a Flóra” helyett a „Jő már Flóra” formát javasolja, „Fárasztják embereket” helyett „Fárasztják az embereket”), de ide sorolható a korábbi példákban említett „kárhózzák” („kárhoztatják” helyett), „Szószóllunk” („szószóllónk” helyett), mert ezek nincsenek „magyarul mondva”. Faludi nyelvében a kazinczyánus táborral szemben felmutatott, irányadó nyelvi eszményt kíván kijelölni Batsányi, ezért szükséges a követésre nem méltó elemek kiemelése. A jeles, nemzeti poéta ugyanis „többet használ, elméje” szüleményei által, egy egész országos Akadémiánál, vagy akár mely egyéb nevet viselő Tudós Társaságnál”, grammatikusok értekezéseinél.⁸⁵ Világosan megfogalmazódik itt a transzdiszkurzív akarat: megfelelő irodalmi nyilvánosság mellett (vagy híján) maga a kötet válik annak fórumává, tudományos, esztétikai, poétikai kérdésekre adott legitím válaszok, érvényesnek tekintett diszkurzusok terévé.

A felsorolt hibák nem uralják Faludi költészetét, versei „olgy természetesen, olgy szabadon folynak, és olgy könnyű hármoniával zengedeznek, mintha nem is volnának valamely nehéz mesterségbeli regulákhoz köttetve”, versalkotását „természetes, de mesterséggel telyes, könnyűség” jellemzi.⁸⁶

Az értekező akarat ilyenformán nemcsak a kiadói paratextusokban jelenik meg, hanem az egész kötetre is kiterjed, ami ebbe a kontextusba helyezve polemikus jelleget ölt, érvként, illusztrációként szolgál a korabeli nyelvi, poétikai, kanonizációs vitákban.⁸⁷

Összegzés

Kulturális, nyelvi programba illeszkedik a kiadói tevékenység is. Az egységes, megszilárdult nyelvi norma még alakulóban van ebben a korban, és ebben a kontextusban egyfajta nyelv-ideált képviselnek ezek a kiadványok. Az „anya tejével szopta beszéd” eszményét mutatja fel Révai a „nyelvünknek annyi drága kincseit” rejtő Faludi-munkák publikálásával. Batsányi értekezéseiben átveszi Révai tervének néhány elemét, nála azonban a nyelvi eszmény felmutatása egyértelműen a nyelvújítók táborának eszméivel szemben konstituálódik, s a magyar irodalmi életben való pozícióinak újbóli megszilárdítását szolgálja.

A kiadói mandátumhoz az is hozzátartozik, hogy a hibátlan kiadvány létrehozásának szándékával „javítanak” a szövegeken, hiszen a régi mű értéke nemcsak önmagában van, hanem a célban is, amelyet azáltal szolgál, hogy egyre nagyobb közönséghez jut el. Révai és Batsányi

⁸³ Uo. 149.

⁸⁴ Révaitól veszi át a szószerkezetet.

⁸⁵ Uo. 151.

⁸⁶ Uo. 160.

⁸⁷ Vö. Hász-Fehér Katalin: *Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben.* = Uő (szerk.): *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből.* Tiszatáj, Szeged 2006. 55–82. 60. kk..

kiadványai nyelvi normát jelölnek ki, de ezt saját nyelvhasználatuk, ízlésük szerint teszik. A „szükséges egyengetéseket” a közrebocsátó kötelességként, „Faludi’ Magyar Múzsájának ditsőségére”, „a’ nemzeti nyelvnek és poézisnak nagyobb hasznára nézve” teszi, a nyelvi program összefonódik a nemzeti irodalom műveinek az utókor számára „hervadhatatlan koszorúba” kötésével és a Magyar Helikon panteonjának megkonstruálásával.

The Forms of Appearance of Ferenc Faludi’s Muse, or how the Editors Read Texts

Keywords: philology, textology, author, publishers

From the perspective of the new philology and textology through the philological analysis of poems published posthumously and of the reflections of the editorial policies in the published texts, this paper tries to answer the question how the first publishers (Révai, Batsányi) read the poetical works of the author, or how they wanted them to be read. Subsequent corrections also have cultic implications. This analysis involves the study of ideas about language and literature of the publishers, the transformation of the poetic ideal in the discourses related to the emergences of Faludi’s poems (Révai, Batsányi, Kazinczy).

Grezsza Bence

A kazak nyelv színnevei

Cikkem elkészülésében nyújtott folyamatos segítségéért és támogatásáért hálával tartozom tanáromnak és témavezetőmnek, dr. Khabtagaeva Bayarmának. Köszönettel tartozom továbbá a Szegedi Tudományegyetem Altajisztika Tanszék munkatársainak; dr. Ivanics Mária tanszékvezetőnek, dr. Mukusheva Rausangül, kazak lektornak, Biacsi Mónikának és Olach Zsuzsannának, akik hasznos tanácsokkal láttak el a cikkemet illetően.

Bevezetés

Tanulmányom a turkológiában egy kevésbé kutatott témával, a kazak nyelv színneveivel foglalkozik nyelvészeti szempontból. A kazak nyelv szókincse számos olyan elemmel rendelkezik, amely valamilyen ótörök eredetű színnévre vezethető vissza. Noha több olyan munka is született, amely a török nyelvek színneveit tárgyalja – beleértve a kazakot is –, részletes áttekintést nem nyújtanak.¹

A kazak színnevek többféle szempont alapján is csoportosíthatók. Munkámban a színneveket kulturális, jelentéstani és etimológiai szempontból vizsgálom. Elsődleges célom azon összetett szavak és szókapcsolatok bemutatása, illetve csoportosítása, amelyekben színnevek fordulnak elő. Annak érdekében, hogy megfelelően ismertessem a nyelv színrendszerét, rövid áttekintést nyújtok a kazak szóképzés szabályairól. Majd az alapszínnevek tárgyalása után a színnevekből képzett szavakat és szóösszetételeket vizsgálom a körülbelül ezer adatot tartalmazó szójegyzék alapján, amelyet Kenan Koç *Kazak-török szótárából*,² Bektaev *kazak-orosz, orosz-kazak nagyszótárából*³ és Balakaev, Baskakov és Kenesbaev *Kazak akadémiai nyelvtanából*⁴ állítottam össze.

A színek fizikai tulajdonságainak, elnevezéseinek és jelentéseinek kutatásával több tudományág is foglalkozik, mint például a fizika, a neurológia, a szemiotika, a művészetelmélet, a szemantika és a filozófia. A téma érdekessége abban áll, hogy a színnév-rendszerek nyelvenként különbözőek. Sipőcz szerint⁵ létezhet olyan nyelv, ahol egy bizonyos szín jelölésére nem létezik elnevezés, ezért valamilyen árnyalattal vagy más színnel helyettesítve fejezik ki.⁶

Grezsza Bence (1990) – Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Altajisztika Tanszék, MA II. évf.
grezs@freemail.hu

¹ Erről bővebben a „Színnevek kutatása a török nyelvekben” fejezetben értekezem.

² Kenan Koç: *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara 2003.

³ Maulen Balakaevič Balakaev: *Ülken kazakša-orysša orysša-kazakša sözdik = Bol'soj kazahsko-russkij russko-kazahskij slovar*. Almaty 1999.

⁴ Maulen Balakaevič Balakaev–Nikolaj Aleksandrovič Baskakov–Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *Sovremennyj kazahskij jazyk*. Almaty 1962.

⁵ Sipőcz Katalin: *A vogol nyelv színnevei*. Szeged 1994.7–9.

⁶ A török nyelvek többségében például a zöld színt sokszor a kék alapjelentésű színnévvvel fejezik ki (törökországi török, kazak, azeri: *kök*; jakut: *küöx*) vagy a kék valamilyen árnyalatával, annak ellenére, hogy létezik külön elnevezés is a zöld színre.

Általános meghatározása alapján a szín egy három dimenzióban változó térbeli állandó, a vizuális érzékelés azon tulajdonsága, amelynél valamely felület tulajdonságai hasonlóak lesznek olyan észleletekhez, mint vörös, sárga, zöld, kék, illetve ezek kombinációi. A színészlelés három fő jellemzője a színezet, a telítettség és a világosság.⁷

A színnevek vizsgálata

Az észlelt szín tehát egy olyan vizuális érzékletként fogható fel, amelyet az ember saját nyelvén a színezetre vonatkozó szavakkal fejez ki. Ebből következően a színnév egyszerre kognitív és kommunikatív jelenség. A színek kutatásával több tudományág foglalkozik, köztük a nyelvészet is; segítségével megismerhető és kategorizálható az emberi gondolkodás (ezt elsősorban a kognitív nyelvészet kutatja), amely az emberi érzékelésen alapszik.

A színek nyelvészeti oldalról végzett kutatásaihoz segítséget nyújt Zollinger 1999-es műve,⁸ amely mind nyelvészeti, mind pedig kulturális szempontból vizsgálja a színeket, továbbá a Biggam és Kay által szerkesztett, 2006-ban megjelent munka,⁹ és a szintén 2006-ban Jourdan és Tuite szerkesztésében készült munka,¹⁰ amely az antropológiai nyelvészetten keresztül vizsgálja a színneveket.

A színekkel kapcsolatosan több álláspont is létezik, mégis ezek közül kettőt emelnék ki: az univerzalista és a relativista (más néven Sapir–Whorf-) elméletet. Az univerzalista elképzelés szerint a színnevezések fejlődése abszolút univerzális, míg a relativisták úgy vélik, hogy a színnevek különbözősége a nyelvészetten túli speciális kulturális jelenségekre utal. A nyelvi relativizmus elmélete szerint a nyelv nemcsak gondolataink formába öntésére szolgáló eszköz, hanem alapvetően meghatározza gondolkodásunkat is.¹¹

A relativista elméletet követő nyelvészek általában mindig egy kiválasztott szemantikai területet elemeztek, és ezeket a lexikai csoportokat hasonlították össze több nyelvben. Az összehasonlítások eszköze a különbségek, eltérések bemutatása volt, eszerint bemutatni azt, hogy a világ szemantikai feltérképezése az egyes nyelvekben eltérő módon kerül rendszerezésre.¹²

Az elmélet első nyomai Humboldt munkásságában találhatók meg. Humboldt szerint a nyelv értelmezi a külső világot, továbbá meghatározza a beszélők gondolkodásmódját, szemléletét, vagyis a nyelv alapján a világ megismerése abszolút szubjektívnek tekinthető. A relativista színnévvizsgálatokat általában néhány nyelv példáján mutatták be, elsősorban az angol és valamilyen más nyelv összevetése alapján.¹³

Az előbbi teória, miszerint a színérzékelés inkább egy velünk született, pszichológiai, mintsem kulturális folyamat, 1969-ben született meg Brent Berlin és Paul Kay elképzelései alapján. Munkájukban húsz nyelvet vizsgáltak különböző nyelvcsaládokból. Adataik alapján arra az

⁷ International Electrotechnical Vocabulary NET (<http://www.electropedia.org/iev/iev.nsf/display?openform&ievref=845-02-18>)

⁸ Heinrich Zollinger: *Color. A multidisciplinary approach*. Zürich 1999.

⁹ *Progress in colour studies*. Szerk. Carole Patricia Biggam–Christian Kay. Glasgow 2006.

¹⁰ *Language, culture, and society key topics in linguistic anthropology*. Szerk. Kevin Tuite–Christine Jourdan. Cambridge 2006.

¹¹ Brent Berlin–Paul Kay: *Basic colour terms*. London 1969. 2–3.

¹² Sipőcz Katalin: *i.m.* 10–11.

¹³ Sipőcz Katalin: *i.m.* 12–13.

állásontra jutottak, hogy tizenegy lehetséges alapszínnev létezik, amelyeket öt kritérium alapján határoztak meg. Azt is felfedezték továbbá, hogy azon nyelvek, ahol nem található meg a tizenegy alapszínnev, egy bizonyos evolúciós mintát követnek.

Az evolúciós létra az univerzalista elmélet szerint egy olyan hétlépcsős folyamat, amely szerint minden nyelvben megtalálható a fehér és a fekete szín mint alapszínnev. Azonban, ha egy nyelvben kettőnél több alapszínnev található, akkor a következő sorrend figyelhető meg, hogy milyen alapszín-elnevezés követi a fehéret és a feketét: piros, sárga, zöld, kék, barna. Ha egy nyelvben már nyolcnál több alapszínnev megtalálható, akkor az adott nyelv elérte az utolsó lépcsőt, a „fejlődés csúcsát”, és a barna színnevet követően tetszőleges sorrendben alakulnak ki az alapszínnevek. Berlin és Kay ezt az elméletet különböző nyelvcsaládokból származó nyelvek színneveinek vizsgálata alapján állították fel.¹⁴

A kazak nyelv evolúciós besorolásakor bizonyos problémák adódhatnak aszerint, hogy mit tekintünk alapszínneveknek a nyelvben. Nyelvészeti szempontból azok a színnevek tekinthetők alapszínnek, amelyek egy szóból állnak, nem jelölik egy másik szín árnyalatát, használatuk nem korlátozódik valamilyen tárgy vagy élőlény tulajdonságának a meghatározására, és köznyelvi szavak, azaz az adott nyelvet beszélő közösség számára használatuk érthető és mindennapos.¹⁵

A színnevek kutatása a török nyelvekben

A török nyelvekben végzett kutatásokat két csoportra lehet osztani aszerint, hogy nyelvészeti vagy kulturális, művelődéstörténeti szempontok alapján kerülnek bemutatásra.

Az első munkák, amelyekben már a színnevek értelmező elemzésével is találkozhatunk, a török nyelv etimológiai szótárai, például Räsänen,¹⁶ Clauson,¹⁷ illetve a Sevortjan által elkezdet¹⁸ és Levitskaja által befejezett¹⁹ török etimológiai szótárak. Ezek azért is hasznosak, mert sok olyan színnevet is tartalmaznak, amelyek a ma beszélt török nyelvekből már eltűntek, vagy kevésbé használatosak. A három említett szótárban megismerhetjük a színnevek etimológiáját és az egyes nyelvekben létező mai változatait, továbbá bizonyos szavaknál olyan jelentéseket is tartalmaznak, amelyek nem közismertek. A török nyelvek színneveinek a vizsgálatához Erdal az ótörök szóképzésről (1991) írt munkája is segítséget nyújt.

A szimbolika terén az utóbbi időben nem készült olyan mű, amely ténylegesen a török színnevek szimbólumrendszerét ismertetné, mind a mai napig Laude-Cirtautas 1961-ben írt könyve

¹⁴ Brent Berlin–Paul Kay: *i.m.* 1–23.

¹⁵ Brent Berlin–Paul Kay: *i.m.* 5–7.

¹⁶ Martti Räsänen: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki 1969.

¹⁷ Gerard Clauson: *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford 1972.

¹⁸ *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na glasnye*. I. Szerk. Ervand Vladimirivič Sevortjan. Moszkva 1974; Uő: *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na b*. II. Moszkva. 1978. Uő: *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na v, g, d*. III. Moszkva 1983.

¹⁹ *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy «j, ž, j»*. Szerk. Lija Sergejevna Levitskaja-Anna Vladimirovna Dybo-Valentin Ivanovič Rassadin. Moszkva 1989. Uő: *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy «k, q»*. Moszkva 1997. Uő: *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy «k»*. Moszkva 2000. Uő: *Etimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy «l, m, n, p, s»*. Moszkva 2003.

az egyedüli, amely mélyebben érinti a színszimbolikát.²⁰ Ebben a munkában kazak adatokat is közöl, azonban problémát jelenthet, hogy az adatokat nem anyanyelvi beszélőtől gyűjtötte vagy kazak szótárakból, hanem Radlov szótárából,²¹ ahol bizonyos esetekben az adatok nem teljesen pontosak. A török színszimbolika kapcsán mindenképpen meg kell említeni Stachowski 2010-es cikkét is a jakut színnevekről,²² mert áttekintést ad az ótörök színnevekről nyelvészeti szempontok szerint. További vázlatos ismertetést ad Salim Küçük is,²³ aki a művelődéstörténet irányából vizsgálja a régi török népek színneveinek a jelentéseit.

A kazak színnevek szimbolikájáról két munkát emelnék ki, amelyek segítséget nyújtanak vizsgálatunkhoz: Kadaşeva a kazak kultúra szimbólumai kapcsán tárgyalja a színnevek jelentéseit,²⁴ és Kenesbaev frazeológiai szótárából is sok hasznos információhoz juthatunk.²⁵

A kazak nyelvről

A kazak nyelv a török nyelvek kipszak ágához tartozik, amely a karakalpak és a nogaj nyelvekkel alkotja az Aral–Káspi csoportot. A 19–20. században gyakran tévedést okozott, hogy a kazakokat „kirgiz-kaysakok”-nak nevezték, emiatt sokáig egy nyelvként tartották számon a kazak és a kirgiz nyelvet.²⁶

A kazak nyelv, sok más oroszországi török nyelvhez hasonlóan az „orosz dominancia” előtt nem volt irodalmi változata. Az első írásos források a 19. században születtek meg arab betűs tipográfiával. A Szovjetunió létrejötte után Kazahsztán is betagozódtott, így az orosz fennhatóság miatt egészen 1989-ig a hivatalos nyelv az orosz volt, az irodalmi nyelv alapja pedig a cirillírásos kazak lett.²⁷ 1989 után ismét a kazak lett a hivatalos nyelv, azonban napjainkban is erős orosz, kínai hatás éri a nyelvet.²⁸

A színnevek kulturális háttere

A színnevek fontos szerepet játszanak a török népek hétköznapi életében, történetében és hitvilágukban. Ennek bizonyítékai a nyelvben meglévő kifejezések. Mint minden más nyelvben, itt is felfedezhető a fehér és a fekete szín sokrétű oppozíciója. Egyszerre jelenti a jót és

²⁰ Ilse Laude-Cirtautas: *Der gebrauch der farbbezeichnungen in den türkdialekten*. 1961. Wiesbaden.

²¹ Vasilij Vasilievič Radlov: *Opyt slovarja turkskih narečij*. I–IV. 1893–1911. Szentpétervár.

²² Marek Stachowski: *Is the Yakut fox green? Or remarks on some colour names in Turkic, Uralic and Yeniseic*. = *Turkology Articles*. Szerk. Marek Stachowski. Turkistan 2011: 539–548.

²³ Salim Küçük: *Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı*. Bilgi LIV(2010). 185–210.

²⁴ Karlıgaş Kadaşeva: *Kazak Medeniyeti'ndeki Semboller*. = *Nevruz ve Renkler*. Szerk. Sadık Tural–Elmas Kılıç. Ankara 1996. 49–54.

²⁵ Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *Qazaq tilining frazeologijalyk sözdigi*. Almaty. 1977

²⁶ Lars Johanson: *The history of Turkic*. = *The Turkic Languages*. Szerk. Lars Johanson–Csató Éva. London–New York 1998. 81–125.

²⁷ Az általam gyűjtött szóanyagnál a turkológiában használatos tudományos átírást alkalmaztam a kazak szavaknál (*The Turkic Languages*. Szerk. Lars Johanson–Csató Éva. London–New York. 454.)

²⁸ Mark Kirchner: *Kazakh and Karakalpak*. = *The Turkic Languages*. Szerk. Lars Johanson–Csató Éva. London–New York 1998. 318–321.

a rosszat, az ártatlanságot és a bűnösséget, a világosságot és a sötétséget, de mindkét szín a gyásznak²⁹ is kifejezője lehet, aszerint, hogy milyen életkorban hal meg az adott személy.³⁰

A gyász kifejezésére használatos a vörös szín is, ami viszont sokszor értelmezhető a forróság, a fiatalság és a frissesség jelképeként is. Régi hagyomány volt a kazakoknál, hogy a frissen házasodott nők vörös fejedőt vagy ékszert viseltek. A vörös bizonyos közmondásokban a vagyonnal és az anyagi javakkal kapcsolatos dolgokat jelképez, de sok kazak és kirgiz mesében és legendában a vörös kaftánt viselők a boldogságukat nyilvánítják ki általa.³¹

A kék szín eredeti jelentésében a török népeknél az istent és az eget jelenti, tehát a vallás szimbólumaként is értelmezhető, emellett a frissességet, a fiatalságot és a különböző friss zöldegeket, gyümölcsöket is. A kék szín Kazahsztán zászlajában is megjelenik, szintén a végtelen ég szimbólumaként, ami a kazak emberek jólétét, szabadságát és egységét védi.³²

Hasonlóan fontos szerephez jut a kazak kultúrában a barna és a sárga szín. A sárga szín általában a türelmetlenséget és a várakozást jelképezi, de utalhat betegségekre is, míg a barna szín a jóindulatot vagy a hűvösséget jelképezi.

A színnevek képzése a kazak nyelvben

Noha az ótörök derivációval kapcsolatosan több munka is született – mint például Erdal 1991-ben kiadott munkája az ótörök szóképzésről, ami sok segítséget nyújt a kazak nyelv vizsgálatakor –, azonban a kazak nyelv szóképzésével semmilyen munka nem foglalkozik. Ennek elsődleges oka az, hogy a grammatikák többsége a szóképzést sok esetben a morfológiával azonosnak tekinti, és együtt vizsgálja a két kategóriát. Ugyan a morfológia és a szóképzés szinte elválaszthatatlan egymástól, mégis bizonyos kérdéseket, problémákat külön-külön kell tárgyalni.

A kazak szóképzésről részletes leírást nyújt a 2002-ben Erbol Žanpeyisov főszerkesztésében kiadott kazak nyelvtan, mindazonáltal sok esetben inkább morfológiai vizsgálatot végeznek. A nyelv szóképző rendszeréről rövid és érthető ismertetés olvasható az 1962-es Kazak Akadémiai Nyelvtanban; ennek segítségével mutatom be a kazak színnevek képzési lehetőségeit.

A deriváció szempontjából a nyelv színnévszisztema négy nagy csoportra osztható fel:

1. Léteznek úgynevezett „alapszínek”, amely csoportot szógyökök, illetve szótövek alkotják, ilyenek az *aq* ’fehér’, *qara* ’fekete’, *qizil* ’piros’, *sari* ’sárga’, *žasil* ’zöld’, *kök* ’kék’, *qoňir* ’barna’, *boz* ’szürke’ alapjelentésű szavak.³³ Az alapszínek esetén azonban tisztázni kell egy problémát, amely félreértésre adhat okot.

A korábbiakban bemutatott univerzalista elmélet szerint kritérium az alapszínnevek esetében, hogy egy szóból állnak, azaz nem bonthatók további elemekre, illetve használatuk

²⁹ Az európai kultúrában a gyász jelképe a fekete, a kazak kultúrában feltehetően orosz közvetítéssel alakult ki, hogy a fekete szín a gyászt fejezi ki. Mivel ezzel semmilyen munka nem foglalkozik, ezért ez csak feltételezésnek tekinthető.

³⁰ Karlıgaş Kadaşeva: *i.m.* 49.

³¹ Kūçük Salim: *i.m.* 185–200.

³² Karlıgaş Kadaşeva: *i.m.* 95.

³³ Maulen Balakaevič Balakaev–Nikolaj Aleksandrovič Baskakov–Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *i.m.* 125.

nem korlátozódik valamilyen tárgy vagy élőlény tulajdonságának meghatározására. Noha az univerzalista kutatók ma beszélt, modern nyelveket vizsgáltak, és ezek alapján dolgozták ki elméletüket, a kazak nyelv esetében elengedhetetlen a szavak etimológiai hátterének is az ismerete. Ha az imént felsorolt kazak alapszíneket összevetjük azokkal az ótörök szavakkal, amelyekből származnak, világossá válik, hogy eredeti használatuk korlátozott volt. Az alábbi színnevek bemutatásánál csak az eredeti ótörök alakot, illetve a jelentést közlöm, a részletesebb etimológiához lásd Clauson ótörök etimológiai szótárát:

Kazak forma	Alapjelentés	Ótörök forma	Ótörök jelentés
<i>aq</i>	fehér	<i>āq</i>	fehér állatszőr szín ³⁴
<i>boz</i>	szürke	<i>bōz</i>	szürke lószín ³⁵
<i>kök</i>	kék	<i>kōk</i>	ég, isten ³⁶
<i>qoñır</i>	barna	<i>qoñur</i>	gesztenyebarna lószín ³⁷

A következő két „alapszínnév” pedig további elemekre bontható:

A *qizil* ’piros’ alapjelentésű szó eredetére többféle elképzelés is van. Clauson szerint az ótörök *qiz-* ’pirosnak lenni, melegnek, mérgesnek lenni’³⁸ igéből származik, amihez az *-Xl* deverbális nomenképző³⁹ járul.⁴⁰ Erdal vélekedése szerint másra vezethető vissza a szó eredete: szerinte az ótörök *qiz* ’forróság, izzás’ szó származéka amihez először a *+sX-* denominális verbunképző járult, amely így feltehetően ’izzani, égni’ jelentést kapott, majd ehhez kapcsolódott az *-Xl* képző deverbális nomenképző, vagyis eredeti alakja **qizsil* lehetett.⁴¹ Ezen a véleményen van Laude-Cirtautas is.⁴²

A *zasil* ’zöld’ jelentésű szó az ótörök *yāšil* ’zöld, a friss vegetáció színe’ alak megfelelője, amely eredetileg a *yāš* ’friss, nedves; zöldség’⁴³ szóból alakult ki a *+sXl* denominális nomenképző segítségével (< **yašsil*), és így jelentésváltozáson ment keresztül.⁴⁴ Laude-Cirtautas szerint a szó egy **yāš+i-* ’zöldnek lenni’ igéből származik, és egy *-(X)l* deverbális nomenképző járult hozzá.⁴⁵

³⁴ Gerard Clauson: *i.m.* 75.

³⁵ Gerard Clauson: *i.m.* 388–389.

³⁶ Gerard Clauson: *i.m.* 708–709.

³⁷ Gerard Clauson: *i.m.* 639.

³⁸ Ez az ige a kazak nyelvben is megtalálható *qiz-* formában, így a piros színnevet a kazak nyelvben is két elemre lehet bontani.

³⁹ Ez a szuffixum a kazakban is megtalálható azonos alakban.

⁴⁰ Gerard Clauson: *i.m.* 681, 683–684; Martti Räsänen: *i.m.* 269.

⁴¹ Marcel Erdal: *Old Turkic word formation*. I–II. Wiesbaden. 1991. 99–100.

⁴² Ilse Laude-Cirtautas: *Der Gebrauch der Farbzeichnungen in den Türkdialekten*. Wiesbaden 1961. 50–51. A szó etimológiájáról és elterjedtségéről lásd még *Etimologičeskij slovar’ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i meztjurkskie osnovy na bukvy »k«*. Szerk. Lija Sergejevna Levitskaja–Anna Vladimirovna Dybo-Valentin Ivanovič Rassadin. Moszkva 2000. 194–196.

⁴³ A szó a kazakban is létezik *žas* formában.

⁴⁴ Gerard Clauson: *i.m.* 975, 978.

⁴⁵ Ilse Laude-Cirtautas: *i.m.* 61–64. A szó etimológiájáról bővebben lásd *Etimologičeskij slovar’ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i meztjurkskie osnovy na bukvy »j, ž, j«*. Szerk. Lija Sergejevna Levitskaja–Anna Vladimirovna Dybo-Valentin Ivanovič Rassadin. Moszkva 1989. 164–165.

Ezek alapján megállapítható, hogy a kazakban az univerzalista alapszínnev-kritériumoknak mindösszesen két színnev felel meg: a fekete és a sárga. A *qara* 'fekete' szín az ótörök *qara* szóból származik, amelynek alapjelentése 'fekete'. Általánosságban fizikai értelemben véve valamilyen tárgy vagy élőlény színének a meghatározására használták, másodlagos jelentése pedig szárazföld az ótörökben. Azonban többször pejoratív jelentése is van, mint például a *qara bodun* 'köznép, egyszerű emberek' kifejezésben.⁴⁶ A sárga jelentésű *sari* szó az ótörök forrásokban *sariġ* 'sárga' alakban tűnik fel.⁴⁷ A mai kazak alak úgy alakult ki, hogy az ótörök szóvégi gutturális -ġ eltűnt.⁴⁸ Mint török jövevényszó megtalálható a mongolban *sira* és a magyarban *sárga* alakban.⁴⁹

Az imént említett két, az univerzalista szabályoknak megfelelő alapszínnev egy új el-
lentmondást is magában hordoz. Eszerint a kazakban az „evolúciós lépcső” első két színne-
ve a fekete és a sárga, vagyis a Berlin–Kay által felállított létra is vitathatónak tekinthető.
Mindemellett felvetődik a kérdés, hogy a nyelv, pontosabban egy nyelv színnevrendszere fej-
lődhet-e. A színnevek esetén pontosabbnak tartom a változás szót, mivel a fejlődés során egy
értékmozgás figyelhető meg, amely a kazak nyelv esetében nem tapasztalható. Emiatt a nyelv
színneveinek képzése esetén „alapszínnek” azokat tartom, amelyek már az ótörök adatokban
is megtalálhatók, használatuk nem korlátozott és többletjelentéssel is rendelkeznek, valamint
részt vesznek a további szóképzésben.

Az alapszínnevek többletjelentéseinek ismerete elengedhetetlen a kazak színnevrendszer
vizsgálatakor. Ezen színek mindegyike alapjelentésén túl is használatos mind főnévi, mind
pedig melléknévi funkcióban.

A török nyelvekben gyakori, hogy a színneveket főnévként használják, mivel mindegyik
alapszínnev több más jelentéssel is rendelkezik, amely a szimbolikus használatukból ered. Sok
esetben egy adott tárgy vagy dolog külső tulajdonságából alakulhatott ki új jelentésük. A kazak
nyelv színneveinek jelentései főnévként a következők lehetnek:

aq 'fehér' →

- tény;
- valóság;
- jog;
- tejtermék;

qara 'fekete' →

- árnyék;
- olaj;

kök 'kék' →

- ég;
- égbolt;

⁴⁶ Gerard Clauson: *i.m.* 643–644.

⁴⁷ Gerard Clauson: *i.m.* 848.

⁴⁸ Pl. ótörök *qatiġ* 'kemény' > kazak *qattı*, ótörök *satıġ* 'eladás' > kazak *satu*; ótörök *ađıġ* 'medve' > kazak *ayu*,
stb. (lásd Serebrennikov & Gadžieva 1986. 45)

⁴⁹ Róna-Tas András–Berta Árpád: *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden 2011. 691–695.

- pázsit;
- zöltség;
- gyümölcs;
- szabadság;

sari ‘sárga’ →

- tojássárgája;
- sárgaság;

boz ‘szürke’ →

- *növ.* árvalányhaj;

ala ‘tarka, pöttyös’ →

- *orv.* szivárványhártya.

A kazak színnevek szimbolikus jelentésével kapcsolatba hozhatók azon jelentéseik is, amelyek mellékneveket jelölnek. A színnevek mindegyike rendelkezik olyan jelentéssel, amely csak a szimbolikus mivoltából magyarázható.

A kazak színnevek használata melléknévként

színnév	figuratív jelentés	emberi tulajdonság	szimbolikából eredő jelentés
<i>aq</i> ‘fehér’	világos, érthető	becsületes, jó	büntelen, igazságos
<i>boz</i> ‘szürke’	korai, éretlen	tapasztalatlan, járatlan valamiben	
<i>kök</i> ‘kék’	friss, zöld	fiatal, ifjú	
<i>qara</i> ‘fekete’	rossz, sötét	gonosz, bűnös	gyászos
<i>qizil</i> ‘vörös’	forró, meleg	dühös, haragos	vagyon, bőség
<i>qojir</i> ‘barna’	hideg	jószándékú, akaratgyenge	
<i>sari</i> ‘sárga’		türelmetlen	

2. A második csoportot az affixációval képzett szavak alkotják. Az affixációval létrejött szavak esetén prefixumokkal és szuffixumokkal számolhatunk. Azonban a török nyelvekben nem fordulnak elő prefixumokkal képzett szavak, így magától értetődően a kazakban sem.⁵⁰

⁵⁰ Lars Johanson: *The structure of Turkic. = The Turkic Languages.* Szerk. Lars Johanson–Csató Éva. London–New York 1998. 35–40.

A szuffixumokkal képzett színnevek közül most csak a legproduktívabb képzőket mutatom be. Ennek az az elsődleges oka, hogy a színnevekhez járuló szuffixumok kevésbé kutatottak, és több olyan képzővel is találkoztam munkám során, amelynek eredete, funkciója még bizonytalan. Későbbi kutatásaim célja ezeknek a vizsgálata és bemutatása. A szuffixumokat a színnevek esetében három csoportra lehet osztani aszerint, hogy milyen szófajokat képeznek⁵¹ az eredeti „alapszóból”. Ezek alapján vannak:

a) denominális verbumképzők (NV)

+Ar-:⁵²

aġar- 'intrans. megöszül, megfehéredik, hajnalodik' < *aq* 'fehér';

qiz̄ar- 'intrans. pirul, kipirul; piroslik, vöröslik' < **qiz̄* 'vörös';

bozar- 'trans. szürkít, szürkére fest, megijed' < *boz* 'szürke';

+Ay-:⁵³

qoñiray- 'intrans. megbarnul, barnává válik' < *qoñir* 'barna';

qaray- 'intrans. sötétté válni, kormossá válni, befeketedik' < *qara* 'fekete';

sarġay- 'intrans. sárgulni, száradni, szomorkodni' < **sariġ*;

b) denominális nomenképzők (NN)

+IIK/+DIK:⁵⁴

aqt̄iq 'fehérség, nagyon fehér' < *aq* 'fehér';

köktik 'kékség' < *kök* 'kék';

qiz̄ildiġ 'vörösség' < *qiz̄il* 'vörös'

+šA:⁵⁵

aqša 'pénz' < *aq* 'fehér';

qiz̄ilša 'cékla; kanyaró' < *qiz̄il* 'vörös';

qaraša 'november' < *qara* 'fekete'

c) denominális melléknévképzők (NN/Adj.)

+DAW/+IAW:⁵⁶

qoñirlaw 'barnás, barnaszerű, barnának látszó' < *qoñir* 'barna';

köktew 'kékes, kékszerű' < *kök* 'kék';

qiz̄ildaw 'vöröses' < *qiz̄il* 'vörös';

⁵¹ Mint ahogyan a más szófajú szavaknál, a színnevek esetében is léteznek többszörösen szuffixált szavak, ami által további csoportok különíthetők el a nyelvben. Ez tapasztalható az *aġaranda-* 'fehér színűnek látszik' intranszitiv ige esetében, amelynél az *aq* 'fehér' szóhoz egy +Ar- denominális verbumképző járul, így jön létre az *aġar-* 'megöszül, megfehéredik, hajnalodik' intranszitiv ige, amihez pedig egy -AndA- deverbális verbumképző járul. Azonban a többszörösen szuffixált színneveket figyelmen kívül hagyom, mivel azok eltávolítanak elsődleges céloktól.

⁵² *Kazak Grammatikasi*. Szerk. Erbol Žanpeyisov–Köbej Žusayin–Al. Asztana. 387. Karl Krippes: *Kazakh Grammar with Affix List*. Kensington 1997. 76.

⁵³ Maulen Balakaevič Balakaev–Nikolaj Aleksandrovič Baskakov–Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *i.m.* 250.

⁵⁴ *Kazak Grammatikasi*. Szerk. Erbol Žanpeyisov–Köbej Žusayin–Al. Asztana. 2002. 292–293. Karl Krippes: *i.m.* 76.

⁵⁵ *Uo.* 360–361. Maulen Balakaevič Balakaev–Nikolaj Aleksandrovič Baskakov–Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *i.m.* 300–301.

⁵⁶ Maulen Balakaevič Balakaev–Nikolaj Aleksandrovič Baskakov–Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *i.m.* 207–208.

+*Gilt*:⁵⁷

sarġilt ‘bézs, sárgás’ < *sari* ‘sárga’;
bozġilt ‘szürke, szürkés’ < *boz* ‘szürke’;
qizġilt ‘rózsaszín, vöröses’ < **qiz* ‘vörös, piros’;

A suffixáció esetén előfordulhat, hogy deszematizáció jön létre,⁵⁸ illetve az elemek morfológiai struktúrája megváltozik. Ilyen esettel többször találkozhatunk az *aq* és a *sari* színneveknél. Ennek elsődleges oka az *aq* szónál, hogy a gutturális *VqV* intervokális helyzetben zöngésedik.⁵⁹ Többször megfigyelhető, hogy a *sari* szónál kiesik az utolsó vokális, és így alkot a suffixummal egy új szót, mint ahogyan a *sarġilt* ‘bézs, sárgás’ példa is mutatja.

3. A szóképzés harmadik kategóriája az összetett szavak csoportja. Ebben a csoportban a szavak háromféleképpen jöhetnek létre:⁶⁰

a) két különálló alapszó összekapcsolásával:

kökbawir ‘lép’ < *kök* ‘kék, zöld, friss’ + *bawir* ‘máj, testvér’;
qoŋirsalqin ‘hüvös’ < *qoŋir* ‘barna’ + *salqin* ‘szél’ (← mongol);
aqtüynek ‘krumpli’ < *aq* ‘fehér’ + *tüynek* ‘gumó, kinövés, daganat’

b) két színnév összekapcsolásával:

Az összetett színnevek rendszerében az *ala*⁶¹ ‘pöttyös, foltos’ szó fontos szerephez jut, egyrészt más színnevekhez járulva árnyalatokat képez, illetve bizonyos szuffixumokkal összekapcsolódva sokszínűséget fejez ki. Bármelyik színnévhez járulhat, aminek hatására egyrészt az adott színű szó tarkaságát fejezheti ki, vagy egy új árnyalatot adhat a színnek:

qara-ala ‘fekete pöttyös, fekete-fehér’ < *qara* ‘fekete’ + *ala*;
ala šubar ‘tarka, foltos’ < *ala* + *šubar* ‘tarka (lőszín)’;
kök-ala saqal ‘szürkés színű szakáll’, vö. *kök-ala* ‘kék pöttyös’;

A tarka, pöttyös, foltos tulajdonságok kifejezésére másik két szó is szolgál a kazakban, a *šubar* és a *teŋbıl*, használatuk azonban igen ritka. A *šubar* szó csak lőszínek jelölésére szolgál színösszetételekben. Mongol jövevényszó a kazakban, amelynek jelentése eredetileg a *čabidar* ‘vöröses-sárga lőszín’ volt.

A *teŋbıl* szó inkább a „fekete-fehér” tarkaságot fejez ki, erre példa a *teŋbıl top* ‘focilabda’ szóösszetétel, amely szó szerinti fordításban „fekete-fehér” labdát jelent. A szó etimológiája ismeretlen. A kirgizben a *temgil* ~ *teŋgil* szavak⁶² szolgálnak a pöttyösség és a tarkaság

⁵⁷ *Uo.* 207–208.

⁵⁸ Ahogyan a *qaralauŋi* ‘vádolt, gyanúsított’ jelentésű szónál is tapasztalható.

⁵⁹ Lásd az *aġar-* ‘megöszül, megfehéredik, hajnalodik’ intranszitiv igénél, ahol a gutturális *VqV* az +*Ar-* denominális verbunképző miatt zöngésedik.

⁶⁰ Maulen Balakaevič Balakaev–Nikolaj Aleksandrovič Baskakov–Smet Kenesbaevič Kenesbaev: *i.m.* 128–129.

⁶¹ Ez a szó az ótörök *ala* ‘többszínű, foltos, tarka, pöttyös’ alakból származik, amelynek metaforikus értelemben: képmutató, áruoló jelentése is van. Szóösszetételekben az ótörökben állatok, növények megjelölésére szolgál (Gerard Clauson: *i.m.* 126.). Eredetileg csak a fekete-fehér tarkaság kifejezésére szolgált („non-monochrome”), azonban a kazakban már a sokszínűség („multichrome”) megnevezésére is (Róna-Tas András–Berta Árpád: *i.m.* 61.). A szó etimológiájáról és jelentésváltozásáról lásd még Ilse Laude-Cirtauas: *i.m.* 70-71. Martti Räsänen: *i.m.* 15. *Etimologičeskij slovar’ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na glasnye*. I. Szerk. Ervand Vladimirovič Sevortjan. Moszkva 1974. 129–130.

⁶² Konstantin Kuzmič Judahin: *Kirgizsko-russkij slovar’*. Moszkva 1965. 722, 724.

kifejezésére, amely kapcsolatba hozható a kirgiz *temgek* 'vágás, jelölés rováspálcán' alakkal.⁶³ A karakalpak nyelvben pedig a folt, pötty kifejezése a *tamga* szóval történik.⁶⁴ Az imént említett alakok mindegyike az ótörök *tamga* szóra vezethető vissza, amely eredetileg az állatok megkülönböztetésére szolgáló billog jelölése volt.⁶⁵ A kirgizben először a **temgek* alakhoz egy +*Gll* denominális nomenképző járult, a szóvégi *-k* pedig hasonult a szuffixum-kezdő *g*-hez, így egy **temggil* ~ *tengil* forma jöhetett létre. Feltehetően a kazak ezt a formát vette át a kirgizből, majd metatézis útján létrejött egy **teŋmil* alak. A mai kazak szó pedig egy *-m* > *-b*- változáson keresztül alakult ki. Feltételezésem szerint a kirgiz átvétel elfogadható, amelyet az intenzív kazak–kirgiz nyelvviszony is alátámaszt.

A színárnyalatok kifejezésére több más lehetőség is létezik a kazakban, például történhet két színnév összekapcsolásával:

sari-qoŋir 'sötétsárga' < *sari* 'sárga' + *qoŋir* 'barna';
qizil-žasil 'vörösés, vörösszerű, színes, pirosas' < *qizil* 'vörös' + *žasil* 'zöld';
sari-qoŋir 'sötétsárga' < *sari* 'sárga' + *qoŋir* 'barna';

A sötét és a világos árnyalatú színek kifejezése pedig két szóval történik, az *aq* 'fehér' vagy a *qara* 'fekete' szavakkal aszerint, hogy milyen tulajdonsággal bír a színnév:

aq sari 'szőke' < *aq* + *sari* 'sárga';
aq sūr 'halványszürke, sápadt' < *aq* + *sūr* 'szürke';
aq tarlan 'hamuszürke' < *aq* + *tarlan* 'szürke, deres (*lószin*)';
qara buril 'feketés-barna, sötétbarna' < *qara* + *buril* 'almásszürke (*lószin*)' ← mongol: irod. mongol ' *buɣural* ~ / *buɣurul* 'szürke, szürkés';⁶⁶
qaraküreŋ 'sötétbarna' ⁶⁷ < *qara* + *küreŋ* 'sötétvörös (*lószin*)' ← mongol: irod. mongol ' *küreŋ* 'sötétbarna, gesztenyebarna, lila';⁶⁸

c) reduplikációval:⁶⁹

qip-qizil 'nagyon piros, vérvörös' < *qi* + *p* + *qizil* 'piros, vörös';
köp-kök 'nagyon kék, sötétkék' < *kö* + *p* + *kök* 'kék';
sap-sari 'lenszőke, nagyon sárga' < *sa* + *p* + *sari* 'sárga';

d) ismétléssel:

sūr-sūr 'sápadt';
teŋbīl- teŋbīl 'teljesen foltos, pöttyös, foltokkal borított';

⁶³ Konstantin Kuzmič Judahin: *i.m.* 722.

⁶⁴ Nikolaj Aleksandrovič Baskakov: *Rusko-karakalpakskij slovar*. Moszkva 1967. 830.

⁶⁵ Gerard Clauson: *i.m.* 504–505.

⁶⁶ Ferdinand Lessing: *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley–Los Angeles 1960. 131.

⁶⁷ Különleges helyet foglal el a kazak színnévrendszerben a lószínevek csoportja. Mivel a kazakok történetében, minden más nomád életformát folytató néphez hasonlóan, a ló központi szerephez jut, ezért a leggazdagabb színárnyalat-alkotás itt figyelhető meg, azonban ez csak a ló színének megjelölésére korlátozódik. A kazak lószínevek fajtái, árnyalatai megtalálhatóak Kun Péter 2005-ben megjelent könyvében.

⁶⁸ Ferdinand Lessing: *i.m.* 505.

⁶⁹ A reduplikációnak is több fajtája létezik a kazakban: egyszerű reduplikáció (gyakorlatilag megismételjük a szót egybeírva vagy kötőjellel elválasztva), reduplikáció az eredeti szókezdő megváltoztatásával, reduplikáció magánhangzó-változással (csak egy szótagú szavaknál létezik), reduplikáció utolsó szótagváltással és reduplikáció erősítő prefixummal (az első szótag megismétele a *p* konzonánssal). Esetünkben csak az utolsó fajta fontos, mivel a színevek csak ilyen módon reduplikálhatók.

4. A kazak szóképzés szempontjából a negyedik csoportot azon szókapcsolatok és szószerkezetek alkotják, amelyek színnevekből állnak. A nyelv bővelkedik az efféle szerkezetekben. A szókapcsolatoknál jelentéstani szempontból az eredetihez képest kétfajta változás jöhet létre:

a) egyrészt mindkettő az eredeti jelentését elveszítve, összekapcsolódással egy új szót hoz létre, pl.

kök žiyek 'horizont' < *kök* 'kék' + *žiyek* 'folyópart, szegély, csík';

aq tamak 'női szépség' < *aq* 'fehér' + *tamak* 'torok, étel, élelem';

qarašekpen 'földműves, falusi ember' < *qara* 'fekete' + *šekpen* 'mellény';

b) vagy mindkettő elem megtartja az eredeti jelentését:

sari fosfor 'sárga foszfor';

qizil maržan 'növ. vörös korall'.

A következőkben azon kazak összetett szavakat és állandósult szókapcsolatokat vizsgálom jelentéstani szempontból, amelyek színneveket tartalmaznak.

Színnevek összetett szavakban és szókapcsolatokban

A színnevek vizsgálatakor nem lehet teljességgel megkülönböztetni az összetett szavak és szókapcsolatok csoportjait.

Természetesen alaktani szempontból elválasztható aszerint, hogy egybe- vagy különírjuk, mégis sokszor szemantikailag nem lehet ezt a két kategóriát ilyen módon elválasztani egymástól. A következő példákat kétféleképpen adják meg a szótárak, ahol szintén nem számít a külön- vagy egybeírás szabálya:

qaražiydek, **illetve** *qara žiydek* 'fekete áfonya' < *qara* 'fekete' + *žiydek* 'gyümölcs';

qarabiyday, **illetve** *qara biyday* 'rozs' < *qara* 'fekete' + *biyday* 'búza, gabona';

alabüyi, **illetve** *ala büyi* 'áll. keresztеспók (Argyopida)' < *ala* 'tarka, pöttyös' + *büyi* 'pók';

aqbaliq, **illetve** *aq baliq* 'áll. lazac' < *aq* 'fehér' + *baliq* 'hal';

sariawru, **illetve** *sari awru* 'sárgaság' < *sari* 'sárga' + *awru* 'betegség';

köktamir, **illetve** *kök tamir* 'véna' < *kök* 'kék' + *tamir* 'ér'.

Az általam gyűjtött listában számtalan ilyen példával lehet találkozni. A külön- és egybeírás kérdésével semmilyen nyelvtan sem foglalkozik, ezért csak feltételezésekbe lehet bocsátkozni. A legelfogadhatóbb feltételezés az, hogy az efféle szavak esetében még nem alakult ki általános helyesírási szabály a kazak nyelvben. Azonban ez a feltevés is megcáfolható ellenpéldákkal, amikor két azonos elemből álló összetett szó és szókapcsolat esetén a jelentésük különböző. Ez tapasztalható az alábbi színneves szerkezeteknél:

aqmüya 'japánakác (Sophora)' **és** *aq müya* 'édesgyökér (Glycyrrhiza)' < *aq* 'fehér' + *müya* 'akác';

aq wüz 'előtej, kolosztrum' **és** *aqwüz* 'szemgolyó, tojásfehérje' < *aq* 'fehér' + *wüz* 'friss tej';

kök tas 'lazurkő, lazurit' **és** *köktas* 'sírkő' < *kök* 'kék' + *tas* 'kő';

qaraküye 'korom' **és** *qara küye* 'molylepke' < *qara* 'fekete' + *küye* 'lepkefélék';

qara may 'gyanta' és *qaramay* 'zsír, gépszír' < *qara* 'fekete' + *may* 'zsír, gépszír, növényi zsír'.

Vannak esetek, ahol ugyanúgy, mint a képzett szavaknál, a *sari* 'sárga' szó utolsó vokálisának kiesése révén új jelentésű szót kapunk, pl.

sarišunaq 'mezei egér', **vö.** *saršunaq* 'ürge' < *sari* 'sárga' + *šunaq* 'kilyukasztott fülű, vágott fülű'.

Ha vizsgálódásunk központjába az alaktan helyett a jelentéstant helyezük, akkor más eredményre juthatunk. Az összetett szavakat jelentéstani szempontból két csoportra lehet osztani aszerint, hogy a két elem jelentéséből kikövetkeztethető-e az összetett szó vagy szókapcsolat jelentése (kompozicionális), vagy egy új, más értelmet nyer ezzel a szó szerkezet (nem kompozicionális).

A kompozicionális szó szerkezetek esete teljesen világossá válik az alábbi példák alapján:

Növénynevek

aqgül 'jázmin' < *aq* 'fehér' + *gül* 'virág';

boz terek 'nyárfa' < *boz* 'szürke' + *terek* 'nyárfa';

qaratal 'feketefűz' < *qara* 'fekete' + *tal* 'fűzfa'.

Állatnevek

aqqoyan ~ *aq qoyan* 'fehér nyúl' < *aq* 'fehér' + *qoyan* 'nyúl';

aqsunqar ~ *aq sunqar* 'vadászólyom' < *aq* 'fehér' + *sunqar* 'sólyom, ragadozó madár';

ala bulbul 'tarka fülemüle' < *ala* 'tarka, foltos, pöttyös' + *bulbul* 'fülemüle'.

Anyag- és fémnevek

aq almas 'fehér gyémánt' < *aq* 'fehér' + *almas* 'gyémánt';

kök tas 'lazurkő, lazurit' < *kök* 'kék' + *tas* 'kő';

qizil topıraq 'vörösföld' < *qizil* 'vörös' + *topıraq* 'föld';

Ételnevek

qara un 'rozsliszt' < *qara* 'fekete' + *un* 'liszt';

qizil buriš 'piros paprika' < *qizil* 'piros' + *buriš* 'paprika';

sariwiz ~ *sari wiz* 'tojássárgája' < *sari* 'sárga' + *wiz* 'anyatej, száj'.

Emberi tulajdonságok és jellemvonások

qara qas 'barna hajú, fekete szemöldökű férfi' < *qara* 'fekete' + *qas* 'szemöldök';

aq qasqa 'kopasz' < *aq* 'fehér' + *qasqa* 'kopasz';

qaratori 'sötét arcú ember' < *qara* 'fekete' + *tori* 'pej';

Az imént bemutatott példák azonnal érthetővé teszik a kompozicionális szó szerkezetek jelentését. Általában a színnevek az adott tárgy, élőlény vagy betegség külső tulajdonságát (pontosabban a színét) jelölik, emiatt is válnak egyértelművé a szerkezetek.

A nem kompozicionális szerkezetek esetén azonban már több más lehetőséggel is számolnunk kell, amelyet csak az anyanyelvi beszélő ért meg azonnal. Az alábbi szerkezetek megértéséhez elengedhetetlen a kazak színszimbolika mély ismerete, mert enélkül nem érthető meg

az összetett színneves szerkezetek rendszere. A nem kompozicionális szerkezetek, amelyek színnevet tartalmaznak, elsősorban a rendszertani besorolásnál: növény- és állatnevek, kőzetnevek, betegség- és ételneveknél, emberi tulajdonságoknál és figuratív jelentésű szerkezeteknél használatosak. A szimbolika szemszögéből a következő pontok alapján vizsgálható:

1. A qara 'fekete' és az aq 'fehér' szavaknál felfedezhető minden olyan eset, amely a szimbolikus értelmezéséből ered:

– a fehér és fekete oppozíciója, mint a jó és a rossz, a büntelenség és a bűnösség:

aqpeyil 'jó, büntelen, ártalmatlan' < *aq* 'fehér' + *peyil* 'szándék, gondolat', vö. *qarabet* 'becstelen, aljas, gyalázatos' < *qara* 'fekete' + *bet* 'arc', a jó és a rossz;

– a fehér és a fekete szónak olyan speciális "értelmezései" is lehetnek, amelyek vagy a külső tulajdonságból erednek, vagy pedig a szimbolikus jelentésből következnek, de mégsem szerves részei annak, mint például a következő szavaknál:

aq tamaq 'női szépség' < *aq* 'fehér' + *tamaq* 'torok, étel, élelem';

qara žumış 'nehéz fizikai munka' < *qara* 'fekete' + *žumış* 'munka';

– a fehér szín utalhat a lassú, könnyű jellegű dolgokra is, miként az

aq žapgin 'lassan szemerkélő, hosszan tartó eső napsütéskor' < *aq* 'fehér' + *žapgin* 'eső'

jelentésű összetételben, míg a fekete szónak felfedezhető pozitív használata is:

qara šajıraq 'szülőföld, a legifjabb gyermek a családban' < *qara* + *šajıraq* 'a jurta tetején levő füstnyílás';

qarapayım 'könnyű, egyszerű' < *qara* 'fekete' + *payım* 'gondolat, jelentés, fogalom';

2. A kék bizonyos szóösszetételekben a tavasszal kapcsolatos eseményeket fejezheti ki, mint például az alábbi szavaknál:

kökbawısa 'friss, tavaszi zöld fű' < *kök* 'kék' + *balawısa* 'nyers, éretlen, fiatal';

kökželik 'az állatok tavaszi vedlése' < *kök* 'kék' + *želik* 'harag, idegesség, izgatottság';

– a szürke szín egyik árnyalatát is kifejezi, például

kök at 'szürke ló' < *kök* 'kék' + *at* 'ló',

de bizonyos esetekben a rendszertani besorolásnál a fekete szót is helyettesítheti, ilyen a fekete áfonya másik megnevezése:

kökžiydek 'növény. fekete áfonya (*Vaccinia Uliginosum*)' < *kök* 'kék' + *žiydek* 'gyümölcs';

3. A sárga szó összetételekben gyakran helyettesíti a rőt színt, vagyis a vörös szín egyik árnyalataként jelenik meg:

sargıš žüнди 'vörös szőrű, vörhenyes, rőt' < *sari* 'sárga' + *GIš* + *žün* 'szőr' + *DI* NN/Adj.;

de mint a fehér szín árnyalata is feltűnhet:

sariıoyaw 'tejsavó' < *sari* 'sárga' + *soya* 'szója, tejsav' + *X* Poss. E/3;

4. A szürke szín egyrészt a fiatalság:

bozbalalıq 'ifjú, fiatal' < *boz* 'szürke' + *bala* 'gyerek, fiatal, tapasztalatlan' + *llq* NN, másrészt a nyugalom jelképeként tűnik fel az összetételekben:

bozökpe 'hangtalan, szelíd, engedelmes' < *boz* 'szürke' + *ökpe* 'máj, szemrehányás';

5. A barna szín a hűvösség szinonimájaként is megjelenhet:

qonjıržay 'hűvös, nyirkos' < *qonjır* 'barna' + *žay* 'villám, állapot, hely, lényegtelen, egyszerű, alkalmas';

6. A tarka, pöttyös, sokszínű jelentésű szó háromféleképpen is fellelhető összetételekben,

- a) egyrészt a szürke szín helyettesítőjeként:
ala köleŋke ‘szürkület’ < *ala* ‘tarka, foltos’ + *köleŋke* ‘árnyék, alak, forma’;
- b) másrészt a kétszínűség szimbólumaként:
ala köŋil ‘képmutató’ < *ala* ‘tarka, foltos’ + *köŋil* ‘lélek, kedv’;
- c) harmadrészt a felfordulás vagy zavar metaforájaként:
ala topalay ‘riadalom, ijedelem, kapkodás’ < *ala* ‘tarka, foltos’ + *topalay* ‘pánik, aggodalom’.

Összefoglalás

A bemutatott szóanyag alapján megállapítható, hogy a színnevek összetett szavakban és szókapcsolatokban legtöbbször a természettudományos, rendszertani terminusoknál szerepelnek (pl.: *boztorgay* ‘áll. hosszúcsőrű rétiökörsem’ < *boz* ‘szürke’ + *torgay* ‘veréb’ ill. *sari mis* ‘sárgaréz’ < *sari* ‘sárga’ + *mis* ‘réz’; stb.), az adott tárgy, dolog színére, külső tulajdonságára utalva. Különböző emberi tulajdonságokat jelölő összetételekben pedig a színnevek szimbolikus jelentése kerül előtérbe (pl.: *qara žürek* ‘kegyetlen’ < *qara* ‘fekete’ + *žürek* ‘szív’). Amikor pedig a szó szerkezetek mindkét eleme színnevekből áll össze, akkor bizonyos színárnyalatokat fejeznek ki, elsősorban az *aq*, *qara*, *ala* szavak, amelyek megváltoztatják az alapszín árnyalatát (*qara tori* ‘fekete hajú, sötétpej’ < *qara* ‘fekete’ + *tori* ‘pej (lószín)’).

A kazakban létrejött egy olyan „színárnyalat-alkotó” rendszer, amely nem szuffixumokkal, hanem két színnév összekapcsolásával alkot különböző árnyalatokat. Az összetett színnevek jelentésénél nyilvánvaló az is, hogy ezek eredetileg a különböző lószínnevekből alakultak ki, továbbá mutatja a kazak színnévrendszer gazdagságát, széles színskáláját. A későbbiekben fontos lenne részletesebben ismertetni a kazak nyelvben a színnevekhez járuló szuffixumokat és ezen képzők funkciót.

Colour Names of the Kazakh Language

Keywords: colour names, universalist theory, color symbolism, kazakh derivation, basiccolour names, additional meaning, suffixes, compounds

The linguistic research of colour names of different languages has recently become very popular. The research of colour names helps us to know the history and development of languages and also the culture and the mind of the native speakers. I study the colour names of the Kazakh language with the method of historical linguistics. For my research I have collected a list of words from different Kazakh dictionaries. The list consists of more than five hundred words, which derive from colour names. In my paper first I give a review about the linguistic studies of colour names, then I introduce the symbolic interpretation of the colours in Kazakh and later the categories and the functions of words which are from colour names. In the focus of my research are compounds of Kazakh language which contain colour names and I study them mainly from the semantic view.

MŰHELY

Bóné Éva

Református prédikációk szülte helyesírás: Geleji Katona István esete

Bevezetés

Jelen dolgozatban arra keresem a választ, hogy Geleji Katona István mennyire használta fel/ki prédikációs köteteit (valamint más műfajú műveit) arra, hogy a hittételek mellett a nyelvi reflektáltság kérdését is hirdesse, mennyire alkalmazta a *Magyar Grammatikatska*¹ című nyelvtanában foglalt szabályokat saját írói gyakorlatában. A nyelvről való beszéd nyomait Geleji Katona azon műveiben is keresem a *Magyar Grammatikatskán* kívül, amelyek, bár nem kimondottan nyelvtani traktátusok, érintik a nyelvviség kérdését: az *Öreg Graduál*,² valamint a *Váltság titka*³ előljáró beszédei. Mindezek után pedig összevetve a nyelvviség kérdését érintő műveit prédikációs köteteivel (kimondottan a *Váltság titka* köteteivel) azt kutatom, hogy szerzőnk írói gyakorlatában az értelmiségi önszemlélet mely motívumai dominálnak: vallási és/vagy nyelvi szokások.

Geleji Katona Istvánról

Geleji Katona István 1589 második felében született Gelej községben.⁴ Hatvanéves korában, 1649. december 12-én halt meg Gyulafehérváron. Tanulmányait Szántón, Göncön, Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon végezte, ahol 1613-ban seniorrá s onnan beregszászi iskolamesterré választották. A csengeri zsinat és Bethlen Gábor ehhez intézett felhívása nyomán 1615. november 6-tól a heidelbergi egyetem hallgatója lett.⁵ Kétévnyi külföldi tanulmányútja

Bóné Éva (1983) – doktorandusz hallgató, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Doktori Iskola, Kolozsvár, evabone23@yahoo.com

¹ RMNy 2103

² RMNy 1643.

³ RMNy 2124, 2197, 2298.

⁴ Szinnyei József szerint az Eger melletti Gelej községben született, Zoványi Jenő viszont hangsúlyozza, hogy nem az Eger melletti Gelejről származik, hanem a Mezőkeresztes mellettiből. Lásd. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. V. Bp. 1897. 1189–1196; valamint Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp. 1977. 213.

⁵ Beregszászi iskolamesterként érte a csengeri zsinat és Bethlen Gábor ehhez intézett felszólítása, hogy a zsinat válasszon ki egy ifjút, akit saját költségén külföldi akadémiaira küldhetne. Vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. V. Bp. 1897. 1189–1196.

után hazatérve a gyulafehérvári iskola igazgatója lett, teológiát, böleseletet és nyelveket tanított. 1619-ben a fejedelem István nevű testvére István nevű fiával újból Heidelbergbe ment, de a 30 éves háború kitérése miatt ez az út nagyon rövidre sikerült: 1620 őszén már itthon voltak. 1621. november 23-án Szatmárnémetiben lelkésszé szentelték. 10 évig udvari pap volt. Keserűi Dajka János erdélyi református ortodox püspök halála után 1633. június 6-án az enyedi egyetemes sinodus püspökké választotta (44 éves volt ekkor), s ezt a tisztséget haláláig betöltötte.

Személye az irodalom- és teológiatörténetben a legkülönbözőbb megítélésekben részesült. Első magasztalója nagy ellenlábasa, Pázmány Péter volt, első bírálója udvari paptársa, Medgyesi Pál, aki „*maga kellető, magát szentnek, fegyhetellennek tartó*” embernek titulálta.⁶ Gál Lajos szerint Geleji Katona keménykezű volt, aki ha kellett, be is börtönöztette a vétkeseket, ugyanakkor Krisztus hűséges szolgája, aki óriási szaktudását Urának szolgálatába állította, aki mellett hűségesen kitartott.⁷ Az „orthodoxa religio” védelmében kíméletlen harcot folytatott a más vallásúak, főleg az unitáriusok és a katolikusok ellen, megakadályozta a református egyházon belül jelentkező demokratikusabb jellegű mozgalmak kibontakozását is. Mindezt két ok miatt tehette meg: egyrészt Erdélyben az ő korában a református vallás mintegy államvallás volt, másrészt a püspöki tiszta a fejedelem után a második legmagasabb hivatalt jelentette. Geleji Katonának hitvédő, hitvitázó elveit tükrözi két monumentális méretű és terjedelmű műve: a *Titkok titka*⁸ (Gyulafehérvár, 1645) és a *Váltság titka* három kötete (Várad, 1645, 1647, 1649).

Geleji Katona István azonban nemcsak püspök és prédikátor volt, hanem a maga korának legnagyobb nyelvésze is, az erdélyi kultúra sokoldalú fejlesztője, valamint a korabeli magyar nyelv legélesebb szemű vizsgálója is. Első nyomtatásban megjelent művének előszavában, az *Őreg Graduálban* (Gyulafehérvár, 1638) már előfordulnak helyesírási, nyelvi jelenségeket tárgyaló részek. Ezt tekinthetjük a *Titkok titkához* csatolt *Magyar Grammatikatska* előzményének is.

Nyelvművelés és/vagy hitterjesztés a prédikációkban?

Geleji Katona István református ortodox prédikátorként a felismert igazsághoz mereven ragaszkodott, és afelett féltő gonddal örködött. Bibliás alapokon nyugvó hitelvei a református ortodoxia jegyében olyan tudományos tanrendszerre épültek, amelyek a kereszténység igazságait a maguk precízen megfogalmazható módján adták vissza. Célja minden megnyilatkozásával a felismert igazság hirdetése, valamint az ellenkező vélemények megcáfolása volt. Minderre alkalma nyílt vezető püspöki tisztségéből kiindulva, valamint felhasználva a gutenbergi örökséget, a nyomtatott prédikáció nyújtotta előnyöket. Az 1450 körül meginduló európai könyvnyomtatás a reformáció legnagyobb újításával, az anyanyelvűség hirdetése programjával összekapcsolva olyan változásokat indított meg, amelyek mélyreható következményekkel jártak a nyelvre nézve is. Kiss Jenő és Pusztai Ferenc a könyvnyomtatás és helyesírástörténet kapcsolatát vizsgálva állapítja meg, hogy a nagy nyilvánossághoz való szólás az írótól fokozott figyelmet igényel, nyelvi tudatosságot, hisz mindez a következetesebb nyelvhasználatot erősíti

⁶ Nagy Géza: *Geleji Katona István személyisége levelei alapján*. Kvár 1940. 3.

⁷ Vö. Gál Lajos: *Geleji Katona István igehirdetése*. Debrecen 1939. 17.

⁸ RMNy 2103.

azzal, hogy a könyv előállítói figyelembe veszik a nyelvközösség egészének szempontjait.⁹ A szerzőpáros gondolatmenetét Geleji Katonára vonatkoztatva a nyelvi tudatosság fogalmát nyelvi reflektáltsággként értelmezem; a nyelvről való beszéd olyan módjának, amely arra törekszik, hogy a hitgizságokat magyarul is hozzáférhetővé tegye mindenki számára. E törekvésében Geleji Katona középkori és 16. századi előzményekre tekintett vissza. Munkásságának középkori gyökerei a „könyvméretű írásosság”,¹⁰ azaz a magyar nyelvű kódexek keletkezéséhez kötődnek,¹¹ amelyekben az erős latin hatás mellett az anyanyelvűség fontosságának kérdése is kidomborodik. 16. századi csírái a magyarországi humanizmus erasmista hajtásaiban,¹² valamint a reformáció anyanyelvűségre való irányultságában fedezhetők fel. A reformátorok kezdetől fogva a nép nyelvén szóltak a néphez, magyar nyelvűvé tették az istentiszteletet, lefordították a Bibliát és a legfontosabb egyházi tárgyú műveket. Az ellenreformáció mozgalma¹³ sok tekintetben folytatta a megkezdett folyamatot, magyar nyelvű bibliafordítások jelennek meg, énekgyűjtemények, vallási tárgyú vitairatok. Geleji Katona ebben a törekvésében közelíthető Pázmány Péterhez, aki bár teológiailag nagy ellenlábasa volt, a nyelvről való gondolkodásban hasonlított hozzá: mindkettejük fő törekvése az volt, hogy a nép számára is elérhetővé tegyék prédikációikat.

Kiss és Pusztai megállapításából kiindulva felvetődik a kérdés, hogy Geleji Katona azzal, hogy kihasználta a könyvnyomtatás előnyeit, s hogy könyvei így az ország bármely vidékére eljuthattak, továbbá hogy prédikációi nagy részét magyar nyelven írta, vajon a nyelvről való beszéd érvényesülését segítette-e elő, vagy csupán hitelveinek a széles rétegekben történő terjesztésének lehetőségét látta meg ebben (is). Erre a kérdésre akkor tudunk érdemben válaszolni, ha megvizsgáljuk a nyelvről vallott nézeteit és azt, hogy ezek az alapelvek hogyan érvényesültek nyomtatott prédikációiban.

Geleji Katona Istvánnak egyetlen, kimondottan nyelvi tárgyú műve volt, a *Magyar Grammatikatska*, de írói tevékenysége során majdnem minden munkájában érintette a nyelvi-ség kérdését. Mielőtt rátérnénk a *Magyar Grammatikatska* részletesebb bemutatására, bemutatom az *Öreg Graduál* előszavának néhány részletét mint amannak előzményét. Geleji Katona Keserői Dajka Jánossal együtt adta ki 1638-ban az első olyan művét, amelyben helyesírási, nyelvhelyességi kérdésekre is kitért a vallás kérdése mellett. A művet bevezető bibliai igeversek (Eféz 5, Kol 3) összefonódnak Isten zsoldárokkal, himnuszokkal és lelki ódákkal való magasztalására szólító felhívással. Eszerint a teremtett világ minden eleme szépségével Istent magasztalja, mennyivel inkább tartozik tehát az ember mind cselekedeteivel, mind beszédével Teremtőjét áldani. Geleji Katona szükségesnek vélte az „*anyai nyelveken való ditséretetek*”¹⁴ éneklését, hisz a hit hallásból van, s e halláshoz az énekszó is hozzájárul. Az előszó szerint a

⁹ Vö. Kiss Jenő–Pusztai Ferenc: *Magyar nyelvtörténet*. Bp. 2003. 584.

¹⁰ Szathmári István: *Régi nyelvtanaink és egységesítő irodalmi nyelvünk*. Bp. 1968. 43.

¹¹ Lásd bővebben Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című munkájában a kódexcsaládok kialakulásáról szóló részt. Bp. 1944. 201–257.

¹² Ennek magyar képviselői Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás stb., akik fordításaik, nyelvtanaik, szótárai, prédikációs koteitek révén a népre hatnak. Erasmus már az 1520-as években felismerte a „lingua vulgaris” jelentőségét, amely tanítása nyomán nálunk magyar nyelvű irodalmat eredményezett. Vö. Szathmári: *i. m.* 47.

¹³ Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról a tényről sem, hogy a katolikus visszahatás sok esetben vissza is vetette a magyar anyanyelvűség terjedését a latin nyelv jogainak az iskolába, az egyházi életbe való visszaállításával.

¹⁴ Részlet Geleji Katona István: *Öreg Graduál* című művének előszavából, számozatlan oldal.

„kegyes szerzetnek”¹⁵ végső célja Isten dicsőségének bemutatása, amely e mű darabjai által is még inkább egyértelműbbé válik.

A Bethlen Gábor támogatásával létrehozott, de csak I. Rákóczi György pártfogása alatt megjelent, terjedelmes énekgyűjtemény bevezetőjének záró részében Geleji Katona az istendisőítés szükségessége és formái mellett nyelvi kérdések tárgyalására is kitér. Az *Öreg Graduál* előszavában kimondja, hogy a helyesírásban a korábbi kiejtés szerinti írásmóddal szemben a szóelemző elvet kell érvényesíteni: „Az írásban penig ez az nagy otrombaság, hogy semmit az szónak eredetire nagy sokak nem néznek, hanem tsak az mint az szó a’ ki mondattatásban esik, ugy írják ki.”¹⁶ Foglalkozik a hangjelölés kérdésével is, határozottan elkülöníti egymástól az *i, j, y* betűket. Az *Kegyes olvasokhoz és eneklökhöz tetetett rövid intés* már Geleji Katona nyelvvel való törődésének magas fokáról tanúskodik, amikor kijelenti, hogy „szorgalmatosan ügyekeztem ugyan rajta, hogy ez Eneklő könyv minden vétek nélkül nyomtattnék ki [...], de bánatosan kell ez sok fogyatkozásoknak ilyen hoszu Laistromokot látno(m), és leírom, mellyeket ejtett az könyvnyomatató...”¹⁷ Ez utóbbinak okát is megmondja: a nyomdász részint „eszekedéséből a’ maga itéletit közbe vetvén”, részint restsége következtében hibázott, ugyanis nem hajtotta végre a szükséges javításokat, részint pedig a kézirat hibás volta miatt. A könyvnyomatás és a helyesírástörténet egy kulcsfontosságú személyét nevezte itt meg Geleji Katona: a könyvnyomatató. A nyomdász, a korrektor az író mellett megjelenő újabb személy volt, aki sok esetben az író gyakorlatával szemben is érvényesítette saját nyelvi eszményét. A szerzők (s jelen esetben ez szerzőnkre is vonatkozik) nyelvi igényességének egyik jele volt az, hogy ezt a felismerést beleszőtték a közönségnek szóló intésbe, s hangot adtak e nyomdai gyakorlattal kapcsolatos véleményüknek. A „hoszu Laistromok” készítése itt arra utal, hogy Geleji Katona nem nézte jó szemmel, ha egy nyomdász ilyen módon nem tett eleget feladatának. E gyakorlatból való elzárkózásának, ugyanakkor írói igényességének a jele volt az is, ahogyan a kántorokat figyelmeztette ugyanitt e hibák kijavítására a saját példányukban: „Ha én ne[m] resteltem az egész könyvet által olvasni [...], ne restellyék ök-is [...] azokat az [...] fogyatkozásokat [...] felkeresgetni, és meg emendálgatni [...]”¹⁸ Szerzőnk ez irányú fokozott figyelmét bizonyítja az a tény is, hogy a *Váltáság titka* című prédikációs köteteit nem Gyulaféheváron rendezte sajtó alá, hanem Váradon, ahol Szenci Kertész Ábrahám, a megbízható nyomdász dolgozott, aki „nemcsak jó, hanem a szerző kéziratát tiszteletben tartó, pontosan nyomtató tipográfus is volt”¹⁹. A nyomdász személye kulcsfontosságú, egy magyar anyanyelvű nyomdással már eleve sok hibalehetőséget ki lehetett küszöbölni.

A fentiekből kiviláglik, hogy szerzőnk már itt felvetette az egységes írásmód megteremtésének gondolatát. Ezt támasztja alá az *Öreg Graduál*-beli rövid intés egy újabb megjegyzése a nyomtatóról: „az nyomtató az kézi íráshoz, avagy az maga tetszeséhez képest, sok helyeken az kössegi irasnak paraszt formáját követte.”²⁰ Hogy milyen lehetett „az kössegi irasnak paraszt

¹⁵ Uo. számozatlan oldal.

¹⁶ Uo. számozatlan oldal.

¹⁷ Részlet Geleji Katona István: *Öreg Graduál, Az Kegyes olvasokhoz és eneklökhöz tetetett rövid intés* című részéből, számozatlan oldal.

¹⁸ Uo. számozatlan oldal.

¹⁹ Szathmári István: *i. m.* 256.

²⁰ Részlet Geleji Katona István: *Öreg Graduál, Az Kegyes olvasokhoz és eneklökhöz tetetett rövid intés* című részéből, számozatlan oldal.

formája”, sejtjük az *Öreg Graduál*, de még inkább a *Magyar Grammatikatska* részleteiből.²¹ Az *Kegyves olvasokhoz és eneklökhöz tetetett rövid intést* Geleji Katona azzal zárja, hogy talán jobb volna „*az minnen sáját régi ős bötüinkel élnénk*”, azaz a rovásírással. Érdekes és elgondolkodtató meglátás ez a részéről, tanúskodik történelemszemléletéről és kultúrtörténeti ismereteiről is. Szathmári István ezt szerzőnknel „kordivat”-félének tekintette, ugyanis szerinte ez az írásfajta nem lett volna alkalmas az ő szóelemző elveinek a megvalósítására, sőt talán terjedelmesebb, tintával való írásra sem.²²

Az *Öreg Graduál* előszavának néhány részletében emlegetett nyelvtan 1645-ben készült el. Teljes címe: *Magyar Grammatikatska A'vagy, az igaz magyar irásban, és szollásban kévántato néhány szükséges Observatiok. Mellyeket irogatási, és elmékedési között, egyszer, másszor eszében szedegetett, meg-jegyezetett, és Magyar munkájiban, főbb-képpen a' Titkok-Titkaban, követett-is, és egy-ként a' maga írásának, és szollásának mentségére, s más-ként pedig a' Magyarorságon kapdoso elmés ifjúságnak oktattatására, ki-botsátott, Geleji Katona Istvan, Erdélyi Orthodoxus Püspök, és egygyik Fejir-vári Lelki-Paszor. Ki-nyomtatott Gyula-Fejirvárott A.D.M.CD.XLV.* A *Magyar Grammatikatska* Geleji Katona István a szentháromság-tagadók ellen írt vallásos elmékedésének, a *Titkok titkának* a csatolmányaként jelent meg Gyulafehérváron. Ennek ellenére önálló műnek tekintendő, ugyanis önálló címlappal rendelkezik, valamint újrainduló oldalszámozása van. Ezt támasztja alá magának a szerzőnek a nyilatkozata a *Titkok titka* előljáró beszédének kegyes olvasókhoz címzett részében: „*mind-az-által el gondoltam, ha Isten rea segít, hogy nem a' nyira másoknak oktattatásokra, mint magam írásomnak, és szollásomnak mentségére, a' könyv farkára valami Obsevatiotskákát ragaszak.*”²³

A Balázs János által nyelvművelő értekezésként²⁴ megnevezett mű *A kegyes olvasokhoz* intézett ajánlásból és két főrészből áll. Az első rész „*Az igaz magyar irasnak Modja felöl valo egy-néhány leg-válo-gattattabb Observatiokák*” 32 pontjában Geleji Katona helyesírási elveit fejt ki részletesen. A második rész „*Az igaz magyarán szollásnak modja felöl valo néhány leg-meg jegyezetendőbb Observatiokák*” 44 pontja nyelvünk használatára utaló megfigyeléseit tartalmazza.

A' kegyes olvasokhoz intézett előljáró beszédben a szerző jelzi, hogyan is jött létre ez a mű. Abból indult ki, hogy nyelvünk „*a' Babylon tornyának éppittetésétől fogva, mind az irásnak, s' mind a szollásnak modjában, nem kitsiny változást szenvedett*”.²⁵ a magyar nyelv eredetét Babel tornya építésének történetéhez vezeti vissza. A nyelvünkben bekövetkezett bábeli zűrzavar egyik jele serinte az, hogy a „*maga tulajdon betüit*” elhagyván latin betűkkel írunk, megfelelőképpen a rovásírásról; a másik pedig az, hogy a kiejtés szerinti elvet követve a szavaknak „*gyökereiket, eredetiket, és természetiket tsak nem is vizsgálják*”.²⁶ Ennek lesz aztán eredménye a szóban és írásban egyaránt megjelenő, egységet, normát nélkülöző változatosság, azaz a tény, hogy „*tsak nem menyi Magyar vagyon, meg a' nyi modon ír*”,²⁷ vagyis a magyar írásmódok

²¹ Lásd bővebben Szathmári István: *i. m.* 236–237.

²² Uo. 237.

²³ Geleji Katona István: *Titkok titka, A' kegyes olvasokhoz*, számozatlan oldal.

²⁴ Balázs János: *Hermész nyomában*. Bp. 1987. 417.

²⁵ Geleji Katona István: *Magyar Grammatikatska, A' kegyes olvasokhoz*, számozatlan oldal.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

zavaró sokfélesége. A bábeli nagyravágyás következményének kiküszöbölésére megoldásként ajánlotta, hogy vizsgáljuk meg szavaink gyökerét, eredetét, természetét, s így törekedjünk az egységes írásmód kialakítására. ezt szorgalmazta ő is néhány társával szövetkezve úgy, hogy a szavaknak nemcsak „*hejokat koczogatván*”, hanem „*bélekre-is bé-hatván*” igyekeztek megtalálni a helyesen való írásnak és szólásnak természeti módjait.²⁸ Az itt említett társak kiléte még nem tisztázott. Feltételezhetően a német nyelvűvelésnek néhány tudós képviselőjét kell itt értenünk, akikkel Geleji Katona akár heidelbergi tartózkodása idején, akár gyulafehérvári tanárkodása alatt kapcsolatba kerülhetett. Szathmári István szerint arra a kérdésre, hogy volt-e hasonló nyelvűvelő mozgalom Erdélyben is, nem tudunk pontos választ adni, de feltételezhető, hogy a Sprachgesellschaftok csírája megvolt itthon is.²⁹ A két alapelv jelentőségét azonban csak akkor érthetjük meg teljesen, ha közelebről vizsgáljuk Geleji Katona nyelvelméleti felfogásának alapjait.

Szathmári István szerint Geleji Katona külföldet járt, nyelveket ismerő, művelt tanár, író és lelkész, aki sok mindent megláthatott nyelvünk sajátjaiból, de helyesírási egyenetlenségeiből és különböző szerkesztésbeli fogyatkozásaiból is.³⁰ Éles megfigyelőképessége révén több nyelvhasználati jelenséggel kapcsolatban határozott nyelvűvelő szándékkal kialakította a maga – sokszor túlzó – álláspontját. A *Magyar Grammatikuskában* a gyulafehérvári püspök a nyelv változékonyságának tényéből kiindulva számba vette és egységre törekedve szabályokba rögzítette a helyesírás főbb alapelveit,³¹ pontokba gyűjtötte nyelvhelyességi és stilisztikai jellegű megjegyzéseit. Bár a mű legnagyobb részében a helyesírás elveinek meghatározásával foglalkozik, jelen dolgozatban mégis a *Magyar Grammatikaska* második részében rögzített nyelvhelyességi és stilisztikai jellegű megjegyzéseit veszem számba a teljesség igénye nélkül, mivel úgy vélem, ezek tanúskodnak a legmarkánsabban arról, melyek azok a szavak, amelyek a prédikációk megírása közben keletkeztek. Kijelenti, hogy a „*a' magyar nyelv noha-ki-váltképpen valo*”, és különbözik más nyelvektől, mégis tartalmaz olyan szavakat, amelyek „*a' Sidobol, Görögből, Deákból, Németből, Tóthból*” „*ögyeledtek közzéje*” (II./I.).³² Ide sorolta a *répa* (*a' rapa*), *kémény* (*a' caminus*), *oltár* (*ab altare*) stb. szavakat, füvek, növények elnevezéseit, néhány férfi és női nevet. Felismerte a képzők termékenységének fontosságát, és meglévő szavak mintájára új szavakat alkotott. Ezek közül sok mai napig él a nyelvünkben, egy részük azonban nem talált követendő fogadtatásra. Ilyenek a második részben a IX–XI. pontokban rögzített szavak: *egyenlőtlen*, *szent-telen* a *szemtelen* mintájára, *kegyestelen* a *kegyetlen* mintájára, *egésztelen*, *születetlen*, *tulajdontalan*, *vágaték*, *akadék*, *adalék*, *függölék*, *fáradékony*, *hervadékony*, *futékony*, *hivékony*, *botlékony* stb. (II./IX–XI.). A XXXVI. pont értelmében a szóképzéssel kifejezésbeli tömörségre is törekedett, hangsúlyozva, hogy „*az ember azon ügyekezzeék, hogy a' miket a' Deák egy igével ki-mond, ő-is Magyarul ki-mondhassa*”. Ebben a pontban igen érdekes tanácsokat ad a latin szavak és kifejezések magyar tolmácsolására, felhívva a figyelmet

²⁸ Az írásnak és szólásnak természeti módjain Szathmári szerint a szóelemző elvnek megfelelő írást, valamint a logikát kell értenünk, melyet szerzőnk munkájában messzemenően érvényesített is. Vö. Szathmári: *i. m.* 239.

²⁹ Ennek lehet bizonyítéka Martin Opitz, Alsted jelenléte a gyulafehérvári udvarban és iskolában. Feltételezhető, hogy e tudós professzorokkal Geleji Katona ismeretségben állt. Szerzőnk német kapcsolatainak vizsgálata azonban még felderítésre vár. Lásd részletesen Szathmári: *i. m.* 240–243.

³⁰ Vö. Szathmári: *i. m.* 240.

³¹ Sok esetben az általa rögzített elv képezi mai helyesírásunknak is az alapját.

³² A szabályok után zárójelben szereplő római számok közül az első a *Magyar Grammatikaska* második részét jelöli, míg az utolsó római szám e résznek megfelelő alpontokat.

a latin szavak analógiájára megalkotott magyar megfelelőkre: „*Ha szabad ezt a' Deák szót, vivus, vagy, vividus, így ki-mondani: Eleven, miért nem ezt-is vivax, így: élevény.*” A rövidsége törekvő kifejezőmód bizonyítására a XVII. pontban a pleonazmus, a szószaporítás ellen kel ki, ocsmányságnak titulálva az „*Istennek az ő jo-volta*” alakot, az „*Istennek jo-volta*” alakkal szemben. Erős nyelvi tudatosságra vall, hogy élesen elkülöníti egymástól a *melly* és a *'ki* névmások használatát. Szókinccsel kapcsolatos megjegyzései közül külön kiemelendő a XXV. pont, amelyben „*technicum vocabulumokat, és egyéb Scholastica s' Theologica dictiokat*” jegyez le: *subjectum, praedicatum, substantia* stb. Mindezt határozott tanító szándékkal teszi, „*az iffjak kedvéért*”. A műszók és kifejezések szükségességének felismerésével, valamint a szóképzés és körülírás következetes alkalmazásával nyelvművelő szándékának többszörös tanúbizonyosságát adta.³³ Nyelvbölcseleti kérdések fejtegetése során kereste arra a választ, hogy szükséges-e egy nyelv szókinccsének elemét a másik nyelven is feltétlenül kifejezni, szükség van-e a rokon értelmű szavak minden árnyalatának tolmácsolására. Ezért a magyar szóképzésben rejlő lehetőségeket a latin nyelvvel összevetve kezdte vizsgálni. Észrevette, hogy bizonyos szavaink jelentéstartalma nem egyezik az eredeti latin szavak tartalmával. A magyar nyelvben ugyanis *királynak* mondjuk a *rexet*, *bírónak* a *judexet*, *császárnak* az *imperator*, *udvarbírónak* a *provizort*, *hadnagynak* a *duxot*, *kalmárnak* a *mercator*, holott szerinte a latin *rex* magyarul *bíró* volna, a *judex* *ítélő*, a *dux* *vezér*, a *mercator* *vevő* (II./XL.).

Az itt felsorakoztatott elvek a teljesség igénye nélkül érintették a szerző legfontosabb nyelvhelyességi, stilisztikai jellegű megjegyzéseit. Mindezen tételek rögzítésében egy 17. századi nyelvújítási folyamat jeleit vélem felfedezni két vonatkozásban is: a tudatos hatni akarás jegyében egyrészt a magyar nyelvűsége mindenáron való törekvésben, másrészt pedig az új szavak megalkotásában. A középkori kódexfordítók, valamint Sylvester János munkáját folytatva a nyelvújítás egyik korai előfutáraként már nem elszigetelten fejtette ki nézeteit a nyelvről, hanem követőkre és ellenzőkre is talált. Ellenzői közül megemlítem Medgyesi Pál prédikátort; követői közül Apáczai Csere Jánost, Szenci Molnár Albertet, Tsétsi Jánost, Misztótfalusi Kis Miklóst foglalkoztatta Geleji Katona fentebb bemutatott elgondolása.

E dolgozat célja nem e mű részletes, több szempontú elemzése, csupán annak megvizsgálása, hogy prédikációiban, amelyek egyben a felekezeti önértelmezés bizonyítékai is, a nyelv és a nyelvről való gondolkodás mennyire játszik szerepet. A következőkben annak rövid felvázolása következik, hogy a hitelveket terjesztő, hitigazságokat tanító prédikációiban mennyire válik tudatossá e szabályok használata.

Geleji Katona István nyelvről vallott nézetei nem maradtak elszigeteltek csupán a *Magyar Grammatikatska* lapjain, korábban megírt, de sajtó alá még nem rendezett prédikációit is átdolgozta ezen elvek mentén. Ezt bizonyítják a *Váltság titka* előljáró beszédeinek foszlányai.³⁴ Mindhárom kötet előljáró beszédében hangsúlyozta a szerző, hogy célja e prédikációkkal az igaz hitben való elmélyülés, valamint „*a' vallás felől való ellenkező értelmek*”³⁵ megcáfolása volt. A *Váltság titka* első volumenjét Geleji Katona István az 1. Kor 6, 20 bibliai igehelyet

³³ E szavak alkotásában sokszor közrejátszott a logika, valamint a latinból való fordítás is. Lásd bővebben Szathmári: *i. m.* 251.

³⁴ Itt jegyzem meg, hogy a *Magyar Grammatikatska* helyesírási elveinek a *Titkok titka* című prédikációskötettel való összevetését Kővári Ilona végezte el *Geleji Katona István „grammatikácskájának” elvei és a Titkok titka* című ETKD-ra készült dolgozatában. Ezért ennek a vizsgálatára én jelen tanulmányban nem térek ki.

³⁵ Geleji Katona István: *Váltság titka* 1. volumen, részlet az *Előljáró beszédből*, oldalszám nélkül.

magyarázva kezdte. Istent csak azok dicsőítik illendően, akik ismerik Őt az Írások szerint. Geleji Katona szerint ebben az igében összefoglaltatik a kereszténység lényege, azaz „*az Isten felől való igaz keresztényi tudomány, s' mind a' hoz illendő Istenes élet: a' vagy mind a' Theoretica, s' mind a' Practica Theologia, mind a' hit, s' mind a' kegyesség*”.³⁶ A prédikációk előljáró beszédeiben többször megjelent ez a gondolat; teória és praxis összekapcsolása egyedül Isten Igéjének a hirdetése által lehetséges. A református ortodoxia hitrendszerében hit és tudás egyenértékű, az üdvösség elnyeréséhez oly fontos hit egyedül Isten Igéjének hirdetése által lehetséges. Mivel az isteni szó megértése üdvérdekű,³⁷ minden eszközt meg kell keresni annak közvetítésére. A reformáció időszakában a prédikáció még evangelizáló hatást töltött be, a református ortodoxia viszont a pontosan rögzített hittan részleteit igyekezett magyarázni és védeni. Ennek elsődleges eszköze pedig a lelkészek szájából elhagzott ígehirdetés volt. Geleji Katona nem függetlenítette ezen célokat a nyelvtől: a hitigazságok hirdetésének hatékony eszközét a nyelvben, a helyes szóhasználatban látta. Ennek fontosságára utalt a *Váltság titka* első kötetének *A' joakaro olvasokhoz* intézett részében, amikor megjegyezte, hogy ebbe a kötetbe került prédikációk közül sokat 15–18 évvel ezelőtt írt, „*a' mikor még tsak e' nyire sem voltam a Magyarorszában gyakorlott, mint mostan; nekem pedig abban modom nem volt, hogy őket recognoscalhattam, és meg-jobbithassam; hanem tsak szintén azon egy-ügyü formán botsáttam sajtu ala, a' mint a' kor irtam volt, az egy orthografian kívöl, a' mellyet, a' mint lehetett, a' mostani írásomnak modjához igazítottam.*”³⁸

A *Váltság titka* három kötetes prédikációgyűjtemény a megváltást az év hét ünnepére (adventre, karácsonyra, vízkeresztre, nagyhétre, húsvétra, áldozócsüörtökre és pünkösdre) írott prédikációkban tárgyalja. A több ezer oldalas kötetben sok az olyan szó, szójelentés, amelyek „ott készülnek a prédikációk és vitatkozások hevében”.³⁹ Külön tanulmányt igényelne annak a felmérése, hogy Geleji Katona hogyan alkalmazta a szóképzés elveit, milyen műszókat és kifejezéseket alkotott, hogyan változtatta meg a szavak jelentését, mennyire követte a szabályokba rögzített helyesírási elveit. A roppant terjedelmű életmű egy részébe való betekintés alapján úgy látom, hogy Geleji Katona következetesen alkalmazza a vonatkozó névmások használatával kapcsolatban rögzítetteket: „*az ujjitaná-meg, a' ki az Atya Istennek [...] ábrázatja*” (VT I. 5), „*tanátsa, mellyben olly módot talált*” (VT I. 145), „*édes Jesusom, ki engemet...*” (VT II. 5), „*következés-is, melly...*” (VT III. 245). Szívesen használja az érzelmileg telített szavakat, kifejezéseket, szólásokat: „*a' szó, értelem-nélkül, ollyan mint a' disznóknak röhögések*” (VT I. 1140), „*egy bordában szövtek ezekvel a' mi Jesuitáinkat*” (VT II, 209), „*buzgoság-nélkül birbitélni*” (VT I. 1141), „*ragjak a' szivét ejjel nappal az ő lelke-isméretinek halhatatlan férgei*” (VT III. 333), „*Oh tsátsogo szajkok! oh tsörgő szarkák!*” (VT III. 332). Nehéz azonban azt megállapítani, hogy valóban törekedett-e olyan mértékű rövidsége, tömörsége, mint ahogy azt több pontban is kihangsúlyozta. Megnehezíti ezt a logikus okfejtést követő, sokszor bonyolult kifejezőmód.⁴⁰ Tény azonban, hogy vizsgálódásom alapján tautologikus formákat nem használt, törekedett a latin szavak, kifejezések magyar megfelelőinek a használatára.

³⁶ Uo. oldalszám nélkül.

³⁷ Imre Mihály: *Cicero és/vagy Krisztus? A reformáció XVI. századi retorikáinak egyik dilemmája. = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban.* Szerk. Bitskey István–Oláh Szabolcs. Debrecen 2004. 127.

³⁸ Geleji Katona István: *Váltság titka* 1. volumen, részlet *A' joakaro olvasokhoz* című részből, oldalszám nélkül.

³⁹ Simai Ödönre hivatkozik Szathmári korábban idézett művében, 262.

⁴⁰ Szathmári: *i. m.* 263.

Tisztában vagyok azzal, hogy ilyen hatalmas terjedelmű munkában érvényesülő nyelvművelési elvet „belelapozás” útján meghatározni nem lehet. Céloom nem is a részletes elemzés volt, csupán annak érzékeltetése, hogy írónk szabályokba rögzített elveit valóban érvényesíti műveiben. A következetes nyelvhasználat jelei nyilvánvalóak, az esetleges következetlenségek vizsgálata és miértjeinek feltárása nem fér bele e dolgozat kereteibe, az külön kutatást igényelne.

Következtetés

A legfontosabb nyelvelméleti kérdések érintése által elmondható, hogy Geleji Katona minden egyes törekvése a nyelvi igényesség irányába mutatott. Visszatérve dolgozatom kiinduló téziséhez, az írói önszemlélet nyelvi és/vagy felekezeti meghatározottságához, kijelenthetem, hogy Geleji Katona írói gyakorlatában olyan egység figyelhető meg, amelyben e két motívum egyetlen célt szolgál: tudatosan hatni a környezetre mind nyelvi, mind felekezeti hitelvek tekintetében. Ezt a tudatosságot szövi bele a didaktikussággal kiegészítve szerzőnk a *Magyar Grammatikatska* teljes címébe, amikor kijelenti, hogy e művének célja a „*Magyarságon kapdoso elmés iffjuságnak oktattatása*”. Református ortodox hitelveket valló teológusként elsődleges kötelességének tekintette a tanítást, a biblikusság talaján való helyes útirány megmutatását, kiegészítve ezt nyelvünk ékessé és helyessé válásának szabályaival. Véleményem szerint e két motívum kapcsolatában nem dominanciát kell látnunk, hanem olyan kiegészítő egységet, melynek harmóniája nem független az önálló Erdély XVII. századi állapotától sem. A Bethlen Gábor-i céltudatos művelődéspolitiká, a nemzeti színezetű és nyelvű protestáns kultúra méltán tette Geleji Katona Istvánt Nagy Géza szavait idézve Erdély egyik (vagy korának talán) legnagyobb kultúrhőisévé, nemzeti prófétájává.⁴¹

Spelling by Genevan's Sermons: the Case of István Katona Geleji

Keywords: Magyar Grammatikatska; Öreg Graduál; Válttság titka; the problem of the language; Geleji the bishop, the preacher and the philologist; the advantages of typography; promoting religious beliefs; stylistic remarks; consciousness.

In this paper I am looking for the answer to the question which way did Istvan Geleji Katona use his volumes to promote the use of Hungarian language among his religious thesis. Also, I am studying how much he applied these rules established in his work, Magyar Grammatikatska and other theological works like Öreg Graduál and Válttság titka.

After presenting his life I discuss the relationship between language and proselytization: I wonder if Istvan Geleji Katona using the advantages of typography helped the spread of the language or just used it to promote his own religious ideas among the believers. After the analysis of fragments from Öreg Graduál, which is considered the predecessor of Magyar Grammatikatska, I present this religious work appeared in 1645. Its foreword presents the birth of the above mentioned work, with its two main parts. My paper is focusing on the orthographical and stylistic

⁴¹ Nagy Géza: *i. m.* 16.

rules presented in the second part of Geleji's work. Doing this I was able to establish which rules were born during the writing of sermons. The analysis proved that Geleji was aware of the direct link between spreading the word of God and the use of Hungarian language.

As a conclusion, I can state Geleji truly believed that Hungarian language has to be used correctly, and it is his duty to promote his religious and linguistic beliefs.

Varga P. Ildikó

The personal is political – a személyes egyben politikai

A Westöstliche Rundschau alapításának és szerkesztésének hátteréről

A dolgozat címe egy jelszó, melyet a feminista mozgalmak második hullámától vettem kölcsön. A következőkben ugyanis arra keresem a választ, hogyan válik a személyes (élet, ügy, jog) politikává az 1894 és 1896 között megjelent német nyelvű Westöstliche Rundschau (a továbbiakban WR) című folyóirat alapításának és szerkesztésének apropóján. A vizsgálat alapját az egyik szerkesztőnek, Vikár Bélának azok a levelei képezik, melyeket ebben az időszakban írt, és amelyekben konkrét utalás történik a lapra.¹

A dolgozat felépítését tekintve először mindig egy levelet közlök, ezt követi a magyarázat. A leveleket többnyire teljes egészükben közlöm akkor is, ha más témákat is érintenek. Ezek ugyanis a küldő és a címzett közötti kapcsolat milyenségéről árulkodnak: mennyire volt személyes vagy hivatalos(abb) kapcsolat a két személy között. A közlés során megtartottam a szerző helyesírást, szögletes zárójelben saját kiegészítéseim szerepelnek. A levelek többnyire magyar nyelvűek, a finn nyelvű levelek lábjegyzetben szerepelnek, a főszövegben pedig saját fordításomban.

Vikár Béla levelezése

Vikár Béla (1859–1945) leginkább néprajztudósként és fordítóként ismert a nagyközönség előtt. Levelezésének kutatása arra mutatott rá, hogy Vikár irodalomszervezőként és lap-szerkesztőként is figyelmet érdemel. Az általa és a hozzá írt levelek különféle levéltárakban találhatóak Budapesten és Helsinkiben.² Vikár többnyire magyarul és finnül levelezett a kor

Varga P. Ildikó (1977) – BBTE, adjunktus, ildikovus@yahoo.com

¹ A tárgyalt időszakban Vikár az Élet című, Budapesten megjelenő kétheti lapnak is a szerkesztője volt. A két nagyon is különböző profilú, különböző nyelveken megjelenő lap másfajta szerkesztői stratégiát követelt. Az *Élet*ben rendkívül erőteljesen jelent meg a nőemancipáció, a magyarországi nőügy kérdése egészen addig legalábbis, amíg – feltételezhetően – a WR szerkesztése körül adódó problémák miatt már nem tudott mindkettővel egyenlő mértékben foglalkozni. Erről lásd bővebben Varga P. Ildikó: *Vikár Béla és a nőügy az 1890-es években* című tanulmányt. Megjelent az Erdélyi Múzeum 2013/3. számában.

² Az általam eddig megtalált levelek a következő levéltárakban vannak: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZK Kt.), Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban MTA Kt.), Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára (PIM) – Budapest; Kansalliskirjston arkisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuussarkisto (a továbbiakban SKS KIA), Kansallisarkisto (a továbbiakban KA), Kansallisteatterin arkisto, Teatterimuseon arkisto – Helsinki. A levelek felkutatását és összegyűjtését Budapesten az MTA Domus Hungarica ösztöndíjai (2009, 2010, 2012), Helsinkiben pedig a CIMO ösztöndíjai (2010, 2011, 2012) tették lehetővé.

jelentős irodalmáraival és nyelvészeivel. A levelek több témát is érintenek a néprajzi gyűjtésektől a különféle fordításokig és megjelentetésükig, a szerkesztői és különböző társasági ügyektől a magyarországi nőkérdésig. E dolgozat szempontjából azok az 1893–1896 között írt levelek a fontosak, melyek a WR szerkesztésének munkálataiba adnak betekintést. Vikár legrészletesebben Eemil Nestor Setälänek³ számolt be a lap indításáról. A Finn Nemzeti Levéltárban (KA) találhatóak Vikár Setälähez írt levelei, szám szerint 102 darab. 1889-től lezdődően Setälä 1935-ben bekövetkezett haláláig többé-kevésbé folyamatos volt kettőjük között a kapcsolattartás. Különösen a századfordulóig rendszeres a levelezés, az első szünet Vikár első feleségének halála után következett be, a második 1927-ben. Ekkor ugyanis Setälä több alkalommal Budapesten tartózkodott Finnország magyarországi nagykövetségként. A levelek nyelvészeti, politikai és irodalomszervezői témákon kívül magánéletieket is érintenek. Az ilyen típusú leveleket tekintem személyesnek. Azokat pedig, amelyekben magánéleti témák nem fordulnak elő, pedig hivatalosnak. A Setälähez írott levelek mennyisége és terjedelme arra enged következtetni, hogy Vikár és Setälä baráti kapcsolatban állt egymással. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a válaszok nem állnak rendelkezésemre. Természetesen a Vikár által írt levelekből következtetni lehet a lehetséges válaszokra. Ezt természetesen a következőkben is, amikor Setälä válaszaire utalok.

Westöstliche Rundschau

A WR egy kéthetente megjelenő német nyelvű folyóirat volt 1894 és 1896 között. Az alcíme szerint – *Politisch-Literarische halbmonatschrift zur Pflege der Interessen des Dreibundes* – olyan politikai és irodalmi lap kívánt lenni, mely a hármasszövetség érdekeit képviseli. Az 1881-ben létrejött szövetség az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország mellett magába foglalta Olaszországot is. A szövetségkötés elsődleges célja kölcsönösen segíteni egymást egy esetleges francia vagy orosz támadás esetén. A lap által az alcímben felvállalt érdekképviselet egyben oroszellenes politikai elkötelezettséget is jelentett.

A lap alapításának körülményei

Az alapítás körülményeiről lássunk két Vikár-levelet:

Vikár Béla E.N. Setälänek KA VAY 5465/30

Budapest, 1893. VII. 4.

Kedves Barátom!

³ Eemil Nestor Setälä (1864–1835) nyelvészként 1893-tól a Helsinki Egyetemen volt a finn nyelv professzora. Politikusként kisebb megszakításokkal 1907–1927 között volt képviselő, valamint rövid ideig 1925 és 1926-ban ő vezette a tanügy-, majd pedig a külügyminisztériumot.

Szíves soraidat és a hozzájuk csatolt 10 f[o]r[in]tot megkaptam. A jó hírekhez szívből gratulálok, amit már előbb is tettem volna, ha tudom, hogy hol vagy. Szívünk régi vágya teljesült, midőn téged Ahlquist székébe ültettek,⁴ és ehhez nincs egyéb mondani valónk, csak az, hogy sokáig, nagyon sokáig ülj ebben a díszes székben.

Nálunk nagy a zavar a nyelvészek között. Szinnyey ki van ugyan nevezve Budenz utódjául és Halász is bizonyosan meglesz Kolosvárott, de mindenki tudja, hogy mily igazságtalanul mellőzték Munkácsit.⁵ Miért? Mert jó állásban van: hitfelekezeti tanfelügyelő a budapesti zsidóságnál. És mint ilyen, nem térhetne ki, ha Budapestre akarnák is kinevezni (amiről különben egy percig sem volt szó). Halász ellenben ki fog térni, ha majd Kolosvárról Budapestre léphet elő – Szinnyey után. Hiába! Katholikus ország vagyunk mi még nagyon.

Paasonen⁶ barátunk jól érzi magát Budapesten. Van elég ismeretsége, egy uri családnál étkezik és tanul magyarul, pár nap mulva pedig megy velünk egy balatoni faluba, ahol végleg magyarrá tesszük. Igen kedves, derék fiatal ember, általános rokonszenvnek örvend. Leveledet átadtam neki rögtön.

A néprajzi társ[aság]. él, de most nyáron alszik. Minthogy azonban én vagyok a titkársa, mielőbb intézkedem megbízásaid felől úgy magad, mint Wiklund úr részére. Az Ethnologische Mitteilungen iránt majd szólok Herrmann-nal, a kiadó szerkesztőjével.

A nálam levő összegekre nézve hozzájárulok szíves javaslatodhoz, nehogy nekem is új számadást kelljen most tennem, amikor nagyon sok más szám forog a fejemben. Erről mindjárt meg fogsz győződni. Ugyanis egy nagyszabású német politikai és irodalmi revue-t csinálunk itt Jannsen H[arry].⁷-val, aki pár hónap óta nálam van és feleségét is ide hozta (legközelebb a gyermekei is jönnek). Ez a német folyóirat Lipcsében fog megjelenni az ősszel, Franz Woenig⁸ jeles német író, nagy magyarbarát neve alatt, de tulajdonkép B[uda]pesten fog készülni és nyomatni s Jannsen fogja szerk[eszteni]. Hogy milyen szellemben, arról az ide csatolt magán tájékoztató tanúskodik. A bővebb prospectus aug[ustus]. folyamán jelen meg. Kívánatos volna, hogy Finnország – melynek érdekeit nagyon erőlyesen fogjuk felkarolni – mennél nagyobb mértékben támogassa e folyóiratot szellemileg és anyagilag, munkatársak és előfizetők útján. Téged is fölkerlek: tégy meg minden tőled telhető e vállalatért, különösen ha módodban áll, nyerd meg az ottani előkelőségeket, – politikusokat és írókat – hogy dolgozataikkal, akár saját nevük alatt, akár álnevéen, támogassanak bennünket, az egyesületek és könyvtárak pedig rendeljék meg annakidején a folyóiratot. Ezt legjobban akkor fogod tehetni, ha majd Helsingforsban leszel. A munkatársak szerzése (a legelőbbkelőket értem) azonban már

⁴ A Helsinki Egyetem finn professzori állásáról van szó, mely August Ahlquist halálával üresedett meg 1889-ben. A helyért Arvid Genetz és tanítványa, E. N. Setälä szállt versenybe. A helyzet 1893-ban oldódott meg, amikor a finn nyelv mellé a finnugor nyelvek professzori állást is alapítottak, melyet Genetz foglalhatott el, Setälä pedig megkapta a finn nyelv professzorátusát.

⁵ A budapesti egyetem finnugor összehasonlító nyelvészeti professzorátusának betöltése Budenz József 1892-ben bekövetkezett halála után a Helsinki Egyetem finn nyelvi állásának betöltéséhez hasonló izgalmakat keltett a kor értelmiségi köreiben. A jelöltek közül végül Szinnyei Józsefet választották, Halász Ignác a kolozsvári egyetem professzorátusát kapta meg. Vikár Béla egyike volt azoknak, akik Munkácsi Bernát jelölését tartották volna helyénvalónak, ennek érdekében aláírásokatt is gyűjtöttek Magyarországon és Finnországban is. Munkácsit zsidósága miatt mellőzték.

⁶ Heikki Paasonen (1865–1919) a Helsinki Egyetemen volt a finnugor nyelvek professzora 1904-től haláláig. Paasonennek magyar felesége volt: Paskay Mária, akivel éppen a tárgyalt időszakban ismerkedett meg.

⁷ Harry Jannsen (1851–1913) észt újságíró, író, fordító. Lásd bővebben a következő fejezetet.

⁸ Franz Woenig (1851–1899) író, több magyar tárgyú művet is írt.

most fontos, hogy a nagy prospectusba fölvehessük őket. Mechelin, Maurman, Danielson stb. publicisták, akik Oroszországról írtak, különösen fontosak volnának. Tudsz-e valami módot, hogy tőlük *fix terminusra* cikket kapjunk? Alberghez⁹ is fordulnék, ha tudnám, hol nyaral. Ő is bizonyára segítségünkre jönne. A finn-svéd írókra szintén nagy súlyt helyezünk, de nem tudjuk az utat hozzájuk.

Ennyit egyelőre a Westöstliche Rundschau dolgában. Ajánlom legnagyobb figyelmedbe ezt a fontos ügyet!

Magándolgainkról csak annyit, hogy jelenleg a Gellérthegyen lakunk saját villánkban, s hogy tegnap temettük a szegény Dániel fiatal feleségét, aki gyermekszülésben halt meg. Tehát – már nem házas szegény D[ániel], hanem özvegy! Mi elég jól megvolnánk és mindnyájan – Jannsenék is – legőszintébb üdvözlétüket küldjük Tinektek!

Ölel

híved Vikár

Bpest. Gellérthegy utca 10648

Vikár Béla E.N. Setälännek KA VAY 5465/31.

Budapest, 1893. aug. 1.

Kedves Barátom!

Becsés soraidat igen köszönöm.

Természetes, hogy a küldött nyomtatvány csak rövid tájékoztató és mint ilyen is csak magán jellegű.

Kimerítőbb és a nagyközönségnek szánt felhívás majd csak később jelenik meg és abban a szerinted igen élesen kiemelt politikai irány sokkal mérsékeltebb formában fog megjelenni.

Azon uraktól, kiknek megnyerésére bátorokdaltak kérni, nem annyira azt várjuk, hogy nevöket előre is a vállalatnak oda adják, hanem azt, hogy a vállalatot munkáikkal (esetleg álneven is) hathatósan támogassák.

Ily értelemben szíveskedjél őket annak idején informálni.

P[aaasonen]. barátunk számára írt leveledet elküldtem neki igen komoly intellemmel együtt, hogy ne feledkezzék meg övéiről; azonban a helyzet olyan, hogy nem csodálom, ha egy kissé elhanyagolja előbbi környezetét és hozzátartozóit.

Legközelebb valószínűleg ismét Budapestre jön és akkor velem folytatja tanulmányait, melyekben már is óriási előrehaladást tett.

Azt hiszem itt tartózkodását megfogja hosszabbítani bizonyos okoknál fogva, melyekről egyelőre nem írhatok, majd később közlöm veled a tényállást, a mint magam is közelebbit tudok.

Fogadd őszinte üdvözlétem és jókívánatimat magad és kedves nőd számára.

⁹ Anton Alberg = Antti Jalava (1846–1909) 1906-ban finnesítette a nevét Alberggről Jalavara. Tanár, szerkesztő és író. Fordított a magyar irodalomból és magyar nyelvkönyvet is írt.

[Vikár Béla kézírása:] Ha megengeded, a W[estöstliche]. R[undschau]. ügyében a finn írókhoz intézendő programot a napokban neked megküldjük és tőled fogjuk kérni azután mindazok névjegyzékét, akikhez avval fordulnunk kell. A Finnische Revue¹⁰ tervezőit okvetlenül meg akarjuk nyerni, hogy minket teljes erővel támogassanak, amit viszont mi is biztosítunk magunk részéről az általuk képviselt érdekek számára; természetesen írásban kellene foglalnunk a megállapodásokat. Szóval: mi mindenre készek vagyunk a finnek érdekében, s így talán teljes joggal számíthatunk rájuk is. A W[estöstliche]. R[undschau]. külföldön is, mint külföldön megjelenő lap, többet használhat az ügynek mint egy „Fin[ische]. R[evue].” tehetné. Legőzelebb majd visszatérünk erre is. Addig kérlek gondolkodjál egy kissé az ügyről. Ölel

híved

Vikár

U.i. A kezem kissé nehéz, azért írtam az elejét mással.

Az alapítás gondolata tehát Vikárban fogalmazódott meg, azonban az észt Janssen volt az, aki a vikári gondolatot egy nemzetközi vállalkozás keretein belül képzelte el. Janssen 1893-ban Budapesten tartózkodott, ekkor ismerkedett meg Vikárral. Budapesti tartózkodásának okairól nincsenek információim. Amit a Vikár-levelekből megtudhatunk: az éppen ugyancsak Budapesten tartózkodó finn Heikki Paasonen, Janssen és Vikár a család gellérthegyi villájában döntött a WR alapításáról. A finn Paasonen nem vállalt szerkesztői szerepet (fel sem kérték?), ő azért tartózkodott Magyarországon, hogy magyar nyelvbeni jártasságát tökéletesítse.

Vikár elsősorban Setälähez fordult finn munkatársak toborzása érdekében. Már ebben az első felkérő levélben Vikár különféle engedményeket tett a finnek felé. Azt ígérte, hogy a nem irodalmi szövegeket publikálók neve nem fog megjelenni a lapban. A politikai cikkeket írók vagy álnéven jelennek majd meg, vagy pedig egy magyar vagy német munkatárs neve alatt publikálhatnak.

A levelekből az is kiderül, hogy az alapítók a szerkesztői feladatokat mintegy a háttérből látják el. A hivatalos szerkesztő a tervek szerint Franz Woenig lett volna, végül azonban az író Karl Siegen neve alatt jelent meg az első szám, őt követte az ugyancsak író Heinrich Stümcke. A megjelenési hely Lipcse, ezt később felváltja Drezda. Az első év végétől pedig megjelenik Berlin, majd Budapest is.

De miért volt szükség erre a virtuális szerkesztőségre? Vikár Béla az eddig megtalált levelekben nem indokolja a szerkesztő- és nyelvválasztást, de más kontextusban azzal a szándékkal publikál németül, hogy „nagyobb hatást” érjen el vele. A 19. század végén egyértelmű, hogy egy német nyelvű lap sokkal szélesebb olvasóközönség számára vált hozzáférhetővé, mint egy magyar.

Vikár Béla szerkesztői koncepciója: egy fennofil lap alapítása?

Vikár Béla a Kalevala fordítására készülve 1889-ben fél évet töltött Finnországban, hogy nyevtudását tökéletesítse, és találkozzon a még élő runóénekesekkel. Ekkor ismerkedett meg a finn kulturális és akadémiai élet vezéralakjaival. Érdeklődése a finnek és Finnország politikai

¹⁰ Ilyen című lap létezéséről nem találtam információt, hogy pontosan melyik lapra gondolhatott Vikár, nem tudtam kikövetkeztetni.

helyzete iránt az 1880-as évek második felétől haláláig töretlen volt. Önmagára mindig is mint a finn és magyar kultúra közötti közvetítőként tekintett. Finnország 1809-ben vált a Svéd Királyság egyik provinciájából az Orosz Cári Birodalom autonóm nagyhercegségévé. Az autonóm státussal járó politikai és gazdasági engedmények és jogok Finnország 1917-es függetlenné válásáig meglehetősen változó képet mutattak. Az 1890-es évek egyértelműen a megszorítások időszakát jelentették. A WR oroszellenes profiljába a finnek melletti kiállás, az oroszosítási politika ellen való fellépés természetes módon kapcsolódott.

Lássunk két levelet ebből a szempontból:

Vikár Béla E.N. Setäläne KA VAY 5466/32.

Budapest, 1893. aug. 12.

Kedves Barátom!

Az ide zárt nyomtatványt ajánlom b[ecses]. figyelmedbe. Külön a finnek számára szerkesztett bizalmas körlevele az a „W[estöstliche]. R[undschau].” szerkesztőségének; ezzel a körlevéllel óhajtanán az összes finn írókhoz és politikusokhoz fordulni abban a reményben, hogy az elsők odaadják nevüket a folyóirat munkatársaiúl, az utóbbiak pedig [csak] *írni* fognak, de név nélkül (a nevet majd mi adjuk a cikkek alá).

Már most az a kérdés: kikhez küldjünk ilyen körlevelet, mely a nyilvános prospectus előtt kibocsátva, csupán Finnországot illeti. Magadra vállalhatnád-e azt a feladatot, hogy közölnéd velünk az összes finnországi nevesebb írók és tudósok névsorát? Vagy mást keressünk meg e végett, pl. Almberget? A névsor szerint azután megküldjük az illetőknek ugyanezt a nyomtatványt. Ebből a Finnische Revue tervezői látni fogják, hogy a „W[estöstliche]. R[undschau].” teljesen pótolni fogja az előttük is nagyon jól ismert hézagot, sőt többet fog tenni: sokkal nagyobb körben és sokkal nagyobb sikerrel szállhat síkra Finnország mellett, mintsem bármely finn revue tehetné. Ugyanazért reméljük is, hogy a finn revue tervezői s a megnyerendő munkatársak általában magukénak fogják tekinteni a „W[estöstliche]. R[undschau].”-t és lehetővé teszik propaganda útján, hogy a „W[estöstliche]. R[undschau].” Finnországban a nemesség és a vagyonos kereskedő- és földbirtokos osztály köréből tekintélyes számú állandó olvasóközönséggel bírjon. Ha esetleg a lapot – ami nem valószínű – a censura kitiltaná onnan, akkor levélben fogjuk az előfizetők és munkatársak kezébe juttatni. Est modus in rebus!

Mindezeket b[ecses]. megfontolásodba ajánlva és a fentiekre szíves válaszodat mielőbb kérve, most még egy-pár magánügyről néhány szót.

Paasonen barátunk immár itt honol a Gellérthegy magaslatán, szomszédunkban lakik, nálunk étkezik és a híres Sárosfürdőt használja rheumatizmusa ellen. A magyar szóban jól halad előre. Csak kívánatos lenne, hogy (legalább) szept[ember]. hónap végéig még itt maradjon.

Jannsen egészen a „W[estöstliche]. R[undschau].” ügyével foglalkozik. Most várja nejét, aki gyermekeikért ment Németországba. Egyelőre velünk vannak, kissé szűken; de november-től fogva itt lesz lakásuk mellettünk. Tehát finn–észt–magyar kolóniát alkotunk együtt B[uda] pest fővárosban.

Dániel bácsi új házasság eszméjével van elfoglalva. La reigne est morte, vive la reigne!

Magadnak és kedves nődek legőszintébb üdvözetünket!

Igaz híved
Vikár

(Gellérthegy 10648)

Vikár Béla E.N. Setäläne KA VAY 5466/33.

Kedves Barátom!

Legutóbbi szíves leveledre, melyhez a ránk nézve fontos finn nevek jegyzéke volt csatolva, csak most felelhetek, minthogy ezer és ezer ügy elintézése foglalkoztatott az egész idő alatt.

A jegyzék угyszólván tökéletes, abból elvenni vagy hozzátenni egyesült erővel se igen tudunk. Paasonen még a következő neveket ajánlotta: A. Lille (Helsingfors), V. M. v. Born (Pernå), E. Westermark, N. Palmberg, R. v. Willebrand (Helsingfors), ellenben törlendőknek vélte N. Liakka és E. Löfgren urhölgy nevét. Miután beleegyezésedet adtad, hogy vele magállapodjam, a névsor ilyen revisioja mellett eszközöltük ma az ide csatolt körirat elküldését. Tartalmát az előbb küldöttel összevetve, látni fogod, hogy intenzióidnak megfelelni törekedtem. Nincs a felhívásban semmi, amihez bármely fin (sic!) író és honpolgár *géne* nélkül ne járulhatna. Csupán az aláírás tekintetében maradtam a réginél, mert a szerzőség kettőnk között oszolván meg, nem akartam sem a felelősséget, sem az érdemet egymagamra venni. Érjen annyit a dolog, amennyit így érhet, amint van. Az a nézeted, hogy a finn cikkekk számára ott egy subredactiot alapítsunk Gebhard dr.¹¹ urral, az enyém is volt, még mielőtt te erről írtál és közöltem is annak idején P[aaasonen]-nel, aki – jele, hogy ő is milyen jól ismeri a viszonyokat – szintén Gebhardra gondolt. Azután jött leveled, melyet vele is közöltem és abban állapodtunk meg, hogy G[ebhard]. lenne fölkérendő az onnan való cikkek átvételére, esetleg a fordításukról való gondoskodásra és ide küldésére (költségünkön). Kérlek tehát, beszélj Gebhard urral, akinek én is írok. A feladat nagyon fontos. Lehetne a dolgot a Valvoja¹²-val kombinálni, hogy némely cikkek együtt jelenjenek meg finnül és németül, esetleg más lapot is lehetne ilyen összeműködésre megnyerni és ezzel lekötelezni.

Ami a kérdés anyagi oldalát illeti, két óhajtatásunk volna. Egyik az, hogy ottani munkatársaink a magukénak tekintvén a vállalatot, mindent kövessenek el annak terjesztésére ugy magán uton, mint a lapok utján, hogy mennél több előfizetőt nyerjünk a magánosok és társulatok köréből. A másik az, hogy te Almberggel és másokkal – köztük Paasonennel – tanácskozván, sziveskedjél megkísérteni, hogy a Finnische Revue tervezőit és a hozzájuk közelállókat, valamint a Rundschau eszméjének pártolóit, megnyerd azon hazafias célra, hogy a Rundschau alapításában – esetleg egy gazdag Maecenas, P. R. v. Willebrand bevonásával – anyagilag is részt vegyenek. Ha 15-20 tehetősebb honfitársad összeáll és néhány ezer márkát gyűjt a Rundschau alapítására, akkor annál több tért szentelhetünk a finn ügyeknek, a finn viszonyok ismertetésének. Ebből a szempontból történt az, amit a Rundschreiben elején észrevehettél, hogy a lap terjedelmét az előbb tervezett 4 ívről 5 ívre (per 16 lap = füzetenként 80 lap!) emeltem föl. Ha sikerül megfelelő finn tőkét nyernünk a vállalathoz, hajlandó vagyok ezt a pluszt (vagyis félhavonként 1 ívet) Finnországnak szentelni, föltéve, hogy a finn írók és tudósok a kellő anyaggal ellátnak bennünket, amiben kételkedni

¹¹ Hannes Gebhard (1864–1933) közgazdász, parlamenti képviselő, az Otava kiadó egyik alapítója.

¹² A Valvoja 1880-ban alapított lap, 1897-től Setälä a főszerkesztője.

sem tudok. Ily formán a Rundschau létrehozása és így egy nemzetközi világlapnak, mely főleg a cultura védelmét lesz hivatva teljesíteni, megteremtése a finn és magyar nép közös műve lenne. Hozzá kell tennem azonban, hogy ez nem oly föltétel, melyhez a finn ügyek tárgyalását kötném, csupán az e célra szolgáló tér kisebb vagy nagyobb mértékéről van szó.

Az anyagi részvétel kérdésén kívül legfontosabb teendő a szellemi közreműködés biztosítása. Igen kérlek, kövess el minden tőled telhetőt, hogy jeleseitek tollából mentül előbb és mentül jobb cikkeket kapjunk, magadat is beleértve. Ti tudtok népszerűen írni, mert nálatok a nemzet a nép, melyet jobban kultiváltok, mint bármely más nemzet a maga népét. Ez a mi közönégünknel is fontos, mely a finn dolgok iránt csaknem oly laikus számba megy, mint a német.

Rundschau apró híreket is fog közölni a politikai, tudományos és művészvilág köréből. Ilyenekre is lesz tehát szükségünk töletek és pedig oly időben, hogy az efélékkel megelőzzük a napilapokat. Erről Gebhard dr. lenne hivatva gondoskodni az összes munkatársak igénybevételével.

Ide zárva még lipcsei szerkesztőnknek a német írókhoz intézett felhívását és olaszországi megbizottunk legutóbbi levelét, hogy lásd, hogy mennyire dolgozunk másfele is, legőszintébb üdvözlettel vagyok

igaz híved
Vikár Béla

Budapest, 1893. október 1.

Vikár tehát Setälät kérte fel, hogy küldjön egy névsort azokkal a finnekkel, akik szóba kerülhetnek munkatársakként. Az elküldött névsort az éppen Budapesten tartózkodó Paasonennel vizsgáltatta felül. Vagyis Paasonennek egyfajta tanácsadói szerep jutott a finn munkatársak toborzásában és kiválasztásában. Két német nyelvű felkérés is született ugyanebben az évben, egy általános és egy finneknek szóló. Ezzel párhuzamosan támogatókat is keresett Finnországban a lapnak. A támogatás fejében egy teljes ív terjedelemben készült a finn nagyhercegség helyzetéről szóló cikkeket megjelentetni.

A fennofil szerkesztői koncepció kialakításában azonban problémásnak tűnt az ész Janssen jelenléte. Bár konkrét ellenvetésekről nem találtam információkat, Vikár leveleiből úgy tűnik, hogy a finnek tartottak Janssentől.

A személyes ellentétektől a politikai fenyegetettségérzetig

A következő két levél a finnek tartózkodó magatartására adhat magyarázatot.

Vikár Béla E.N. Setälännek KA VAY 5466/34.

Budapest, 1893. 11/19.

Kedves Barátom!

Nagybecsű leveledre csak most érek rá válaszolni, és örömmel tudatom veled, hogy nehez vállalatunk ügye immár teljesen biztosítva van. Honfitársaid részéről is a legjobb nevű

szépirókat sikerült munkatársainkúl megnyerni, s hiszem, hogy azok is, akik tagadólag vagy sehogysem válaszoltak, idővel támogatni fognak bennünket. A nem szépirók *neveire* nincsen szükségünk, de cikkeikre annál inkább, s ilyeneket tőlük nyerni nemcsak a mi érdekünk, hanem első sorban a tietek. Erre kellene hát törekedni, s amit Te vagy más barátaink e részben tehetek, azt szíveskedjete az ügyért magánuton kieszközölni. A pénzkérdés nagyon is várhat jobb időkig, de a szellemi támogatás sürgősebb és fontosabb. Így pl. nagyon kellene máris a finn irodalom köréből a *legközelebb megjelenő* munkák ismertetése a kritikai rovat számára; igen sajnálnám, ha ez hiányoznék a W[estöstliche]. R[undschau]. első számából, mely rendkívül nagy mennyiségben kerül a nemzetközi könyvpiacra. Megjegyzem, hogy a folyóirat honorálni fog minden sort, és így se tőletek, se innen ingyen munkát nem kérünk és nem várunk.

Szer fölött sajnálom, hogy J[annse]_n barátunk társszerkesztősége – mint megjósoltad – ártott a sikernek; de azt hiszem, a jövő meg fogja mutatni, hogy J[annsen] igen jó adquisitio volt ennek az eszmének valóstítására, és nála nélkül talán eszembe sem jutott volna, hogy az eleinte kisebb keretben tervezett vállalatot olyan nagyszabásúvá tegyem, mint aminőnek ígérkezik.

Almberg barátunk levelére se válaszoltam mostanáig. Ő túlságos szerénységéből vonakodni látszik beállni hozzánk, pedig épen ő reá számítottam főleg apró közlések dolgában, melyekkel a finn ügyek állapotát – hasonlóan a többi európai országokéhoz – lehetőleg actualis módon időnként megvilágítani óhajtanók. Olyan magántudóstításokra volna szükségünk, minőket a napilapok is közölni szoktak, de nekünk részint megelőzni, részint commentálni kell azok híreit. Ez iránt majd írok Almbergnek, mert erre ő van leginkább hívatva, hisz ép ezt műveli a Suometarban is, mint annak kedvelt Matti-ja.¹³

A svecoman kezektől netán érkező cikkek iránt a nyert útmutatás szerint fogunk eljárni.

Ennyit egyelőre. Fogadd ismételten köszönetemet fáradozásodért és kérlek, tégy meg ezentúl is érdekünkben minden telhetőt.

Igaz híved
Vikár

Vikár Béla E.N. SetäläneK KA VAY 5466/35.

Budapest, 1894. I/14.

Kedves Barátom!

Bizalmas leveledre szintén bizalmasan válaszolok, remélve, hogy nem veszed rossz néven őszinteségemet, amint hogy én is csak köszönettel tartozom férfias baráti nyiltságodért, mellyel hozzám fordúltál.

Hogy a „W[estöstliche]. R[undschau].” I. számát, mely egyúttal mutatványszám és Finnországról nem tartalmaz mást mint egy cikk címét az Irodalom rovat után, nem kaptátok meg idején: az nem rajtam múlt. A nevezett szám megjelent jan[uar]. 1-én s szétment az egész világra sok ezer példányban; hozzátok kissé elkésve jutott (hozzád és Paasonenhez), de bizonyára már kezeitek közt van, mielőtt jelen soraimat kapod. Grotenfelt úrnak tiszteletpéldányt

¹³ Almberg/Jalava az 1867-ben alapított Uusi Suometar című lap első főszerkesztője, majd munkatársa. Matti néven rendszeresen közölt a lapban.

küldök. A cikk, mely a 2.-ik füzetben (holnapután megy szét) nevem alatt jön, kissé rövidke s nem elég erős. Mi azt óhajtánók, hogy a „W[estöstliche]. R[undschau].”-ban, melyet épp azért, mivel prononcirozott muszka- és pánszláv-ellenes lap, mindenütt fognak Európában olvasni, a finn kérdést behatóan és élesen tárgyaljuk az európai közvélemény előtt; mert – ellentétben Ti veletek – arról vagyunk meggyőződve, hogy itt a szép szó nem sokat ér, annál többet a leplezetlen igazság őszinte kimondása, úgy amint a szíveteken fekszik s amint a magyar emigratio tagjai tették annakidején külföldön, megváltoztatva az európai közvéleményt a magyar kérdésről és óriási kellemetlenséget okozva Ausztriának. A Ti viszonyotok Oroszországgal sokban hasonlít Magyarország és Ausztria viszonyához az absolut korszak alatt; csakhogy nálunk akkor az intéző körök nyíltan folytatták a magyartalanító politikát, míg nálatok mást mondanak hivatalosan és mást cselekesznek valósággal. Ilyen eljárás mellett Ti oda haza bölcsen teszitek talán, hogy a törvényesség hangoztatása mellett maradván meg, nem veszitek föl a küzdelmet a késhegyig, mert nyilvánvaló, hogy ez balúl üthetne ki nagyon hamar; de annál inkább szükséges volna szerintem künn az európai sajtóban a legkiméletlenebb harcot kezdeni (persze nem lépve ki nyílt sisakkal, hanem másokat látva el a Ti fegyvereitekkel) az orosz ellen. Ahogy mi magyarok a szláv fajt ismerjük, ennek a nagyon erős támadás imponál, míg a tiszteletteljes hangra göggel válaszol. A „W[estöstliche]. R[undschau].” bár olyan mérsékelt hangon kezdi, mint a „Die jetzige Sage Finnlands” a 2. számban kész a folytatást bármely hangnemben fokozni, csak legyen, aki a kürtöt fujja. Egymásután jöhetnek a Finnországra vonatkozó fulminans cikkek, és részemről, aki magam is – kivált most, ily politikai vállalat mellett – behatóan foglalkozom az ügyeitekkel, mindig fogok találni szerkesztőségünk körében egy németet, olaszt, angolt vagy magyart, aki részletes információim alapján síkra száll a finnek ügyéért, nem Oroszország ellen (mert batyuska, köztünk mondva, én is csak a hivatalos Oroszországot gyűlölöm, de az igazít, a néma és mozdulatlatlan Oroszországot nem!), hanem az igazság mellett! A „W[estöstliche]. R[undschau].” minden nép ügyét, amely nép le van igazva, magáévá teszi, föltéve, hogy az a leigázott nép jobb sorsra érdemes, vagy nem maga kívánta magának azt, amit elért; ép így éber figyelemmel leszünk minden oly nép érdekeire, amely – különösen pánszláv részről – léteiben van fenyegetve. Innen Ausztriában a németiség uralmát, Magyarországon a magyarságét, a Balkánon Bulgáriáét stb. hangsúlyozzuk, mert máskép az említett országok menthetetlenül a slavizmus karjaiba hullnak, ami Európára nézve nemcsak hatalmi, de kulturai kérdés is. Ez a mi meggyőződésünk. Ebből folyólag Finnországot melegen fogjuk pártolni mindaddig, amíg nemzeti léte kockán forog a muszka túlkapás miatt. S amíg ez a helyzet áll fenn, azt hiszem, bajos dolog tőletek arra számítanunk, hogy a lap ottan előfizetések útján némi támaszt fog nyerni, mert a cenzura mielőbb el fogja a lapot tiltani úgy Oroszországban, mint nálatok. Legfőlebb a könyvereskedők útján volna lehetséges a nagyobbfokú terjesztés a cenzura kijátszásával, amint ez a balti tartományokban történik; csakhogy erre ti becsületes finnek bizonyára nem vállalkoztok. Addig, míg a cenzura nem fordul a lap ellen, természetesen küldeni fogjuk a lapot nyíltan. Az előfizetések *Lipcsébe* intézendők Reissner Carl nevére, aki mint kiadó szerepel. Fájdalom, 50% az övé az összes előfizetésből, a többi a mienk, úgyszintén az összes *magyarországi* előfizetések. Mondanom se kell, hogy a meglevő nagy keretben óriási terhet vettünk magunkra a „W[estöstliche]. R[undschau].”-val és a legnagyobb erőfeszítést kell kifejtenünk, hogy a lap existálhasson. Azért igen hálásak vagyunk mindenféle támogatásért, mely vállalatunkat erősíti. Köszönettel fogadjuk további szíves tanácsaitokat is a lapküldés módja iránt.

Ha felfogástok szerint a munkatársak névjegyzékébe fölvettem nem szép-író honfitársaid (mint Schvindt, Relander K.) neveit – rájuk nézve (kényes okokból) – ki kellett volna hagyni, hát sajnálom, hogy ezt az illetők nem közölték velünk, mert engedélyük visszavonása nélkül mi azt nem tehetjük.

De azon, szerintem ugyan rendkívül túlzó, de úgy látszik nálatok dívó felfogás mellett, hogy a hármasszövetség lapjába írni finn embernek (ha nem politikáról ír is, amint pl. Schvindt nem fog politizálni) valóságos hazaárulás (!), valóban nem tehetünk okosabbat, mint törölni az illető neveket, nehogy akaratlanul is nekik ártsunk. A 3. számtól kezdve tehát hajlandó vagyok Schv[indt]. barátunk és K[onrad]. Rel[ander]. nevét a névjegyzékből kihagyni, bízva abban, hogy ezt ők maguk is helyeselni fogják. [betoldva oldalra: és felhatalmazva őket, hogy amennyiben ez netán szükséges lehet, kinyiltakoztathassák, hogy a lap céljainak kellő ismerete nélkül adták nevüket a vállalathoz.] Én és Janssen nem hittük, hogy (finn) tudósok vagy más szakemberek részéről nevük és munkájuk a W[estöstliche]. R[undschau].-ban hazaárulásféle szint őlhet Finnországban, ép oly kevéssé, mint ahogy pl. Magyarországon nem ítélnék el senkit azért, hogy Ausztria v[agy]. a hármasszövetség ellen foglal állást. Szerintünk ez túlságos érzékenykedés, amelynek őszinteségében is bajos hinni; vagy nem ismerése a politikai (európai) helyzetnek és különösen a Dreibund céljának. No de hagyjuk ezt! Ti nyakas finnek úgyis csak megmaradtok hitetek mellett, mégha ez veszélybe dönt is benneteket. Nekünk pedig szükségünk van egy erős szellemi kapcsolatra a panszlavizmus ellen s ezt megteremtettük és ebben titeket akaratotok ellen is támogatni fogunk.

A bizalom Vikár és lapja iránt végképp megingott a WR 1894-ben megjelenő első száma után. Az okok között említendő, hogy a lap késve érkezett Finnországba, alig tartalmazott a finnek is érintő cikkeket, és a munkatársak nevei között két olyan név is szerepelt, akik számára egy oroszellenes lapban való megjelenés komoly következményekkel járhatott. Egyikük a finn Nemzeti Múzeum intendánsa, Teodor Schwindt, a másik pedig egy oului orvos: Konrad Relander. Schwindt 1894-től a rendi országgyűlés képviselője is volt.

Ahhoz, hogy megértsük a finnek reakcióját, tekintsük át Finnország történelmi helyzetét a 19. Században, valamint a cenzúra működését a nagyhercegség területén.

Finnország a 19. században

Amint már említettem, Finnország 1809-ben vált a Svéd Királyság egyik provinciájából az Orosz Cári Birodalom autonóm nagyhercegségévé. Politikai változás 1917-ben következett be, amikor is kikiáltotta függetlenségét.

Az orosz uralom első évtizedeiben az autonóm státusz saját parlamentet, szenátust, közigazgatást, hadsereget és pénznemet jelentett. Az 1830-as években épült ki és vált valóságos közigazgatási és szellemi központtá az 1812-ben fővárossá nyilvánított Helsinki. Az addigi központ a földrajzilag Stockholmhoz közel eső Turku volt. Az 1640-től működő turkui egyetemet az 1827-es tűzvész után helyezték át Helsinkibe.

Az új birodalmi résznek biztosított (viszonylagos) autonómiának és II. Sándor cár trónra kerülésének köszönhetően az 1860-as években fejlődésnek indult az addig elmaradott terület. A fejlődés II. Sándor cár uralkodása alatt érte el csúcspontját. 1858-ban megnyílt az első finn nyelvű középiskola Jyväskyläben, 1863-ban pedig a cár által összehívott rendi

országgyűlésen elfogadtak egy új nyelvtörvényt, mely a svéd mellett a finn nyelvet is hivatalossá nyilvánította. A század végére a cár halála és a belső viszályok véget vetettek az orosz reformer politika időszakának. Ez különféle megszorításokat eredményezett a finn közigazgatásban, a gazdasági és kulturális életben egyaránt. A hivatalos oroszosítási politika kezdetét az 1899-es „februári manifesztum” megjelenésétől számítják ugyan, azonban már 1881-től, az új cár, III. Sándor trónra kerülésétől tetten érhetőek a finn intézmények önállóságának megszüntetésére irányuló törekvések. Első lépésben a finn postát egyesítették az oroszral 1890-ben, és előkészületben volt a vám- és pénzügy beolvasztása is. A már említett februári manifesztum gyakorlatilag az autonóm státusz megszüntését jelentette, hiszen megszüntette a szenátus Finnországot érintő ügyekben hozott döntési jogát: a szenátusnak csupán tanácsadói szerepet biztosított. Az 1894-ben trónra lépett cár, II. Miklós teljhatalmú uralkodóvá vált. A manifesztum célja a finn hadseregnek a cári hadsereggel való egyesítésén keresztül a nagyhercegségnek az Orosz Birodalomba való teljes beolvasztása volt.

Oroszosító törekvések és a cenzúra¹⁴

A nagyhercegség ideje alatt három cenzúrendelet is született. Az 1829-es rendelet vezette be az előcenzúrát minden kiadványra. A rendelet meglehetősen szigorú volt, azonban nem tartalmazott részletekbe menő előírásokat, hanem a cenzorok értelmezésére hagyatkozott egy-egy döntés meghozatalában. A finn nyelv hátrányos helyzetét jól példázza egy későbbi, az 1850-ben hozott nyelvtörvény, mely megtiltotta a finn nyelvű kiadványok megjelenését. Csupán a hitélettel kapcsolatos, vallásos vagy népköltészeti alkotások jelenhettek meg. A törvény viszonylag rövid életű volt, 1854-ben enyhítettek rajta, és a svéd mellett újra lehetségessé vált a finn nyelven publikálás is. Ezt a nyelvtörvényt végérvényesen 1860-ban vonták vissza, és három évvel később az újabb nyelvtörvény a finnt a svédvel egyenrangúvá tette. 1865-ben újabb cenzúrendeletet készítet elő az országgyűlés, mely a sajtószabadságot volt hivatott biztosítani, és eltörölte az előcenzúrát. Az 1866-ban életbe lépett törvény csupán egy évig volt érvényben. 1867-ben a cár újabb rendelete visszaállította az előcenzúrát, és az 1829-es rendelethez viszonyítva sokkal részletesebben szabályozta a kiadványok megjelenését. Leino-Kaukiainen tanulmányában felhívja a figyelmet, hogy a tartalmi megkötésekkel korlátozták ugyan a véleménynyilvánítás szabadságát, de a pontosabb szabályozás azt is lehetővé tette, hogy a kiszabható pénzbüntetéseket a kiadók elkerüljék. Ez pedig sok kiadó számára a túlélést jelentette. Komoly pénzüsségeket kellett ugyanis fizetni a cárt vagy a cári birodalmat érintő „tiszteletlen megjegyzésekért”.

Az oroszosítási törekvések a cenzúrában is megmutakoztak. Ha az 1890-es évekig a cenzorok a finn tisztségviselőkből kerültek ki, 1890-től a cenzúráért a kormányzóhivatal orosz tisztségviselői feleltek.

Érthető tehát az óvatosság, ami a WR-ben való részvételt illeti. A szépirodalmon, népköltészetten kívül biztonságos témának a női emancipációval foglalkozó írások számíthattak.

¹⁴ Lásd bővebben Leino-Kaukiainen 1996. 127–152.

Kitekintés

Setälän kívül a finn kultúra vezető személyeit is megszólította Vikár a lap érdekében. Kimondottan szerkesztőként írta ezeket a leveleket, melyekben a címzetteket együttműködésre kérte fel, vagy pedig a már beigért együttműködés jegyében írásokat kért a lapba. Jelenleg három levélről van tudomásom, melyek ilyen céllal íródtak. A levelek alapján azonban arra kell következtetnem, hogy több is lehetett, mivel Vikár utalásokat tesz korábbi levelekre és a rájuk kapott válaszokra is.

A három levél címzettje: Juhani Aho író, Minna Canth író és Alexandra Gripenberg közíró. Az utóbbi kettő jelentős szerepet játszott a finn női emancipációs mozgalomban.

Vikár Béla Juhani Ahohoz (Juhani Ahon arkisto, signum: 76, SKS, KIA)¹⁵

Részlet az 1893. 6. 27-én kelt levélből

Tisztelt Juhani Aho úr!

Jövő ősszel fog megjelenni Lipcsében a költő és tudós Franz Woenig szerkesztésében, Hartleben kiadásában (Bécs, Lipcse, Budapest) egy német lap Westöstliche Rundschau címmel. A szerkesztőség Lipcsében és Budapesten van, de itt nyomják, és világlapnak szánjuk (négy nagy ív, lexikonformátumú, kétheti, legalább 48 oldalas), munkatársai a legkiválóbb nevek Német-, Olasz-, Magyar-, Törökország, Ausztria, Románia és Bulgária politikusai és írói közül. Finnország még hátra van.

Arra kérném Önt a szerkesztőség nevében, álljon be munkatársaink sorába és erről győzze meg író barátait is. A Westöstliche Rundschau a hármasszövetség érdekeit képviseli és az európai műveltség őrzője kíván lenni, rendkívül fontos tehát Finnország számára is, a segítség egyben szolgálat, amelyből Finnországnak is haszna származik. Ennél fogva remélem, hogy Ön is szívesen adja nevét és munkáját a laphoz. [...]

¹⁵ Kunnioitettu hra Juhani Aho

Ensi syksyllä alkaa ilmestyä Leipzigiissa runoilija ja tiedemies Franz Woenig'in toimituksella hartleben'in (Wien, Leipzig, Budapest) kustannuksilla uusi saksalainen aikakauskirja "Westöstliche Rundschau". Toimitus on Leipzigiissa ja Budapestissä, lehti painataan täällä, ja se on aiottu oikein maailmanlehdeksi tavallansa (neljä suurta arkkia – lexikonformat – kaksiviikoittain, siis vähintään 48 sivua), työtoverein rivissä on kaikein etevimpiä nimiä Saksan, Itävallan, Italian, Unkarin, Rumaanian, Bulgaarian, Turkinmaan politikoista ja kirjailijoista. Suomi on vielä jäljellä.

Pyytäisin siis Teitä toimituksen puolesta astua meidän työtoveriemme riviin ja saada kirjailija ystäviennekin lippuame alle. W.R., ollen poliitikallansa kolmeliiton etujen kannattaja sekä eurooppalaisen sivistyksen vartija ylipäänsä, lienee äärettömän tärkeä Suomellekin, sitä auttaminen on siis palvelus, josta Suomikin saa hyötyä. Tämän tähden toivotan, että Tekin mielellänne annatte nimeänne ja työtänne W.R.-lle. [...]

Pyydän vastauksenne myöskin kysymyksiin: 1. mitkä ovat vaatimuksenne honoraarin puolesta kirjoituksistanne, jotka olisivat määrätty suorastan W.R.-lle niin että saksalainen käännös ilmestyisi yhdessä alkuperäisen tekstin kanssa, taikkapa sen edellä; 2. voisitteko heti määrätä joku termiini (esim. 1. elokuuta tai muuta päivää), kun ensi kirjoituksenne on valmiina W.R.-t varten. [...]

Viimeksi pyydän voida huomauttaa Teitä, että W.R.-lle kirjoitettava kertomus y.m. ei pitäis tulla arkkia enemmäksi. [...]

Suurimmalla kunnioituksella
Béla Vikár

A következő kérdésekre is választ várok: 1. Milyen elvárásai vannak a honorárium tekintetében munkáért, amelyeket egyenesen a lapba szán úgy, hogy a német fordítás az eredetivel egyszerre jelenne meg, vagy korábban; 2. Tudna már most mondani egy dátumot, amikor első – a lapba szánt – írása elkészül. [...]

Végezetül még csak annyit, hogy a lapba szánt elbeszélések stb. ne legyenek egy ívnél hosszabbak. [...]

A legnagyobb tisztelettel

Vikár Béla

Minna Canthoz (Minna Canthin arkisto, signum 290:84:1, SKS KIA)¹⁶

1893. 11. 19. Budapest

Mélyen tisztelt Minna Canth asszony

Megköszönve a levelét, alkalmam van közölni, hogy a W[estöstliche] R[undschau] szerkesztőbizottsága örömmel veszi az Ön „A nőügy vezéreszméi napjainkban” című írását, és 80 márkát fizet egy ívért. Finnül írt szöveget elfogadunk, és itt saját költségre lefordítjuk, az eredetit azonnal visszaküldjük, amint az németül a W[estöstliche] R[undschau]-ban megjelent.

Örvendetes lenne Öntől rövidebb (1/1-1 ívet kitevő) írásokat is kapni, amelyekért 140-150 márkát fizetünk. Az is megfelelne, ha már megjelent írást fordíthatnánk, mely még nem jelent meg német nyelven. Arra kérem, hogy közölje velem, mit gondol erről a dolgról. Az „Agnes” túl hosszú lenne, pedig lapunkba tökéletesen illene.

A legnagyobb tisztelettel

Vikár Béla

Aleksandra Gripenberghez (Aleksandra Gripenbergin arkisto, signum: 318:38:5, SKS, KIA)¹⁷

¹⁶ Kunnioitettu Rouva Minna Canth

Kiittäen arvoisesta kirjeestänne, saan ilmoittaa Teille, että Westöstlichen Rundschau'n toimitus mielellään ottaa vastaan Teiltä kirjoituksen: ”Naisasian johtoaatteita nykyaikana” ja maksaa siitä 80 RM arkilta. Te voitte kirjoittaa suomen kieltä, käännös suoritetaan Täällä meidän kustannuksilla, ja alkuperäinen kirjoitus palautetaan heti sen ilmestyttyä Saksan kielellä ”W[estöstliche]. R[undschau].”-n palstoissa.

Olisi toivottava saada Teiltä myöskin pienempiä (1/1-1 arkkia tekeviä) kertomuksia, joista maksetaan 140-150 RM. Kenties sopisi kääntää jotakin Teidän jo ilmestyneistä kirjoituksista, joka ei vielä ole käännetty saksan kielelle. Olkaa hyvä ja ilmoittakaa minulle suosiollisesti omaa ajatustamme tästä. ”Agnes” olisi liian pitkä – vaikka muutoin täydellisesti meidän lehteemme.

Suurimmalla kunnioituksella

Béla Vikár

ps. Pyydän huomauttava, että Budapest ei ole Oesterreich-Ungarn`issa, vaan Unkarissa

¹⁷ Kun. Neiti Toimittajatar!Kiittäen kirjeestänne, jossa ilmoititte rupeamaan aikakauskirja „W.R.” apumieheksi sekä määräsitte meille hyvin sopivan kirjoituksen: Naisten vaikutuksesta, saan ilmoittaa Teille, että voitte kirjoittaa ruotsiksi, kun täällä on sopivia henkilöitä, jotka aivan tarkoin ymmärtävät Ruotsin kieltä. Muutoin on „W.R.” perinpohjin saksalainen, eikä unkarilainen aika kauskirja, joka täällä painetaan; [...]

Suurimmalla kunnioituksella

Béla Vikár

Részlet a Budapesten, 1893. 11. 19-én kelt levélből

Tisztelt szerkesztő asszony!

Megköszönve a levelét, melyben közölte, hogy csatlakozik a Westöstliche Rundschau munkatársaihoz, és amelyben elküldött egy nagyon is megfelelő írást: A nők hatásáról, örömmel közölhetem, hogy írhat svédül, mivel itt vannak olyan személyek, akik nagyon jól megértik a svéd nyelvet. Különben a Westöstliche Rundschau teljesen német, és nem magyar lap, amit itt nyomnak. [...]

A legnagyobb tisztelettel

Vikár Béla

A kapcsolatfelvétel eredményeként jelenhetett meg 1894-ben egy cikk Gripenberg tollából *Reformarbeiten zur Besserung de Lage der Frauen* (Reformmunka a nők helyzetének javítása érdekében) címmel és Canth *Ompelija* című elbeszélése németül (*Die Näherin*) a WR-ben, valamint magyarul (*Varrónő*) az ugyancsak Vikár szerkesztette Élet lapban. Az elbeszélés ugyanabban az évben jelent meg Finnországban is a Suomen Kuvalehti folyóiratban. Aho végül nem publikált a lapban.

Személyes ügy – politikai ügy: a szerkesztő Janssen

A Vikár-levelekből kiolvasható, hogy a finnek tartózkodásának egyik oka Janssen volt. A rekonstruálható Setälä-válaszok alapján az első utalás arra, hogy Janssen személye problémát jelenthetett a finnek számára, már a lap megjelenése előtt felbukkan, mégpedig a következő mondatban: „Szer fölött sajnálom, hogy J[annse]n barátunk társszerkesztősége – *mint megjósoltad* – ártott a sikernek; de azt hiszem, a jövő meg fogja mutatni, hogy J[annsen] igen jó aquisitio volt ennek az eszmének valószínűsítésére.” (1893. november 19., kiem. tőlem, V. P. I.) Janssen 1871-ben járt Finnországban apjával és húgával, az észti nemzeti költőként számon tartott Lydia Koidulával együtt. Harry Janssen finn újtjáról keveset tudunk, a húga ekkor kötött ismeretsegeiről valamivel többet. Találkozott például Lönnrottal és Almberggel (Jalavával) is, az út eredményeként több finn témájú verset is írt.

Heinrich Woldemar Amandus (= Harry) Janssen (1851–1913) az észti nemzeti mozgalom képviselője, annak a Johann Voldemar Jannsennek a fia, aki az első nagyobb olvasótáborral rendelkező észti nyelvű újságot alapította Pärnuban, majd Tartuba költözése után megalapította az Eesti Postimees nevű lapot, és aktív kezdeményezője volt az észti népköltészeti alkotásokat bemutató dalversenyek szervezésének. A fiú, Harry, az egyetem elvégzése után Tallinban alapított először észti, majd német nyelvű újságot. Ezek meglehetősen rövid életűek maradtak, főként erőteljes oroszellenességük miatt. Janssen később Lettországból próbált szerencsét, majd német területen folytatta szerkesztői, fordítói munkásságát.

Éppen a német kapcsolatai miatt tűnt jó választásnak a WR szerkesztői közé való felvétele. A lap életének első évében, alig egy évvel az alapítás után szerkesztőváltásra került sor: az észti Janssent Vikár felmentette a szerkesztői teendők alól. Amint már korábban is utaltam rá, a finnek problémásnak tartották Janssen szerepét a lapban. Vikár azonban kitartott döntése mellett

és Setälät is arról próbálta meggyőzni, hogy Jannsen igenis megfelelő választás volt. Ezért is meglepő a következő levelek nagyon – talán túlságosan is – személyes hangvételű elhatárolódása Jannsentől és a vádaskodó hangnem, amit Vikár használ, amikor gyakorlatilag Setälät teszi felelőssé a Jannsen miatt adódott (személyes) problémákért.

Vikár Béla E.N. Setäläneek KA VAY 5466/37.

Kedves Barátom!

A számlád javára legújabbban eszközölt fizetést az ide mellékelt nyugta bizonyítja. Emlékezetem szerint – föl van nálam jegyezve valahol – még 1 f[o]r[[]int 58 kr[ajcár]od van nálam, mert a küldött 10 f[o]r[in]t, miként már talán tudod, kevesebb összegért, levonással lett beváltva az állampénztárnál, miután akkor már az új pénzek voltak forgalomban s a régiek bevonattak. (Kár volt olyan sokáig a fiókodban őrizni!) Ez 1 f[o]r[in]t 58 kr[ajcár]ral rendelkezhetel, azt szívesen ki is egészítem 3 f[o]r[in]tra (ha kívánod) és fizetek érted még egy évi tagdíjat a néprajzi társaságnál.

Most a magam dolgáról! Jannsen-t nagyon kár volt ajánlanod nekem, aki Téged legkedvesebb barátomnak tartottalak és tartalak. Jannsen engem, nőmet és családomat egyszerűen tönkretett! Kevés híja, hogy az utcára nem vagyok dobva, de még ez is csakhamar megtörténhetik. Ez az úr vállalkozott az én és nőm pénzén oly feladatra, melyhez sem elég készülsége, sem elég becsülete nem volt. Mint szakértő és a német viszonyok alapos ismerője lépett föl, és mind a kettőben közönséges világcsalónak bizonyult, aki nemcsak az itteni, hanem a német- és olaszországi irodalmi világban is kompromittálta magát és vállalatomat. Befolyással fejedelmek és miniszterek ismeretségére tett szert s ezen összeköttetéseit arra használta fel, hogy engem sajátomból kiforgasson és lehetetlenné tegyen. Most, amikor az én és nőm vagyona árán uri módhoz jutott, bennünket mint rá nézve terhelő tanukat el akar tenni láb alól s arra tör, hogy attól is megfosszon, ami egyedül maradt meg számunkra mint megélhetésünk alapja: állásomtól. Tudja, hogy amíg itt forgolódom a képviselők sorai közt, addig neki árthatok. Ezért akar innen is kitérni, miután vagyonomból már kitért.

Kedves Barátom, Minthogy a Te ajánlásod nélkül soha szóba sem állok ezzel a tehetséges irodalmi utonállóval: arra kérlek, juttass abba a helyzetbe, hogy legalább védhessem magamat orvtámadásai ellen. Sürgősen felhívlak (és teszem ezt nőm és számos barátaim nevében is): közzöld velem mindazt, amit a nevezett szélhámosnak előéletéről tudsz; sőt ezzel se érd be, hanem keresd föl levélben amaz ismerőseidet, akik az ő multját ismerik és juttasd hozzám sürgősen a reá vonatkozó összes adatokat. Kell az ő multjában olyan mozzanatoknak lenni, melyek mai gázságára világot derítenek, s ezekre van szükségem.

Tudom, hogy kellemetlen missiót rovak reád; de ne felejtssd kérlek, hogy – akaratlanul bár – Te voltál ajánlásoddal romlásunk közvetett oka. Ne hanyagold hát el és vedd szivedre teljes mértékben ügyemet. Mutasd meg most, hogy barátunk vagy.

Ölel
igaz híved
Vikár Béla

II/7. 1895.

Vikár Béla E.N. Setäläne KA VAY 5466/38.

K[edves]. B[arátom].

Ma hozzád küldött ajánlott levelem tartalmáról szíveskedjél semmi közlést sem tenni kördben, különösen oly helyen, ahonnan érintkeznek ide való emberekkel. Fontos, hogy az egész dolog köztünk maradjon kivéve természetesen a netán igénybe veendő baráti és esetleg hivatalos személyiségeket.

Ölel barátod

Vikár

II/8. 1895.

NB J[annsen]. barátunk fényes alkalmazáshoz jutott itt jan[uar]. 1. óta. Van neki 2400 f[o]r[in]t. Fizetése és sok mellékjövédelm!

[betoldva oldalra: Kérem szíves választodat német, francia vagy angol nyelven! Sürgős!]

Vikár Béla E.N. Setäläne KA VAY 5466/39.

Budapest, március 1. 1895.

Kedves Barátom!

Csak most jutok hozzá, hogy leveled vételét igazoljam és reá feleljek.

Amit J[annsen].-ról írsz, az nekem egyelőre elég. Azonban a folytatás iránt gondoskodtam, mert magától értetik, hogy nem J[annsen]. semmivététele, hanem a magam védelme miatt szükségem van még további adatokra J[annsen]-t illetőleg. Hogy ő ellenem tör és engem megsemmisíteni igyekezik, az csak természetes tőle; hiszen az egyetlen terhelő tanú, aki őt fenyegetheti, én vagyok, és így érdekében áll neki az én hitelemet, becsületemet és egész existenciámat tönkre tenni, hogy magát ellenem biztosítsa, engem ártalmatlanná tevén. Eszembe se jutott volna J[annsen]. ellen csak egy rossz szót is ejteni itt, ahol egyedül az én ajánlatomra fogadták be a legelőkelőbb körök Wekerle-től kezdve összes barátainkig, és e beajánlás révén jutott mostani jól dotált állásához – a miniszterelnökség sajtóirodájában. Nagy könnyelműség volt engem meg nem kérdezni, hogy milyen ember ez a J[annsen].; ha ezt teszik, akkor ő sohasem jut oda. Most azonban nem arról van szó, hogy én őt onnan, ahova közvetve mégis csak általam furakodott be (2400 f[o]rint. évi fizetéssel, (komoly) munka nélkül!), hanem arról, hogy ő ott esetleg ne ismétlje áruló üzelmeit, melyeket oda haza elkövetett. Már ezt meg kell gátolnom és meg is fogom gátolni. Legyen ő csak az, ami tud lenni, német író akár a magyar állam szolgáltaiban (bár erre nem méltó), de legyen elzárva előle minden közelebbi betekintés oly dolgokba, melyek elárulásával esetleg visszacsempészhetné magát Oroszországba, hogy ott újra kezdje – úgy látszik, jól jövédelmző – ravasz munkáját.

Ellenem J[annsen]. akkor kezdett áskálódni, mikor a lap miatt szorultságba jöttem. Ekkor összeállt egy bécsi gazemberrel, olyan magaszörű irodalmi utonállóval és a hátam megett a

maguk kezére akarták játszani vállalatomat oly intrikával, mely magában véve is utálatos. Azt akarták elérni, hogy az állam nekik adjon kellő támogatást a lap részére, s ezt ugyan el nem érték, de igenis elérték azt, hogy én ne kapjak semmit. Discreditálták az egész vállalatot és engem, aki csupán a költségeket viseltem s a szellemi részre már időhiány miatt is keveset folytam be, úgy tüntettek fel, mint aki elrontom a vállalatot. Valósággal pedig úgy volt a dolog, – s erre hála isten, számos tanúm van – hogy J[annsen]. úr sohasem dolgozott, a szerkesztést – bár neki egész ideje szabad volt – teljesen elhanyagolta, drága és rossz cikkekkal tömte meg a lapot és maga alig írt belé 2 cikket (Ensian néven), azok egyikéért is megfizettette magát a bolgár fejedelemmel („Für Bulgarien, contra Stambuloff”, melyért 2000 f[o]r[in]tot kapott, persze zsebre vágta). Erről könnyű volt meggyőződnöm, hisz oda is az én ajánlóleveleimmel ment, s ugyanazon az uton a tényállást hamar megtudhattam. Mikor én láttam, hogy milyen bajba hoz engem ez a wirtschaft, J[annsen]-t egyszerűen szélnek eresztettem, a lap terjedelmét megcsappantottam s a szerkesztést egy itteni német újságíró barátomra bízam, aki azt csekély díjért jobban végezte, mint J[annsen]. a drága pénzen. Igaz, hogy szerződésem volt J[annsen]-nel, melynél fogva őt elbocsátanom nem lett volna lehetséges; de mivel abszolúte képtelennek bizonyult és arcúl csapta minden kötelességét, a szerződés ellenére másnak adtam át az ő állását a W[estöstliche]. R[undschau].-nál. Ő fenyegetőzött is perrel, de nem tette; nyilván oka volt reá. E helyett intrikálni kezdett ellenem, s a szerződést arra használta fel, hogy ugyanoly fizetéssel Wekerle-től csikarjon ki állást a maga számára, mondván, hogy ő egy magyar-barát irodalmi vállalat áldozata s így őt az államnak el kell tartania. Wekerle horogra került és J[annsen]. ma benn ül a *sine curá*-ban. De ha még ott megbecsülte volna magát! Dehogy. Egész titokban ott volt már másfél hónapig, mikor megtudtuk. Az új miniszterelnök (Bánffy) engem interpellált miatta, én meg őt. Így sült ki a dolog. Ma már sokan beszélnek róla. J[annsen]. pedig – félve a tőlem várható leleplezéstől – új hivatalában sorra vette az összes irányadó embereket (van rá ideje bőven), ugyanazokat, akikhez *együtt egyig* én vezettem be, s addig rágalmazott engem, míg az egyik miniszter el nem árulta előttem, hogy micsoda ember ez az én „finn” (!) barátom! Azóta nekem küzdenem kell positióm fentartásáért, mert ez az alattomos teremtés a legszemtelenebb módon hazudik és árt. Pl. azt meséli rólam, hogy *színésznőkre* költöttem el a W[estöstliche]. R[undschau]. *pénzét*; hogy ellensége vagyok a kormánynak, s így nem megbízható; hogy a W[estöstliche]. R[undschau]. nem használ, hanem árt a külföldön, mihelyt megtudják, hogy egy magyar emberé a lap stb. stb.

Nos hát ezeket a támadásokat nekem valahogy paralizálnom kell. Azért fordultam hozzád, mert emlékeztem a leveledben foglalt figyelmeztetésre (fájdalom, későn!), bár J[annsen]. maga sokat hazudott nekem oly irányban, hogy ő milyen vértanúja volt a nemzetének, s eleinte hittem neki. Paasonen is ittléte alatt J[annsen]. benső barátjaként viselkedett; őt is el tudta ámitani. Összes barátainkat mind lóvá tette, többeket anyagilag is megrövidített. A neje sem valami erényhős! Erről azonban jobb hallgatni. Olyan komisz emerhez képest ő még istenes.

Hanem azért J[annsen]. úr aligha éri el célját, hogy engem ártalmatlanná tegyen. A „W[estöstliche]. R[undschau].” e hóban újra föltámad, mint illusztrált havi folyóirat. Sikerült megmentenem a lapot németországi régi barátaim közreműködésével, úgy hogy, bár magam leszek a kiadója, kevesebb költséggel többet fogok elérni vele, mint a J[annsen].-féle svindlivel, amely egy vagyont emésztett föl. Küszöbön áll a magyar millenium megünneplése, s már ez az egy körülmény megadja neki a létjogot, hisz annyi szellemi és anyagi érdek fűződik ehhez, hogy már azok fentartanak egy ily kisebbszerű vállalatot.

Ennyit egyelőre. Most sietek, és így csak legőszintébb köszönetemet nyilvánítom közléseidért (melyek discretióm alatt fognak maradni) és vagyok szíves üdvözlettel

igaz híved

Vikár B

Amint már említettem, nem állnak rendelkezésemre Setälä levelei, de Vikár válaszaiból, hogy megköszöni a kapott információkat, következtethetünk arra, hogy a Jannsenrel szembeni ellenérzésnek voltak kézzelfogható alapjai. Hogy melyek és milyen természetűek voltak ezek – anyagiak vagy politikaiak – arra ismételtelen nem tudunk válaszolni. Mint ahogyan arra sem, hogy valóban pénzügyi okok miatt kellett-e megválnia a WR-től, vagy éppen Vikár számára váltak kínossá Jannsen öt érintő rágalmai. A későbbi Vikár-levelek arra sem adnak választ, hogy felhasználta-e ezeket az információkat Jannsen ellen vagy sem. Jannsen hivatalos életrajzában 1895-től az 1908-as Tallinba költözéséig annyi szerepel, hogy szerkesztőként dolgozott előbb Berlinben, ezt követően a balti államokban, majd Szentpéterváron a bécsi Neue Freie Presse című lap tudósítójaként.

A lap hatástörténete

Egy Vikár-cikk

1929. szeptember 6-i dátummal Vikár kapott Tartuból egy német nyelvű levelet Eugen Jannsentől – Harry Jannsen öccsétől –, amelyben megköszönte Vikár egy évvel korábban, Tartuban tett látogatása során tartott előadását Harry Jannsenről, és felkérte, hogy írásban is számoljon be a Jannsenrel való közös munkáról. A cikket az *Eesti Kirjandus* című irodalmi lapba kérte, ahol 1930-ban az meg is jelent *Harry Jannsen Ungaris* címmel.

Természetesen vannak átfedések a korábban vizsgált Vikár-levelek és a cikkben közölt információk között, mint ahogyan vannak eltérések is. A legnagyobb különbségek Jannsen WR-ben betöltött szerepével kapcsolatosak.

A lap alapításával kapcsolatban új információként megjelenik az ír John Dillon¹⁸ neve is. A cikk szerint a lapolapítás ötlete Jannsentől származott, és végül hárman döntöttek az oroszellenes lap alapítása mellett, mely Goethe Westöstlicher Divan című lapja mintájára kapta a Westöstliche Rundschau nevet. Vikár feladata támogatók toborzása volt, elsősorban Magyarországon. Mint parlamenti gyorsíró személyesen ismerte a kor jelentős és befolyásos politikusait, sikerült is megnyernie az ügynek Wekerle Sándort,¹⁹ a korabeli miniszterelnököt, aki a cikk szerint 16 000 aranykoronát ígért a lapnak.

A legnagyobb eltérés Jannsen távozásával kapcsolatos. A cikk szerint ugyanis Wekerle miniszterelnöki bukását követően nem maradt elég anyagi forrás a szerkesztők fenntartására, ezért kellett távoznia Jannsennek. Sikeres szerkesztői munkáját a magyar kormány egy berlini állással hálálta meg.

¹⁸ John Dillon (1851–1927) Dublinban született, az Ír Parlamenti Párt képviselőjeként tagja volt az Egyesült Királyság parlamentjének.

¹⁹ Wekerle Sándor (1848–1921) jogász, politikus, a magyar országgyűlés tagja, többször miniszter és három alkalommal miniszterelnök.

Ami a névleges szerkesztők cseréjét illeti, arról is szolgál újabb információkkal a szöveg: Karl Siegen lecserélésére azért volt szükség, mivel egy megjelentetendő cikkben kifogásolta a túl erősen megjelenő magyar szempontot. A cikket, amely az erdélyi szászok és románok helyzetével foglalkozott, Henrik Schwicker írta. Siegen szerint túlságosan elfogultan, Vikár szerint pedig nem eléggé „magyar szellemben”, ahhoz képest legalábbis, ami elvárható lenne, a Magyar Királyság egyik alattvalójától. Ez az információ felveti azt a kérdést, mennyiben volt névleges az a szerkesztői szerep, amit először Siegen, később pedig Stümcke töltött be.

Jannsenhez visszatérve Vikár az oroszellenes, az Orosz Cári Birodalmat keményen bíráló szerkesztőre fekteti a hangsúlyt, aki szembeszáll az „örök ellenséggel”. Innen tudjuk meg azt is, hogy az oroszellenesség teljes mértékben politikai volt, hiszen a lapban megjelentek például az orosz irodalmat bemutató írások. Az egyik éppen a cikkben alapítóként említett Dillon toliból, Jannsen fordításában.

Ami Jannsen és Vikár kapcsolatát illeti csak a pozitív példákat említi: „gyakran olvastunk együtt észti irodalmat, és mindaz, amit magyarra fordítottam, az ő kezdeményezésére született, az ő segítségével. Neve tiszteletet érdemel mindkét országban! Egy (újság)író, aki [...] közelebb hozott egymáshoz két rokonépet.”²⁰

A lapról napjainkban

Mit olvashatunk ma a lapról? Hogyan viszonyulnak napjainkban a laphoz és Jannsen szerepéhez? Finnországban semmit nem tudni a lapról, csak magánlevelezésekben fordul elő, például a jelen dolgozatban is vizsgált Setälä-hez írott levelekben. Az előzetes tervekkel ellentétben nem vált erőteljesen fennofillé, de előfordultak benne a finnek helyzetével foglalkozó írások vagy finnből fordított szépirodalmi munkák. Ami a magyar recepciót illeti, Vikár Béláról kevesen tudják – többnyire csak szakmabeliek –, hogy a lap szerkesztője volt. És ha tudják is, nem releváns információ. Az észti recepcióban a lap fontos nemzetközi újsággént jelenik meg. A lap magas színvonalát bizonyítja például a finn jelenlét. A kiemeltek között Minna Canth és Juhani Aho szerepel – mindketten a finn irodalom kanonizált szerzői.

Általánosságban elmondható, hogy az észti fogadtatásban – a magyarországi Észti Intézet honlapján²¹ például vagy az észti szövegek digitalizált repertóriumában megjelenő életrajzban²² – a lap erőteljesen összefonódik Jannsen nevével, életének kiemelkedően fontos állomásaként szerepel. Ennek több oka is van: a Jannsen család az észti nemzeti mozgalomban nagyon fontos szerepet játszott. A fiú mint nemzeti hős képe nagyon jól illeszkedik az immár 1991-től újra független Észtország diskurzusába, melyben – akárcsak az első, 1918-as függetlenné válás után – az oroszellenesség nagyon is fontos szerepet játszik. A Szovjetunióból történt kiválás után Harry Jannsen azért válhatott fontossá, mivel nem kellett a szélsőjobbos kötődéseket lebontani róla, hiszen 1913-ban meghalt.

²⁰ Ford. tölem V. P. I. a Mai Frick által észtiből saját használatra finnre fordított cikkből.

²¹ http://www.estinst.ee/issues/188_N%C3%A4itus_final_2009-06-15.pdf Letöltve: 2013. 2. 2.

²² <http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=690> Letöltve: 2013. 2. 2.

Befejezés

A tanulmány arra kereste a választ, hogyan válik a személyes politikává a Westöstliche Rundschau alapításának és szerkesztésének apropóján. A vizsgálat alapját az alapító-szerkesztő Vikár Béla levelei képezték, melyeket 1893–1896 között írt, és amelyekben konkrét utalás történt a lapra, valamint egy cikk, melyet a szerkesztőtárs Jannsenről írt. Valójában egy esemény három olvasatával van dolgunk. Az egyik a Setälä-hez írott személyes hangvételű levelekből rajzolódik ki, a másik a Vikár-cikkből, a harmadik pedig az ezen a cikken alapuló észt Jannsen-recepcióból. A három olvasat között felfedezhetőek ugyan ellentmondások, azonban a bennük megjelenő különböző szempontoknak tulajdoníthatóan inkább kiegészítik egymást. A személyes levelekben is megragadható a politikai szempont, valamiféle finnugor összefogás, Vikár szóhasználatával élve finnugor hármasság mentén. Ez válik hangsúlyossá az 1930-as cikkben is, háttérbe szorítva a személyes ellentéteket. A kortárs észt viszonyulás Jannsenhez és a laphoz pedig egyszerre emeli ki ezt a finnugor összefogást és az oroszellenességet, ez utóbbival legitímálva saját politikai diskurzusát.

E dolgozat inkább témafelvetés, semmint lezárt kutatás. A teljesebb képhez ugyanis mindenképpen szükség van a felhívó körlevelek és a lapban megjelent írások közelebbi vizsgálatára.

The personal is political – Background data on foundation and editorship of Westöstliche Rundschau

Keywords: Béla Vikár, Westöstliche Rundschau, Harry Jannsen, E. N. Setälä, censorship

Analyzing the foundation and editorship of Westöstliche Rundschau journal published between 1894 and 1896, the study reveals the manner how personal is transformed in political. The analysis is based on letters written by the founder-editor Béla Vikár, and an article about the co-editor Harry Jannsen.

The paper briefly touches also the subject of the effect and history of journal in Hungary, Estonia and Finland.

Bucur Tünde Csilla

Hagyomány és történelem én-elbeszélése

Závada szociográfiájának és regényeinek is elsődleges témája a történelmi hagyomány, egy falunak, közösségnek, egyénnek a történelmi események által befolyásolt/meghatározott élete. Mind a szociográfia, mind a szépirodalmi alkotások a 20. század eseményeinek különböző perspektívából megvilágított képei.

A *Kulákprés* a 20. század meghatározó történelmi korszakának, a II. világháború végétől 1956-ig terjedő történelmi időszak gazdasági-politikai viszonyrendszerbe ágyazott szociográfiája. Történeti dokumentumszociográfia, amely úgy igyekszik bemutatni egy történelmi korszakot, hogy a fellelhető források, szakirodalom ismeretében, széles körű kutatás elvégzését követően tudományosan hiteles képet nyújtson egy adott közösség, társadalmi csoport, család életéről. A felhasznált források között szerepelnek helytörténeti munkák, szociográfiák, politikai, gazdasági és történelmi szakkönyvek, tanulmányok, a Békés megyei Levéltár anyagai, statisztikák (népszámlálási adatok, bírósági statisztika), sajtóelemzés (Viharsarok című napilap, Viharsarok című „Békésmegyei munkás- és parasztújság”, Viharsarok Népe), országos rendeletek (beszolgáltatási-beadási rendeletek, jövedelemadó rendeletek, gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló rendelet, rendelet az internálásokról, rendelet a kihágási eljárásról), Országgyűlési Napló, kuláklisták, interjúk, családi, falusi emberek megtalált feljegyzései, hivatalos dokumentumai, magániratai, levelei.

A források szakszerű elemzése révén igyekszik Závada történelmileg helytálló leíró-elemző munkát írni az 1986-os kiadásban. A mikrotörténelminek látszó perspektívát szétfeszítik a gazdasági, politikai makrotörténelmi premisszák. Ez a tendencia a *Kulákprés* második és harmadik kiadásában a történelemfelfogás szempontjából is újraértékelődik: megmarad a lineáris szerkezet, de a perspektíva egyre kevésbé akar országos léptéket átfogni, a nagyközség, azon belül egy család¹ látószöge, a személyes jelleg felerősödése érvényesül, ezzel elengedi az objektív történelem illúzióját. A harmadik kiadás fotóanyaga olyan narratív szílat emel be a szociográfia szövetébe, amely már nem tételezi azt a merev távolságtartást hivatalos és magántörténelem, (tényekkel, forrásokkal alátámasztható, elemezhető) valóság és fikció között. A már említett evangélikus templom tornyából lezuhant bádogoslegény története, amelyet először a szociográfiában olvashatunk, később ugyanilyen narratív struktúraként ékelődik a *Jadviga párnájába*. Az eseményt, amelyet többször, több médium segítségével újra lehet teremteni: fotó, rajz, törté-

Bucur Tünde Csilla (1985) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, bucurtunde@gmail.com

¹ „...*Kulákprés* című szociográfiámat kezdtem írni, akkor fölmentem a padlásra, és begyűjtöttem minden fellelhető iratot, amelyeket édesanyám őrzött meg. Ezek részben hivatalos papírok voltak, részben pedig levelek. A szüleim és nagyszüleim persze főleg csak akkor írtak, amikor kényszerűen el voltak szakítva egymástól. Például amikor édesapám 1951–53-ban katoná volt, a nagymamám és nagyapám pedig internálták, akkor leveleztek. Ezekből született meg a *Kulákprés* család-történeti fejezete. Van a szociográfiának egy falutörténeti rétege is: helytörténetet kutattam, fényképeket gyűjtöttem, korabeli újságcikkeket dolgoztam fel, no meg elkértem mindenkitől, aki csak szóba állt velem otthon, a papírjait, leveleit.” Tódor János: *A szociográfiától a regényekig*. 2005. május 30. Forrás: <http://zavada.irolap.hu/hu/a-szociografiatol-a-regenyekig> (2013. augusztus 2.)

net meséli el a fiktív és a tudományos térben egyaránt, lényegbeli különbség a két tér esemény és történetkezelés között nincs, mindkét esetben önálló szöveggént, történetként (akárcsak egy novella) működik.

Ez a szál nem ragaszkodik a linearitáshoz, sem a hagyományos történelem objektivitás-igényéhez. A fotók mentén megszületik egy-egy történetmozaik, a történelmet vizuálisan és textuálisan konstruáló szövegdarab, amellyel szemben már irreleváns az igaz-hamis kérdés eldöntendősége, a tudományosság-irodalmiság merev szétválasztása. Ennek a koncepciónak a jegyében íródnak a következő regények.

Magánéletek mögött a történelem

A *Jadviga párnáját* a recepció nem szokta sem a szociográfiai munkássághoz, sem az elbeszélésekhez, sem a történelemhez szorosan kapcsolni. Ez a regény jelentette Závada írói sikerének első és meghatározó állomását, naplóregénynek, családregegynek, a példázat emlékezetének, emlékezésregénynek egyaránt nevezték, hangsúlyozva az egymásba fonódó naplók, személyiségek, sorsok alakulását. De az olvasmányos, a széles olvasóközönség számára tetszetőssé tevő személyes hangnem, magánéleti vívódás, párkapcsolati dráma történelmi regényként is tekinthető. A *Jadviga párnája* 1997-ben jelent meg, Závada első regénye, naplóformában íródott, abban a műfajban, amely még nagyon közel áll a tényirodalomhoz, nagyon sokszor a dokumentum és a szépirodalom határán helyezkedik el. Ugyanakkor a napló éppen azt a vetületet tudja megmutatni, ami a hivatalos dokumentumokból, rendeletekből, történelmi feljegyzésekből kimarad. Závada a *Kulákprésben* nem idéz naplórészleteket. „Annak idején találtam egy-két tótkomlói családnál följegyzéseket, de azok kizárólag a gazdálkodással kapcsolatos rövid írások voltak. A mintát mégsem ez adta, hanem az, hogy szociográfusként szerettem volna naplókat olvasni, örültem volna, ha találok ilyeneket, de nem voltak. Ebből támadt az ötlet: mi lenne, ha nem csak gazdálkodási följegyzéseket írt volna valaki, hanem papírra vetette volna legszemélyesebb ügyeit is.”² Így született meg a napló (naplók), amelyben természetesen ott vannak a történetdarabok, a szavak, a jellemelek, egy-egy interjúrészlet, ami keveredik a fikcióval, és annak ellenére, hogy a szociográfiai megismert falusi berendezkedést fedezzük fel, sokkal fontosabbá válik a jellemelek megalkotásának hogyanja, a szereplők nyelve, a regény szerkezete. A történelmi, politikai és gazdasági eseményekből csak annyi kerül be, amennyi a szereplők magánéletének is része lesz.

Závada regényeinek helyszíne a legtöbb esetben Tótkomlóra emlékeztető, Békés megyei hely, a 18. században áttelepített, archaikus szlovák nyelvet beszélő tótok a főszereplői. Závada a *Jadviga párnája* kapcsán elmondja, hogy „a szociográfiai anyaggyűjtés során találkoztam érdekes történetekkel, akkor sikerült bepillantanom egy település múltjába, társadalomtörténetébe, visszanezhettem a századfordulóra és a két háború közötti időszakra is [...], és úgy terveztem, ha egyszer valamit írni fogok, azt oda, Tótkomlóra fogom helyezni – vagyis a szülőfalum lesz a fiktív település modellje. Aztán ez így is lett – három és fél évig írtam a *Jadvigát*, 1997 nyarán jelent meg a *Magvetőnél* a regény. Az egészet megelőzte persze jó pár év, amíg azon spekuláltam, hogy milyen történetet meséljek el, melyik interjúmból mit válasszak, merre

² Tódor: *i. m.*

induljak el. Aztán kiderült, hogy azt nem megkeresni kell, hanem kitalálni. És amikor az ember eljut odáig, hogy fölszabadítja magát egy családtörténet kitalálásának erejéig, akkor már könnyebben megy. A háttér adva van – a helyszínt, az időt és a történeteket pedig már szabadon lehet kezelni.”³ Ennek értelmében a regényeket tekinthetjük a szociográfia továbbírásának, a már megteremtett teret és időt olyan személyek lakják be, akik sorsukban részesei lesznek a történelemnek, azt ugyan alakítani nem fogják, nem rendelkeznek róla olyan tudással, ami kitüntetett hatáskörből adódna, mégis látják, hordozzák, megélik az adott társadalmi, gazdasági, politikai hatalom és viszonyrendszer minden, történelmileg fontos vonatkozását. Életük narratívája, bár személyes és egyszeri, még csak nem is általánosítható a kor embereire, mégis történelmileg releváns. A *Jadviga* eseményei 1915–1987 között játszódnak, a magánéleti cselekményszálhoz gazdaságtörténeti, oktatástörténeti, politikai, nemzetiségi, mentalitástörténeti adalékok kapcsolódnak. Az országban történő eseményekről, politikáról, háborúról csak azt tudjuk meg, ami a szereplőket személyesen érinti, Osztatni Ondris soha nem beszél erről szívesen, csak a problémákat látja, amibe nem szeretne belekeveredni.

Bár valójában az Osztatni család magánéletét látjuk három generáción keresztül, óhatatlanul végigtekintjük gazdasági, társadalmi helyzetük alakulását is. A falu egyik leggazdagabb családjának számított az Osztatni család. A *Kulákprés*ben megismert gazdakategóriák közül a gazdagparasztnak vagy nagygazdának felel meg társadalmi és anyagi szintjük. „Apácskám, Osztatni György tehetős gazdaságot rakott össze, megtriplázván 30 hold jussát.”⁴ Závada a *Kulákprés*ben azt írja, hogy a helyi paraszttársadalom elitje, a legmódosabb gazdák a 30-35 holdnál nagyobb birtokkal rendelkezők voltak. Ezek nagyon gyakran művelt, gazdatanfolyamokra eljáró emberek voltak, akik részt vettek a falu irányításában, gyermekeiket taníttatták. Osztatni György világlátott ember volt, idegen nyelveket beszélt, bérese volt, aki a tanyán a munkát irányította, mezőgazdasági gépei, több szekér, hintó és lovak. Nagyon jól illik rá a *Kulákprés* leírása: „a gazda csak alkalmyszerűen dolgozott, »irányítása« a tanyások, cselédek ötletszerű ellenőrzésében merült ki, nem szívesen járt ki a tanyára, gyerekeit pedig nem szánta parasztnak, hanem ha lehetett, taníttatta őket. A földtől, a paraszti mindennapoktól való eltávolodás egyik szélsősége itt is a hanyag gazdálkodás »romlott formája«, a másik véget pedig a vállalkozói-polgárgazdai – aktív, de nem parasztmunkában aktív – életforma.”⁵ Ebbe az utóbbi kategóriába tartozott Osztatni György, aki külföldön járt üzleti utakon, a fiatal Jadviga nagy üzleti karrierről álmodik kettőjüknek.

Osztatni György fiát, Ondrist taníttatná, de ő nem akar, nem szeretne más hivatalt sem. Ő fogja megtestesíteni a nagygazda első kategóriáját, aki ugyanúgy nem vesz részt a munkálatokban, ahogy apja sem tette, de ő már semmilyen téren nem aktív, mezőgazdasági tevékenységek és a faluvezetés problémái egyaránt untatják. Gazdálkodása idején – ehhez persze hozzájárul a háborús időszak is – indul hanyatlásnak a gazdaság. „Elmegyek olykor a Kisbirtokosokhoz, nézek újságokat, de gazda-szakkönyvhöz nem fülök a fogam. Mert ha őszinte akarok lenni, meszse van ez az »aktivitásom« attól, amit magamnak és (és Jadvigával magunknak) elképzelttem

³ Tódor: *i. m.*

⁴ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 13.

⁵ Závada Pál: *Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós 1945–1956*. Magvető Kiadó. Bp. 2006. 53.

hajdan.”⁶ 1917-ben belép a Magyar Gazdaszövetségbe, ahol a tagdíj fejében hetente jár a *Barázda* című újság is. A falu egyik leggazdagabb embereként tagja volt a korabeli gazdasági, társadalmi és politikai szervezkedéseknek is. Mindezek ellenére egyik sem érdekelté igazán. Misu többször is megjegyzi irigykedve, hogy apja nem nagyon vett részt a munkálatokban, mindent a bérese végzett. A naplóba viszont a béres jegyzetei alapján felírja a gazdaság (szántás, vetés, aratás, állatállomány, kiadások) adatait, ezek a számok gazdaságtörténetileg hitelesek, a szociográfiában ismertetettel megegyeznek, Závada a valós, szociográfiai kutatásai során talált gazdasági feljegyzéseket használta fel. A regény végén a szerző felsorol hat nevet, azt állítja, hogy ezeknek írásaiból idézett. Rakovszky Zsuzsával beszélgetve erről így nyilatkozik: „Amikor a *Kulákprés*-könyvemhez gyűjtöttem, akkor akadtam rá a falumban, a Békés megyei Tótkomlóson egy gazdának az I. világháború táján megkezdett gazdálkodói följegyzéseire – egy bizonyos Lehoczky családnál... [...] Ebből a gazdasági naplóból való az első mondatom is: »Zacsinám túto knyizsecsku. – Elkezdem ezt a könyvecskét. « És innen vettem – hol szó szerint, hol átírva – azt, hogy ekkor szántottunk, ennyit arattunk, vagy hogy 915 május 10-én fagyott.”⁷ Ez a Lehoczky család ismerős lehet a *Kulákprés*ből, a fényképekről, az adatokról, a falu egyik leggazdagabb családja volt. De a regényben is megjelenik az egyik családtag neve mellékszereplőként. Mégsem mondhatjuk azt, hogy ezek a feljegyzések, gazdasági adatok hiteles történelmi iratként, a valóságba ágyazott referenciaként olvashatók.⁸ A fikció terének valószínű, de külső igazságtartalmat nem feltételező áltörténelmi iratai ezek.

Az Osztatni család gazdasági helyzete csak rosszabbodik Ondris halála után, a II. világháborút követően a kuláklisták, tagosítások következtében szegénysorba jutnak,⁹ Misu, az utolsó fiú már saját maga végzi a munkát, nincs cseléd. Rövid, apró betűs bejegyzéseiből arról a korszakról is értesülünk, amelyről a *Kulákprés* szól. Amit ott rendeletek, számadatok tükrében láttunk, itt egy-egy fél mondatból, Misu nyomorgásából érzékelünk. Az Osztatni család majdnem 100 évet felölelő története úgy mutatja be a földeket, a tanya tagosítását,¹⁰ a parasztgazdaság szétrombolását, az állatoknak és minden egyéb értéktárgynak az eltulajdonítását, hogy sem források, sem egy megbízható narrátor nem támasztja alá. A negyvenes évek elején fálukatató érkezik hozzájuk, kérdézősködik a gazdaságról. Misu beszámolója alapján a leírásban Adler Jenőre ismerünk, aki a *Fényképész utókorában* hasonló körülmények között, hasonló helyszínen (tehát ugyanazon) kutat a szociográfiai munkához. Ezek a finom oda-vissza utalások megteremtik a kapcsolatot a regények között, egy térbe emelik azokat.

⁶ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 113. A Kisbirtokos Szövetségről, ami a helyi gazdasági szféra vezető intézménye volt, a *Kulákprés*ben is olvashatunk, tagjairól készült fotókat tekinthetünk meg a 124., illetve 153. oldalon.

⁷ Rakovszky Zsuzsa: *A vadasmártás íze*. Beszélő 1998. 5.

⁸ „Hát ugye az már regény, az már fikció, bár ott mégis felismerhetőek valamennyire részben valóságos motívumok, amelyekről én hallottam vagy olvastam őket. Vagy helytörténet meg helyi sajtó. Régi lapokat olvastam, régi kis apró följegyzések, levelek, interjúkból pletykák, gyerekkoromban mesélte nagyapám satöbbi. Na most az vagy úgy volt, vagy nem, de hát ez nem baj, irodalomnak jó forrás.” Kőrössi P. József: *Ha elég markáns az alak, az a jó*. Várad 2009. 6–7.

⁹ „Nekem még a legutolsó üszöm is el lett zabrálna 950-ben! Nem sejtettem Apus, hogy milyen félemlítő kifizetett időszakok jöttek!” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 213.

¹⁰ „1962 május 7. Kaptam fülest a traktorosoktól, hogy menjek, ha még a Gregortanyánkat látni akarom. Mert holnap dózerolják lefele. Már több mint tíz éve a téeszé, azt csinálnak, amit akarnak. Hát kimentem nézni, ahogy összedűtötték. Gregorra és főleg Apusra gondoltam. Aki itteni kis kamrácskában töltötte kb. 23 vagy 24-től halála (1937) percéig a legtöbb időt.” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 424.

Misu a maga korlátozottságában, egyszerűségében felfogott és elmondott történetei éppen ezen az együgyűségen, kicsinyes nézőponton válnak még mellbevágóbbá. Hiszen nemcsak a korábbi virágzó gazdaság megy tönkre, hanem a hajdani, világi életet élő nagytatát most egy ilyen beszűkült látókörű unoka követi, aki részesévé válik szabotőröknek nevezett kulákok megbüntetésének: felszólítások, pénzbírságok, lefoglalások, fenyegetés, szervezés, statáriális eljárások. Ahogy azt megelőzően Ondris, így válik Misu is kora politikai hatalmának kiszolgálójává, besúgóvá.¹¹ Fütéssel és élelemmel próbál spórolni, a nagygazdaságból a szobában felállított sátor marad, és macisajt, mert az nem romlik. Alulnézetből látjuk a történetet, ugyanazt, amit a *Kulákprés* a számok és a források által is megmutatott, és talán éppen ettől lesz még látványosabb a devalválódás, az emberi elértéktelenedés.

A hanyatlás nem csak anyagi szinten nyilvánul meg. Osztatni György művelt ember volt, Ondris, bár nem foglalkozott sokat a tanulással, beszélt németül (rettentő nagy szégyenként éli meg, hogy később, mivel nem használja, elfelejti a nyelvet), rengeteget olvasott, irodalmi ambíciói voltak, színházba, operába (műkedvelő, értő módon viszonyul Mozart *Don Giovanni*jához) járt nősülése előtt. Bár végül nem tette, szülei azt szerették volna, ha tovább tanul, polgári foglalkozást választ. Jadviga az Angolkisasszonyok Sankt Pölten-i intézetébe járt, nagyon jól beszélt németül és angolul, idegen nyelvű képes, női lapokat olvasott, polgári életformát folytatott, dolgozott, mielőtt Ondrishoz férjhez ment. Márton, a nagyobbik gyerek jó képességű, tanulni szeretne, de anyagi okok miatt nem teheti. Misu viszont sem németül, sem szlovákul nem tud megtanulni, az iskolában gyengék az eredményei, olvasmányait pár ifjúsági regény alkotja, világlátása beszűkült, korlátozott. A hanyatlást nagyon jól mutatja a három szöveg nyelve.

Bár az események az I. és II. világháború idejét is magukba foglalják, nem lesznek a háború eseményei meghatározó vonulattá a regényben, sokkal inkább van jelen az otthon maradottak szegénysége, a nincstelenség miatti lázongás, amit politikai lépésekkel igyekeznek megoldani a település vezetői. Két kisebb rész azonban a háborút is tematizálja: az Ondris által írt frontnovella és Marci háborús naplója. Megrázó emberi perspektívából látszik ebben a naplóban a háború, pár noteszlap, kevés hely, rövid tömondatok, időpontok és helyek, majd pedig az sem, a fogolytáborba szállító vonatban teljesen egybefolyznak a napok, azt sem tudják, hova tartanak.¹² 1945. augusztus 10-én pedig hazaér, de már holtan teszik ki a vonatból, hastífuszban halt meg útban a fogolytáborok felé: „Az oroszok Brnóból román lágerbe irányába vagy Konstancába vitték volna, és áthaladva csodával határosan éppen itt az újvárosi állomáson rakták ki a testét.”

¹¹ „Voltak úgynevezett esztendők, amikről most már elítélve kezdenek egyre többet nyilatkozgatni. Amikor torzult hatalmi csúcs alatt statáriumi halálos fenyegetésekkel lettem elmarasztalva, célzatosan rám fogott, törvénytelenül hazug vád alapján. Nem törvényes bíróság, csak olyan, de teljhatalmú csoport szállt velem szembe. Csupa későbbiekben helyileg magasba ívelő terrorpolitikai személy, akik büntetlenül megvádoltak egy nagyon súlyos, hamis bűnrel, és ennek terhe alatt azt csináltak velem, amit akartak. Az pedig az volt, hogy előálltak mentő ajánlattal. Titkos beépített szolgálatot kellett vállalom, és mint felső kapcsolati partner alá rendelt beosztott hat évig dolgoztam szigorú felettesek alatt. Magának kötél van a nyakán, és azt mink akármikor meghúzhatjuk! jelszóval.” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 428–429.

¹² Závada elmondja, hogy itt is, akárcsak a gazdasági feljegyzések esetében, valós mintát használt: „Mutatta ezt meg mutatta azt, és hát a *Kulákprés*be nekem az nem kellett, viszont amikor már a regényt írtam, akkor nagyon jól jött. Na most én abból szabadon garázdálkodtam. Egyrészt publikáltam eredetiben, nagyon szépen csinálták meg a 2000 című folyóiratban, kópiákkal, fotókkal, meg írtam hozzá kis szövegeket. És akkor utána mondtam neki, hogy a regényemben is szeretném használni, mert az én figurámnak ez megfelelő. Akkor már kihagytam, tömörítettem, átírtam, de azért felismerhető.” Körössi: *i. m.* Ahogy a gazdasági feljegyzések esetében, itt is a fiktív tér részeként olvashatóak a bejegyzések, valószerűek, de külső referencia keresése téves elvárás lenne.

A háború, amelynek a történelmi narratívái mindig a vezetőkről, döntéshozókról, csaták sikerességéről szólnak, ezekben az ember, az egyszerű katona mindig csak egy számadat a túlélők, az elesettek, a foglyok, az elgázosítottak oszlopában. Ebből a felső perspektívából pedig sokkal könnyebb elviselni a háború borzalmait, mintha alulnézetből, egyetlen ember szenvedését látnánk.

„Amikor pedig hősömmel, Ondrissal egy bizonyos frontnovellához írtam bekezdéseket, ahhoz vitéz Deseő Lajosnak és dr. Kertész Jánosnak egy I. világháborús emlékkönyvben megjelent csataleírásából is kölcsönöztem – gondolván, hogy Ondris egy publikálásra szánt szövegben »igazodni« akarhatott.”¹³ A *Hős tót legény Galíciai esete* című háborús novella patetikus képet fest a hazáért hősiessen harcoló különböző nemzetiségű emberekről, akik a hős tót legény önfeláldozó küzdelmének eredményeképpen győznek Galíciában. A novella megjeleníti a korban jellemző reflektálatlan zsidóellenességet, amely nem volt összeférhetetlen azzal, hogy Ondris egyik legjobb barátja, Buchbinder zsidó, frontnovellája nyíltan antiszemita, ahogy ezt később, az ötvenes években Misunak meg is mondják. A hős tót fiú zsidó bajtársa lesz az, akinek megmenti az életét, az mégis gyáván megfutamodik, földre lapulva várja, hogy elmúljon a veszedelem. A *Jadvigában* még nem válik központi kérdéssé a zsidók jelenléte a szlovák többségű faluban, de jelen vannak a zsidók elleni atrocitások, 1918-ban betörnek a zsidó kirkatok ablakait, zsidókat vernek meg. Ez az általános zsidóellenesség, a sztereotípiákba burkolt ellenszenv, a nemzetiség, faj és vallás alapján történő kategorizálás jelen van, bár jelentősége nincs kidomborítva, ahogy *A fényképész utókorában* vagy az *Idegen testünkben*. Kölcsönösek a sérelmek, kisebbségek Magyarországon belül, mégis kölcsönösen újratemelik a másikkal szemben az előítéleteket.¹⁴ Ki a magyar? – tevődik fel itt is a kérdés: „Te Pali, aszongya, itt ülsz te, egy tót, két zsidóval! Látsz te itt egy darab magyart is?, hát miről beszélsz te? Nem magyarokról és nem-magyarokról van szó itten, mert akkor én ugyanúgy magyar vagyok, ahogyan te, vagy a vármegeyén a főszolgabíró! Hanem éhezőkről van szó és dőzsölőkről, akik a háborúból híztak meg!”¹⁵ 1945-ben Marci a fogságban fogalmaz úgy, hogy tizenötezen vannak magyarok. Tótok, zsidók, mégis mind magyarok, mitől lesz hát magyar vagy nem-magyar az ember, milyen külső vagy belső tényezők és kényszerek határozzák meg az egyén identitását? – azok a kérdések, amelyekhez itt még csak általános, korabeli viszonyulást látunk, a későbbi regényekben életbevágóan fontosá válnak.

Nemzetiségi alapon szerveződik Bacovszky tisztelendő vezetésével a szlovák összeesküvés, amelynek tagjairól így ír Ondris: „Abban a vagy 18 fős jeles férfitársaságban, amely állott falunk virilis krémjének azon rétegéből, mely se magyar, se zsidó nem volt”,¹⁶ ezek közül pedig a legnagyobb gazdák, a disznókupec, az evangélikus iskola direktora és tanára, a rőfős, a gabonás, a doktor és az aljegyző voltak jelen. A patetikus szólamok a nemzeti anyatesthez való visszatérésről, a hangzatos prédikációk az igaz szlovák feladatairól, titkos küldetéséről (növel-

¹³ Rakovszky: *i. m.*

¹⁴ „De se a modorom, se a véleményem nem a fajtámtól ilyen. És ha holnap bevered az ablakomat, azért tedd, mert énrám haragszol! És ne azért, mert nem állhatod a zsidóságot.” – mondja Buchbinder Miki, így hangzik a válasz a szlovák oldalról: „És nehogy azt hidd, hogy te meg annyira tiszteled a más fajtáját, mikor teszerinted a román csak ólba való, a bátyád pedig lebutatózhat engem, de te nem szólsz rá!” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó. Bp. 1997. 230.

¹⁵ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 226.

¹⁶ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 90.

ni a politikai képviselőt, hatékonyabb érdekképviselőt, jogok, autonómia, a szlovák hivatalos nyelv vétele,¹⁷ erőszakos magyarítás megszüntetése, a csehek és szlovákok közös országához tartozni stb.) valójában egyáltalán nem érdeklik az összesereglett embereket, nem is értik a politikai viszonyokat utalásszerűen emlegető papot,¹⁸ parodisztikus, hogy csak a tepertős pogácsa és a szilvapálinka láttán fogja el őket az izgalom és a lelkesedés. Ezen alkalmakkor, illetve ezek kapcsán alakuló baráti beszélgetéseken, Ondris méltatlankodása közepette, hogy miért kell folyton politizálni, szerzünk tudomást arról, hogy mi történik éppen a politikai, hatalmi szinteken.

Még nagyobb teher a kötelező hála kifejezése Szilágyi csendőrkapitánynak, amiért az elintézte, hogy 1915-ben csak négy hónapra kellett a háborúba bevonulnia: „Mert aztán más se érdekelt, csak hogy miként is van nálunk ezzel a szlováksággal. Kik beszélnek anyanyelvükön, kik nem tudnak vagy nem akarnak magyarul szólni, hogy viselkedik ebben a gazdátársadalom és miképpen a pórnép, hányan adják a szlovák evangélikus iskolába gyermekeiket, van-e ok a nemzetiségi elégedetlenségre, s így tovább.”¹⁹ Ondris pedig rendszeresen beszámol, írja a jelentéseket a szlovák estekről, a nemzeti törekvésekről, hogy majd jelentései alapján bíróság elé állítsák a legjobb barátait is, a tárgyaláson ráadásul tanúként kell vallomást tennie.

Ugyanúgy a baráti beszélgetésekből szerzünk tudomást a szociáldemokraták tevékenységéről, akik Buchbinder Ármin vezetésével háborúellenesek, politikáról, gazdasági helyzetről, szegénységről vitatkoznak. De erről sem tudunk meg többet, hiszen Ondris így nyilatkozik: „Ármin engem is hívott, azt mondja, hallom a Mikitől, teneked is megvan a véleményed, gyere el néha közénk. Nem tiltakoztam ugyan, de nem mentem, akar az ördög politizálni. Elég nekem a »szlovákok« közül is kimaradni már valahogy.”²⁰ Buchbinder Ármin a szociáldemokraták képviselőtében bekerül a községi képviselőtestületbe. Később a Kommün helyi szerveinek a kiépítése is az ő nevéhez fűződik. Az I. világháborút követő nemzetiségi autonómia-törekvéseket (románok, szászok, bánágiak, magyarok), politikai kompromisszumokat (Jászi Oszkár, Iuliu Maniu tevékenysége), ígéreteket (a románok autonómiát ígérnek a szászoknak), majd pedig a hatalmi erőviszonyok változását (a románok bevonulását, fosztogatását) egy-egy esti baráti beszélgetés során tekintik végig, szemük előtt változik napról napra a térség felosztása, a hatalmi viszony. Jósolatok, információk az aktuálpolitikai viszonyokról, néhol reménykedő, máshol ironikus, pesszimista személyes állásponatok mentén olvasható az alakulóban lévő történelem, miközben Ondrist csak az érdekli, hogy a politika helyett miért nem beszélnek inkább magukról, hogy mit gondolnak ők egyáltalán egymásról.

Nem a történelem áll tehát a *Jadviga* középpontjában, hanem annak magántörténetként való megélése, a történelem, amint részévé válik az egyén intim szférájának. A történelemkönyvek nagy narratívái helyett ezek beszélnek el a mikroszintek történeteit. És ahogy az egymással feleselgető naplók is rendszerint ellentmondanak, felülírják egymást, élesen mutatják, hogy mennyire

¹⁷ Ondris ironikus megjegyzése: „Csak azt nem tudom, ki fog minket hivatalosan szlovákuul megtanítani.” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó. Bp. 1997. 232.

¹⁸ „Idejében kell cselekednünk, s erre titokban készülünk! Talán értjük egymást, urak. Hát annyira bizony nem értettük, s akadt is egy-kettő, aki ráköszörülte torkát, hogy akkor most miként is vélekszik a Tisztelendő úr. Hogy szóval mit kéne tegyünk... Am Bacovszky úgy felelt, hogy örizzünk és szüntelen táplálunk a szívünkben nemzeti hovatarozásunk tüzét.” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó. Bp. 1997. 93.

¹⁹ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó. Bp. 1997. 198.

²⁰ Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó. Bp. 1997. 216.

a nézőpont határozza meg az elmondott történetet, még azt a hétköznapi, közösen átélt eseményt is, úgy a történelmi események, a beszűrődő hatások mindig másak annak függvényében, hogy Osztatni Ondris, a szerelmes, de boldogtalan férj, Buchbinder Miklós, a zsidó fotográfus, Bacovszky tisztelendő a nemzetvédő vagy Jadviga, a házasságában magányos nő látja.

Önreflexív történetmondó

A második regény, a *Milota* 2002-ben jelent meg. Több szempontból is továbbírja, újraírja a *Jadvigát*. Ugyanazon a helyszínen játszódik,²¹ ugyanazt a társadalmi, gazdasági, történelmi környezetet, a szlovák nemzetiségű emberek jellegzetes magyar–szlovák kevert nyelvét, a Viharsarok világát követhetjük nyomon. A fiktív világok tere a falu, megeremtésekor itt is a tótkomlói, többször megírt, hosszasan kutatott hagyomány-, történelem- és emberanyagból építkezik. Megnevezetlen, de a *Kulákprés* leírásaiból újra felismert helyek, történetdarabok, viszonyrendszerek, amelyek az irodalom fiktív terében alakulnak, szociográfiai, történelmi adalékokkal gazdagodnak. A referenciális olvasatot mégis mindig visszautasítják, hiszen nem is tételezik a „valóság” rekonstrukcióját, történetek konstruálódnak, történelmi, szociológiai események válnak a magántörténelmi (irodalmi) narratíva háttérévé. Az adott idő és tér, történelmi, kulturális hagyomány és szokáskultúra képezi az egymás melletti történetek kiindulópontját, a fiktív családok, személyek által (is) belakott település felismerhető jegyeit.

Milota ott folytatja, ahol Jadviga abbahagyta, a II. világháború utáni eseményekről beszél, amiről a *Kulákprés* is beszámol, a tagosításokról, a kuláksorsról, a kommunizmus éveinek megpróbáltatásairól. „Édesanyám neve a községháza szegénytábláján virított mint szabotáló kuláké [...] gyenge asszony létere hogyan küzdött a beszolgáltatásokkal és az adókkal, melyek már addig is borzasztó magasra rúgtak [...] így aztán hogy bedugja fejét a soron következő igába, és belépjen a téeszbe, ehhez öneki végképp nem maradt – nemcsak hogy kedve, de már ereje sem.”²² Ezek a történetek mindvégig a *Kulákprés* hangulatát idézik, az ott elvégzett kutatómunka köszön vissza Milota emlékeiben.

A fikcióba átemelt hely a történetek helye, ahol a Závada család mellett jól megfér az Osztatni, a Milota, a Roszkos, a Racskó család egyaránt. „Épp csak azért volna pontatlan kifejezetten Tótkomlósnak hívni ezt a helyet, mert ott egyetlen papot sem hívtak Bacovszkinak vagy Barannak, de még Tizenkettediknek²³ sem – továbbá nem volt Vöröskalász nevű téesz,

²¹ „Amit eddig írtam, az vagy kapcsolódik ehhez a térséghez, vagy itt is játszódik. Mondjuk egy elképzelt településen, amit nem titkoltan Tótkomlósról, a szülőfalumról mintázok meg, illetve a hozzá kapcsolódó városban, amelyet néha megnevezek, néha nem, de általában Csabát képezem el ilyenkor, olykor Orosházát, Szarvast vagy Gyulát. De hogy megnevezem-e konkrétan a helyszíneimet vagy sem, ennél nekem fontosabb, hogy erről a vidékről van szó, amit én elmélyítettem magamban – pontosabban magamat mélyítettem el benne. Túl azon a döntő körülményen, hogy itt születtem és nevelkedtem, szociográfusként is itt gyűjtöttem, interjúztam, és a falumról írtam egy szociográfiát, a *Kulákprést*.” Elek Tibor: „...hogyan tudod elmesélni”. Bárka 2002. 3.

²² Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó. Bp. 2002. 283. Ugyanígy ismerős lehet a *Kulákprés*ből az „adókiegénylítés” címén munkaszolgálatra küldés, a többszörös hortobágyi internálás is. Amikor Milota a település történetét vázolja, szavai összecsengenek a *Kulákprés*ben Tótkomlósról megismert adatokkal. Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó. Bp. 2002. 72. vö. Závada Pál: *A fényképező utókor*. Magvető Kiadó, Bp. 2006. 13.

²³ A Tizenkettikről árulja el Závada: „falum valahai valóságos evangélikus papjáról, Gajdác Pálról, Mikszáth hajdani osztálytársáról, a *Tót-Komlós története* című könyv (1896) szerzőjéről mintáztam meg – finom tollal írt sorából is kölcsönvéve.” Nagy Gabriella: *Vegetáriai szövegek*. Litera 2003. október 24.

és annak nem Kuhajda Samu volt az elnöke. Arról már nem is beszélve, hogy a főterén sosem volt szeretetothon – még ha a templomtorony (remélem, fölismerhetően is) a létező komlósírról van megmintázva mindkét könyvemben” – mondja Závada.²⁴ Egyre otthonosabban mozgunk ezen emberek környezetében, gondolkodásmódjuk, családi és magánéleti viszonyrendszerük, gondjaik, a történelmi események okozta nehézségeik egyre ismerősebbek számunkra – és ebben a *Kulákprés*, a *Jadviga párnája* és a *Milota* egyaránt segítségünkre van. A szövegek világának tere ez, amelyben a referenciapont már nem egy külső „valóság”, hanem a szövegtestek párbeszédéből konstruált világ, Szilágyi Zsófia kifejezésével „szöveggé tett Tótkomlós”.²⁵ Závada így fogalmaz: „Az embernek van egy modellje, amiben otthonos. Ez számomra Tótkomlós, a szülőfalum. Rátaláltam erre a modellre, noha mindig megvolt, és ennek a valóságát már én magam is tovább építettem a fikció eszközeivel, úgy-hogy már ilyen összetetten lett további modellemmé. És így persze az olvasónak is lehetnek fogódzói, támpontjai, amelyek segítségével jobban el tudja képzelni a környezetet, ezt a tájat és települést. Ha a másik regény világát is játéka tudja hozni ezzel, ha érdeklí ez a dolog – olvasta vagy akarja olvasni –, akkor ez egyszerű fogódzó, ami erősíti a szöveg hatását.”²⁶ Kölcsönös hatásnak bizonyul: nemcsak a történelmi, szociológiai forrásokból megismerhető település hat a fiktív térre, hanem az visszaíródik a megismerhető világba, árnyalja, teljesebbé teszi azt. Az Osztatni család, Miloták úgy lesznek teljes jogú szereplői ennek a térnek, világnak, hogy lényegtelené válik, ott éltek-e az adott időben az adott helyen.²⁷

A közös tér, egy település időben párhuzamos, illetve egymást követő lakói kapcsolatban állnak egymással, Závada pedig megteremti ezeket a finom utalásokat, jelzi a regényeket átszövő fiktív viszonyrendszereket.²⁸ Így utal többször is a *Jadviga* főhőseire: Ondrisra, anyjára, különöleg feleségére, gyermekeikre. Amint elmagyarázza olvasójának, közeli rokonságban áll Ondrisral: „Racsó Jankó Apovka húga, Zsófia 1886-ban ment férjhez. Első kislányuk pár napot élt csupán, de a másik, Zsófi is fiatalon, legszebb lány korában halt meg 1913-ban, már mint eljegyzett menyasszony. Egy fiuk született 1892-ben, András, aki édesanyám egyetlen unokatestvére maradt. Ő 1915-ben nősült, ebben a házasságban két fiút neveltek.”²⁹ Ez a regény ad választ a *Jadviga* befejezésére is, itt kapunk magyarázatot az üresen hagyott utolsó lapokra, itt tudjuk meg az utolsó naplóvezető sorsát: „másod-unokatestvérem szintén csak kettő (akik anyám unokabátyjának, Ondrisnak voltak fiai), a nálamnál 14 évvel idősebb Márton és öccse, Mihály. Apjukat, akire kisgyerekkoromból még emlékszem, alig 45 évesen érte a halál 1937-

²⁴ Bori Erzsébet: *Kisebbségi kockázatok*. Magyar Narancs 2002. április 11.

²⁵ Szilágyi Zsófia: *Méhraj galamb alakban*. Bárka 2002. 6. 115–121.

²⁶ Karafiáth Orsolya: *A nagyregény művészete*. Terasz 2002. Forrás: <http://zavada.irolap.hu/hu/a-nagyregeny-muveszete> (2013. augusztus 2.)

²⁷ Említésre kerül a fényképész, Buchbinder Miklós is, akit Adamecné próbált a szökésre rábeszélni, ám sikertelenül. Buchbinder Miklós az, akinek nevét és sorsát (Weisz) a *Kulákprés*ből ismerjük, Osztatni Ondris barátjaként találkoztunk vele a *Jadvigában*, a *Milotában* is viszontlátjuk, hogy majd *A fényképész utókorában* elkészíthesse azt a híres, történetek szövetét összefogó csoportképet.

²⁸ „Így hát a *Milota* szövegében leadtam ezeket az apróbb jelzéseket, melyek a *Jadvigára* vonatkoznak. Tényleg vékony szálak – azért, hogy akinek van kedve a kettőt összekötni, megtehesse. *Milota* Gyurka bácsi itt-ott említi az Osztatni családot, Ondrisral távoli rokonságban is vannak: *Milota* anyja Ondris unokatestvére. A *Jadvigában* csak egyszer van megemlítve ez az unokahúg, egy húsvéti locsolkodás kapcsán, de szinte mellékesen. *Milota* csupán legendákból ismerte az Osztatni családot. *Milota* György harmincben született, *Jadvigáról* is csak hallott ezt-azt. Ily módon egymásba-átjárások a két szöveg között nincsenek, a két mű nem folytatása egymásnak.” Karafiáth: *i. m.*

²⁹ Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 30.

ben, Marci pedig tifuszban pusztult el 1945-ben, egy gyermek maradt utána, Jancsi. A fiatalabb másod-unokabátyám, Miso az édesanyjával élt, míg 1954-ben végül magára nem maradt. Ő 34 évvel később, 1988-ban halt meg az anyja ágyában, még szerencse, hogy harmadnapra megtalálták.³⁰ Amit a *Jadviga* olvasásakor még csak sejtettünk, az itt most kiderül.

A *Milota*ban a két főszereplő (a 67 éves Milota és a 34 éves Erka) retrospektív, illetve fiktív jelen idejű memoárt ír/mond. Eseményszálak összefüggéseiből szőtt hálók, az ebből kibontakozó magántörténelem és az azt átszövő történelmi, kulturális hagyomány: családtörténet, kultúrtörténet, történelmi korok megidézése, vészterhes idők civil láttatása (világháborúk, háborús retorziók, elnyomó rendszer praktikái, megfélemlítés és elnémítás, létkérdések) és az önmarcangoló, lelkieket vizsgáló, privát szféra történetei egymást váltogatják. Milota a történeteket, hagyományt, nyelvet megelevenítő, önépítkező, hosszasan mesélő fél, anekdotikus történetmondó. Závada így nyilatkozik erről: „Leghamarabb ez a hang volt meg; egy hatvanas férfi, aki nagy kedvvel mesél. Interjúzásaim során több ilyen beszélni szerető emberrel találkoztam, és az ő példájuk nyomán megpróbáltam megtalálni az én figurám hangját. Közben kiderült persze, hogy nem egy, hanem többféle hangja – nyelve – megszólalása is lesz. Merthogy ő nem csupán egy elképzelt személy, aki 1930-ban született, aktívan mozogt az ötvenes-hatvanas években, abból az időből származnak a történetei; szóval nemcsak a saját önéletmondásának a hangfekvését kellett kitalálni, hanem bele kellett őt ültetni különféle elbeszélő szerepekbe is. Amikor nem a magáét mondja, hanem – teszem azt – településtörténeti legendákat mesél, vagy belecsúszik a századfordulós helytörténetírás stílusába.”³¹ Milota egyaránt beszámol a magánéleti kalandokról, részletekbe menően, elfilozofálgatva, a mitológiai hátteret felfedve a kedvenc időtöltéséről, a falu történelméről, az emberek életmódjáról, a közösség mesélője, emlékezetének továbbadója, a történetek tudója, szenvedélyes helytörténész, aki előadást tart, elmesél, adatközlővé lép elő. Ahogy a *Jadviga*, úgy a *Milota* is szociografikus jegyekkel rendelkezik.

Milota visszaemlékezéseiben éppen a *Kulákpré*sből megismert korszakról kapunk egy némileg attól eltérő perspektívából szóló beszámolót. Milota a téesz anyagbeszerzőjeként jár Pestre, a szép új világ árnyoldalát ismerjük meg, a „lekenyerezések”, a korrupciós ügyek világát, amibe Valentini Ferkó anyagbeszerző vezet be. Olyan világ ez, ahol elértéktelenedik a hagyományos paraszti erkölcs, az újabb és újabb kalandok fokozatos távolodást mutatnak a tradicionális értékrendtől, a család egyre kevésbé látszik lelkiismereti problémának, miközben Milota a rendszert igyekszik kijátszani, valójában maga is ahhoz alakul, részesévé válik annak a machinériának, amit megvet. Nők, kalandok³² és beszerzési ügyletek, feketézés jellemzik ezt az időszakot, virágzik a hatvanas évek kommunista protekcionizmusa, pártállami téesz-elnökök,³³ párttitkárok³⁴ uralma ez, amelynek hangulatáról, működéséről érzékletes társadalomrajzot mutat a regény. Az „anyagbeszerzők gyöngye” végül nem kapja

³⁰ Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 33.

³¹ Tódor: *i. m.*

³² 56-ban is házasságtörés, a szépasszonnal folytatott viszonya miatt kerül veszélybe. Ebben az időszakban születik házasságon kívüli fia, de felmerül annak a lehetősége, hogy ezt követően lánya is született, Erka.

³³ Az 1963-as téeszelnök-választás részletes bemutatása, Kuhajda Samu lesz az új elnök. Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 113–127.

³⁴ Ekkoriban a Harmadik párttitkár, Cesznek az úr, „neve magyarul fokhagymát jelent, amit méhek közelében tilos fogyasztani”. Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó. Bp. 2002. 38. A Harmadik buta ember volt, akit kedvükre irányíthattak, befolyásolhattak.

meg az aláírást egy beruházáshoz, sőt nyomozók jönnek, büntetőeljárás, Szergej bácsi pedig beaurulja, így 15 hónap felfüggesztettet kap. Milota magántörténetét, fiatalágát mesélve vezet be az adott kor összekötetéseknek, termelőszövetkezeti struktúráinak ügyintézési mechanizmusaiiba, problémamegoldó eszköztárába. Úgy beszél a múlt idő révén történelmi korrá váló időszakról, hogy valójában csak saját kis (kicsinyes) életét meséli, a mikrotörténelmi perspektíva mégis rávilágít az adott makrostruktúra működésére, ahogy az ebből a nézőpontból felfogható, megérthető volt.

De ott van a *Milota* történeteiben a családtörténet (családfát is felrajzol, beszél őseiről, az édesapjáról és a nagyapjáról) és a helytörténet is, rendszerint utal a korábbi, a számára is történelemszerű előzményekre (az I. és II. világháború). A falu lelkészeinek feljegyzéseire, helytörténeti munkákra alapozva tárja fel a falu alakulását, majd történetét, visszanyúl a 18. századi eseményekig, nyomon követi az eseményeket jelenéig,³⁵ a 20. század második feléig. Elvileg fenntarthatná azt a látszatot, hogy történelmi hűségű, filológiai pontossággal lehvivatkozható adatokat közöl – meg is jegyzi, hogy melyik információt honnan tudja –, de ő maga kérdőjelezi meg ezen források hitelességét: „de hát ugyan ki tudja, mi hogyan történt?”³⁶ Hiszen egyik történetíró így, a másik másképp fogalmaz, egy mondat teremt, míg a másik leleplez. „A történet felgöngyölítését némi ellentmondások is gátolják. Az egyik mendemonda szerint...”³⁷ Mi az ő feladata tehát? Igazi történész, szociográfus módjára kutat, és a bizonyosság tudatával kinyilatkoztat? Nem. Ahogy Závada sem tudott megnyugtató bizonyossággal szociográfiát írni, úgy Milota is olvasója és írója (tehát kitalálója) marad a helytörténetírásnak: „ahogy én ezekből a helytörténeti dolgozatokból kiolvasom.”³⁸ Majd saját olvasatát, értelmezését írja tovább, alakítja „saját tolla” szerint, hiszen azt vallja, hogy „a valóság – ha a mai mesém egyáltalán közelebb áll hozzá, mint a tegnapi – valahogy mindig szürkébb és kiábrándítóbb az elképzelt históriánál”.³⁹ Amikor a falu történetét meséli Milota, minduntalan felismerjük a *Kulákprés* vonatkozó sorait, történeteit, adatait, látszanak a közös források, érezzük az elvégzett szociológiai kutatás, forrásgyűjtés és szövegírás nyomait.⁴⁰ Ezek egy közös térbe emelik a szövegtesteket, ugyanakkor felszámolják a visszakeresés lehetőségét, áltörténelmi dokumentumokként kezdenek működni. „Am a regényekhez inkább csak bizonyos – mondjuk így – forrásmintákat emeltem el otthonról (az előzőhöz többet, az újhoz már kevesebbet). Tehát a *Jadvigában* kevésbé »használtam föl« például eredeti gazdálkodási följegyzéseket vagy leveleket, mint inkább megfigyeltem, hogy néznek ki, aztán kedvemre hamisítottam ezeket. A *Milotában* hasonlóképpen bántam mondjuk a helytörténeti forrásszövegekkel, ezek itt átírt, nyelvileg áthangszerelt, sőt merőben kiöltölt áldokumentumok lettek. Mindkét esetben voltak persze a tarsolyomban otthonról hozott történetek

³⁵ Olyan anekdoták teszik színesebb ezt az elbeszélést, mint a Tizenkettedik lelkész történetmesélése Mikszáthról.

³⁶ Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 193.

³⁷ Závada: *i.m.* 175.

³⁸ Závada: *i.m.* 196.

³⁹ Uo.

⁴⁰ „Kifejezetten összegyűjtött és megmunkált forrásanyagból csak a falumról és a családomról szóló *Kulákprés* című szociográfiámat írtam – ennek a műfajnak ez a természetes előfeltétele. Úgyhogy ha így nézem, igen, sok minden »megvan valamilyen formában«, mielőtt nekiülnék írni, csak épp nem kész szövekként, amiből már csak szabni-varnmi kéne. Döntőrészt azonban menetközben találtam ki azt is, amit nyilvánvalóan »szemenszedtem« (copyright: Parti Nagy), de azt is, amit valami létező forrásanyag álarcában léptetem föl.” Bori: *i. m.*

(vagy inkább történetcsírák), de hát ilyesmiket bármelyikünk memóriája bőségesen őriz.⁴¹ Minták, források, szöveg- és történetdarabok, amelyek szöveggént, narratív struktúráként, eredeti közegükből kiemelve egy szövegtér részei lesznek, ahol legfeljebb hamisítványai az ideáltipikus forrásnak és hiteles történelmi dokumentumnak.

Milota kultúrtörténeti előadásokat tart a méhészet és a mák témakörében, öröksége, a vinyicabéli méhese készítette arra, hogy információkat gyűjtsön. A görög hagyományt idézi (Homéroszra hivatkozik), rómaiak tudását ismerteti a méhészkedés rejtjelmeiről (Ovidius, Plinius jótanácsait jegyzi fel), a régi görög-rómaiak mellé sorakoztatja fel a tótok apikultúráját, említést tesz a zsidó-keresztény kultúrköréről. Saját vallomása szerint „mézes történelmet” ír, így beszél a méhészet mint foglalkozás elszaporodásának okáról is. Bevallottan szakirodalmi forrásokat használ memoárjában, Kriesch (1871), Grand (1884) munkáira hivatkozik, a magyar szerzők a századforduló tájékán kezdenek szakirodalmat írni (Boczonádi, Dömötör, Gáspár), Apáczai Csere János méhekről írt gondolatait mutatja be, történelmi adatokkal támasztva alá gondolkodásmenetét. A mézkultúra alapjainak „lefektetése” után a mákkultúra bemutatása következik, a mákból nyert ópium kapcsán széles kultúrtörténeti, irodalmi utalásrendszert épít ki (Zrínyi *Török áfiumára* utal, mákos legendákat ismertet, az ópiummal átitatott termékek közül a szmirnai ópiumkalácsot és az egyiptomi thébai kalácsot említi, majd a legnagyobb természetöket sorolja: Perzsia, Kelet-India, Kína). A mák termesztésének reguláit is leírja, miközben a mák történetébe egy családtörténet fonódik, a Kuhajda család széthullásának története.⁴² Történelmet ír tehát, egy foglalkozás évszázadokat, sőt évezredek átívelő történetét, amelynek kiindulópontja mégis a saját, illetve a család életének a megértése, a méz és a mák szimbolikája a sors és az identitásalakítás eszközeivé válnak.

A szociográfusi adatközlés és adatgyűjtés Erka révén is megidéződik, aki egy interjúzáróról is beszámol, de ennek az interjúnak a megemlézése is magánéleti kutakodás céljával történik. Ahogy a *Jadvigában* is különálló egységet alkottak a gazdasági feljegyzések, Marci beillesztett háborús naplója, Osztatni György feljegyzése, így a *Milotában* is beékelődnek a két napló mellé más szövegbetétek is. Az egyik az Erka által készített interjúnak a szövege, itt Erka is a szociográfus szerepét tölthetné be, tudományos munkát készül írni, melynek címe *A viharsarki kereskedelem és vendéglátóipar társadalomtörténete*,⁴³ de az interjú elkészítésének oka szerelme családi életének felkutatása volt. Muci néni, a híres költő egykori szerelme, az „irodalmi özvegy” – Misu stílusát idézve⁴⁴ – emlékszik fiatalkorára, megkérdőjeleződik adatközlőként, nyelvezete a Sárbogárdi Jolánéval mutat rokonságot, tolulásos, szóvirágokkal teletűzdelt, szétírt, roncsolt nyelv. Emlékeit a *Memoáremlékek az én titkos Józsi*

⁴¹ Bori: *i. m.*

⁴² Kuhajda Ilonka Milota szerint Jadviga barátnője volt.

⁴³ Jadviga is bekapcsolódik egy megyemonográfia írásába, amelyben a *Jóléte s egészségügye* című fejezetet írja, de az valójában csak arra jó, hogy ürügyet biztosítson a Winkler Fricivel való találkozókhoz.

⁴⁴ A két karakter és nyelvi, stilisztikai réteg egymásráajzását szövegszerű egymásra íródások is hangsúlyozzák „elégé egy magasba ívelő terrorpolitikai személyiséggé nőtte ki magát, mondjuk, hát nem sajátkezűleg, hogy verőlegénység vagy valami, hanem mint vésztörvényszéki hadibíró, ugye”. Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó. Bp. 2002. 273–238., vagyis statáriális bíró. Vö. „Amikor torzult hatalmi csúcs alatt statáriumi halálos fenyegetésekkel lettem elmarasztalva, célzatosan rámfogott, törvénytelenül hazug vád alapján. Nem törvényes bíróság, csak olyan, de teljhatalmú csoport szállt velem szembe. Csupa későbbiekben helyileg magasba ívelő terrorpolitikai személy, akik büntetlenül megvádoltak egy nagyon súlyos, hamis bűnnel.” Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Bp. 1997. 428–429.

kedvesemről címmel meg is írja. Miközben magunk is memoárokat olvasunk, a fiktív térbe egy emlékiratra hivatkoznak, egy élettörténetet beszélnek el, amelyről kiderül, hogy hamis, Kohut meghallgatni sem hajlandó a felvételeket, hiszen tele van hazugságokkal. Mucika, az adatközlő újrírja saját életét, történetét, szerelmeinek és saját szerepének megszépített, felnagyított változatát közli. Paródiája ez az interjúkészítésnek, a szociológusi adatközlés, forráshitelesség eszméinek.⁴⁵

A másik ilyen különálló rész: a színdarab, amit Milota György emlékezetből idéz fel a harmadik részben, melynek – akárcsak a színdarabnak – címe: *Ház a piactéren*. A színdarab mögött egy talált írás, egy napló áll: „e mögött a darab mögött én rögtön észrevettem azt, ami nekem, mint sokat látott-hallott helybéli öregnek, erősen átütött rajta, a valóságos naplót. Tehát a valamikori igaz törtérikat, amelyek nyilván itt, a szóban forgó házban, és valahogy ilyenformán játszódhattak le tényleg. Egy részüket csak emlegetni hallottam, de voltak köztük olyanok, amelyekre fölserdült fiúkoromból emlékeztem én is.”⁴⁶ Hulina Zsófi néni találta a füzetet (vagyis tárta a többiek elé saját életének írását), amelyben 40-50 oldalnyi női zsinórírással írott, 1946–1955 közötti szövegeket tartalmazó bejegyzések vannak. A napló eseményei a megtalálás helyén, a település piactéren lévő házban, az Adamec-villában játszódnak, amelyben most öregotthon működik, ennek pedig Erka az igazgatója: a ház története, a család története bontakozik ki belőle.⁴⁷

A talált írás a maga során ugyancsak szociográfiai elemeket tartalmaz, a *Kulákprés*ben részletesen leírt lakosságcseré, szlovák–magyar átköltöztetések, annak belső mechanizmussai, egy család meggyőzése és szerencsétlen sorsa áll a középpontban. Ami a szociográfiában a számadatok mögül sejlett fel, itt egy alulnézeti perspektívát ölt, egy család, az Adamec-Hulina család esetét taglalja, az egyéni élet mikroszintje felől látszik a közösség története.⁴⁸ Bár fikció a fikción belül, bemutat, ábrázol, az adott történelmi esemény egy történetét mondja el, a lakosságcseré időnként groteszk jellegét. A család egyik fele áttelepül, míg a másik marad, az idetelepített magyarok nem azt kapják, amit reméltek, a faluban átveszik a vezetést a kommunisták, kuláklisták készülnek, a karhatalom elviszi a szabotáló, esetleg csak útban lévő embereket, az adók egyre magasabbak, szankciók és önszervek uralkodnak, a Második párttitkár (éppen az Adamec-villába tervezti a pártirodát, így az újonnan betelepülteknek újra költözniük kell) ténykedései. De ahogy Muci emlékezéseiről is kiderül, hogy nem újrírják a valóságot, úgy Zsófi néni is kiigazítja azokat a részeket, amelyekkel nem tudott megbékélni, egy számára ok-okozatiságában elfogadható narratívát alkot, mert nem tudta elviselni, hogy mindig ő az áldozat, hogy otthagyták, internálták, ezért felülírta a

⁴⁵ Hasonló újrírt történetet olvasunk *A fényképész utókorában*, amikor Koren beszélget Adlerrel annak életéről, Dohányoshoz fűződő viszonyáról.

⁴⁶ Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 260.

⁴⁷ „Elmondom mit tudok erről a házról. Lehet, hogy a fantázia is lábra fog benne kapni, az öreg Milota Gyurka ezt nem tagadja sosem, legfőljebb elfelejtkezem róla, vagy ha belekérdesznek, már nem is tudom, mit honnan szedtem, mi a faktum brútum, ámbár ki az, aki tudja? És mi az, amit talán onnan tudok csak holtbiztosra, mert az a saját, ezerszer elmondott szövegem?” Závada: *i.m.* 377–378.

⁴⁸ „A dráma cselekményét az első szótól az utolsóig kitaláltam, semmiféle otthoni interjúm, családtörténeti legendám vagy pletykacsírám nem volt hozzá. A közeg és a helyzet viszont – amelyben mindez lejátszódik – nagyon is valós, történelmileg kicövekelte, hiszen az 1947-es lakosságcseré hónapjaiban ezek voltak a valóságos keretfeltételek a szülőfalumban, Tótkomlóson is. Ezt onnan tudom, hogy 1990–91-ben ez lett volna a témája a *Kulákprést* követő második szociográfiamnak, amelyből aztán csak néhány fejezet készült el.” Gács Anna: „*Isten bizony ezekkel a szavakkal*”. Beszélő 2002. 5.

történetet. Mert a történetnek nem a valóságnak kell megfelelnie, hiszen az elérhetetlen cél, hanem egy olyan elfogadható, megélhető narratívát kell létrehoznia, amely az identitás részét képezi, amely a lét, az élet értelmezését nyújthatja.⁴⁹ Groteszk fordulat, hogy a szlovák–magyar kitelepítések újrarájátszása a posztmodern kitelepítésbe torkollik, a Hulina, Zsófi néni fia, aki kárpótlásul visszakapta a villát, ugyanúgy kitelepíti az ott élő öregeket, ezzel kismemizve őket, megismételve az évtizedekkel korábbi traumát az igazságszolgáltatás nevében.

Muci is, Zsófi néni is módosítja a saját élettörténetét, Erka és Milota (Ondris és Jadviga párbeszédéhez hasonlóan) folyamatosan újraírják, átírják egymás történetét. Még az olyan alapvető kérdésekben sem tudnak biztos pontot találni, hogy milyen viszony fűzi őket egymáshoz. Ez is csak szétforgácsolt történetek között alakuló lehetőségként marad meg. Hol találunk tehát megbízható adatközlőt? Milota lenne az, aki bevallottan módosítja történeteit, nem is feltételezi, hogy más is ugyanúgy mondaná el azokat: „ám hallgassátok meg, hogyan süketel ő – garantálom, hogy kettőnk történetei alig fogják fedni egymást! Ezért kell-e még mondanom azt a megszorítást, hogy én persze sok mindent csak sejtek, hallomásból ismerek vagy öntudatlanul is átigazgatok, így vegyétek tehát ezt a tudást is? De hát némely alaposan hitelesnek látszó tényektől eltekintve mit tudhatunk egyáltalán fixen biztosra? Még amit saját szemünkkel láttunk, saját fülünkkel hallottunk, sőt, amit mi magunk mondtunk, avagy cselekedtünk, hát akár ezeket is miképpen volna lehetséges a »tényekhez hüen« elbeszélni? Hiszen mindnyájunk mesélő szája elgörbül valamerre felé!, na de mit lamentálok már annyit a történetészövés keserveiről! Melyek amúgy örömeik egyszersmind, de tényleg hagyjuk.”⁵⁰ Reflektál írási technikájára, és sosem helyezi magát a mindentudó narrátor szerepébe. Amikor már hinne neki az olvasó, akkor figyelmeztet, hogy ez csak egy történet, ki tudja, mi igaz belőle, mi nem. Milota a helytörténész, az adatközlő, aki mesél, életét, saját és közössége múltját, miközben önreflexív viszonyulásmódról tanúskodik: tudja, hogy vállalkozásának célja nem lehet a történelem, az események rekonstruálása,⁵¹ sem az általa megélt (más nézőpontból egészen más látszana az adott korból, eseményből), sem az általa történelmi forrásokból megismert múlt felmutatása. „Ámbár én azt mondom, ide figyeljetelek, idézzen bárki akármilyen pontosan is bármit, hivatkozását úgyis elferdíti az az értelmezés, amibe ezt az idézetet önkényesen belefoglalja, hogy ezzel alátámassza az igazát. Így aztán minék legyenek én szerint visszakereső és lábjegyzetelő filológus [...]. Olvastam és dumáltam egész életemben, de most az idő már fogytán, úgyhogy csak dumálok.”⁵² Narratív szövegalkotásának tudatában történetek hálóját szövö, a megfelelő formát és narratív struktúrát keresi a megfelelő eseménysor számára. Milota episztomológiai problémákkal, a nézőpont általi meghatározottság modern dilemmáival szembesül, Hayden White történelemfelfogását ismerjük fel a metanarratív regényben.

⁴⁹ „A történelmet illetően is az érdekelt engem, hogy hogyan hat az az én hősmre, hogyan néz rá a történelem az én hősmre, és ő hogyan néz rá vissza. Képes-e »magához hajlítani«. Illetve – tulajdonképpen nézőpont kérdése, hogy egyáltalán történelem-e az, ha a hősm benne él az ő saját jelenidejében, mondjuk az I. világháború éveiben. De az mindig érdekelt engem, hogyan jön be az ő ablakán a »kinti idő«, mi a viszonya hozzá: ahhoz, amit – ha múlt idő – történelemnek hívunk.” Elek: *i. m.*

⁵⁰ Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 314.

⁵¹ „Amiben pedig lehetetlen valóságosan kiigazodni, azt, ha csak hozzányúlok, még inkább összegabalyítom magam is, na de tudom én jól, hogy fabulálok.” Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 163.

⁵² Závada Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Bp. 2002. 25.

Összegzés

Kutatásom abból a feltételezésből indult ki, hogy Závada írásait (az is) összeköti, hogy mindenik a múltat igyekszik megragadni, az emberek, az adott közösség, földrajzi egység életét és gondolkodását meghatározó történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai vonulatok identitásmeghatározó erejét tárja fel. Mind a *Kulákprés* című szociográfiában, mind szépirodalmi munkáiban a történelem kiemelt szereppel bír, a mikro- és makrotörténelem perspektíváinak, a különféle narratív struktúrák megjelenítései, nem ragaszkodik a hagyományos linearitáshoz és történelmi objektivitásigényhez, a történetmozaikokból felépülő regények szövegdarabjai vizuálisan és textuálisan egyszerre konstruálnak történelmet. Történelem- és hagyományfelfogásuk felől vizsgálva, a múlt elbeszélésének lehetőségeiként értelmezve a műveket azt láttuk, hogy olyan tágan értett közös térbe és időbe íródó történetmozaikokról beszélhetünk, amelyek identitásformálói egy közösségnek.

Závada regényei tükrözik a 20. század második felében, a történettudományban és az irodalomban végbement szemléleti váltásokat. A múlt elbeszélését narratív struktúraként fogja fel, annak tudatával, hogy a múlt elbeszélései (akár történelmi, akár irodalmi alkotás) konstrukciók, sosem ábrázolhatnak teljesen, hiszen mindig szelekció eredményei, minden írott dokumentum szöveg, amely korlátot szab az objektivitásnak. Az elbeszélő történelem nyelvbe és kulturális diskurzusba ágyazott, a múlt komplex szöveghalmazként érthető, a posztmodern metafiktív történelmi regény pedig reflektál a múlt szövegszerűségére, az elbeszélő szöveg intertextualitására és parodisztikusságára.

A *Kulákprés* alakulása folyamán egyre kevésbé tételezi a merev távolságtartást hivatalos és magántörténelem, valóság és fikció között, a megismerhető, elmondható múltat a megélhető, párbeszédre képes textuális és vizuális szövegekorpusszá alakítja, ezzel kimozdítja az objektívizálható történelem látszata mögül, a szépirodalom felé közelíti, ahogy a későbbiekben egyre hangsúlyosabban történik ez. Závada egész életműve a történelmi és szépirodalmi múltábrázolás közelségének felmutatása, hiszen a szociográfia és a regények közötti átjárás rengeteg szálon megtörténik.

A *Kulákprés* közösséget, néhol országos viszonyokat is feltáró léptékét követően a *Jadviga párnája* mikrotörténelmi alkotás, a naplóból nyerünk személyes rálátást a történelemre. Az egyén a történelmi, társadalmi közegbe helyezett, attól nem függetleníthető, ahhoz viszonyulnia kell, a történelem, a társadalmi, gazdasági változások a magántörténelem részévé válnak. A *Milota* több szempontból is továbbírja, újírja a *Jadvigát*, a helytörténet, a méz és mák kultúrtörténetének elbeszélője ugyanabban az időben magántörténelmet is ír, alakít, elbeszél. Az önreflexív narrátorunk mindig figyelmeztet a történetek megalkotottságára, elbeszélésszerűségére, hiszen a roncsolt történetek, az áltörténelmi dokumentumok, a meghamisított, széppé mondott történetek mind egymás mellett kapnak helyet.

Magántörténetünk, családtörténetünk, közösségünk története, az ország, a nemzet története mind olyan narratívák, amelyek az egyén identitásának is alkotó elemei. A *Jadviga párnája* és a *Milota* sokkal inkább azt a dimenziót dolgozta ki, ahogyan a makrotörténelmi események, narratívák a mikrotörténelmi szint részeivé válnak, rávilágított arra, hogy miként alakítják az egyén identitását a történetek, a magántörténetek, a családi, a közösségi hagyomány. Azok a történetek, amelyeknek elmondása mindig a perspektívától, az adott elbeszélőtől függ, aki azt a

maga igényei szerint alakítja. Így felszámolódik az objektív történelem, a narratíván kívüli valóság megismerésének lehetősége. A történetek roncsolódnak, felismerhetetlenné szakadoznak, amikor a különböző elbeszélők a maguk igényei vagy éppen hiányai, sérülései szerint alakítják azokat, mintegy öngyógyítást végezve, saját identitásukat önmaguk megfelelő színben feltüntetett történelem révén igyekeznek megalkotni. Nem változtat ezen az sem, hogy Milota, a történetek tudójaként helytörténész, kultúrtörténeti szakismerettel rendelkező adatközlő szerepében jelenik meg. A hagyományt mindig újraalkotjuk az időszerű kérdések mentén, így tud az mindig identitásformáló maradni, párbeszédet létesíteni jelen és múlt, egyén és közösség között. Milota, az önreflexív narrátor tudatosítja az olvasóban, hogy nem létezik a független elbeszélő, az ártatlan narráció fogalma, hanem az mindig a perspektíva, a narratív struktúra, a nyelviség által definiált, a fikció irányába mozdul el, annak szabályai szerint építkezik. Így a valóság megismerése lehetetlen, de nem is cél, inkább a jó történet, a jó tollal írt, mondott történetet szeretjük hallgatni, akár magántörténet, akár a közösség, akár a kultúra történetét mondjuk.

Self-Narration in Tradition and History

Keywords: tradition, sociology, 20th century, perceiving history, -dealing with, postmodern historical novel.

Závada's novels represent the changes that occurred in literature and history in the second half of the 20th century. Talking about the past is perceived as a narrative structure, knowing that the stories of the past (historical or literary work) are constructed stories, they do not portray wholly, since they are the result of selection, each written document is a text that lays the barriers for objectivity. The *Jadviga párnája* and *Milota* explore the dimensions by which the macro historical events, narratives become part of the micro historical level, it shows how these stories, family traditions, personal stories shape the identity of people. These are the stories and their narration depends on the perspective, the given narrator, who moulds it according to his own pretensions. Thus the objective history, the reality beyond the narrative disappears.

IN MEMORIAM

Göncruszkai gróf Kornis Gabriella (1921–2014)

„[...] Köszönöm leveleidet és kedves felkéréseidet, de nem hiszem, hogy a feladatnak eleget tudok tenni. Sok és nehéz, amit kérsz. Bizonyára lesznek, akik megírják életük folyását – az utolsó 60–70 év eseményeit, de [] az átélt megsemmisítő percek, órákat, éveket, az érzéseket, a megszépítetlen igazságot szavakba foglalni nem lehet [...]

Van egy szó, egyszerű, érthető kis magyar szó: jóvátétel. Vajon mit jelenthet? Milyen dolgokat lehet jóvátenni és milyen módon? Egy játékmackó helyett nem lehet másik játékmackót adni, s a kimondott szavak sem visszaszívhatók – megmaradnak a hegek is. [...] A mi generációnk az, amelyiknek még volt háttéré, gyökerei, őrizték őseik tradícióit. [...] A kért témához, aligha tudnék hozzászólni, bizonyára én is megszépítenék eseményeket, eltírnék elviselhetetlen fájdalmakat. Nem lenne hiteles [...]” – az idézett mondatokat egy levélre írott válaszában fogalmazta meg

gróf Kornis Gabriella, aki a szerkesztői felkérésre családtörténet helyett másfajta történetet adott/küldött, amelyet akkor családjá élő tagjai közül már csak egyedül ő ismert, ám amely az otthonvesztés/hazatalálás metaforájaként többszörösen is „kiváltotta” a kért családtörténeti összefoglalót.

Otthonvesztés, majd hazatalálás – talán ez az a keret, amelyben a legadekvátábban értelmezhető az erdélyi magyar mágnásréteg tagjainak – köztük gróf Kornis Gabriellának – az életútja. A „rövid” huszadik században, amely egyidejűleg keltett felfokozott reményeket, és pillanatokon belül szenttelenül rombolt le illúziókat, és amelyben az ismétlődő kényszerhelyzetek, gyakorta beszűkülő mozgásterek okán szinte állandósultak a törések. Egy olyan században, amely nemcsak minden korábbinál borzalmasabb önpusztítást hozott, de szétszakítatásunk kezdetét, az idegen megszállást, a függetlenség elvesztését jelentette – s mint ilyen az állandó újrakezdések időszakává is vált.

Ebbe a századba született bele gróf Kornis Gabriella, akinek kialakított értékrendjét valószínűsíthetően nagymértékben meghatározta a maga mögött tudott történelmi háttér. Az erdélyi főnemesi családok némelyike – köztük a Kornis – ugyanis a történelem folyamán, a 20. század közepén bekövetkezett vesszőfutásukat, kálváriájukat, a „címerek golgotáját” megelőzően már a magyar államalapítást követő évszázadokban vezető szerepet játszott az államban és a rendi korszak egész folyamán, annak társadalmi és politikai berendezkedésének megfelelően, majd a polgári korszakban is megőrizte – ha nem is kizárólagosan, de hangsúlyosan – vezető szerepét.

Tagjai közül jó néhányan gyarapították az országot, építkezéseikkel, mecenatúrájukkal, könyvtáraikkal, műtárgyaikkal, életformájukkal – gazdagították a társadalmat, annak műveltségét.

Ez hangsúlyozottan érvényes az erdélyi főnemességre, amelyet közismerten familiárisabb viszony fűzött azokhoz, akikért felelősséggel tartoztak, mint a tőlük nyugatabbra élő arisztokráciát. E történelmi családok helyzetüket évszázadokon keresztül küldetésnek fogták fel, szolgálatnak és kötelességnek. Sokuk tevékenységét ma már intézmények, intézményhálózatok pótolják. Hiszen lehetőségeiket és vagyonukat – nem kevesen közülük – a köz javára fordították, akár templom-, akár iskolaalapításról volt szó, akár a hitélet és irodalom pártolásáról, akár a közművelődés a tudomány támogatásáról.

Ezt a társadalmi kategóriát hurcolták meg a 20. században, azonban a meghurcoltak vagy ezek utódai – jöllehet már nem rendelkeztek „a régiek” vagyoni lehetőségeivel – nem feledkeztek meg arról, amit elődeik közül a jelesebbek erkölcsi kategorikus imperatívuszna tartottak: közösségük társadalmi, szellemi, tudományos és művelődési életének támogatását. Az 1989-es változásokat követően Erdély több tudományos vagy művelődési intézménye az ő jóvoltukból és/vagy segítségükkel kezdhette újra tevékenységét.

Ezt a habitust képviselte a felső-magyarországi eredetű Kornis család is, amelynek története a 14. századba nyúlik vissza, és amelynek tagjai közül nem kevesen viseltek országos tisztségeket. Legismertebbek talán Kornis (II.) Zsigmond és dédunokája, Kornis (VII.) János, akik a legmagasabbra jutottak a politikai és közéleti ranglétrán, hiszen karrierjük csúcán mindketten kormányzóként álltak Erdély élén, Zsigmond az 1713–1731 közötti időszakban, János pedig 1838–1840 között.

És ezt a habitust hozta otthonról Kornis Gabriella, aki lankadatlan energiával támogatta a kényszerűségből hátrahagyott „otthon”, Szentbenedek közösségét – a gazdátlanul maradt kastély módszeres kifosztását, majd megsemmisítését követően is. „[...] soha nem pótolható értékek semmisültek meg, több ezer kötet akadt fenn a Szamos gátján, s lefejezve állnak a kapuórzó unikornisok. A park letarolva, sírköveink ledöntve. Anyám sírján keresztbe téve itatóvályú. Utolsó ottjártamkor találkoztam egy falubeli, velem egykorú leánnyal. Egyenesen rákérdeztem: »Miért, miért csináltatok?« Lesütött szemmel válaszolta: »Mert más is csinálta.« – írta egy visszaemlékezésében.

És szerény, ám annál tudatosabb odafigyeléssel követte az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományművelő és -szervező tevékenységét, azért az intézményét, amelynek nagybátyja, gróf Kornis Károly cs. és kir. kamarás 1912-ben „azzal az óhajtással ajánlotta fel a göncz-ruszkai gróf Kornis család levéltárát örök letétel [...], hogy az a levéltári anyag, amelyet ezelőtt három esztendővel küldött be a szentbenedeki kastélyból, egyesíttessék vele”. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület – amelyet még a Főtér északnyugati sarkán lévő székházában az 1990-es évek elején maga is meglátogatott Esterházy Mátyás kíséretében – több kötetének a megjelenését (például Wolf Rudolf: *Torda város tanácsai jegyzőkönyve* c. ETA kiadvány VI.1.) köszönhette Kornis Gabriella támogatásának, aki más esetben sem habozott anyagi segítséget nyújtani az Egyesületnek.

Tette ezt, elődei példáját követve, közösségszolgáló tevékenységük folytatásaként, nem elismerésre számítva és – Diósi Gergely egykori kolozsvári nótárius szavaival – „nem a magam mutogatásáért, hanem a közönség javáért”.

Köszönet érte.

Kovács Kiss Gyöngy

SZEMLE

Diktatúrák színházművészete

Lengyel György szerk.: Színház és diktatúra a 20. században.
Corvina Kiadó, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Bp. 2011. 427 oldal

Igen terjedelmes irodalma van a diktatúrák és a művészetek kapcsolatának, ám a tanulság továbbra sem megnyugtató. A parancsuralmi rendszerek csak legitimációjuk erősítéséért fordultak a művészetek felé, miközben a művészeteket reprezentációjuk külsődleges kellékeiként hasznosították. Emiatt hosszabb-rövidebb korszakok művészete és kultúrája üressé és semmittmondóvá silányított. Mégis beszédes és rendkívülien izgalmas, hogy a mérhetetlen károk (életművek, emberi sorsok) ellenére hogyan jut kifejezésre a leláncolt és a kényszerpályára ítélt művészet a világ különböző részein. S bár az utóbbi években magyar nyelven a színházművészetet és a 20. századi politikai hatalmak viszonyát tárgyaló néhány jelentős könyv is megjelent,¹ ezek elsősorban a magyarországi viszonyokat tárgyalják. A jelen gyűjteményes tanulmánykötet, a *Színház és diktatúra a 20. században*, mely mögött főként magyar szerzői gárda áll, több országot is vizsgál ilyen szempontból.

Lengyel György színháztörténész és rendező, valamint társszerkesztője, Radnóti Zsuzsa dramaturg és színháztörténész vállalkozásukban tizenhat tanulmány és két rövidebb lélegzetű függeléknek

¹ Gajdó Tamás szerk.: *Színház és politika. Színháztörténeti tanulmányok, 1949–1989.* Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum. Bp. 2007.; Jákfalvi Magdolna: *Avantgárd – színház – politika.* Balassi Kiadó, Bp. 2006; Imre Zoltán–Ring Orsolya: *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez.* Ráció Kft. 2010.

nevezett írás révén kíván bepillantást engedni Európa és Észak-Amerika különböző országainak színházi életébe, vergődésébe a 20. századi totalitárius rendszerek teremtette szituációkban.

A tanulmánykötet négy részre tagolódik. Az első rész a fasiszmus időszakát vizsgáló írást tartalmazza: Győri László a Hitler-korszak némtországi színházát, Török Tamara a Mussolini-éra olasz színházát, Lakos Anna a német megszállás alatti francia színházi világot, Domsa Zsófia a II. világháborús skandináv országok színházát, Kiss Tamás Zoltán a Franco-korszak spanyol színházi világát vizsgálja. A második rész Lengyel György tanulmányát tartalmazza, az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság (HUAC) működése által meghatározott amerikai színházi és filmes világról. A harmadik rész a Szovjetunió és a balti államok helyzetével foglalkozik: Kiss Ilona a sztálinizmus, Rāhesoo Jaak a szovjet megszállás alatti észt, Kalnačs Benedikts a lett, Martišiūtė Aušra a litván színházi világba nyújt betekintést. A negyedik rész a közép-európai szocialista országokban mutatja be a diktatúrák meghatározta helyzetet: Győri László az NDK színjátszásával, Balogh Géza a német és szovjet megszállás alatti cseh és szlovák színjátszással, Kötő József a romániai magyar színjátszás 1945–1989 közötti időszakával, Gerold László a volt Jugoszlávia térségének színházi világával foglalkozik 1920-tól máig, Pályi András a lengyel színház 1939–1989 közti időszakával, Gajdó Tamás az 1919–1962 közti időszak

magyarországi színházi diktatúrájával foglalkozik; ez utóbbi tanulmányhoz illeszkedik függelékként Lengyel György 1956–1970 közti időszakba bepillantást engedő személyes hangvételi rövidebb lélegzetű írása és Radnóti Zsuzsa a hetvenes-nyolcvanas évek magyarországi színházi életét felvillantó írása, mely vállaltan vázlatos, és a lajstromozás igényével készült.

S bár a totalitarista rendszerek a felsorakoztatott tanulmányok leírásai alapján is megállapíthatóan mindenhol hasonló módszerekkel dolgoznak a színházi alkotás különböző folyamatainak ellenőrzése céljából – tiltanak, büntetnek, cenzúráznak –, mégis a különböző korokat összefoglaló, különböző céltételezésű, tárgyukat szűkebben vagy tágabban értelmező tanulmányok együttesen izgalmas párhuzamokat és tükrözéseket mutatnak fel. Igencsak elgondolkodtató, hogy például hogyan vonatkozik egymásra a sztálinista diktatúra színházi élete a Szovjetunióban, illetőleg a befolyása alá került országokban, hogy mennyire vonható le a sztálinizmus az egyes életművekről, és mi marad meg, ha ezt levonjuk; illetőleg milyen károkat okoz a hitleri Németország expanziója és ideológiája a hatalma alá kerülő térségek színházművészetében; hogyan törtek meg pályák, vagy kényszerültek jobb sorsra érdemes alkotók utóbb már nem vállalható kompromisszumokra, hisz a különböző országokban működő diktatúrák és színházai viszonyának kapcsolata jobban belátható és egyetemesebb érvénnyel hat ilyen párhuzamos láttatásban, mint ha csak egyetlen ország keretében vizsgálnák ezt.

Az egyes tanulmányok eltérő metodológiája, amennyiben a tárgyalt időszakról

általános összefoglalót adnak, vagy egyes alkotói pályákon keresztül vizsgálják a kötet címében összekapcsolt viszonyok jelenségét, nem eredményez zavarokat. Azonban az átfogott problémaegyüttest tekintve sokkal szerencsésebb azon tanulmányok megoldása, amelyekben arányosan ötvöződik a történeti háttér/korrajz és a színházi viszonyok elemzése.

Lakos Anna tanulmánya például úgy ad érzékletes képet a német megszállás alatti francia

színházkultúráról, hogy a kor legfontosabb színházi alkotóinak gyakran ellentmondásos munkásságát is megeleveníti (pl. Jean Cocteau, Sacha Guitry, Jacques Copeau, Louis Jouvet, Charles Dullin, Paul Claudel, J-P. Sartre), egyben a francia mindennapokról is ír, s történelmi-politikai hátteret is vázol.

A korszak jellegzetes művészi magatartása a számos nem egyértelmű kollaborálás példáját is felmutatja. Így a francia Edith Piaf példája a Gajdó Tamás tanulmányában említett Karády Katalinival rokonítható, mindkét diva német kapcsolataikat zsidó származásúak életének megmentésére is használja.

Gajdó Tamás lenyűgöző tárgyismeretű tematikus bontásban vizsgált szakszerű és alapos tanulmánya úgy elemzi a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, majd a II. világháború utáni időszak magyar színházművészetét, hogy a hatalom, államosítások, műsorpolitikák, repertoárok, ideológiák és rendeletek, a közönség, a színészek, színházi emberek viszonylatában eleveníti meg a parancsuralmi rendszerekre jellemző színházi jelenségeket. Időkezelése megbízható, a 19. századtól meghatározó tendenciákra is kitérő, amennyiben vizsgált tárgyát érinti (színház szerepe, hatalomhoz és közönséghez való viszonya, műsorpolitikája).

Jegyzetaparátusának egy része akár egy-egy esettanulmányt is felvillantó, érzékletesen láttató megannyi információt közöl. (Legyen szó az OMIKE Művészakció munkásságáról, a holokauszt színészaldozatairól, a magyar színházművészet egyéb jelentős alakjainak meghurcoltatásáról, tragédiájáról vagy a szocialista realista eszméket felvonultató drámai művekről, vagy „téesz” darabokról.)

Kötő József tanulmánya a szintetikus láttatás módszerének szerencsés és következetes alkalmazásának köszönhetően a tárgyalt időszak időrendi bontásával teremt rendszert a romániai magyar színjátszás vonatkozásában (1945–1989 között). Tézisét, miszerint kettős teherfételnek volt kitéve a kisebbségi magyar színjátszás – egyrészt a diktatórikus rendszer kultúraellenességének, másrészt

pedig a hatalom beolvasztási törekvéseinek –, találó példákön igazolja, színházi alkotók és művek művészi törekvéseit a román színháziadás kontextusában tárgyalva. Korszaktipológiájának elnevezései a politikum meghatározta magyar nyelvű színházművészetben – az „elveszett illúziók korszaka” (1945–1948), „kísértő évtized” (1949–1960), „a mítosz genezise” (1960–1971), „önvédelmi színház” (1971–1983), valamint a „játzsma vége” (1983–1989) – nemcsak metaforikusan jelzi ezen színházi időszakok lényegességét, egyben az uralkodó politikai széljárás és követendő kulturális minták, színházi struktúra, intézményi cenzurális berendezkedés, repertoárstruktúra és a korszakon rést ütő produkciók és mögöttük rejlő színházi emberek remek szintézise.

Lengyel György tanulmánya – amely az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság működése által meghatározott amerikai színházi és filmes világba nyújt betekintést – nemcsak terjedelmét és lenyűgöző adatoltságát tekintve,

hanem tárgyának kevésbé ismertsége és felismerési révén emelkedik ki a kötetből. Olyan alkotók meghurcoltatásainak példáján keresztül, mint Elia Kazan, Charlie Chaplin, Orson Welles, Dash Hammett, Lillian Hellman, Arthur Miller és Brecht érzékkletesen s egyben megdöbbentően szembesít a diktatoriális módszerek általános európai módszereihez hasonló amerikai politikai üldözésekkel és ezek művészetellenességével.

Amint néhány kiemelt példánk is mutathatja, a Corvina és az OSZMI közös kiadásában létrejövő könyvvel (amelynek majd valamennyi tanulmányát képek is illusztrálják, és névmutatóval is el van látva) jelentősen gazdagodott a magyar nyelvű színháztörténeti művek gyűjteménye. A mű nemcsak a szakma s a művészeti ág iránt érdeklődők, hanem általában a 20. század történései iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is hasznos és tanulságos olvasmányul szolgál.

Bartha Katalin Ágnes

Recepció vagy rekonstrukció?

Szabó Erzsébet–Vecsey Zoltán szerk.: Nézőpont és jelentés.

Studia Poetica, Supplementum IV. lingua Hungarica editum, Grimm Kiadó, Szeged 2010

A narratológiának ma is inkább alakulástörténete van, mint fejlődéstörténete. Ha áttekintjük módosulásait az 1960-as évektől napjainkig, azt látjuk, hogy egyszerre van jelen a differenciálódásra vonatkozó igény és a konstituálódás. Minthogy ma is formálódó, a zárt modelleket és fogalmakat többnyire nélkülöző tudományág, gyakoriak az új kezdeményezések s az ezekből táplálkozó vizsgálódások. A sokszor megragadhatatlannak tűnő mozgásban a narratív szemléletet képviselő interpretatív szövegek adják meg egy-egy irányzat kontúrjait. Éppen ezért minden korszakban illusztratívák a különböző irányvonalakra reflektáló szöveggyűjtemények. A magyarországi narratológiai

kutatásokat tekintve kivételes hatókörük van a narratív kérdések kidolgozásával operáló tanulmányoknak, tanulmánygyűjteményeknek. Az utóbbi időben megjelent munkákat szemlélve a 2010-ben kiadott *Nézőpont és jelentés* című kötet kelti fel az érdeklődésünket. Mielőtt elhelyeznénk ezt a jelölt kánonban, érdemes néhány alapvető irányvonalat, belátást kiemelnünk a magyar narratológiai kutatások paradigmaticusan építkező horizontjából.

A magyar narratológiai kutatások történetében jelentősek az 1970-es évek kezdeményezései. Ebben az időszakban a tanulmányok, teoretikus megközelítések főként a prózapoétika, dekonstrukció, kontextuális narratológia összefüggésében

íródnak. Később, az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején újszerű kiadványokkal bővül a tárgykör vizsgálata. Két tendenciát kell megemlítenünk: Pécsen, a Thomka Beáta vezetése alatt működő Narratív Kutatócsoportot, illetve a Szegeden munkálkodó, szintén ismert hagyományokra visszatekintő kutatók csoportját. Részben ide sorolhatjuk az ELTE-n oktató Orosz Magdolna német prózára orientálódó munkásságát is. Tevékenységük eredményeképpen igen értékes tanulmánykötet-sorozatok jelennek meg, így a *Narratívák* tanulmánykötet-sorozat Thomka Beáta szerkesztésében, a *Studia Poetica Supplementum* sorozat Szabó Erzsébet–Vecsey Zoltán szerkesztésében. A válogatott tanulmányok révén e kiadványok a kortárs nemzetközi narratológiai irányvonalak gazdagodására adnak rálátást. A *Narratívák* tematikus számaiban szereplő előszó és a tanulmányok ma már a narratológia történeti szituálását segítik. A jelenlegi narratív kutatások viszonyrendszerében is látható, hogy a különböző szakterületeket bemutató szövegek a narratológia alakulástörténetének lényeges mozzanatait emelik ki. A tanulmányokhoz illeszkedő applikatív részek szintén az elbeszéléselemlet differenciálódása során létrejövő alapvető technikai változások közvetítését szolgálják.

Az 1980 óta megszakításokkal kiadott *Studia Poetica Supplementum* sorozat többnyire analitikus kérdéseket helyez előtérbe. Az első kötet, *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései* címmel az 1978-ban rendezett első magyarországi narratológiai konferencia anyagát tartalmazza. A kötetekben szereplő vizsgálódások középpontjában, az irodalomtudomány mellett, a nyelvészet elméleti problémái helyezkednek el. A 2003-ban megújuló kiadvány szerkesztőbizottságának tagjai a korábbi szegedi narratológiai kutatócsoport alapítói egyben. Így a logikai szemantikával, fikcióelmélettel, lehetséges világok elméletével és német prózával foglalkozó Bernáth Árpád, a német és osztrák irodalmi reprezentációkkal, elbeszéléselemlettel foglalkozó Csúri Károly, a kritikai elméletet is kutató Fogarasi György és a prózairodalom narratív vonatkozásait vizsgáló Horváth Géza. A *Nézőpont és jelentés*

tartalmát figyelve az lehet a benyomásunk, hogy a sokszínű interpretációs lehetőséget hordozó, diszciplínaközi elemzésekre ösztönző narratív kutatások nem gyakoroltak élénk hatást a válogatott tanulmányok szempontrendszerére, módszertanára.

Összefoglalóan elmondható, hogy ezek a(z utóbbi években kiadott) tanulmánygyűjtemények kevésbé kontextusorientáltak (ellentétben a bizottsági tagok munkásságával), inkább bizonyos részterületekre összpontosítanak, egzaktak. Így jellemezhető a *Studia Poetica* sorozat 2010-ben megjelent két legutóbbi kötete is. A köteteket Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán szerkesztette. A tanulmánygyűjtemények közül az első, *Új elméletek a narratológiában* című, (*Supplementum III.*) metanarratológiai munka. A narratív elméletek legújabb orientációit mutatja be. Vecsey Zoltán a kognitív narratológiáról, Füzi Izabella a narratív film elméleteiről, Szabó Erzsébet pedig a lehetséges világok elméletéről értekezik. Hasonló témakört jár körül a *Nézőpont és jelentés* című tanulmánygyűjtemény (*Supplementum IV.*). A nézőpont és jelentés összefüggéseit, az előbbi sorrendnek megfelelően, a kognitív szemantika, a médiaközi narratológia területén vizsgálják, Szabó Erzsébet tanulmánya pedig kitekintésszerűen, a nézőpont legújabb megközelítéseit vázolja. Ezek alapján látható, hogy a második kötet „holisztikus” áttekintés helyett egy jól körülhatárolható tárgykörre szűkül. Feltevédik a kérdés, hogy az előző kiadványban vázolt tudományterületek specifikusabb elemzésével találkozunk-e az olvasó.

A kötet megformálása alapján a tanulmányok az előző kiadványokban szereplő szövegek reflexiói is lehetnének. Ezek viszonylatában gondolkodunk el azon, hogy részterület-e a kognitív szemantika az előző kötetben ismertetett kognitív narratológiának, van-e összefüggés a lehetséges világok elmélete és a nézőpont újabb megközelítéseit vizsgáló tanulmányok között, vagy a művészettörténeti, digitális narratológia, valamint a filmben és irodalomban megfigyelhető mediális változások között, stb. Az előző kötetek szövegkörnyezetének ismeretében azt látjuk, hogy a *Nézőpont és jelentés*

tanulmányai nem segítik az ilyen irányú elmélyülést. Az árnyaltabb, specifikusabb információk helyett újabb holisztikus szemléletű, szintézisszerű szövegek jutnak szerephez.

A *Nézőpont és jelentés* borítóján, mint paratextus, Wittgenstein híres kacsá-nyúl paraboláját és ábráját idéző kép látható. Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódások* című művében az aspektuslátás elméletének kidolgozásakor alkalmazza a kacsá-nyúl megkülönböztetést: a különbség észlelésének lehetőségére kérdez rá. A kép által jelölt témakör helyett azonban itt a nézőpont nyelvészeti szempontú megközelítésével találkozhatunk. Erre a tanulmányok címe is felhívja a figyelmet. A tanulmányok a nézőpont nyelvészeti és narratológiai irányvonalainak feltárásával foglalkoznak. A nézőpont – ellentétben a borító által sugallt filozófiai tematikával – nyelvészeti szempontból válik jelentésformálóvá. Közvetlenül ide sorolandó Simonffy Zsuzsa *A nézőpont nyelvészeti meghatározása felé* című szövege, ami kizárólag nyelvészeti szempontból igyekszik feltárni a nézőpont fogalmát, valamint Brian MacWhinney tanulmánya, ami a nyelvten létrejöttében vizsgálja a perspektíva szerepét.

Simonffy Zsuzsa a nézőpont nyelvészeti meghatározására törekszik, a nyelvi elemeknek a jelentés konstatálásában betöltött szerepét vizsgálja. Megkülönbözteti egymástól a fokalizáció és a nézőpont fogalmát. Az előbbi narratológiai terminusként, az utóbbit nyelvészeti terminusként tartja számon. Míg a nézőpont a kijelentés-megnyilatkozás hatóköre alá tartozik, a fokalizáció a szöveg hatóköre alatt áll, s a beszélő mentális meghatározottságára alapoz. Ezzel ellentétben, a nézőpontot a percepció (információ megszürése) és reprezentáció kettőssége határozza meg. A nyelvészeti igény a nézőpont nyelvben hagyott normáinak meghatározására, feltárására törekszik. Ehhez hasonlóan, Brian MacWhinney a nézőpont kommunikációban betöltött funkcióját emeli ki, s a nézőpont nyelvészeti szerepét tekinti elsődlegesnek.

Igen átfogó, elmélyült vizsgálódást szolgáltat Szabó Erzsébet szövege, amely a nézőpont

különböző diszciplínákban való előfordulására ad kitekintést. Tanulmányában Szabó Erzsébet mindenekelőtt a nézőpont konstruktív szerepét méltatja; ennek meghatározó és egyben megkülönböztető jegyeit az etnográfia, kultúrtudományok, modern filmelmélet, kortárs amerikai morálfilozófia, histográfia, pszichológia és médiatudományok területén rögzíti. Tanulmányának központi jelentőségű eljárása, hogy az új elképzeléseket a klasszikus, sokat idézett sémákkal való összefüggésben tárgyalja. Ennek tanulsága szerint a korai vizsgálódások a nézőpontot az elbeszélő funkcióhoz kapcsolták; a nézőpont az elbeszélőnek az elbeszélő történethez való viszonyában határozódott meg. Szabó Erzsébet kiemelkedő észrevétele alapján, a nézőpont a narratológiában a még ma is kitüntetett figyelemnek örvendő Gérard Genette (aki a nézőpont helyett a fokalizáció terminust használja) teoretikus rendszerében sem tartozik a fő kategóriák közé.

A következő tartalmi egység konstruktív módon járul hozzá az előfeltevések megértéséhez. Szabó Erzsébet a kortárs narratológusok egyik kiemelkedő képviselőjének, a hamburgi egyetemen oktató Wolf Schmid narratológiai elemeket tárgyaló szövegét idézi. Schmid ismert kutatói módszertana, hogy az orosz irodalomelmélet fő képviselőinek szövegei alapján vizsgálódik. Szabó Erzsébet tanulmányában Schmid *Elemente der Narratologie* (A narratológia elemei) című szövegére hivatkozik, ami Borisz Uspenszkij paraméter-modelljének a továbbgondolása és áthagyományozása végett lényeges. Schmid, a klasszikus narratológiai elgondolásokat és Uspenszkij paramétermodelljét ötvözve arra mutat rá, hogy a nézőpont nem az elbeszélő függvénye, hanem fordítva, a nézőpont határozza meg az elbeszélőt. Ennek alapján a nézőpont fogalmát a mindennapi kommunikáció leírására szolgáló fogalmi kategóriák alapján definiálja újra. Az áttekintés harmadik nagy alapegysége Lisa Zunshine modellje, aki a kognitív narratológia képviselőjeként a befogadás mozzanatára, kiemelkedő szerepkörére helyezi a hangsúlyt. Összehasonlítva a három tematikus

egységet, azt láthatjuk, hogy a perspektíva konstitutív módon vesz részt az elbeszélés struktúrájában, a jelentésképzés folyamatában.

Újszerű meglátásokat közvetít a *Nézőpont és jelentés* társszerkesztője, Vecsey Zoltán, aki tanulmányában a kognitív szemantikát elemzi. Az előző kötetben a kognitív narratológiáról értekezve a tudományág kezdetlegességére, valamint az alapfogalmak tisztázatlanságára figyelmeztet, a kognitív elméletekben rejlő lehetőségek narratológiában történő kiaknázására szólít fel. A szöveg olvasása során itt is nélkülözhetetlen a kontextus ismerete. Miként lehetséges a fikcionális nyelvezet kognitív szempontú megközelítése – Vecsey Zoltán erre a kérdésre igyekszik válaszolni. Belátása szerint kevés „újdonságot” hozott a fikcionális nyelvezet értelmezésében a kognitív narratológia. Ehhez igazodva, a *Nézőpont és jelentés* című kötetben szereplő tanulmány nyelvészeti megközelítést alkalmaz, s a mentális tevékenységek során felmerülő propozicionális attitűdök logikailag leírható szerkezetével foglalkozik. Célja a mentális állapotok nyelvi kommunikációban betöltött szerepének tanulmányozása, a mentális nyelv, illetve a grammatikai értelemben vett nyelv megkülönböztetésének empirikus bizonyítása. Ehhez Jerry Fodor alapfogalmát használva (a gondolkodás nyelve) az elmében levő kombinatorikus alapszerkezetet veszi alapul, ami produktivitást biztosít. Ennek segítségével térképezi fel a kognitív szemantika tárgykörén belül a szavakban, mondatokban rejlő pszichológiai tartalmat. A szöveg tanulsága szerint a kognitív szemantika nemcsak jelentéstani kutatásokkal foglalkozik, hanem elméleti alternatívákat is kínál. Emellett a nézőpont mint sematikus grammatikai rendszer is értelmezhetővé válik, s lehetőség adódik a látás- és időbeli (múlta, jelenre, jövőre vonatkozó) folyamatokkal összefüggő fogalmi sémák feltárására.

Több szempontból is különbözik a fentiekől Füzi Izabella és Török Ervin tanulmánya. *A nézőpont aspektusai. Mediális változások filmben és irodalomban* című szöveg határozott célkitűzést követ: a szerzők módosítani kívánják a

nézőpont koncepcióját. A nézőpont tárgyalása során a narráció és a szöveg összefüggéseit, a narratív szöveg befogadása során kifejtett interaktív tevékenységet vizsgálják. A tanulmány két szempontból kiindulóan tárgyalja a narratív nézőpont kérdését. Megkülönbözteti egymástól a narrátori és a befogadói nézőpontot, a szereplői beszédkontextust pedig narratív szövegnek nevezi. A tanulmány kitágítja a nézőpont fogalmát, más-más médiumokban történő előfordulásait szemléli, különös tekintettel a verbális és vizuális szövegekre, így a film narrativizálására. Előterbe kerül a film textuális vizsgálata, a film mint minimális különbségekből építkező állóképek sorozata határozódik meg, melyben a jelenet a cselekvés tér-időbeli egysége által konstituálódik, a fokalizáció pedig a „kamera tekintete”-ként definiálható. Megkülönböztetik egymástól a nézőt és a nézett szempontját, így a nézőnek is konstruktív szerepet szánnak a bemutatott történet vizsgálatában. Ebben a rendszerben a narrátor tevékenysége abban határozódik meg, hogy beállítja és értékeli a különböző szólamokat. Az észlelés és megértés közötti viszonyt jelölő fokalizáció fogalom körülírása a Genette és Mieke Bal által kidolgozott tézisek felelevenítésén alapul. Ezeket a vonatkozásokat a szerzők magyar irodalmi példákkal támasztják alá, előterbe kerül Mikszáth Kálmán poétikája. Megkülönböztetik a narráció és a narratív kijelentés tárgyának szintjeit egymástól, ám e distanciák körülírásakor sem gyakori a nemzetközi kontextusra történő utalás.

Éppen ebben áll a *Nézőpont és jelentés* egyik fő tartalmi hiányossága. Kevés figyelmet szán a nemzetközi szakirodalomban nagy előnyt élvező interpretáló szövegeknek, konkrét műelemzéseknek. A kötet egyedüli, pragmatikus célzatú tanulmánya Tátrai Szilárd Mészöly Miklós novelláját értelmező írása. A tanulmány előfeltevése szerint a szöveg funkcionális kiindulópontú modelleken alapul. A szerző a jelentésképzés komponenseit, a szociokulturális összetevőket vizsgálja; a jelölt elbeszélésben a fizikai, társadalmi, mentális világ összefüggéseit tárja fel. Ezáltal Tátrai Szilárd

tanulmányának módszertana különbözik a kötetben szereplő tanulmányokétól, melyeket az objektivitás jellemez. Éppen ezért, a *Nézőpont és jelentés* című kötet specifikus ismeretanyagot mozgósít, mégsem nélkülözi az általánosságokat felölelő, szemléletbeli hibákat. Így a szakterminológia következetes használata, s azok elméleti vonatkozásainak magyarázata lényeges lehet a magyar narratológiai kutatások számára, ám az olvasót elidegenítheti a szövegtől. A narratológiák iránt érdeklődő fiatal

nemzedék ezért kevés ösztönzést talál a különböző poétikák narratív megközelítéseinek, pontosabban ezek módszertanának elsajátítására. Meghatározó adalék azonban, hogy minden tanulmány végén, a nemzetközi szakirodalmi kánonnak megfelelően, tételesen szerepel a kitekintés, a konklúzió, ami a kötetben hivatkozott szakirodalmi háttérrel kiegészülve, ösztönző lehet a további vizsgálódások számára.

Pál-Lukács Zsófia

Elkészült az új magyar nyelvtörténeti szótár

Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIV.

Szabó T. Attila–Vámszer Márta–Kósa Ferenc–Fazakas Emese (főszerk.) 1975–2014.

Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion–Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.

2014 márciusában jelent meg az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* XIV. kötete, amely az ábécé utolsó betűivel kezdődő címszavakat tartalmazza: jelesül a *vastól* a *zsuzsniig*. A kötetek hosszú során végigpillantva a Tár monumentális mivoltát azonnal érzékeli az olvasó, azonban nemcsak méreteit tekintve a legnagyobb magyar nyelvű szótárunk, hanem „a magyar nyelvterület több mint egyharmadának öt évszázados múltját magába foglaló monumentális enciklopédia, mely a *hungarológiai tudományok mindenikének* páratlanul gazdag ismeretanyagot kínál” (B. Gergely Piroška: *Az Erdélyi magyar szótörténeti tár – a magyar nyelvtörténeti szótár új típusa*. http://www.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97_szeptember/gergely.html). Az első kötet megjelenése óta nagyon sok ismertető jelent meg különböző tudományágakat művelő szerzők tollából, ezekről nyújt tájékoztatást például Lőrinczi Réka írása *Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár sajtófogadtatása és tudományos felhasználása* címmel (EM LXIII. kötet 2001. 1–2. füzet 103–120).

Már az első kötetek megjelenésekor többen megállapították, hogy felbecsülhetetlen nyelvészeti

értékei mellett a Szótár páratlan gazdagságú adattár és a levéltári, illetve minden erdélyi történeti vonatkozású kutatás számára nélkülözhetetlen munkaeszköz. Ezt bizonyítja az is, hogy számos történeti jellegű munkában adattárként idézik, amely egyúttal levéltári mutatóként is szolgált bizonyos tematikai kutatások esetében, hiszen a kutatás elkezdéséhez számos szócikk egy-egy tematikára utaló levéltári forrást tüntet fel. Balassa Iván egy recenziójában arról értekezik, hogy a Tár a néprajz kutatói számára is rendkívül fontos: „...a Szótörténeti Tár lapjait akárhol üjtük is fel, egyre-másra nagyszerűbbnél nagyszerűbb olyan adatok ötlenek szemünkbe, melyek néprajzi ismereteinket a messze múltban kitágítják” (Ethn. LXXXVI, 655).

A Tár ugyanakkor legnagyobb regionális jellegű történeti tájszótárunk is, már a címéből kitűnik, hogy az adatanyag a történelmi Erdélyből származik, így körvonalazva nyelvöldrajzi határait.

A konkrét szerkesztési munkának közel ötvenéves múltja van, hiszen az első kötet bevezetőjében maga az anyaggyűjtő-főszerkesztő, Szabó

T. Attila professzor írja, hogy 1966 januárjában egymaga fogott a szerkesztéshez, holott már akkor, a szerkesztés megkezdésekor kb. egymillió cédula állt rendelkezésre. Az első kötet szerkesztését ilyenformán csak 1973-ban fejezhette be, s a kötet 1975-ben látott napvilágot. Közel ötven évet említettem, de ehhez hozzávehetjük az 1960-at megelőző évtizedeket, amelyek a szorgos levéltári munka, anyaggyűjtés jegyében teltek el.

Szabó T. Attila az I. kötet szerkesztésének magányos munkája után határozott úgy, hogy ahhoz, hogy a szótár mielőbb elkészülhessen, szerkesztői munkaközösséget szervez. A második kötet anyagát így már kis csapattal szerkesztette. Ez a közösség tagjait tekintve később változott, gyarapodott vagy éppen fogyott. Többen elhaláloztak, helyükbe újak léptek. E hatalmas munka végén illő, hogy minden szerkesztő nevét megemléstük, zárójelben pedig azok a kötetszámok kerülnek, melyek szerkesztésében részt vettek. A II. kötet munkálataihoz szervezett csoporthoz Szabó T. elsősorban az egyetemen tanító kollégákat (de nem kizárólagosan) kérte fel, így Kósa Ferenc (II–XIV., a XII. kötet főszerkesztője), Vámszer Márta (II–XI., a VIII. kötetből főszerkesztő), Zsemlyei János (II–XII., a XII. kötet kisegítő-főszerkesztője), Vigh Károly (II–VI.), Nagy Jenő (II–X.) volt az, aki legkorábban bekapcsolódott a munkába. A harmadik kötetből fokozatosan bővült a csoport: Zs. Maksay Mária (III–X.), B. Gergely Piroska (III–XIV.), P. Dombi Erzsébet (IV–X.), Szabó Zsolt (IV–VIII.), Daly Ágnes (V–XIII.), Kürti Miklós (V–XIV.), Seres Zsófia (V–VI.), W. Török Judit (V–VII.), P. Bodrogi Katalin (VI–VIII.), K. Tichy Magdolna (VI–VIII., XI–XII.), Szabó György (VII–XIII.), M. Kabán Annamária (VIII–IX), T. Szabó Csilla (IX–XIV.), Fazakas Emese (X–XIV., a XII. kötet kisegítő főszerkesztője, valamint a XIII–XIV. kötet főszerkesztője), Kádár Edit (XI.) András Zselyke (XII–XIII.), Zsemlyei Borbála (XII–XIV.). A lektorálás munkáját mind a tizennégy kötet szerkesztése során Kiss András végezte, aki a VIII. kötet szócikkeinél szerkesztésébe is bekapcsolódott. Az első

négy kötet lektorálását segítette Breban Vasile és Eisenburger-Szilágyi Margit is.

A címszavak jelentését, illetve értelmezését három nyelven (magyarul, románul és németül) adja meg a szótár. Tehát a Tár köteteinek megjelenésével született egy magyar–román, illetve magyar–német szótár is. Románul a szócikkek Kelemen Béla (I–IV.), és Szász Lőrinc (IV–XIV.), németül Nagy Jenő (I–X.), Dorka-Fábián (Jarosová) Beáta (X–XI., XIV.), Jakabházi Réka (X.), Szabó Csilla (XI.), Skripecz Sándor (XII.), Hochbauer Mária (XIII.) és Volkán Júlia (XIII–XIV.) értelmezte.

Az I–V. kötetben az egészségügyi szócikkeket Sz. Csáti Éva, a biológiaiakat Szabó T. E. Attila értelmezte.

A kötetek végén adatösszesítő táblázat található (az első három kötetre vonatkozóakat lásd a III. kötet végén), melynek segítségével felmérhető az összes beszerkesztett adat, a felvett jelentések, a személy-, állat- és helynévi adatok, valamint a szólások száma és évszázadok szerinti megoszlása. A számításokat Kürti Miklós végezte az I–XII. és XIV. kötet, a XIII. kötet esetében pedig Zsemlyei Berta.

A hatalmas cédulaanyag felhasználására a szerkesztés során Szabó T. Attila külön módszert dolgozott ki (a szerkesztő a nála lévő cédulára mindig kiírta az adott szövegből az ábécérendnek megfelelően következő címszót, így ezek mintegy körforgásban voltak). A hatalmas, több mint egymillió cédula rendezését mindig külön személy végezte, aki leolvastván a szerkesztők által kijelölt címszavakat, azokat betűrendbe szedte, kis kötegekké formálta, így kaphatta meg aztán a munkatárs az új anyagot. Az I–V. kötet cédulaanyagának rendezését Szabó T. Judit, a VI–XIV. kötetekéit pedig Incze Jolán, valamint Zsemlyei Berta (a XIV. kötet esetében) végezte.

Szabó T. Attila életében négy kötet jelent meg, a negyedik 1984-ben. A kommunista diktatúra lehetetlenné tette a további kötetek megjelenését, holott egy 1987. január 17-én kelt levélből kiderül, hogy a munkaközösség a VII., sőt

egyesek már a VIII. kötet anyagán dolgoznak. Az V. kötet végül csak 1993-ban látott napvilágot a budapesti Akadémiai Kiadó és a bukaresti Kriterion közös kiadványaként, míg a VIII. 1996-ban. Végül is ennek a kötetnek a főszerkesztését Vámszer Márta végezte el, aki átvette Szabó T. Attila halála után az egész munkálat felügyeletét. Itt jegyezni meg azt is, hogy a IX. kötet-től kezdve az Akadémiai Kiadó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közös kiadványaként jelenik meg a szótár. A főszerkesztők személye is változik, hiszen a XI. kötet 2002-es megjelenését már nem érthette meg Vámszer Márta sem. Így a főszerkesztés munkája Kósa Ferencre és Zsemlyei Jánosra hárult. Zsemlyei professzor idő előtti halálát követően Fazakas Emese vette át a stafétabotot, 2005-ben így megjelenhetett a XII. kötet. A XIII. kötet, immár Fazakas Emese főszerkesztő vezetésével 2009-ben látott napvilágot, a kiadás feladatát pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyedül vállalta. A XIV. kötet főszerkesztője szintén Fazakas Emese volt, a kiadó pedig változatlanul az EME.

Természetesen fontosnak tartjuk az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztésének ezeket a tudománytörténeti mérföldköveit is feljegyezni. A leglényegesebb dolog azonban az, hogy Szabó T. Attila olyan munkaközösséget tudott maga köré szervezni, amely képes volt továbbvinni a szerkesztői feladatokat az ő halála után is, sőt az utolsó kötetben inkább már olyan generáció képviselői szerepelnek szerkesztőkként, akik a Professzort már nem is ismerték, de társulva a szerkesztői közösséghez, megtanulhatták a Tár szerkesztésének módszereit, és sikerrel be is fejezhatték a nagy művet. Ahogyan B. Gergely Piroska fogalmazott a XIV. kötet bemutatóján: mindig volt ember, aki továbbvigye a munkát.

De a szerkesztési adatokon túlmenően fontosnak tartjuk röviden összefoglalni a Tár forrásanyagára, szerkezetére, szerkesztési szempontjaira vonatkozó tudnivalókat is.

1. A Tár anyaga

Szabó T. Attila az adatok időbeli alsó határaként kezdetben az Erdélyi Fejedelemség

megalakulási évét jelölte meg (azonban a gyűjtött anyag később korábbi, 15. századi adatokkal is gyarapodott). Mivel az Erdélyi Fejedelemség korában a latin helyett a magyart tették itt és ekkor először hivatalos nyelvvé, ez a döntés pedig a magyar nyelvű írásbeliség széles körű kiterjesztését, gazdag irattermelést jelentett a közéletben és a magánlevelezésben egyaránt. A felső határt pedig nagyjából a 19. század közepénél húzta meg, figyelembe véve az akkori történelmi-gazdasági és ugyanakkor művelődési változásokat is, melyek a nyelvi változás folyamataira is hatottak. Így válhatott az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* a leggazdagabban adatolt magyar nyelvtörténeti szótárrá.

Tartalmilag a Tár a keleti magyar nyelvterületen (Erdélyben és Partiumban) a 16–19. század során keletkezett levéltári anyag adatait tartalmazza. Ez a későbbiek során kiegészült a közben nyomtatásban is megjelent munkákkal, ilyen pl. Borsos Tamás Naplója, Bethlen Miklós Önéletírása, Varga Katalin pere, hogy csak néhányat említsek, de szépirodalmi művet nem dolgoz fel egyáltalán. Éppen ebben rejlik a szótár egyedülállósága is, hiszen a nyelvet a maga hétköznapi napiségében, ízes, változatos kifejezőmódjait bemutatva tárja elénk. A Tárban fellelhető adatok nem önmagukban, hanem tágabb szöveggörnyezetükben fordulnak elő, így az olvasó a hang- és alaktani formák mellett akár teljes mondatokkal találkozhat, mely egyrészt közelebb visz a valódi nyelvhasználat megismeréséhez, másrészt, a nyelvész számára többféle vizsgálati lehetőséget kínál.

2. A Tár címszavai

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* címszavainak kijelölése eltér a megszokottól. A szótár anyagának gyűjtője nagymértékben kívánta gazdagítani a címszavak számát. Ennek a célja az volt, hogy az erdélyi magyar nyelv régiségbeli szókincsét minél teljesebben mutassa be. Ezért a tőszavakon és az összetett szavakon kívül címszóvá emelte a képzett, sőt ragos, néha jellel ellátott szavakat is. A Tár címszóanyaga így tehát önálló szócikkekben mutatja be a történeti és az

értelmező szótárakból eddig kívül rekedt olyan ragos és jeles szóalakulatokat is, amelyek pedig – a felsorakoztatott régiségbeli adalékok tanúsága szerint – gyakoriságuk, elevenségük miatt megértek az önálló címszóra minősítésre. Ugyanakkor a címszók listája tovább bővült a laza összetételekkel, sőt olyan szókapcsolatokkal is, amelyek eddig még egyetlen szótárban sem szerepeltek címszóként. A Tárba az erdélyi magyar nyelvű írásbeliségnek csak a *közszói elemei* kerülnek bele.

Tulajdonnevek önállóan nem, hanem csak a következő esetekben:

- tulajdonnevekből főnevesült névszóként (*atilla*);

- köznévi jellegű összetételek, illetőleg jelzős szerkezetek tagjaként: *Ali basa ideje* (Ali basa betörésének ideje); *Bartók-alma* (almafajta);

- településnevek vagy más helynevek, illetőleg helynévi jellegű szóalakulatok olyan *-i* névszóképzős származékai, amelyeknek alaki viselkedése nyelvtörténeti tanulságokkal szolgál: (*besenyei* ~ *besenyői*, *somlyai* ~ *somlyói*).

- kereszt- vagy szentnevekkel alakult ünnep- vagy nevesnapok, illetőleg más összetételek tagjaként: *Boldogasszony nap(ja)*, *Luca-nap* stb.

A címszavak körét az anyaggyűjtő-főszerkesztő tovább bővítette. Mivel ugyanis a Tár nemcsak a nyelvtörténet magyar és más anyanyelvű kutatóinak igényeit igyekszik kielégíteni, hanem más tudományágak kutatói számára is segítséget akar nyújtani, a gyakorlati használhatóságot jobban biztosítja, ha például a gyakoribb, valósággal határozószóvá minősült *-ba*, *-be*; *-ban*, *-ben*; *-int*; *-képpen*, *-kor*, meg más toldalékos szóalakulatok önálló szócikkbe sorolva található meg benne.

2.1. Hangalakra vonatkozó kérdések

Míg például a *Nyelvtörténeti Szótár* a szoros betűrendbe beleviszi a szavak etimológiai összefüggését, A Szinnyi-féle *Magyar Tájszótár* az igekötős összetételekkel tesz kivételt, s az alapszó mellé sorakoztatja fel őket, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* egyik fő szerkesztési elve a szoros betűrend betartása.

2.1.1. A címszó állhat egyetlen szóból, de – ritkán – az egykorú adalékokból megállapítható két főalakváltozat mindketteje is kerülhet a szócikk élére (pl. *pedig*, *penig*). Ha a címszó irodalmi, illetőleg a köznyelvben ma is meglévő szó, a mai helyesírású szóalak kerül címszóként a szócikk élére. Kivételt csak az olyan esetben tesz, ha a szó az erdélyi régiségben következetesen más, az irodalmi nyelvtől elütő hangalakban jelentkezik. Pl. az irodalmi nyelvi *fehér* szó az erdélyi régiségben szinte kivétel nélkül *fejér* alakban fordul elő. Ilyenkor a szó a vele alakult származékokkal és összetételekkel együtt a *j-s* változat betűrendi helyére kerül címszóként, a *h-s* változat pedig utalószó formájában figyelmeztet a címszó ábécérendbeli helyére.

2.1.2. Ha a címszó a cédulákon több hangalakban jelentkezik, tekintet nélkül a hangalak gyakoriságára, mindig az az ábécérendben lefelől álló forma kerül címszóként a szócikk élére. Pl. a cédulákon *avadag*, *avadég*, *avatag*, *avatég* meg más alakváltozatban jelentkező szó adalékait az *avadag* alá sorolja be, az ábécérendben távolabb álló változatok az ábécérend megfelelő helyen utalnak az összes alakváltozatok adatolását magába foglaló szócikkre.

Ha a ma is élő szó a maitól elütő hangalakban szerepel a kijegyzésben – a származékokban, összetételekben azonban kizárólag a mai forma jelentkezik – régies hangalakjában szerkeszti meg a címszót, de utána második helyen jelzi a mai formát is, a származékokban és összetételekben azonban csak a régies alakot szerepelteti címszóként. A jövevényszók, kölcsönzők is hasonló elbírálás alá esnek, ilyen a *sztronga* ('juhkarám') is, amely több hangváltozatban fordul elő. A címszó a *sztronga*, *sztrunga*, de A, B, C, D, E alatt a következő hangalakokat különbözteti meg a szerkesztő: A. *estranga*, B. *esztrenga*, C. *sztringa*, D. *sztronga*, *stronga*, E. *sztrunga*, *strunga*.

2.1.3. Az utalószók az önálló szócikkenként besorolt szóanyag olyant fontosabb alaki változatról, illetőleg változatairól utalnak az önálló szócikkre, amely alakváltozatok ábécérend szerint

az önálló címszótól többé-kevésbé távol esnek (pl. *esztrenga*, *esztronga* l. *sztronga*, *sztrunga*, *sztringa* l. *sztronga*, *sztrunga* l. *sztronga*).

2.2. Alaktani kérdések

Korábban már említettem, hogy a szótár anyagának gyűjtője, első hét kötetének főszerkesztője nagymértékben kívánta gazdagítani a címszavak számát. Ennek a célja az volt, hogy az erdélyi magyar nyelv régiségbeli szókincsét minél teljesebben mutassa be. Ezért a töszavakon és az összetett szavakon kívül címszóvá emelte a képzett, sőt ragos, néha jellel ellátott szavakat is (pl. *bátorságos*, *bátorságosabban*, *bátorságosan*, *bátrabban*). Ugyanakkor a címszók listája tovább bővült a laza összetételekkel, sőt olyan szókapcsolatokkal is, amelyek eddig még egyetlen szótárban sem szerepeltek címszóként.

2.2.1. Az SzT-ben több *szó szerkezetet* találunk önálló címszóként. Bizonyos esetekben ezeknek valamelyik tagjánál az adott címszó néha újra megjelenik besorolva szó szerkezetként a címszó alá: pl. *almakeréki kosár* 'Almakeréken készített kosár', a kosárnál is szerepel mint szk. ugyanazzal az adalékkal a *bátosi kés*, a késnél szk. ua. az adalék, *száraz liktáriumtartó ládácska*, a *ládácskánál* szk. mint *liktáriumtartó ládácska* ua. az adalék.

Van azonban olyan címszóvá emelt szó szerkezet is – mint pl. az *alvinci edény* 'Alvincen készült habáni fajanszedény', amely máshol (pl. az edénynél) nem szerepel.

Ez kétségkívül következtetlenség, akár szerkesztési hibának is minősíthető. Mentségül hozható fel azonban az egyes kötetek megszerkesztése és megjelenése között eltelt sok év, a szerkesztői munkaközösség tagjainak szinte teljes kicserélődése, sőt a főszerkesztő személyének többszöri változása is óhatatlanul magában hordozza a – ha mégoly apró – szemléletváltást is.

2.2.2. *Laza összetételek* is szerepelnek címszóként szép számmal a szótárban, pl. kéreg-mérvővéka 'kéregvéka' szőszsák-vászón, szőszvászón-derékaljhaj, szapulószék-láb 'szapulócseber/teknő lábas állványa', szárazgyümölcsstartó láda,

szénégethetés-engedelem, szegeletszorító vas vagy olyan visszaható szerkezetek, mint a szorongattatja magát.

2.3. Jövevényszók, idegen szavak

2.3.1. *Román kölcsönszók.* Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* egyik vitathatatlan érdeme, hogy címszavai közé beemelte az erdélyi nyelvben használatos román eredetű kölcsönszavakat. Íme néhány példa: *batuta* 'egyfajta román népi tánc', *berszány* '(Barcasági) juhosgazda', *bobota* 'szalmatűz'.

2.3.2. *A latin szavak.* Köztudott, hogy a XVII–XVIII. században számtalan latin szó meglétét regisztrálhatjuk a magyar nyelvben. Ezek a latin szavak a közéleti, hivatali nyelvre különösen jellemzőek, főleg az írott változatban terjedtek el. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy a latin szavak tömege nemcsak a hivatali nyelvben jelent meg, hanem a művelt magyar írástudók írásaiiban (magánlevelekben, elmélkedésekben, önéletírásokban) is, nagymértékű terjedése természetesen összefügg ezek latinos műveltségével. A latinból kölcsönzött szavak formailag valamilyest alkalmazkodtak ugyan a magyar nyelvhez, de a korszakra jellemző módon számtalan olyan nyelvi szerkezet, formula alkalmazását is indukálták, amely nyelvünknek nem sajátja. Mivel – mint korábban már említettem – a szótár szerkesztési elvei között szerepel a képzős szavak önálló címszóvá emelése, nagyon nagy számú tranzitív, de főleg passzív intranszitiv képzős latin igével találkozunk. Ezeknek a szavaknak a zöme az *-l* honosító képzővel került a nyelvbe. Hogy a mennyiséget érzékeltessem, itt jegyezném meg, hogy az *ex-* prefixummal ellátott szavak mennyisége az SzT III. kötetében mintegy 50 lapot tesz ki, általában nem hosszú szócikkek tartoznak egy-egy címszóhoz. Az *exekvál* 'ténykedik' igének 12 továbbképzett alakja van címszóként jelen a szótárban: *exekválás* 'végrehajtás', *exekválatlan* 'behajthatatlanul', *exekválhat* 'behajthat', *exekvált* 'elfoglalt', *exekváltat* 'végrehajtat', *exekváltatás* 'végrehajtatás', *exekváltathat* 'végrehajtatást fogadatosíthat', *exekváltathatik* 'behajttathatik',

exekváltatik 'büntetés) végrehajthatik', *exekváltató* 'végrehajtható', *exekváltatott* 'kivégeztetett', *exekváltattatik* 'behajtatatik'.

3. A szócikk felépítése

Minden szócikkben a következő részek különíthetők el: 1. a *címszó* (esetleg szófaji és stilisztikai minősítéssel); 2. a háromnyelvű (magyar, román, német) *jelentés*, illetőleg *értelmezés*; 3. a régiségbeli adalékok felsorolása a forrásokra való utalással és megjegyzésekkel. Adott esetekben a szónak *szókapcsolatokban* és *szólásokban* való történeti előfordulásait az egyes jelentésekre vonatkozó adalékok után elkülönítve **Szk**, illetőleg **Sz** jelzés alatt foglalja magába a szócikk. Ugyancsak elkülönítve közli a Tár az olyan adalékokat, amelyek hangalak szempontjából érdekesek. Ahol erre sor kerülhet, a szócikk kiegészülhet állatnévi, helynévi és személynévi előfordulás adatokkal. Az SzT csak a több szófajú szók esetében alkalmaz rövidített formában *szófaji megjelölést*, és csak az értelmező nyelveken való jelentésmegadás lehetetlenségét látva használ bizonyos nyelvtani megjelöléseket.

Az egyes adalékok végén található a szögletes zárójelben forrásjelzetek. Először – az adalék földrajzi rögzítettségére vonatkozó helynév vagy vármegyejelzés, majd a pontos vessző után maga a forrásjelzet látható. Ezután – ahol lehetőség volt – a lejegyző személyére, a vallomástevőre vagy a levél írójára és címzettjére utaló megjegyzést közli. Az egyes rövidítések jegyzékét a szótár olvasója megtalálja az I., az V. és a XIV. kötetben.

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* tizennégy kötete tartalmazza a betűrend szerinti címszavak összességét. Azonban ahhoz, hogy igazán jól használható legyen, elengedhetetlen a mutató megszerkesztése. A munkaközösség tagjai ennek létrehozásán dolgoznak. Ugyanakkor, amennyiben a cédulaanyag szükségessé teszi, ebben az újabb kötetben kaphatnak helyet pótlások és kiegészítések is.

A Tár köteteinek megjelenésével azonban nem ér, nem ért véget a munka. Az Erdélyi Digitális Adattárba, melyet az Erdélyi

Múzeum-Egyesület működtet, már bekerült az első három kötet digitális, korrektúrázott formában is (<http://hdl.handle.net/10598/14599>, <http://hdl.handle.net/10598/15618>, <http://hdl.handle.net/10598/26192>). A szerkesztők a további kötetek digitális korrektúráján dolgoznak, hogy az egész anyagot a kutatók számára elérhetővé tegyék.

A jövőben a számítógépes felhasználhatóság korlátlan lehetőségeit jelzi az *Erdélyi szótörténeti tár* alapján is készült magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (Tóth G. Péter: *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere* (1408–1848. Budapest–Veszprém 2000).

Ugyanakkor a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen az utóbbi években négy doktori disszertációt is megvédtek, amelyeknek egyik legfontosabb forrásanyaga az Erdélyi magyar szótörténeti tár volt. (Ebből három már megjelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában: T. Szabó Csilla: *A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században (az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatai alapján)*; Fóris-Ferenczi Rita: *A visszahatás kifejezése a magyar nyelvben történeti megközelítésben*; Fazakas Emese: *A fel, le és alá igekötők használati köre a kései ómagyar kortól napjainkig*; Zsemlyei Borbála: *A kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben (az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatai alapján)* címmel. Résztanulmányok is keletkeztek a Tár anyagából: Kósa Ferenc helyesírási kérdésekkel foglalkozott és foglalkozik, Zsemlyei János több ízben az egyes szavak szócsaládját mutatta be és dolgozta fel, Dombi Erzsébet érdekes tanulmányt közölt pl. az állatok esetében használt kék színnévre vonatkozóan, Gergely Piroska pedig az idő és szócsaládjával foglalkozott behatóbban, T. Szabó Csilla az Erdélyi Fejedelemség-kori jogi szaknyelvet térképezte fel.

Nem lehet ugyanakkor eléggé hangsúlyozni: a Tár olyan gazdag forrásanyagot tartalmaz számos tudományág számára, hogy méltán remélhető, ezután a kutatók még inkább használni, hasznosítani fogják.

T. Szabó Csilla

A fordítás kultúrája

A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok I–II. Szerk. Gábor Csilla, Korondi Ágnes. Verbum – Láthatatlan Kollégium, Kvár 2010. I. kötet 365 old. II. kötet 198 old.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Magyar Irodalomtudományi Intézet évről évre házi konferenciát szervez különböző témakörökben. A jelen kötet tanulmányai előadás formájában a 2010. január 8–9-én megrendezett konferencián hangoztak el. A kötet szerzői a tanszék oktatói, doktoranduszai és két meghívott előadó: Benő Attila nyelvész, a BBTE BTK Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének docense, valamint Fazakas Gergely Tamás, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének munkatársa.

A kötet szerzői a nyelvészet, fordításelmélet, az irodalomtörténet (régí magyar, 18., 19., 20. század), az irodalomelmélet és a komparatiztika, valamint a kisebbségi kultúra és identitásmegőrzés tudományterületein járva foglalkoznak a konferencia témájához illeszkedve a kötet egy-egy tanulmányában a saját kutatási területükből választott példával.

A rendezvény és a kötet címe jól érzékelteti, hogy a fordítás fogalmát tágan értelmezi: olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek ezt széles perspektívában tárják elénk (kor, tematika, kérdésfelvetések). Másrészt nagyon sok tanulmányban alapvetően összekapcsolódik a fordítás valamilyen kultúraközvetítéssel. A kötet írásai időrendben visszafelé haladva, a szerzők elméleti alapállásából kiindulva és egyben kutatási területük egy-egy kapcsolódó, konkrét szövegpéldájával mutatják meg a fordítás elméleti és gyakorlati sokszínűségét.

Csupán néhány tanulmány teoretikus jellegű. Benő Attila írása összefoglalóan és általánosan veti fel a fordíthatóság kérdését. Eszerint minden szövegtípusban és fordításfajtában megjelenhetnek

olyan nyelvi elemek, szerkezetek, amelyek nehezen ültethetők át, ezek a jelenségek általában nem a szöveg egészét, hanem bizonyos mondatait, szó szerkezeteit jellemzik. De mindenesetre léteznek nyelvi univerzálék, és az emberi gondolkodás fogalmi kategóriáinak egybeesése lehetővé teszi a tér és időbeli távolságok áthidalását. Horváth Andor a fordításra vonatkozó ígéket vizsgálja: azt, hogy melyik a legmegfelelőbb a fordítási tevékenység kifejezésére. A „fordít” szó nyelvtani elemzésével és lehetséges szóalakváltozataival kívánja érzékeltetni, a magyar szó azt fejezi ki, hogy valami irányt vált, ugyanakkor nem változtatja meg azt, amit „átfordít”, a szöveget, hanem abba az irányba állítja át, amelyben a másik nyelv, a célnyelv van. Pieldner Judit az applikáció és fordítás kapcsolatát, illetve a verbális és nem verbális közötti fordíthatóság kérdését tárgyalja. Hans-Georg Gadamer és Wolfgang Iser koncepciója alapján vizsgálja, hogy hogyan működik a megértés, amikor nem írott szöveget kell értelmeznünk. Ilyenkor az applikáció jelensége van jelen, mert a megértés egyfajta fordítási tevékenység. Kommer Erika a gyermekirodalmi szöveg fordításával kapcsolatban a „szó szerinti fordítás” és a „szabad fordítás” kérdését veti fel. Ahhoz a megállapításhoz jut el a mesék fordítása kapcsán, hogy a gyermekkultúra mesekultúra-függő: a különböző népek mesevilágának motívumait hasznosítva kell fordítani. Orbán Gyöngyi egy Borges-novellán (*Averroes egyedül*) példázva mutatja fel a fordíthatatlanság paradoxonát: Averroes, az arab orvos a tizennégy évszázaddal előtte élt Arisztotelész gondolatait szeretné lefordítani, de szembesül az idegen közölhetetlenségével. Elsősorban nem az időbeli, hanem a kulturális

távolság akadályozza a filozófus szavainak a megértését, Averroes nem találja az iszlám világában a közös tudásalapot. Tanulmányának fontos tanulsága, hogy a mű megértése nem a fordításban, nem is a szöveg reprodukciójában merül ki, hanem az értelmezésben bomlik ki. Berszán István az olvasás, fordítás, interpretáció gyakorlatát összekapcsolva állítja, hogy már maga az olvasás egy fordítás, mert az interpretáció mindig beágyazott, érdektől függő. Bodor Ádám *Sinistra körzete* a kelet-európai diktatúrák parabolája, állatanalógiákban jelennek meg az emberi szereplők, hogy a szerző ezzel is kifejezze személyiségüktől megfosztott létük embertelenségét. Nagy Zoltán többek közt Makkai Sándor és Veress Károly filozófiai megalapozott kisebbségi létértelmezésével foglalkozik tanulmányában: ők a mindennapi léttapasztalatok filozófiai értelmezésével jutottak el a kisebbségi létparadoxon gondolatához. A történelmi emlékezetnek, a múlt értékeinek fontos szerepe lehet a történelmi jelen keretei közt a kisebbség identitásában.

Több tanulmány foglalkozik a kisebbségi irodalommal és léttel, valamint a kérdéshez társuló kulturális vonatkozásokkal. Amikor M. Bodrogi Enikő arról értekezik, miért és hogyan fordítsuk a svédországi Tornio-völgyben beszélt finnugor nyelvet, a meánkielit magyarra, felvetésének hátterében az erdélyi kisebbségi lét és a finnugor nyelvrokonság tudata és tapasztalata is jelen van. Demény Péter a román és a magyar kultúra és mentalitás arculatát összehasonlítva foglalkozik azzal, hogy attól függően, hogy egy-egy nemzet milyen szerzőt választ nemzeti identitása kifejezésére, a nemzeti önmeghatározások különbözőek lehetnek. Míg a román kultúrában a humor a fő sajátosság, a kánon középpontjában áll, az a magyarban marginális helyen marad. Papp Ágnes Klára a magyar nyelvterületen lévő magyar nyelvű kisebbségi irodalmi létről, költői-írói szerepvállalásról, önmeghatározásról és az anyaországi kánonhoz való viszonyáról ír.

Varga P. Ildikó az öt magyar Kalevala-fordítás közül a sorban a negyediket, a Rácz Istvánét vizsgálja, egybevetve azt Vikár Béla archaikus, költői

stílusú fordításával és Nagy Kálmán köznyelven megszólaló fordításával. A kritikai fogadtatás megállapította, hogy Rácz István fordítása a két korábbinak a szintézise: egyszerre költői és köznyelvi. Például a magyar kiejtés szerinti írásmódot követő tulajdonnevekkel a céltudatába illeszkedővé teszi, a népiesebb, archaikusabb stílusú Vikár-fordításhoz képest köznyelvibbé alakítja, de a költőséget az alliterációk használatával megőrzi. Berki Tímea tanulmánya azt járja körül, hogy a magyar olvasóközönség számára hogyan változott az Eminescu-recepció a különböző fordítások által. A 19. század második felében hivatalos, akadémiai fordításelméleti munkák szerint remekműveket csak remekmű írója fordíthat megfelelőképpen. A szakirodalom a későbbi fordításokat jobbnak tartja, viszont a korábbiak közelebb vannak a szerzői, alkotói korhoz, miliőhöz, közelebb vannak az eredeti kontextushoz. Balázs Imre József tanulmánya egy fordítási programmal megszülető két dokumentumsorozattal foglalkozik (*Index Rőpirat, Vítairat Könyvtár*), amelyek az 1940-es években a szürrealista irodalom és művészet magyarországi teoretikus újraalapozásai kívántak lenni. Ezekben meghatározó szürrealista szerzőktől (nem csupán magyaroktól) közöltek szépirodalmi és teoretikus műveket. T. Szabó Levente írása azt a folyamatot vizsgálja, ahogy a 19. század végén az oktatáspolitikai törvénymódosítások következtében az ógörög oktatását háttérbe szorították, kiírták az általános műveltség köréből, és a speciális, szakosodott tudományos és művészeti műveltség részévé tették. Kitér továbbá Gyulai Pál szerepére, aki az általános műveltség, az elitképzés részeként védte.

A következőkben a felvilágosodás és a romantika korszakához tartozó témákat tárgyaló írásokat veszem sorra. Tökés Orsolya Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* irodalomtörténeti helyzetét, műfaji előzményeit járja körül, és azt, hogy milyen műfaji elemek illesztődnek és „fordítódnak” bele a drámai költeménybe, illetve a szereplők „átváltozásait” is e műfaji összetevőkkel hozza kapcsolatba. A *Csongor és Tünde* műfaji előzményei a népi ihletésű vásári komédiák, tündérbóhozatok,

varázsmesék. A szerző következtetése az, hogy a *Csongor és Tünde* nemcsak filozofikus, romantikus drámai költemény, hanem a tündérbohózat műfajához is közelíthető. Antal Orsolya egy, a 18. század végén németből magyarra fordított levél formájú voltaire-iánus szatírával (*Zakkariás levelei*) foglalkozik. A fordítással a vallási tolerancia fogalmának korabeli, lokális értelmezése is megtörténik. A mű egyrészt azért jelentős, mert a korban fontos társadalmi és a vallási toleranciával kapcsolatos dolgokat taglal, másrészt műfaji összetettsége miatt figyelemre méltó levélszerkesztmény. Egyed Emese tanulmánya is egy Voltaire-műhöz kapcsolódik: annak lehetséges 18. századi magyar kulturális recepciójával foglalkozik. Fekete János, aki levelezésben állt Voltaire-rel, *Az orleans-i szűz* kéziratát a hazai kiadás reményével küldte az erdélyi társaságnak. A fordítás beleilleszkedett a 18. század végi erdélyi magyar nyelv- és kultúraépítő kísérletekbe, miközben alkalmat adott a fordításról való reflexiókra is. Dáné Hedvig számba veszi Bod Péter levelezőtársait a korabeli szellemi és tudományos élet meghatározó személyiségei közül, és rákérdez a levélváltások kulturális funkcióira: eszközül szolgáltak tudósi, hétköznapi információcserére, a kultúra közvetítésére, magánéleti dolgok megtárgyalására, de eszközei lehettek a könyvtárgyarapításnak is.

Végül a régi magyar irodalom körébe tartozó tanulmányok sokoldalú fordításméleti példáit ismertetem röviden, amelyek zömmel a második kötetben kaptak helyet. Széll Anita Heltai Gáspár fordításos munkáinak frazémahasználatát vizsgálja a magyar és német nyelv viszonylatában. Fazakas Gergely Tamás a különféle politikai, hadi szituációkban írt országos könyörgésekről, nemzeti bűnbánatra, bőjtre, hálaadásra való felhívásokról értekezik Milotai Nyilas István *Oratiója* kapcsán. Mint arra rámutat, e szövegfajták mintája elsősorban az ószövegségi történeti könyvekre és azok történelemszemléletére megy vissza: onnan vették át az aktualizálható nyelvi és gondolati elemeket éppúgy, mint a közösségi könyörgés szokását magát. Fontosnak tartja a hasonló céllal készült kortárs brit országos

könyörgések kontextusában is értelmezni a magyar viszonylatokat. Tóth Zsombor Cserei Mihály írásszokását elemelve az 1705 és 1709 között keletkezett *Compendium Theologicum et politicum* kapcsán arra a megállapításra jut, hogy „folytonosan olvasott és újraolvasott, margináliákat vagy kisebb önálló szövegeket hozott létre, [...] az 1705–1709-es periódus olyanfajta olvasás- és írásaktusokkal telt el, amelyek nemcsak a *Compendium*, hanem a *História* koncepcióját is kirajolták, sőt, nem kizárt, hogy számos szöveges előzmény létrejöttét is lehetővé tették” (37.). Demeter Volkán Júlia Szatmárnémeti Mihály *A négy evangélisták szerint való Dominica* c. prédikációs kötetének előszavát elemelve kíséri figyelemmel azokat a hagyományértelmező módszereket, amelyek segítségével az *Előljáró beszéd*ben Szatmárnémeti megfordítja régi és új sorrendjét, amikor arról értekezik, hogy melyik az igazi, apostoli egyház. Papp Kinga a családi és magánlevelezés egy példáját tárgyalja tanulmányában, Kálnoki Antal és fia, Kálnoki Lajos levelezésében a 18. század második felében. Kutatása arra kérdez rá, „hogyan az írás miként válik eszközzé a családban betöltött szerepek kifejezésére” (51.), és hogy az ezekből fakadó családi ellentétek miképpen kezelhetők ugyanezzel az eszközzel. Szilágyi Anna Rózsika Illyés András katolikus egyházi író sajátos szerkesztésű (nem az egyházi évet követő, hanem a szentek típusai szerint csoportosított) legendáriumának az apostolokról és a bibliai szentekről szóló részével foglalkozik. A legendairás módozatait is egyfajta fordításnak fogja fel: a legendairó azzal, hogy bibliai szövegrészletet legenda formájában dolgoz fel egy más történelmi, vallástörténeti helyzetben, egyfajta fordítást végez a saját korába történő biblikus események átültetésével. Emellett a kora újkori hithirdetés eszközevé teheti az érdekes legendafeldolgozást. Kónya Franciska tanulmányában arról ír, hogy a 17. századi jezsuita, Tarnóczy István *Jó akarat* c. munkájában a korabeli kegyességi művek szokásos egynyelvűségétől eltérően használ latin citátumokat (amelyeknek persze a magyar fordítását is megadja). A szerző megállapítja, hogy ezzel a tekintélyelvűséget és a tudományos pontosságot szerette volna biztosítani.

Korondi Ágnes két Bonaventura-műnek (a *De perfectione vitae ad sorores* és a *Regula novitiorum*) a magyar kódexirodalomban történő áthagyományozódásával és a célközönséghez illeszkedő fordítási-tolmacsolói módosításokkal foglalkozik tanulmányában. A következtetése az, hogy a magyar késő középkori kolostori lelkiség az egyszerűbb, gyakorlatiasabb igényeknek kívánt megfelelni, és ennek nem annyira az elmélkedés műfaja, mint inkább a meditatív részeket is tartalmazó regula felelt meg. A kötet zárótanulmánya Gábor Csilla elemzése Aquinói Szent Tamás *Pange lingua* kezdetű himnuszáról. A skolasztikus doktor részletesen tárgyalja a *Summa Theologiae* harmadik részében az eukarisztia mibenlétét, és ő írja az úrnapi zsolozsmát is, ennek része a kiválasztott himnusz. A tanulmány

szerzője arra keresi választ, hogy miként lehet egymásra olvasni, vagyis „lefordítani” a teológia által kidolgozott eukarisztiát a poézis nyelvére, a dogmatikai tanítást miképpen artikulálja a liturgikus funkció.

A kétkötetes konferenciaanyag az olvasó számára szerteágazó és izgalmas tanulmányokat tartogat. Rengeteg irodalomtörténeti érdekességet, újdonságot ismerhetünk meg belőlük, mindvégig a fordítás, a kulturális transzfer valamely módjával összekapcsolva. Gyakran előkerülő téma magyar identitásképzésünk alakítása, akárcsak kulturális formálódásunk módozatai a környező népekkel, hagyományokkal és irodalmakkal érintkező művelődéstörténetünk folyamán.

Péntek Veronika

A magyar névkutatás legújabb fórumairól

Helynévtörténeti Tanulmányok 7. Szerk. Hoffmann István, Tóth Valéria.

(*A Magyar Névarchívum Kiadványai 24.*) Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 174 oldal

A magyar névkutatás utóbbi évtizedekben fokozatos élénkülésének egyértelmű bizonyítékai között az ágazat tudományos környezetének újabb fórumokkal való gazdagodása is kiemelhető. Ezek egyike a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének 2004-ben indított Helynévtörténeti Tanulmányok című folyóirata, amely online formában is elérhető (<http://ht.unideb.hu/>). A Hoffmann István és Tóth Valéria által szerkesztett kiadvány 2004 és 2013 között összesen kilenc kötetet jelentkezett, amelyek közül a hetedik sajátos arculatával, egyediségével tűnik ki: a magyar névkutatás egy másik újabb fórumának, a jyvaskylái (2001) és a debreceni (2006) előzményű hungarológiai kongresszusi önálló névtani szimpóziumnak az első önálló kiadványa, amely a 2011. augusztus 22. és 27. között Kolozsváron megrendezett VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus névtani szimpóziumán elhangzott előadások anyagát, illetve az azokból

szerkesztett tanulmányok együttesét teszi közzé. A Tóth Valéria vezette *Név – egyén – közösség: változó névhasználat térben és időben* témájú kolozsvári névtani szimpózium 2011. augusztus 26-án került sorra, amelyre közel húsz anyaországi és határon túli nyelvész névkutató jelentkezett leíró és történeti névtani előadásokkal. A hely- és személynévkutatás aktuális kérdéseiről tájékoztató előadások és az értékes hozzászólások a hungarológiai kongresszus, illetve a szimpózium rendezvényének műhelymunka jellegét igazolták ezúttal is.

A *Helynévtörténeti Tanulmányok* szimpóziumi kötete szerkezeti felépítésére nézve szokványos, követi a kiadvány általános szerkezeti tagolódását: a szerkesztők *Előszava* vezet be (7–8.), amelyet a tanulmányok egész sora követ (9–170.), lezárója pedig *A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei* cím alatt a sorozatban (<http://nevarchivum.unideb.hu/>)

megjelent 23 kiadvány felsorolászerű bemutatása. (171–172.)

Az *Előszó*ban a szerkesztők a kötet szimpóziumi vonatkozásaival ismertetnek meg, mindenekelőtt köszönetüket fejezve ki a kolozsvári Hungarológiai Kongresszus rendezőinek, „akik lehetőséget biztosítottak arra, hogy a névkutatók egy ilyen széles tematikájú, sok résztvevőt felvonultató konferencián vitathassák meg az őket leginkább foglalkoztató kérdéseket, tudományos problémákat” (7.) Mindezek nyomán kitérnek az immár hagyományossá vált névtani szimpóziumnak a tudomány szak szervezésében betöltött szerepére, majd bemutatják kolozsvári fórumát, amely „laza tematikus blokkok köré szerveződött, amelyekben a történeti és leíró megközelítés egyaránt szerepet kapott, s amelyek között programadó előadások éppúgy voltak, mint a nevek elméleti, gyakorlati kérdéseit érintők. Kevés előadás foglalkozott viszont a személyekkel, ami annál is inkább feltűnő, mivel ez a magyar névkutatásnak mindig is fontos területe volt, és meghatározónak kell tartanunk (figyelembe véve az onomasztika egyes ágainak szoros összefonódását) a jövőre vonatkozóan is.” (8.)

Az *Előszót* követő helynévtani tanulmányok tömbjének élén álló két tanulmány a történeti és a leíró helynévkutatás legújabb területeinek egy-egy központi kérdéskörét reprezentálja. Kovács Éva *Helynévrendszerek sajátosságainak vizsgálata Árpád-kori oklevelekben* című munkája (9–17.) az ómagyar kori helynévadás újabban felerősödő vizsgálataihoz csatlakozik, hangsúlyozva, hogy „korai szórványemlékeink helynévanyagának újratárgyalása és kritikai felülvizsgálata a mai helynévtörténeti kutatások egyik fontos feladata”. (10.) Két nevezetes oklevél: a *Tihanyi alapítólevél* (1055) és a *Tihanyi birtokösszeírás* (1211) helynévanyaga alapján is igazolja a helynevek sajátos történeti forrásértékét. A forrásmunkák helynévanyagának összehasonlító névrendszertani leírásában bizonyítja, hogy a vizsgált névrendszerek helynevei a *Balaton* tó- és a *Keszthely* településnév kivételével mind magyar eredetű helynevek, amelyek rendszerei a mindenkori magyar helynévadást meghatározó kiforrott

tipológiáról tanúskodnak. Az egy- és kétrészes nevek különböző gyakoriságú típusaival jellemezhető tipológia kronológiai eltéréseket is mutat, amelyeket mindenekelőtt a gyakorisági mutatók változásai jeleznek. A természeti és műveltségi névvel egyaránt jellemezhető névrendszerekben a természeti név korábban jellegzetes kétrészes névnek mutatkozik (*sarfeu, Zaarhegy*), majd idővel a ritkának nevezhető egyrészes típusa is előtérre (*fuk ~ Foc, Hagymas ~ Hagimas*), a kétrészes típusal azonos arányú típusává válva. Az egy- és kétrészes névtípus a műveltségi név körére is jellemző, de névfajtánként merőben eltérő a gyakorisága. Az egyrészes névtípus jellegzetes módon a településnév domináns típusának mutatkozik (*tichon, Fured*), amely mellett a kétrészes típus mindössze egy-egy névre jellemző csupán (*Fehérvár, Popsoca ~ Popsosca, Papsoka*), más névfajták körében azonban gyakoribb (*bagat meze, petre zenaia*).

Tóth Valéria tanulmánya, amelynek címe *Mai Magyar Digitális Helynévtár. Egy kutatási program célja, eredményei, távlatai*, a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének nagyszabású számítógépes kutatási programját mutatja be. (19–27.) A Kárpát-medence teljes helynévanyagának feltárására irányuló, jellegzetes magyarságtudományi program kapcsán kiemeli, hogy előzményeiben az a 19. századba nyúlik vissza, közvetlenebbül pedig a 20. század második felének intézményes keretek közötti, országos helynévkutatásaihoz csatlakozik, azok továbbvitelére, kiteljesítésére vállalkozik, különös tekintettel a kutatási eredményeknek, a Kárpát-medence népei nyelvéről, kultúrájáról tanúskodó hatalmas helynévgyűjteményeknek a tudományos kutatások vérkeringésébe való bevitelére. A nemcsak tudományos, hanem társadalmi, kulturális szempontból is különösen fontos program legfontosabbik eredménye a *Magyar Digitális Helynévtár* adatbankjának a megteremtése, amelynek optimális személyi és infrastrukturális feltételeiről, anyagi alapjairól, jól átgondolt keretek között zajló, sokrétű munkálatairól, jelenlegi névbázisáról, annak kiválasztási és keresési lehetőségeiről részletes tájékoztatást nyújt a szerző. Az adatbank,

amelynek alapját a dél-dunántúli területek helynév-anyaga képezi, több mint 200 000 feltöltött, rögzített adattal rendelkezik, az anyagából mintegy 80 000 mai helynévadat interneten is elérhető (l. <http://mdh.unideb.hu/>). A Kárpát-medence helynévkutatásának paradigmaváltását megalapozó program tudományos jelentőségét nemcsak az eddigi kutatási eredmények igazolják, hanem a távlati célok egész sora is, amelyek között a két modulban tervezett névbázis újkori-mai (18–21. századi) névanyagának kiegészítő, ellenőrző gyűjtésekkel való aktualizálása, a helynévtani szempontból még feltáratlan területek újonnan gyűjtött névanyagával való kiegészítése, bővítése szerepel, de az újkori-mai helynévtárhoz szervesen kapcsolódó korai (1350 előtti) helynévtár kialakítása, valamint a digitális helynévtár általános felhasználói felületének kutatói felülettel való kiegészítése is.

A tanulmánykötet helynévtani tömbjének további közleményei a leíró és a történeti névkutatást foglalkoztató kérdések sokaságát taglalják. Ditrői Eszter egy korábbi vizsgálati témáját gondolja tovább a *Helynévrendszerek területi differenciáltsága* cím alatt. (29–38.) Tisztázza a névföldrajzi tagolódás jelenségének általános és sajátos kutatásmódszertani kérdéseit, részletesen taglalja a névmodellek területi differenciálódásának okait, amelyek hipotézise szerint megegyeznek a nyelvjárások területi különbségeinek okaival: földrajzi környezet, történelmi események, idegen nyelvi környezet, migrációs folyamatok, a térképek hivatalos helynévanyagának hatása. Egy több szempontból is tagolt térség, Vas megye területe birtokosra és térbeli viszonyított helyzetre utaló helynévmodelljei vizsgálatával igazolja hipotézisét, névföldrajzi térképekkel is szemléltetve a névmodellek földrajzi tagolódásának sajátosságait. A birtokosra utaló lehetséges helynévtípusok megoszlását például a földrajzi környezet és a történelmi események is meghatározzák: a Rábamente földrajzi akadálya következtében a személynév + földrajzi köznévszám (Kálmán-rét) és a személyre utaló köznévszám + földrajzi köznévszám (Koldustelek) földrajzi elterjedtsége más és más a térségben, az 1940–50-es évek földosztása pedig a birtokost

jelölő köznévszám típusú egyrészes helynevet (*Proletár, Proletárok*) kizárólag a Rábamentéhez kapcsolja.

Csomortáni Magdolna egy névfajta regionális sajátosságait mutatja be *A csiki domborzati névrendszer regionális arcuata* című írásában. (39–52.) A helynévadási norma összetevői természetének megfelelően elsősorban a szóalkotási modellekre vezet vissza a vizsgált csiki domborzati névrendszerek regionális sajátosságait, de rámutat arra is, hogy azok nem függetlenek a névrendszerek univerzális jellegét megalapozó alapmodellek csiki helynévadás által kiválasztott együttesétől, gyakoriságától, szemantikai tartalmaitól sem. Az alapmodellek regionális vetületeinek legfőbb bizonyítékaként a helyfajta alapmodelljét emeli ki, amely a csiki domborzati nevek helyfajtára utaló névrészeiben közel félszáz jellegzetes hegyvidéki domborzati helyfajta idéz fel: *alj, alja, árnyék, aszó, barlang, bérc* stb. A domborzati nevekben földrajzi köznevek által megjelenített domborzati helyfajta meghatározzák a domborzati névfajta együttesét is, amely maga is regionálisnak bizonyul, ugyanis a kiemelkedésekkel, mélyedésekkel és síksági formákkal jellemezhető csiki hegyvidék domborzati névfajtaiként csak kiemelkedés- és mélyedés-, valamint kiemelkedés- és mélyedésrészneveket mutat, de síkságnevet nem, ami a domborzati helyfajta csiki névadó közösségek általi sajátos kategorizációjára vezethető vissza. A csiki domborzati nevek szóalkotási modellek által meghatározott regionalitása elsősorban a domborzati névszerkezetek lexikális síkján jut kifejezésre, a lexikális névelemek tájszó rétege hordozza azt (Kicsi-mart, Bika-ponk, Lapos-havas árnyéka, Homlok, Küsső-Kincses-domb, Bossó-bérc) főként a valódi (*mart* 'meredek hegy- vagy domboldal', *ponk* 'dombnál kisebb földkiemelkedés'), a jelentésbeli (*árnyék* 'északos oldal', *homlok* 'hegyhomlok') és az alaki tájszavaknak köszönhetően (*küsső: külső, bossó: borsó*). A domborzati nevek regionalitásfokát a névalkotási szabályok is befolyásolják, mint például a jellegzetes völgynévadási szabály, a víznevek metonimikus névátvitele (*Köves-patak, Nagy-vész pataka*). A csiki domborzati név regionális sajátosságainak az elemzése magában hordozza

a névföldrajzi vizsgálatok lehetőségeit, amelyek a névjárások megállapítására törekednek.

Györfly Erzsébet *A névszociológiai aspektusról a szleng helynevek kapcsán* című munkájában a szlengnév nemzetközi szociolingvisztikai vizsgálataihoz csatlakozva a szleng helynév fogalmának a meghatározására tesz kísérletet. (53–60.) Témaválasztásának egyértelmű meghatározója az a tény, hogy a névszociológiai vizsgálatok nem rendszerszerűek a magyar helynévkutatásban annak ellenére, hogy nemzetközi vonatkozásban határozott irányzatot képviselnek. A magyar helynevek szórványos szociolingvisztikai vizsgálatainak számbavétele nyomán szociolingvisztikai és kognitív szempontok alapján határolja körül a szleng helynév kategóriáját, amelyet az általa jelölt objektum egyéb névvariánsaival való összehasonlító elemzésével ír körül. A szleng helynév legfontosabb fogalmi jegyei között emeli ki azt, hogy az informális kommunikációs beszédhelyzetek nem normatív neve, ún. említőnév, az említőnévnek is a csoporthoz köthető variánsa, így jellegzetes identitásra utaló név, amelyet Vas megye székhelyének, Szombathelynek a katonai szlengben használatos névváltozataival példáz: *Baszombathely, Szívóhely, Szopacs hely*.

Reszegi Katalin kognitív szempontok alapján közelíti meg a jelentésbeli helynévkötés Hoffmann-modellbeli két esetét, a jelentésbővülést és a metonimikus névátvitelt, valamint azok viszonyát a *Jelentésbővülés a helynevek körében* című tanulmányában. (61–68.) Véleménye szerint mindkettő rész-egész viszonyon alapuló folyamatokon alapul, és összefügg a megismerő rendszer működésével. A metonimikusan motivált névadás egyértelmű esetei azok a poliszém helynevek, amelyek a megismerési folyamatok alapján nem szorosan összetartozó denotátumokat jelölnek (*Sárospatak*: víz- és településnév). Azok a poliszém helynevek viszont, amelyek szorosan összetartozó denotátumokat neveznek meg (*Fekete-hegy*: hegy- és erdőnév) nem metonimikusan motivált névadásra, hanem inkább metonimikusan motivált névhasználatra vezethetők vissza. A jelentésbővülés (*Debrecen*) mögött is a metonimikus névadáshoz hasonló mentális

működést feltételez: „fogalmi kereten belül történik elmozdulás, s ez a névhasználatban bekövetkező változás alapja” (65.), mindez azon a térszemléleten alapul, amelynek értelmében a helyek nem individuálisan elkülönülő egyedek a megismerő ember számára, így a helyek pontos határral el nem különíthető részeinek nevei átvihetődnek az egész megnevezésére is. A metonimikusan motivált helyneveknek kétféle típusa állítható fel aszerint, hogy az új denotatív jelentés a helyek közötti rész-rész (víznév > településnév) vagy rész-egész (hegyrésznév > hegynév) viszonyon alapul-e. A hegynévből alakult erdőnevek, illetve az erdőnévből alakult hegynevek egyik típusba sem sorolhatók be egyértelműen, ezek a kettő közötti határesetet képviselői.

A soron következő két tanulmány a helynévadás egy-egy jellegzetes lexikális modelljét elemzi. Bába Barbara írása a növénynév egyik fajtájának a régiségben megfigyelhető névadó szerepéről tárja fel (*Fanevek helynévformáns szerepe a korai ómagyar korban*. 69–75.). A szerző vizsgálatai alapján kimutatja, hogy a korszak helynévszerkezeteiben egyes fanevek gyakoriak (*szilva, bodza*), mások viszont ritkábbak (*berkenye, jegenye*). Egyrészes nevekben megjelenhetnek toldalékmorféma nélkül, de toldalékmorfémával ellátottan is, az előbbi esetben helyfajtajelölő (*silva horost, Byk*), az utóbbi esetben helysajátosságra utaló névelemek (*Harasztos, Szilvágy*). Az összetett, kétrészes minőség- és birtokos jelzős szerkezetek előtagjaként lehetnek morfológiailag jelöletlenek (*Haraszt-tó*), de jelöltek is (*Bodzás-tó*), a funkciójuk pedig egyrészt helysajátosságra (*Bodzás-hegy*), másrészt lokális helyviszonyra való utalás (*Szilvásfeje*). A helynévi összetételek utótagjaként fajtajelölő funkcióval rendelkeznek (*Szurkos-cser*). Bába Barbara összegezése szerint a vizsgálatok azt tanúsítják, hogy „a fanevek helynevekben való előfordulását tekintve jellegzetes különbségek mutatkoznak meg”. (74.)

A helynévadás lexikális modelljeit elemző másik tanulmány Pásztor Éva *Határrésszé vált települések nevei mint névalkotó lexémák* című munkája (77–83.), amely egy helynévfajta, a településnév mikrotoponimákbeli névalkotó funkcióját taglalja.

A középkori elpusztult települések nevei modern kori határnevekben sajátos funkciójú névelemekként szerepelnek: tovább élhetnek az adott hely jelölőként, rendszerint szinonim megnevezésekkel együtt (*Jód > Jódipusztá, Ágóc > Ágócipusztá*), de a határnévadásban is aktív szerepet játszhatnak, és alapját képezhetik névbokrok kialakulásának is (*Tedej, Tedej-halom, Tedeji-legelő, Tedeji-kölesföld, Tedeji-templom*). Az egykori településnevekkel alkotott névbokrok az interdiszciplináris kutatások fontos forrásai, nemcsak a név- és nyelvtörténeti kutatások, hanem a középkori települések térbeli rekonstrukciója szempontjából is jelentős névelemek.

Bölcskei Andrea *Helynevek standardizációja: alapelvek, terminológiai kérdések a nemzetközi és a magyar gyakorlatban* című tanulmánya (85–102.) az alkalmazott helynévkutatás területére vezet, tág összefüggérendszerben taglalva a helynévi standardizáció kérdéskörét. Először is a helynévi standardizáció fogalmát tisztázza, amelyet a szabványosítás kategóriájában a nyelvi szabványosítás egyik sajátos eseteként értelmez, ezt követően pedig megismerteti a helynévstandardizáció nemzetközi és magyar vetületeivel, feltüntetve azok forrásmunkái egész sorának internetes hozzáférhetőségét is. A nemzetközi helynévi standardizáció bemutatása kitér a nemzetközi helynévi standardizáció szakmai szervezetére, az ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportjára (United Nations Group of Experts on Geographical Names – UNGEGN), részletezve annak standardizációs alapelveit, modelljét, európai regionális gyakorlatát és magyar vonatkozásait is. A magyarországi helynévi standardizáció kérdései az UNGEGN délkelet-, kelet-közép-európai és nyugat-ázsiai országokat átfogó, ún. East Central and South-East Europe Division nevű európai tagozata hatáskörébe tartoznak (ECSEED), amelyet 1967-ben hoztak létre, majd 1972-ben ismertek el hivatalosan. A magyar helynévstandardizáció kapcsán a tanulmány ismerteti annak történetét, a legújabb kori szakasza kapcsán a magyarországi Földrajzinévbizottság tevékenységével és a határon túli Termini Kutatóhálózat standardizációs törekvéseivel foglalkozik. A nemzetközi, a regionális és a magyar

helynévstandardizáció sajátosságainak összegezése alapján megállapítja, hogy azok együttesében kimutathatók közös és eltérő vonások egyaránt. Jelentős különbségként emeli ki, hogy „míg az UNGEGN és az ECSEED metanyelve a szabványosítás, a magyar gyakorlat, határon innen és túl, alapvetően a nyelvészet fogalom- és szempontrendszerével dolgozik”. (98.) A magyar helynévstandardizáció optimális nemzetközi integrációja megköveteli a jelzett különbség felszámolását, a magyar helynévi standardizáció kérdéskörének a nemzetközi szabványosítás gondolatrendszerében való újraértelmezését.

Mikesy Gábor írásának témája a helynévi standardizálás egyik sajátos részterülete, a mikrotoponimák standardizálása, illetve annak módszertana (*A kisebb földrajzi nevek egységesítése*. 103–115.) A szerző az általa kidolgozott módszertant a normatív helynév és az azt eredményező standardizáció általánosabb jelenségre ágyazza, a nemzetközi szakirodalom alapján tisztázva a standardizáció fogalmát, bemutatva annak magyar vonatkozásait. A magyar helynév-, tájnévi, mikronévi standardizációs folyamatok kapcsán hangsúlyozza az újstandardizáció szükségességét. A mikronévi újstandardizációt megalapozandó módszertanában kifejti a standardizáció szempontrendszerét, felsorakoztatja fő forrásmunkái típusait, leírja a standardizáció folyamatát, jelezve az esetleges problémák egész sorát.

A helynévtani tömböt Török Tamás tanulmánya zárja *Helynevek és fordítástudomány. A mikrotoponimák fordíthatóságáról felvidéki példák alapján* címmel. (117–132.) A szerző a Szlovákiához tartozó Zoboralja és Alsó-Ipoly mente szlovák és magyar nyelvű térképeinek mikrotoponimáit vizsgálja, feltárva fordításaik szabályszerűségeit. Három alapvető fordítási műveletet mutat ki a két nyelv történeti és mai névpárjai összevetése alapján, amelyek között a tükörfordítás bizonyul a leggyakoribb és a legösszetettebb kategóriának (*Rétek* → *Lúcz, Lázak* → *Lazáky, Kenderföld* → *Konopisko* stb.), amely lényegében nem avatkozik be a név jelentésszerkezetébe, vagy ha igen, akkor

csak nagyon kis mértékben. A másik két művelet, azaz az átírás (*Berek* → *Berek*, *Dóna patak* → *Dóna potok*; *Dóna*, *Tábla* → *Tabla* stb.) és az új motiváción alapuló szlovák névváltozat jóval ritkábbnak mutatkozik (*Bencze* → *Kolíška*, *Csonka* → *Pri Ipli*, *Vadalmás* → *Plané* stb.). A fordítási műveletek egyértelműen igazolják a hivatalos magyar névrendszernek a hivatalos szlovák névrendszerre gyakorolt erőteljes hatását.

Szentgyörgyi Rudolf *Név, anyanyelv, identitás összefüggései a középmagyar kor boszorkánypereinek tikrében* című tanulmánya a kötet személynévtani tömbjének a nyitánya (133–142.), amely a személynév alapú etnikai rekonstrukció kérdéskörét taglalja a középmagyar kor jellegzetes forrásai, a boszorkányperek dokumentumai alapján. Felülvizsgálja a személynév alapú etnikai alapú rekonstrukció hagyományos módszertanát, rámutatva arra, hogy feszültségek rejlenek annak viszonylagos egyszerűsége mögött. Egy kiegészítő, összehasonlító módszert vezet be ezek felszámolására: a személynév hagyományos etnikai rekonstrukciójának és a névelőfordulás szövegkörnyezete névviselőre vonatkozó etnikai információinak összehasonlító módszerét. Az új módszert alkalmazó vizsgálatokkal egyértelműen igazolja, hogy a középmagyar kor magyar-, német-, szlovák- és románlakta vidékeinek periratókbeli névalakjai és azokkal kapcsolatos identitásra utaló adatok az esetek többségében megfelelelnek egymásnak. Többek között „többszempontú területeken gyakori a nemzetiség említése is, pl. Máramaros: *Sofrony* nevű *oláh* asszony; *Vlasin Soffron* felesége”. (140.) Mindezek alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a korszakra vonatkozóan „van létjogosultsága és relevanciája a személynév alapú etnikai rekonstrukciós vizsgálatoknak, de csupán nagyszámú adatot felhasználva, mivel egyes kiragadott esetek téves következtetésekhez vezethetnek”. (141.)

N. Fodor János tanulmánya (*Családnevek történeti tanulságai Partium késő középkori és újkori névanyaga alapján*. 143–158.) sajátos módszerek, eljárások alapján elemzi a késő középkori, újkori partiumi családnév népeségtörténeti, migrációs,

gazdaságtörténeti, etnikai vonatkozásait, tekintettel a névfajta specifikus keletkezéstörténeti mozzanataira, különösképpen szemantikai motivációjára. Kimutatja, hogy a származási helyre utaló családnév-típusok (*Erdélyi*, *Kállai*, *Dombi*) közül a településnévi eredetű családnév nemcsak megyén belüli és szomszédos megyékhez kötődő jobbágmigrációról tanúskodik, amint azt a korábbi kutatások jelezték, hanem távolabbi megyékhez kapcsolódó jobbágy-költözésekről is, amelyek tényét a megyenévi, tájnévi alapú családnév is megerősíti. A foglalkozásnévi családnév különböző típusainak vizsgálatai nyomán egyértelműen bizonyítja a partiumi kézműipar fejlődéstörténetét, amelynek korai szakaszát a legalapvetőbb iparágakra utaló, viszonylag magas arányszámú családnév (*Kovács*, *Varga*, *Szabó*) jelzik, a kézműipar differenciálódását hozó későbbi fejlődéstörténeti korszakát viszont az iparágak sokaságáról valló, ritkább előfordulású családnév (*Dinnyés*, *Gyűrűs*, *Sóvágó*). N. Fodor János névtani összefüggésrendszerben gondolja tovább a személynévi alapú etnikai rekonstrukciós elemzések módszertanát, fontos vizsgálati szempontként emelve ki a családnév eredetét és a keresztnév „nyelvi alakját”, az előbbi ugyanis a névadó közösség, az utóbbi pedig a a névviselő nyelvi hovatartozására világít rá. A jelzett szempontok alkalmazásával vizsgált kövárvidéki névanyag tanúságai egyértelműen igazolják a személynevek népiségtörténeti forrásértékét.

Varga Józsefné Horváth Mária *A városi névadási szokások megjelenése a XVIII. és a XIX. századi rábaközi keresztnévvalasztásban* című írása (159–170.) a magyar nyelvterület egyik sajátos vidékének egyik sajátos időszakbeli keresztnévadási tendenciáival ismert meg, amelyeket jól meghatározott szociolingvisztikai tényezők összjátékára vezet vissza, követve a keresztnév kutatás újabb kijelölt feladatait. A településtípus, nem, etnikum, felekezeti hovatartozás, társadalmi rétegzettség szociológiai változóját figyelembe vevő vizsgálatok alapján kimutatja a vidék jelzett időszakbeli keresztnévállományának strukturális sajátosságait, amelyek főként vallási (*Vendel*, *Balázs*), etnikai

meghatározottságúak (*Georg, Gottlib*), amint az a férfikeresztnevek kapcsán is igazolható: „A csak Rábaközben megtalálható nevek a vidék, illetve a katolikus névválasztás hagyományát tükrözik, a csak Újvárosban meglévők pedig a városi életmódot mint névadást motiváló tényezőt, valamint a német névadási szokásokat fémjelzik”. (161.) Mindezek nyomán felszínre hozza a rábaközi névállomány fő változási tendenciáit is, amelyeket mindenekelőtt a városi névadásnak a vidéki névadásra gyakorolt hatásában ragad meg. A változási tendenciák összegezése megállapítja, hogy „az időbeliség szerinti megközelítéssel egyértelművé vált, hogy a falu és város névadása közötti különbség a 19. század második felében jelentősen csökkent. A falusi névadási szokások megváltoztak, a néhány nagyon gyakori név az 1800-as években elvesztette korábbi jelentőségét. A 19. századi névállomány szerkezetében már nem tapasztalható a nagyon megerthelt nevek túlsúlya,

egyenletesebb a gyakorisági megoszlás, színes, gazdag a névanyag, és folyamatosan megjelennek a kisgyakoriságú divatnevek, amelyek a következő időszakban névpszerűvé váltak”. (170.)

A *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7. kötete a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus névtani szimpóziума előadásai alapján készült tanulmányai sorával részletesen ismerteti a történeti és a leíró magyar hely- és személynévkutatás legaktuálisabb kérdésköreit, legújabb vizsgálati módszereit, eredményeit, egyértelműen igazolva ezúttal is a névtudomány erőteljes interdiszciplináris és jellegzetes magyarságtudomány jellegét. Tartalma alapján nemcsak a névkutatók, a névtani kérdések iránt érdeklődők, hanem a társtudományok képviselői, a társadalomtudományok iránt érdeklődők számára is figyelemre méltó szakkiadvány.

Csomortáni Magdolna

Régió és religió

Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban. Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Kolozsvár, 2011. Augusztus 22–27. Szerk. Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin, Tóth Zsombor, Balogh F. András. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár 2013. 599 old.

A kötet a 2011-es Hungarológiai Kongresszus három régi magyar irodalommal foglalkozó szekciójának anyagát tartalmazza. Szerkesztői Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin, Tóth Zsombor és Balogh F. András, akik a kongresszus szekcióinak helyi a felelősei is voltak. Ebben a terjedelmes, világos, logikus szerkezetű kiadványban negyven előadás kapott helyet, ezenkívül szerkesztői előszó és angol rezümék gazdagítják a tartalmát, valamint névmutató egészíti ki a főszerzőt és segíti az olvasót, melyet Bilibók Renáta állított össze.

A szerkesztők tíz tömbre bontották a kötet tartalmát, ismertetőmet is ezen egységek nyomán építettem fel, összekötve a kötet címében megjelenő

kulcsszavakkal – nyelv, lelkiség, regionalitás – és az általuk működtetett kontextuális hálóval, melyek egyben az igen szerteágazó témájú írások kapcsolódási pontjai is.

Az kötet első hat egysége *A közép- és kora újkor lelkiség nyelvei: hagyományok és irányváltások* című szekció előadásait tartalmazza. Az első rész a *Formulák, frazémák, nyelvi hagyományozódás a devocionális irodalomban* címet kapta, és az itt található tanulmányok szerzői – Boros Katalin, Papp Judit és Hargittay Emil – a régi magyar szövegekben fellelhető nyelvi hagyományozódás néhány példáját mutatják be a lelkiséghez kapcsolódó frazémák, formulák osztályozásával a Horvát-kódexben és Tinódi verseiben,

valamint a Pázmány Péter tollából származó Kempis-fordításban, amely egyben a bibliai szövegek közvetett fordítása, hagyományozódása is. A fent felsorolt kapcsolódási pontokon kívül Kempis Tamás *De imitatione Christi* című műve szintén egy olyan pontnak számít, amely a kötetben többször visszatér, több szöveget összeköt.

Ez utóbbi – Pázmány fordítását bemutató – tanulmány teremti meg a továbblépést a következő egységre, amely a *Fordítás, kompiláció, adaptáció és a kora újkori spiritualitás* címet viseli. Az itt található négy írás a lelkeségi irodalom szövegeinek nyelvét, megkomponálását, metaforáit illusztrálja egy-egy esettanulmányban. Kónya Franciska írása a katolikus tradíció szövegeinek adaptálását mutatja be Tarnóczy István *Vigyázó Szem* című művéről készített esettanulmányában. Fajt Anita a német protestáns kegyességi irodalom magyar nyelvre való átültetésének gyakorlatát illusztrálta tanulmányában, Maczák Ibolya a barokk prédikációk kompilációs eljárásait, szerkezetét, valamint topológiai felépítését mutatta be. A második szerkezeti egységet Géczy János tanulmánya zárja, melyben Lippai János *Posoni kert* című művéről, valamint az európai rózsahagyományról olvashatnak az érdeklődők.

A spiritualitás egy következő fokozatára lép *A misztika műfajai, nyelvei és olvasatai* című rész, melynek öt tanulmánya immár katolikus és protestáns kegyességi életvezetési könyvekkel, magatartásformákkal, olvasatokkal valamint olvasási formákkal foglalkozik. Kempis Tamás *De imitatione Christije* és a *devotio moderna* közös pontja a fejezet három tanulmányának is. Az első tanulmány Korondi Ágnes tollából származik, és azt illusztrálja, hogy Krisztus követésében az imitatio, compassio és conformatio elsajátítása képezi azokat az olvasói devóciós magatartásformákat és kegyességi modelleket, melyekre a magyar kódexek passiótörténetei és az azokat kísérő utasítások buzdítanak. Szabó Ferenc S. J. írása Loyolai Szent Ignác és a *devotio moderna* közti kapcsolatra, valamint annak továbbgondolásaként az úgynevezett szolgálati misztika fogalmának

kialakulására mutat rá. Péntek Veronika Pécsi Lukács és Ecsedi Báthory István műveiben vizsgálja a meditáció, retorika és a kompiláció közötti kapcsolatot. Fazakas Gergely Tamás tanulmányában a protestáns kegyességi életvezetés gyakorlásában fontos szerepet betöltő Praxis Pietatis és ennek a Medgyesi-féle magyar fordításáról, a fordított kötet tipográfiai eljárásairól, valamint a műhöz kapcsolódó kegyességi, reflektáló és lineáris olvasásmód lehetőségeiről olvashatunk. Végül pedig Imre Mihály írásából Otrokócsi Főris Ferenc konvertita lelki narratívájának elbeszélésében ismerhetjük meg a misztika szerepét, valamint azt a spirituális-antropológiai nyelvi rendszert, amelyben ez az elbeszélés létrejöhett.

A következő *A liturgia teológiája, szövegtípusai, intézményrendszere* című fejezetet szintén öt tanulmány alkotja. A zsolttározás közösségi és magánhasználatáról, ezen szövegek magyarországi emlékeiről valamint a középkori magyar zsolttárokonyvekről olvashatunk az első tanulmányban, melynek szerzője Madas Edit. Az egyházi énekek sorában továbblépve, Farmati Anna írásából Náray György *Lyra Coelestis* című énekeskönyvének egy olyan textusával ismerkedhetünk meg, amely az adott kontextusban ritkaság számba menő, a papi lelkeség főleg magánhasználatra szánt szövege. Szelestei N. László katolikus, evangélikus és református egyházi énekek 1800 körüli reformját bemutató tanulmánya azt illusztrálja, hogy ezen újítás során, mely a reformátusoknál és az evangélikusoknál tudatosan irányított program volt, olyan énekek szorultak ki a használatból, amelyekben bensőséges gondolatok, élmények fogalmazódtak meg, helyettük pedig buzdító szövegek kerültek be az énekeskönyvekbe. Szintén az egyházi liturgia keretei között mozog Kovács Sándor tanulmánya, amely az unitáriusok változatos 16–18. századi úrvacsora-felfogásait illusztrálja, bemutatva az unitárius úrvacsora liturgiájának feltételezett menetrendjét, valamint a szertartási rend egységesítésére tett törekvéseket. Hubert Ildikó írása a Baróti Szabó Dávid fordításában fennmaradt, a szenvedő Krisztusról, valamint Szent Péter siralmaiból álló

elégiafűzér verseit mutatja be, melyek szintén az egyéni devóciós magatartásformák szövegeit képezik, és Krisztus követésének útja rajzolódik ki e textusokból.

Az ötödik egység a *Szenttisztelet a változó lelkiség és hatalmi viszonyok között* címet viseli és az ide tartozó négy tanulmány a hagiográfia területének különböző szegmenseit mutatja be. Két tanulmány foglalkozik a kulturális transzfer kérdéskörével, Falvay Dávid írása azt illusztrálja, hogy miként kerültek át középkori magyar szentek az olasz irodalomba, Bitskey István tanulmányában Pázmány Péter szerepét mutatja be Szent Adalbert és Márton magyarországi kultuszának fellendülésében. A harmadik tanulmányban, melynek szerzője Gábor Csilla, a szövegek mozgása, a közösségi emlékezet szövegalkító és kultuszformáló szerepe mutatkozik meg Remete Szent Pál vitája és legendaváltozatainak szoros olvasása által. A hagiográfia időbeli kereteiben továbblépve, a Szilágyi Anna Rózsika tollából származó záró tanulmány a mártírtörténetek delectatiós eseményként való olvasatát mutatja be.

A *lelkiség szervezeti és intézményi keretei* elnevezésű hatodik rész az utolsó, amely *A középkor és kora újkori lelkiség nyelvei: hagyományok és irányváltások* című szekció tanulmányait tartalmazza. Itt Barát Zsófia unitárius temetési szertartásán elhangzó, Enyedi György által elmondott analógiákkal tele prédikációról olvashatunk Káldos János jóvoltából. Száraz Orsolya a Paolo Segneri által központosított jezsuita népmissziókat mutatja be. Baricz Ágnes tanulmányában ismét visszaköszön a felekezetsváltás témája. Egy eddig ismeretlen kisnyomtatványt mutat be a szerző, melynek szövege egy konvertita nő leveleként íródott, a tanulmányban a mű kontextualizálása után megterítésben, valamint a hitbéli megerősítésben betöltött szerepéről olvashatunk.

A *regionalitás politikai argumentumai a kora újkori magyar kultúrában: modellek, esetek és diskurzusok* elnevezésű szekció előadásai jelen kötet három egységében kaptak helyet. Ezek közül az első a *Régió és regionális historiográfiák* című rész

tanulmányai szorosan kötődnek a földrajzi régió, és leginkább Erdély kulturális teréhez. Bethlen Miklós személye köti össze az első két tanulmányt, ugyanis Tóth Zsombor írásából a regionalizmus és patriotizmus kapcsolatát ismerjük meg Bethlen Miklós és Cserei Mihály példája által, Jankovics József pedig a Bethlen család tagjainak erdélyi literátori tevékenységét és programját mutatta be. A következő két esettanulmány a helyi és közösségi identitástudat kérdéskörével foglalkozik, Utasi Csilla az erdélyi polgári identitás nyomait, a közösségi identitás jogi fogalmait illusztrálja Heltai Gáspár krónikájában, Luffy Katalin írása a nagybányai városi könyvekben megjelenő közösségirányító, kegyességgyakorlási törekvéseket mutatja be.

Régió és kora újkori erudíció(k) elnevezésű egységben a regionalitás fogalma kitér a kultúra és nyelv területére, ebben a részben Jacobus Piso pátriafogalmáról olvashatunk Jankovits László tollából. Simona Kolmanová a cseh és morva humanista hagyomány eltérő és közös jegyeit mutatja be. A két utolsó tanulmány oktatástörténeti kérdéseket taglal, Bartók István a latin grammatikai munkák, főként Leonhard Culman műveinek szerepéről írt a nemzeti nyelvek elterjedésében, Dóczy Örs a Franekerben tanuló diákoknak a kartezianizmus és a coccejanizmus jegyében megírt téziseiben megmutató literátori ismereteit vizsgálta.

Régió és regionális perspektívák című résszel zárul a szekcióhoz tartozó előadások sora, ebben a tömbben 3 előadás kapott helyet. Gömörly György írása a magyar–angol kapcsolattörténet egy szegmensét illusztrálja a londoni Royal Society első 80 évének vizsgálatával. F. Molnár Mónika a 17. századi olasz hadvezérei írásaiban megjelenő Magyarország-képről ezen belül a régiók, a nációk, valamint a felekezetség problémájáról írt. A fejezetet Restás Attila tanulmánya zárja, melyben a szerző egy 17. századi tézisnyomtatvány szövegrétegeit vizsgálja, bemutatva a *fertilitas Hungariae* toposznak a szövegben megjelenő variációit.

A kötet záró egysége a *Német-magyar irodalmi kapcsolatok a középkorban és a kora újkorban* címet kapta, amely a hasonló nevű szekció

előadásait tömöríti. Ebben az egységben öt előadás világitja meg az irodalmi kontaktusokat különböző művekben, műfajokban. A kötet előző részeinek tüzetes átvizsgálása után megállapítható, hogy a kapcsolattörténet, a német–magyar irodalmi relációk több helyen is felbukkannak, az itt található előadásokat pedig ászövi a regionalitás és a lelkiség hálója is. A kezdő tanulmány, melynek szerzője Lőkös Péter, Magyarország és Erdély látatásával foglalkozik Ortelius művében és annak átdolgozásában, ezután Cziczka Katalin írásában a 16. századi német és magyar irodalmi művek kapcsolódási pontjairól, hálózatairól olvashatunk. Egy másik szövegcsoporttal, azaz a 16. századi német röpiratok vizsgálatával foglalkozik Balogh F. András írása, rámutatva az ezekben megjelenő magyarországi események arányára. Bereviczky Klára tanulmányában német útleírások képezik a

Magyarország egyházi helyzetéről szóló és az ot-tani vallásokra vonatkozó leírások forrásait. A kötet záró tanulmányában Pesti Brigitta a 17. század eleji magyar könyvek dedikációiban vizsgálta az irodalmi mecénatúra jelenségét, rendszerét európai kontextusba helyezve.

Amint az ismertető is sugallja, a kötet egységei a szerkesztői gondoskodást mutatják, melynek eredményeként a különböző tárgyú szekciók, a szer-teágazó kutatásokból született tanulmányok össze-kapcsolódnak, kiegészítik egymást, a nyelv, régió, devóció hármasa által alkotott háló egy-egy csomó-pontját képezik. Igen tartalmas, gazdag kötetet siker-ült összeállítani a kongresszus előadásából, melyet haszonnal forgathatnak mindazok, akik a középkor és a kora újkor irodalma, lelkisége, mentalitástörté-nete iránt érdeklődnek.

Papp Kinga

Tanulmányok egy harmincéves megjelenítési tervből

Kristóf György: Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben. Tanulmányok. S.a r. Gaal György. Kriterion Könyvkiadó, Kvár 2013. 482 old.

A 2013 őszen megjelent kötet ismertetését kénytelenek vagyunk térben és időben távolabbról indítani, hiszen egy olyan szándék megvalósulásának lehetünk tanúi, amely több mint harminc éve ott munkál mind a sajtó alá rendező Gaal György, mind a magyar könyvkultúra jelentős intézménye, a Kriterion Könyvkiadó „megjelenítési tervében”. De létrejött immár az a szerencsés helyzet, amely biztosíthatta e tanulmánykötet megjelenését.

Gaal György, akit a kolozsvári (olvasó)közön-ség helytörténészként, művelődéstörténészként, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnökeként is ismer, irodalomtörténeti munkásságának kez-deteihez tért vissza akkor, amikor nekilátott a szö-vegek sajtó alá rendezésének. A kolozsvári egyete-men 1981-ben védte meg a *Viața și activitatea de*

istoric literar și de profesor al lui Kristóf György – Kristóf György élete, irodalomtörténeti és tanári munkássága c. doktori disszertációját.

Az 1980-as évek elején Kristóf György mun-kássága kollégái, György Lajos és Borbély István életművének társaságában akkor kerül a Kriterion kiadó érdeklődésének középpontjába, amikor a szépirói szövegekből, életművekből, később forrás-dokumentumokból is építkező Romániai Magyar Írók sorozatot irodalomtudományi munkákkal kívánja bővíteni. A kiadó a Kristóf-életművet kutató Gaal Györgyöt kéri fel, hogy készítsen válo-gatást az egykori egyetemi tanár tanulmányaiból. Bár 1982-re elkészül a kötetterv, csupán a Kovács Ferenc által készített, a György Lajos írásait tar-talmazó kötetet sikerült megjelentetni 1988-ban.

Kristóf György munkássága mégsem maradt ismeretlen, hiszen Gaal György több dokumentumértékű forrást, ismertető és értelmező tanulmányt publikált ebben a vonatkozásban.

Az 1878–1965 között élt Kristóf György a város egyetemének több mint két évtizedig volt tanszékvezetője, mondhatni egyszemélyes intézményként biztosította a magyar irodalomtörténet és nyelvészet oktatását, elméleti és gyakorlati szinten egyaránt. Mindemellett számos tanulmány, előadás, közéleti írás jegyzője, a „romániai magyar irodalom első teoretikusa”¹ – idézet Gaal Györgytől – különböző, vidéki és budapesti (szakmai) lapok és intézmények munkatársa. Kristóf szakmai életpályájának érdeklődési területei részint az erdélyi, azaz 1920 utáni új romániai viszonyok közt kibontakozó kultúrák nemzetek közöttiségének kérdése és lehetőségei, részint a magyar nyelvű tudományos és irodalmi élet múltbeli és kortárs történései.

Visszatérve a megjelentetés körülményeire, vizsgáljuk meg, hogyan jöhetett létre ez a kiadvány. Miként kapcsolódik össze szerencsésen az irodalom-, a művészet- és a művelődéstörténet? Mi ismerteti fel az irodalomtörténetessel a kötetterve megjelenésének kedvező időpontot?

A Kriterion 2006-ban, majd 2009-ben két kötetben adta ki Kelemen Lajos művelődéstörténeti tanulmányait, folytatva az 1980-as években, a B. Nagy Margit által sajtó alá rendezett Kelemen-tanulmánykötetek sorát.² Gaal György számára ezek a kötetek szolgáltatták az ötletet, majd a lehetőséget arra, hogy Kelemen Lajos egyik legjobb barátjának, Kristóf Györgynek is elkészülhetne a reprezentatív tanulmányválogatása. Így terjeszti „a megőrzött régi tervet” ismét a kiadó elé, az pe-

dig kedvezően viszonyult hozzá. A kortársi kapcsolatok erős hálója tehát harminc év távlatából is termékenynek bizonyult.

A 2000-es években megjelent Kelemen-tanulmánykötetekhez való kapcsolódást e könyv borítója is szorosabbra fűzi. Matei László tervezte valamennyit, és igyekezett sorozatként is egységes kompozíciót létrehozni olyan források felhasználásával, amelyek elsődleges textusai a köteteknek. Így a Kristóf-kötet fedőlapja Albensis Nagy János 1617-ben kiadott disputációjának borítója felhasználásával készült. A 17. századi kiadvány Kristóf egyik fontos filológiai értékű dolgozatának tárgya.

A *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben* címmel Gaal György Kristóf György 27 reprezentatív tanulmányát közli újra. A 400 oldalnyi tanulmányválogatás élén egy a szerzőt bemutató esszé áll a sajtó alá rendező tollából. Miközben életrajzi adatokban gazdag pályaképet rajzol Gaal György, olyan irodalomtörténeti szempontból is forrásértékű kijelentéseket tesz, amelyek segítségével ráláthatunk nem csupán magára Kristóf Györgyre, hanem az őt körülvevő kortárs irodalmi, tudományos, intézményi közegre is. A szövegközlések végén, a kötet függelékeként Kristóf György önállóan megjelent kiadványainak jegyzéke olvasható. Majd a névmutató, egy angol és román nyelvű kivonat segíti a tájékozódást.

Gaal György három fontos kérdéskört különít el Kristóf munkásságában akkor, amikor a tanulmányokat válogatja. Ezek a következők: a klasszikus magyar irodalom, annak főként 19. századi története, az erdélyi magyar irodalmi és művelődési hagyományok, illetve a romániai viszonyok közt kibontakozó magyar irodalom. A sajtó alá rendezett kötet fejezetei is e csoportosítást követik: így az első fejezet a *Párhuzamok a klasszikus irodalomban*, a második *Az erdélyi magyarság múltjából*, a harmadik a *Magyar szellemi élet Romániában* címet viseli.

Ha első látásra egybevetjük a kötet címet a fejezetekéivel, nem látunk kapcsolódási pontokat. A kiadásról és jegyzetelésről szóló fejezet viszont magyarázatot ad a címválasztásra. Kristóf *Kritikai*

¹ Gaal György: *Kristóf György. = Kristóf György: Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben. Tanulmányok*. S. a r. Gaal György. Kriterion. Kvár 2013. 16.

² Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok I. Bev. Szabó T. Attila, s. a r. B. Nagy Margit. Kriterion. Bukarest 1977. Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok II. Bev., vál. B. Nagy Margit. Kriterion. Bukarest 1982.*

szempontok az erdélyi irodalmi életben címmel jelenteti meg harmadik kötetét 1931-ben. Ennek felhasználásával alakítja a válogatás címét a sajtó alá rendező: kitágítja a keretet, hiszen egyfelől elfedi az erdélyi jelzöt, másfelől az irodalmi életet irodalomtörténété változtatja, felismerve az időbeli távolságot a szövegek és e megjelentetés között. De ez a címválasztás innen nézve mást is megmutat, mégpedig azt, hogy ezek a tanulmányok, amelyek 1904 és 1942 között íródtak, és megjelenésük idején másodlagos szövegekként töltötték be értelmezői funkciójukat, mára történeti értékkel bírnak. Primer szövegekként, kordokumentumokként is használhatóak. A két jelzett címben a „kritikai szempontok” szóösszetétel a közös. Kristóf harmadik kötetében, amely ezzel a szóösszetétellel indít, a romániai magyar irodalom első évtizedeit vizsgálta, ennek a korszaknak az áttekintésére vonatkozott a jelzővel kifejezett szakmai-befogadói attitűd. Jelen kötet esetében e kritikai szempontok szintén történetieké minősülnek, Kristóf majdnem száz évvel ezelőtti irodalompercepcióját, koncepcióját tükrözik.

Megjegyzendő, hogy a most újraközölt szövegek mindegyikét Kristóf saját kötetében publikálta, ilyen értelemben nem forráskiadvánnyal van dolgunk. Éppen ezért válik érdekessé az, ahogyan e kötetben egymás mellé kerülnek a különböző helyeken publikált, eredetileg más kötetek szövegeihez tartozó írások. Bár az alcím tanulmányként foglalja egybe őket, műfajukat tekintve nem egységesek: tudományos igényű szakmai publikáció, doktori értekezés, filológiai elemzés, alkalom szülte megemlékezés, elméleti okfejtés vagy korábbi forrásközlések értelmezései egyaránt helyet kapnak benne.

Ami a kötet tartalmát illeti, az első fejezetbe válogatott szövegek a klasszikus irodalmi kánon kérdéseit tárgyalják. Elsőként Kristóf Györgynek a magyar eposz és a nemzeti mítoszteremtés lehetőségeit vizsgáló doktori értekezése olvasható, amely Aranyosrákosi Székely Sándor, Vörösmarty Mihály és Debreczeni Márton munkáit veti össze.

A Zalán futása, a Székelyek Erdélyben és a Kióvi Csata a nemzeti nagyelbeszélés történetének fontos állomásai, ezért sem elhanyagolandó az értekezés témaválasztása. A disszerens Kristóf e szövegeket értelmezve arra következtetésre jut, hogy „az egész csinált mitológiából két név: Hadúr és Ármány ment át az egész nemzet szellemi kincstárába”.³ Ennek kapcsán akaratlanul is eszünkbe jut Arany János eposzelmélete,⁴ amely a „légből kapott” eposzt a „népi tudalomból” építkezéssel állítja szembe, és ez utóbbi éppen keletkezése révén képes a nép vérévé válni, vagyis az emlékezetben maradást szavatolni. Ehhez képest a huszadik századi irodalomtörténész az idegen mitológiából való táplálkozást rója fel a szerzőknek, hangsúlyozva, hogy az igazi költészet tárgya minden időben a nemzeti szellem, a nemzeti lét, a nemzeti valóság, és tragikumnak látja azt, hogy a szerzői jószándék ellenében a befogadás szintjén a felejtés munkál. A nemzeti szempontként való működtetésével Kristóf szorosan kapcsolódik ahhoz az irodalomtörténeti iskolához, amelyet Beöthy Zsolt képvisel, és akinek előadásait a budapesti egyetemen hallgathatta.

Az összehasonlítás nemcsak ebben az első tanulmányban, hanem a kötet majd minden szövegében közös szempontként van jelen, helyenként implicit, máshol explicit módon. Ez a komparatiztikai beállítódás nemcsak önmagáért érdekes, hanem abban a vonatkozásban is, hogy milyen művek, szerzők és kérdések kerülnek egymással párhuzamba.

Például Petőfi és Madách két tanulmányban is együtt szerepel. Egyrészt világszemléletük alapján, másrészt a nemzeti és nemzetközi kérdésének viszonyában, vagyis ahogy Kristóf fogalmaz, internacionalizmusuk kapcsán veti össze költészetüket a befogadói attitűd felől. Gaal György megállapítja, hogy ezeket a tanulmányokat Kristóf már a

³ Kristóf György: *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben. Tanulmányok*. S. a. r. Gaal György. Kriterion, Kvár 2013. 53.

⁴ Erről bővebben legutóbb Takáts József: *Arany János szakásjogi gondolkodása*. ItK 2002/3–4. 295–313.

szellemtörténet vonzaskörében írja, emiatt fordul elő az, hogy a legfőbb értéket keresi ezeknél az alkotóknál, miközben nem mellőzi a pozitívista adatgyűjtést későbbi írásaiban sem.

Külön tanulmány foglalkozik azzal, hogy *Petőfi János vitéze* a hatás-befogadás kérdése felől milyen viszonyban áll Arany János *Toldijával*, és jut arra a következtetésre, hogy nem művek kölcsönhatásáról van szó, hanem egy mű, azaz a *János vitéz* és szerzői intenciók, vagyis Arany epikai érdeklődése termékeny találkozásáról.

Madách *Civilizátor* c. politikai vígjátéka is kettős megközelítést nyer. Egyfelől Széchenyi Istvánnak az *Ein Blick auf den Anonymen „Rückblick“*... c. politikai röpiratával hasonlítja össze azt Kristóf, a Bach-korszakhoz való kritikus viszonyulást ismerve fel bennük. Másfelől, egy újabb értekezés szintjén Arisztophanész politikai vígjátékaiban leli meg azt a műfaji mintát és modort, amely szerinte a madáchi műben görögös hagyományként érhető tetten. Ugyanaz az irodalmi szöveg Kristóf értelmezéseiben tehát különböző kontextusokat kap, akkor, amikor kortársi közegét vagy műfaji mintáit vizsgálja. Ezért is izgalmas a Gaal-válogatás, mivel az értelmezéseket egymás mellé helyezve többszintes párhuzamok jöhetnek létre nemcsak e művek között, hanem a tanulmánykötet szövegei között is.

Az első fejezet utolsó két magyarországi szemlélyiség, Kazinczy, illetve báró Eötvös József erdélyi útját, útjait rekonstruálja. Eötvös erdélyi útjainak jelentősége az itt közölt szövegben kiemelt értéként szerepel. Konkrétan, a három út egymásutánosságát mintha fejlődéstörténeti ívként vázolná Kristóf. Nyilván, az általa kiemelt érték leválaszthatatlan Eötvös József szakmai életpályájának alakulásáról, amely folyamatszerűen határozta meg erdélyi fogadtatását. Míg első útja idején az EME alakuló ülésére az MTA megbízásából érkezik, másodízben magánlátogatást tesz. Ez alkalommal mégis részt vesz a szász kulturális egyesület, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde beszercei ünnepélyes gyűlésén, elnyerve a szászok szimpátiáját. Kulturális téren eredményesek tehát

az utak, mindkét esetben az EME vonatkozásában. Harmadik alkalommal pedig már intézményépítőként, politikusként van jelen Erdélyben, és amint arra Kristóf rámutat, vallási, nemzeti és társadalmi különbségtétel nélkül viszonyul az erdélyiekhez, az állam iránti lojalitás érzését erősítve. Bár Kristóf idején ez már történelmi emlék csupán, mégis példaértékűnek tartja Eötvöst, hiszen egyetért azzal a hasonlatával, hogy a különböző népek különböző pontokról kiindulva a tudomány csúcására igyekeznek, látókörük szélesítik, hogy majd a hegyre felkapaszkodva baráti kézfogással üdvözöljék egymást.

A második fejezet *Az erdélyi magyarság múltjából* címet viseli. Ez a legterjedelmesebb része a kötetnek.

A magyar ifjúság külföldi tanulmányozásának történetét kívánja bővíteni az Albensis Nagy János 1617-ben a heidelbergi egyetemen tartott disputációját elemző Kristóf-tanulmány. Albensis Nagy János példáján a szerző azt vizsgálja, hogy mi értelme volt a külföldi egyetemjárásnak, mivel gazdagították a peregrinusok a nemzeti kultúrát, hazatérve, hogyan kamatoztatták külföldön szerzett tudásukat, oly módon, hogy egyúttal a Szászvárosi Heidelbergi Kolligátum könyvészeti értékére is felhívja a figyelmet, melynek összeállítását e diák érdemeként látja. Ezt a forrást annak a szászvárosi Kún-kollégiumnak a könyvtárában őrizték, ahol Kristóf szakmai pályafutását latin nyelvtanárként kezdte.

Helyileg Szászváros közelében maradván, Kristóf helytörténeti érdeklődésének egyik közvetett eredménye lehet Gaal György szerint a Barcsay-költészet vizsgálata. A következő tanulmányok Barcsay Ábrahám életművéhez kapcsolódnak.

Két rövidebb tanulmány szorosabban kötődik az EME-hez. Az egyik az Erdély Széchenyi-jelkérdéssel foglalkozik egy Budapesti Szemle-beli cikkre reagálva. Az erdélyi magyarság köztudatára és életpályáik összehasonlítására alapozva bizonyítja, hogy nem a cikkben szereplő gr. Kendeffy Ádámot, hanem Mikó Imrét illeti e megnevezés, amely nem csak a 19. században, hanem

napjainkban is topikus elemként működik. A másik rövid tanulmány alkalmi írás: Gyulai Pál születésének századik évfordulója apropóján annak az erdélyi szellemi életben nyert érdemeit ecseteli.

A fejezet következő 7 tanulmánya külön fejezetbe is kerülhetett volna, hiszen kidolgozásukkor a szerző is összetartozó szövegekként kezelte őket. Kristóf egyik tanulmánya felvezetőjében a *Hetven év az erdélyi magyarság szellemi életéből 1849-től 1919-ig* c. összefoglaló mű tervéről értekeznek, amely kiadóra nem találva csupán részpublikációk szintjén jelent meg. A kötet tervét egy a szerzői hagyatékban található kolligátum is bizonyítja – értesít erről a sajtó alá rendező.

1926 és 1942 között publikálta ezeket Kristóf. A Szilágyi Ferenc szerkesztette, 1843–44-ben megjelenő *Gyermekbarát* és a Brassóban 1838–39 között kiadott Erdélyi Hírlap és Mulattató – az első gyermeklap és az első vidéki magyar hírlap és irodalmi melléklapja úttörő kezdeményezésekként kerülnek alapos bemutatásra. Ezt három nagyobb ívű sajtótörténeti áttekintés követi, amely módszereiben is eltér a korábbi szövegektől. Az abszolutizmus kori, majd az 1867–1919 közötti időszaki magyar sajtóról (Kolozsvári lap, Hetilap, Kolozsvári Közlöny, Magyar Futár, Korunk, Magyar Polgár, Unió, Erdélyi Posta, EGE Havi Füzetei, Színházai Közlöny, Növendékek Lapja) írott tanulmány közé ékelődik az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalmat a kiegyezésig vizsgáló szöveg, mondhatom a magyar, román és német nyelvű sajtót. Szerény és szegény az abszolutizmus kori sajtó, de változatosabb az 1919-ig számba vett kiadványok skálája, mégis hiányként érzékeli Kristóf egy igazi vezető hírlap létét. Az erdélyi tudományos intézeteket is 1919-ig tekinti át időrendi sorrendben, azokat, amelyek a magyar társadalom áldozatából létesültek, sőt azt is jelzi, hogy azok az intézmények, amelyek túléltek a világháborút és következményeit, kinek a tulajdonában vannak, miként mentődtek át és milyen nehézségekkel szembesülnek a tudomány, a közgyűjtemények és a muzeális értékek iránt

fogékony huszadik századi erdélyi magyarság képviselői. Számvetés és helyzetjelentés tehát e pár tanulmány.

A fejezetet záró szöveg védőbeszédként is értelmezhető. Ebben Kristóf Persián Kálmánnak Széchy Károlyról, a kolozsvári egyetem magyar tanszékének tanáráról készített jellemzését kifogásolja. Persián azt veti föl, hogy Szécsy nem teremtett iskolát, nem maradtak követői. Kristóf e főként módszertani szempontból értékelő szövegében az egyetemi oktatás gyakorlati oldalára koncentrálna, a tudományátadás módjára. Miközben a Széchynek felróható szónokiasságot, az adathalmozást karakterbeli vonásnak tekinti, emlékeztet a kolozsvári állapotokra, párhuzamba állítva azokat a budapestiekkel, és hangsúlyozva az azóta itt is beindult szemináriumok eredményességét. Nem véletlen, hogy Kristóf reagál a jellemzésre, hiszen neki is tanára volt Széchy, sőt doktori értekezésének irányítója.

Végül, az utolsó fejezet, a *Magyar szellemi élet Romániában* 6 szöveget foglal magába, némelyek első megjelenésükkor friss reakciók voltak az adott kor változásaira.

A romániai magyar szellemi élet néhány problémája c. szöveg az Erdélyi Irodalmi Társaságban 1921-ben elmondott székfoglaló beszéde a 43 éves Kristófnak. A számvetés és továbblépés szükségességét fogalmazza meg alig pár évvel az I. világháborút követően. Az új helyzet szerinte a szellemi élet folytatását követeli, és ez csak akkor juthat sikerre, ha egységes lesz a cél, központosított az erdélyi magyar kultúra, amely programszerűen termeli majd újra önmagát. Kiemelten foglalkozik azokkal a feladatokkal, amelyek szerinte elsődlegesen fontosak, mint például az EME központi intézményként való kiépítése. Sajtótörténeti tanulmányaiban is hasonlóan gondolkodott, amikor egy vezető hírlap szükségességét hangsúlyozta. A székfoglaló beszéd talán legnagyobb nívója, hogy önmaga számára egyértelműen eldönti és javasolja Kristóf, hogy az „erdélyi” jelző helyett a „romániai magyar” politikailag és eszemileg is korrektebb, no meg „mindent összefoglal, ami ebben az országban

magyar, Zombolyától Bukovináig, Nagykárolytól Bukaresten át Konstancáig”.⁵

Viszonylag korai az az 1924-es cikke is, amelyet a kolozsvári *Cultura* lapban publikált *A mai líra mai főképviselei Romániában* címmel. Pár évvel a világháborút követően a címadáshoz hűen csak a fő képviselőket mutatja be dióhéjban. Értékelése szerint Szabolcska, Reményik, Áprily, Tompa, Szombati-Szabó István a legkiválóbbak. Miért ez az értékelvű bemutatás? Elsősorban a lap profilja és koncepciója miatt. A négy nyelvű lap szerkesztői az Erdélyben együtt élő népek közeledéséért hozzák létre e lapot, amely pár lapszámot ért meg, viszont jelentős forrása a kapcsolattörténeti kutatásoknak román, magyar és német vonatkozásban. A lapban megjelenő írások célja az ismertetés és a figyelemfelhívás, egyértelmű, hogy a legkiválóbbak kerülnek bemutatásra annak tollából, aki a kolozsvári egyetemen egyedüli képviselője a magyar nyelvű irodalomnak.

Novella- és regényirodalmunk – egy újabb tanulmány, amely számot vet a romániai magyar irodalmi terméssel. Kristóf szerint a húszas évek végén, harmincas évek elején mérceként kellene működnie az egyetemességnek, ezért kifogásolja helyenként a székely irányt. Megállapítja, hogy a történeti téma gyakorisága és a nagyelbeszélés hiánya jellemző erre a korra, amit a politikai változásokkal is magyaráz. Értékelésében a prózairodalom csúcsán Benedek Elek áll. Sebesi Samu, Kovács Dezső, Berde Mária, Gyallay Papp Domokos írásai is jelentősek. Balogh Endre és Makkai Sándor kapcsán a lélekrajziséget hangsúlyozza. P. Gulácsy Irén és Molter Károly is bekerül e szövegbe, annak ellenére, hogy egyikőjük sem erdélyi származású, viszont olvasott és népszerű szerzők. Nyíró József és Kacsó Sándor bizonyul a legerdélyibbnek. Nagy Dániel szövegei a ponyva határát súrolják. Ligeti Ernőnél, Sipos Domokosnál hiányzik a műgond, sőt Tabéry Géznál is, de ő a legpoétikusabb. E kategorizálás is az értékelvű irodalomkonceptió

és a kanonizálási kísérletek része Kristóf munkásságában.

Transzilvanizmus címmel az Erdélyi Irodalmi Szemlében 1926-ban jelent meg egy a válogatás-kötetben is olvasható tanulmány. Dávid Gyula e tanulmányt a terminussal kapcsolatos, az 1920-as években évente újabb és újabb értekezésekkel gyarapodó irodalom részeként tartja számon, amikor a RMIL szócikkét megírja. Nem bocsátkozunk e kérdés értelmezésére, sem e fogalom körül kialakult viták ismertetésére, csupán a Kristóf-tanulmány néhány gondolatát emeljük ki. Felfogásában az Erdélyben élő nemzetiségek etnológiai centruma nem Erdély. Az éghajlat és faj határozta meg a magyarok, románok, szászok sajátos fejlődési útját. Kristóf, amint látjuk, nemzetkarakterológiai kérdésfelvetéssel operál, amely akkorra már meghaladott teória. A magyar- és/vagy székely-kérdést is felveti. Gondolatmenetének számunkra is aktuális része a párizsi béke kapcsán kerül elő, jelesül, ha ennek következtében a székely autonómia, mi lesz a szórványban élő magyarsággal. A székelységet az erdélyi magyarság részének tekinti, miközben azt részletezi, hogy e közösség legnagyobb erőnyei, és megmaradásának záloga az, hogy önfenntartó társadalomként működik, a polihisztorság, a fajhoz és földhöz kötöttség jellemzi. Emellett e földre, azaz Erdélyre a vallási tagoltság is jellemző, azzal pedig együtt jár a politikai egyenjogúság. Ezért is szükséges Kristóf szerint a „szupernacionális politika”, amely a nemzetiségeket egyenrangúakként kezeli.

Kristóf György románul is megjelent írásából e kötetben kettőt olvashatunk. Mielőtt ezekre térnénk, meg kell említenünk Bitay Árpád nevét. Ő történelem-román szakon végez a kolozsvári egyetemen, és román nyelvtudását kamatoztatva nemcsak a két világháború közötti román–magyar irodalmi kapcsolatok fontos figurája, hanem Kristóf György bajtársa oly értelemben, hogy román nyelvű tolmácsolója szövegeinek. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a magyar intézményekben szocializálódott Kristóf a környezeti hatások mellett (Szászváros, kolozsvári román egyetem stb.) sem jutott megfelelő román nyelvi tudás birtokába!

⁵ Kristóf 2013. 389.

A *Román irodalom magyar nyelven* c. cikke tehát először románul jelent meg, Bitay Árpád fordításában. Ebben a minőségi fordításokat szorgalmazza, kiemelve az Erdélyi Irodalmi Társaság szerepét és azt, hogy e tevékenységhez nélkülözhetetlen az állami támogatás, amely eredményessé tehetné a programszerűen beindítandó kulturális közvetítést. A fordítói tevékenység intézményesülésének egyik lehetőségét tárja fel Kristóf. Az állami támogatással beindítandó programok másfajta lehetőséget és motivációt kínálnak majd a román és magyar kultúra tolmácsolóinak.

Magyar tanszékek egyetemeinken – a másik, román nyelven is megjelenő tanulmány. A többes szám egy valamikor megvalósulandó remény megfogalmazását takarja. Hiszen, amint Kristóf is írja, csupán Kolozsváron van ilyen, és szerencsére érvényesül a román egyetemen a tanszabadság szelleme, hiszen magyar nyelven oktatható a magyar nyelv és irodalom. De nem feleli el hozzátenni e ponton, hogy az egykori magyar egyetemen a román, német, szóval az összes katedrák tannyelve magyar volt, amely gyakorlat kevésbé volt liberális, és alulmarad a román egyetem politikájához képest. Kristóf a főiskolai oktatásban megvalósítandó minimumot vázolja, melynek

része az a követelése, hogy legyenek magyar lektori állások. Javaslati is vannak, például Bitay Árpádot Kolozsvárra kellene kinevezni, de szorgalmazza, hogy jöjjenek létre önálló nyelvészeti és művelődéstörténeti tanszékek, és a gyakorlatiasság másik követelményeként: szemináriumok és szemináriumi könyvtárak.

Az előbb ismertetett tanulmányok akár programszövegei is lehetnek az egyetemi tanár Kristófnak, aki a romániai viszonyok között próbálja felmérni saját és kortársai helyzetét. Ugyanakkor feladatokat fogalmaz meg, és az egységes romániai magyar szellemi élet létrehozása mellett érvel, miközben a román kultúrával való kapcsolattartást is felvállalja.

A kötetet bizonyára érdeklődéssel veszik kézbe az olvasók, akiket a Kristóf-életmű érdekel, hiszen összegyűjtve válnak hozzáférhetővé reprezentatív tanulmányai. Azoknak is hasznos olvasmány lehet, akik az erdélyi/romániai magyar kultúra és intézményrendszer huszadik századi történetébe szeretnének betekintést nyerni. Talán pár év múlva majd a Bethlen Gábor-tanulmányokból, pedagógiai írásokból, publicisztikából, recenziókból, Kristóf Györgynek a kortársairól, mestereiről írt hangulatos portréiból készült kötetet is kézbe vehetjük.

Berki Tímea

Holtakkal való barátkozás és 18. századi irodalom

Farkas Wellmann Éva: Irodalom és közönsége a XVIII. században. Verestói György munkássága. Gondolat Kiadó, Bp. 1913. 293 old.

Bevallom, hogy Farkas Wellmann Évának könyvvé érlelt doktori disszertációját, az *Irodalom és közönsége a XVIII. században* című monográfiát önös érdekből olvastam el. Nem a korszak irodalma iránti általános érdeklődés vonzott, és a téma – amit az alcím mutat meg (*Verestói György munkássága*) szintén nem ébresztett bennem csilapíthatatlan készletét az olvasás iránt. Nem.

Csak Csokonai fantasztikus költeménye érdekelt, a *Halotti versek*. Reméltem, hogy a *Holtakkal való barátság*, az arról szóló tudományos munka majd segít teljesebb értelmezést adni egy hasonló témájú és időben hozzá közel álló szöveghez.

Farkas Wellmann Évát kereszttrimes jambikus sorairól ismerhetjük leginkább, verseivel az *Itten ma donna választ* és *Az itt az ottal* című kötetekben

találkozhattunk. Az *Irodalom és közönségében* viszont egy szárazabb tudományos nyelv szólal meg egy céltudatos, körültekintő, a téma „nagyelbeszéléseihez” is hozzászóló, de a részletekre is odafigyelő monográfiában.

A főcím választása talán nem a legszerencsésebb. Az *Irodalom és közönsége a XVIII. században* egy széles körű olvasás- vagy befogadástörténeti, recepcióesztétikai, esetleg művelődéstörténeti szöveget sejtet, ráadásul egy olyan korszakot helyez a fókuszba, amely ebből a szempontból igencsak változatos képet mutat. Az alcím már közelebb visz minket a témához, Verestói György munkásságát jelöli meg a vizsgálat tárgyaként. A címek alatt található fénykép pedig, amely a *Holtakkal való barátság* címlapját mutatja, még tovább szűkíti a kutatási témát, egyetlen műre koncentrálna. Így a borító is érzékelteti, hogy bár a könyv kimondottan egy konkrét irodalmi szövegre figyel, a kutatás koncentrikus körei ennél jóval szélesebb vizsgálatokra terjednek ki, és eredményei is szélesebb témában érvényesülnek.

A könyv a címlaphoz hasonlóan visz egyre közelebb minket a fókuszpontba helyezett szöveghez. Egy bevezetővel indít, ami tisztázza a kutatás céljait, módszereit, a vizsgált forrásokat, azután Erdély korabeli könyves műveltségét vázolja fel a szakirodalom alapján. Megmutatja, hogy kik lehetnek egyáltalán könyvközeli emberek ezekben az időkben (művelt nemesek, papi, tanári értelmiségiek, külföldről hazatérő diákok és a hazai iskolák tanulói). Ugyanígy jó összefoglalót ad ez a rész a könyvkiadásról és könyvterjesztésről is. Sajnos arról nem tudunk meg sokat, hogy Verestói olvasói, azok a családok, akiknek a temetésén beszédet mondott a kolozsvári tanár, vajon milyen viszonyban voltak a könyvekkel, de ennek feltérképezése nagyjából egy újabb disszertációt eredményezett volna.

A harmadik fejezetben Farkas Wellmann Éva a Verestói György életművével kapcsolatos szakirodalmat tekinti át, egyúttal reflektál annak problematikus pontjaira: tisztázza Verestói pontos születési dátumát és azt, hogy Marosvásárhelyen tanult. Kísérletet tesz arra is, hogy bemutassa a fő

vizsgálati témának tekintett halotti beszédek háttértörténetét, majd kijelöli a könyv legfontosabb célkitűzését: „[e]gyrészt hasznos lenne az életmű alapos szerkezeti ismertetése [...], Verestói György irodalomtörténeti helyének tisztázása, másfelől az eredetiség kérdéseinek megválaszolása, az irodalom és közönség sajátos korabeli viszonyának nyomon követésével.”

A negyedik fejezet vizsgálja azt, hogy mit tudhattak a kortársak Verestóiról, mindezt olyan módon, hogy elemzi a halotti beszédek koronázatlan királya felett mondott halotti beszédeket is. Ezeket veti össze Verestói önéletrajzával, így arra is fény derülhet, hogy ezek a halotti orációk, lerántva róluk a vastag retorikus mázat, mennyi megbízható életrajzi adatot tartalmazhatnak. A könyv szerint: „a szónokok rendkívül felkészülten [...] állították össze az életrajzi részt”, ami arra is felhívhatja a figyelmünket, hogy az ilyen halotti beszédek konkrét „biográfiai értékkel” is bírtak, népszerűségük tehát irodalmon kívüli tényezőkkel is magyarázható.

Az ötödik fejezet mutatja be Verestói halotti beszédeit. Tisztázza azok műfaji jellegzetességeit, elválasztva a halotti orációt a prédikációtól, majd pontról pontra leírja az orációk szerkezeti felépítését is, ami már csak azért is hasznos, mivel a mai olvasó nagyon ritkán találkozik efféle műfajjal. A hatodik fejezet szól a szerző és közönség közötti „inter(?)akció”-ról. Nem csak arról értekezik a könyv, hogy Verestói hogyan tartotta a kapcsolatot hallgatóival a beszédei alatt, de az orációk elhangzásának kontextusát is felvázolja. Így az olvasó könnyebben érti meg a ma már nagyon furcsának, idegennek tűnő 18. századi temetési szokások háttérében elhangzó beszédek közönséghez címzett szavait. Megtudhatjuk, hogy a halott körül állókkal való kapcsolatot a megszólítások és búcsúzások, a *captatio benevolentiae* (a közönség jóindulatának megnyerése) és a mai szemmel megint csak különösnek tűnő humoros betétek biztosították. A fejezet végén Farkas Wellmann Éva külön foglalkozik az orációk aszsonyképével is, majd zárásként pontokba szedve összefoglalja az eddigiek tanulságait.

A könyvhöz mellékletek is tartoznak, a Verestói-beszédeket reprezentáló, jó érzékkel kiválasztott Teleki Judit felett mondott oráció szövege, a *Holtakkal való barátság* tartalomjegyzéke és két táblázat. Az elsőbe a kötet beszédeinek jellemzőit gyűjtötte össze a gondos kutató (a beszéd sorszáma, címe, a halott neve, rangja és az oráció elhangzásának időpontja), míg a másik táblázat azt is feltünteti, hányadik életévükben hunytak el a beszédek „szereplői”. Ezekkel az adatokkal könnyíti meg a könyv a szónoklatok közötti eligazodást. Az utolsó oldalakon bibliográfia segíti az olvasót (a felhasznált nyomtatványok, kéziratok külön felsorolásban kaptak helyet).

A 18. századi halotti beszédekkel foglalkozni ingoványos talaj. Ebben az időben még nem alakult ki a későbbi irodalomnak nevezett rendszer, így az ekkor keletkezett szövegek státusza mindig kétséges. Persze egy Csokonai-verset mai irodalomértésünk is irodalomként definiálna, így a *Halotti verseket* is, de egy Verestói-orációt... Ám nem ezek az egyedüli ilyen alkotások. A 18. századból rengeteg olyan szövegünk van, amivel nem tudunk mit kezdeni egy későbbi irodalmi horizontról visszatekintve. Ezek értelmezéséhez nem elég az irodalmat tudni, de szükség van például a korszak kultúrtörténetének, olvasási és könyvkiadási szokásainak ismeretére, retorikai tájékozottságra, társadalomtörténeti folyamatok átlátására és még sorolhatnám. Nem véletlen, hogy a régebbi magyar „irodalom” kutatása inkább hasonlít valamiféle átfogó kultúrakutatásra, mint szorosan vett irodalomértelmezésre. Farkas Wellmann Évának hasonlóan kamatoztatnia kellett széles körű ismereteit, hogy a Verestói-szövegek életre keljenek. A cím persze egyértelműen az irodalom hatáskörébe utasítja ezeket az alkotásokat, de felveti velük kapcsolatban az eredetiség kérdését, azaz hogy mennyire lehet ezeket a tanult retorikai alapokra, a laudáció, a gyász hagyományos kifejezésformáira visszavezethető szövegeket, amelyeket ráadásul megrendelésre készítettek, irodalomként felismerni. Maga a könyv is elismeri: a beszédek kinyomtatásának

az lehetett az egyik célja, hogy mintát adjon, egy olyan gyűjteményt, ami alapján a hasonló szövegek elkészülhetnek. Vagyis még Verestói is úgy vélte, hogy művei utánozhatók, sőt utánozandók, nem egyedi, megismételhetetlen alkotások. Azért az elemzés arra is rátér, hogy a megrendelők előírásai, a megszólalásmód hagyományai, a szokásos retorikai fordulatok között maradt annyi hely Verestói kreativitásának, hogy irodalmivá formálja ezeket a beszédeket. Ráadásul biztos az is, hogy nem csupán mintát szeretett volna a szerző adni szövegeivel, és nem csak az életrajzi adatokkal akarta megörvendeztetni az elhunytak családját, amikor összegyűjtötte orációit, és könyvkiadásra gondolt. Felmerül ugyanis Farkas Wellmann Éva munkájában az is, hogy ezek a szövegek rendkívül népszerűek voltak saját korukban. Így kiadójukat vezethette egyfajta „irodalmi igény” kielégítése is. Főleg akkor igaz ez, ha tudjuk, hogy a megjelenetésük előtt átdolgozta a szövegeket, korrigálta, olvasásra alkalmassá tette.

Az Irodalom és közönsége... egyik legnagyobb érdeme, hogy felhívja a figyelmet arra, milyen körülmények között működött az irodalom a reprezentatív nyilvánosság korában. Kiemelten fontos volt a szövegek létrejöttében a patrónus „ihletadó ereje”. A mai irodalomképzőponttól meglehetősen távol áll a megrendelő ilyen mértékű beavatkozása az irodalmi alkotás folyamatába: „[a]z orációk megrendelésekor a szónokhoz forduló (rendszerint családtag) közvetítette a közvetlen hozzátartozók kívánalmait a beszéddel kapcsolatban. Ez vonatkozhatott a nyelvre, terjedelemlere, genealógiára, a halotti búcsúztató versekre és azoknak megszólítottjaira, de igen gyakran a témára, tartalomra (prédikációk esetében az idézett bibliai helyekre) is.” Ennyi erővel akár társ-szerzőként is kezelhetnénk egy-egy megrendelőt. Főleg akkor gondolhatjuk így, ha megfigyeljük Verestói életrajzát is. Ő a Bánffy család patronáltja volt, Erdély leggazdagabb családjára fizetve nyugati egyetemi tanulmányait, ők adták neki lelkészi állást Bonchidán, és talán a tanári állás megszerzéséhez is volt közük. Mintha egy „házi

értelmiségit” neveltek volna ki, aki majd halottjaikat is búcsúztatja (három Bánffy felett mond beszédet Verestói és ki tudja hány közelebbi, távolabbi rokon felett). A patrónusok tehát nem csupán a szövegeket, de az értelmiségiek egész életútját meghatározhatták. Fontosságukra utal az is, hogy a temetéseken a halottak nevében először a támogatóktól búcsúzott el a szónok, csak azután a közvetlen hozzátartozóktól. Ha belegondolunk, hogy Csokonai is fél életét azzal töltötte, hogy szponzoroknál kilincsel, és délibábos elképzeléseiben azt tervezte, hogy vergiliusi nyugalomban fogja írogatni, anyagi gondok nélkül Árpádiászt, érezhetjük mennyire erős volt a támogatók, megrendelők jelenléte az általunk jobb híján „irodalom”-nak keresztelt rendszerben még a 19. század elején is. Csokonai *Alkalmatosságra írt versek* című kötete, a *Halotti versek* vagy a korszak egyik legnépszerűbb költőjének, Gyöngyössi Jánosnak a verseskötetei (hogy több példát ne említsünk) éppen ilyen környezetben keletkeztek. Mi pedig – az átalakult irodalomfogalom modern olvasói – erről feledkezünk meg legelőször, amikor az irodalmi szöveget egyetlen autonóm személyiség teremtésének végtermékeként kezeljük. Farkas Wellmann Éva könyve erre is jó: elgondolkozni azon, hogy az irodalom nagyon hosszú időn át nemcsak műfajilag, nyelvilag, de társadalmilag, sőt akár vallásilag-egyházilag is erősen determinált térben működött, és hogy ennek a térnek a nem ismerete értelmezéseinkben hiányként jelenhet meg.

Dicsérendő tulajdonsága a könyvnek az is, hogy alátámasztja Németh S. Katalin felismerését, amely szerint: „Jó okunk van feltételezni, hogy Verestói temetési beszédei önálló irodalmi értékük és/vagy tudományos és/vagy ismeretközlő funkciójuk miatt váltak a 18. századvég Erdélyében piacképesek” (*Verestóiról – másként*, Kolligátum, Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére, Ráció, Bp. 317–318.). Elvárás volt tehát a halotti beszédekkel kapcsolatban a „tudóskodás”, azazhogy a felkészült orátor a gyász munkát segítse azzal, hogy az

univerzumot az Isten által „egzakt módon megtervezett világegyetemként” mutassa be, így a halált az élet természetes velejárójaként értékeli, vagy tudományos magyarázatot adjon egy ilyen nehezen feldolgozható jelenségre. Innen nézve lesz érthető Csokonai *Halotti versek* című művének hosszas filozófiai fejtegetése, amely az akkori hallgató számára is az egyik legizgalmasabb rész lehetett. Verestói szövegeiben ráadásul egy olyan tudomány, a fiziko-teológia jelenik meg, ami Magyarországon még újdonságnak számított.

Hasonlóan dicséretes annak felismerése, hogy az ismeretterjesztő, elmélkedő, ugyanakkor díszes nyelvezetű szövegek „küszöbhelyzetben” születtek. Ugyanúgy megtalálhatók benne a korszakra jellemző barokk elemek, mint a felvilágosodásra utaló gesztusok. Ez a barokk ráadásul egy – még akkor is, ha ez oximoronnak tűnik – „protestáns barokk”. Igazat kell adnunk Farkas Wellmann Évának, aki így értékeli Verestói beszédeit: „[e]zek az orációk, a késő barokkból a felvilágosodásba hajló időszak terméseiént, a bennük rejlő alapvető vibrálással, figyelemre méltó utalásrendszerrel és megformáltsággal, sajátos pillanatképet adhatják a kor irodalmi helyzetének.” Érdemes lett volna ezeket a műveket hasonlókkal összevetni (erre egyébként a szerző is utal), hogy ez a „sajátos pillanatkép” még inkább sajátosként, sajátosként mutakozzon meg. Természetesen nem vállalható feladat egy ilyen monográfia keretein belül egy a korszak minden szövegére kiterjedő, teljes körű elemzés, de legalább a hasonló népszerűségnek örvendő szerzők orációival érdemes lett volna összehasonlítani Verestói írásait stílusuk, ismeretterjesztő jellegük, „irodalmisságuk” körülrajzolása céljából.

Azt hiszem, valóban sikerült közelebb kerülni Csokonai *Halotti versek* című művéhez, adalékokat kapni a felvilágosult-barokk korszakhoz, megismerni a temetési szokásokat, a beszédek retorikai felépítését, egy társadalmilag erősen determinált irodalmat. És sikerült Farkas Wellmann Évának ezt a „holt”-témát könyvében igazán élővé tenni.

Dávid Péter

Újabb közelítések a filozófiai hermeneutikához

„Szót érteni egymással”. *Hermeneutika, tudományok, dialógus.*

Szerkesztették Fehér M. István, Lengyel Zsuzsanna Mariann, Nyíró Miklós, Olay Csaba.

L'Harmattan Kiadó – MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, Bp. 2013. 459 old.

A kötet az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport kezdeményezésére 2012 májusában „Szót érteni egymással” – *Hermeneutika, tudományok, interkulturalitás* címmel Budapesten megrendezett konferencia tanulmányokká fejlesztett előadásait tartalmazza, és egyúttal – több, előzetesen közreadott közös tanulmánykötet folytatásaként – a kutatócsoport újabb eredményeinek a foglalatát képviseli.

MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport szoros együttműködésben az ELTE Filozófiai Doktori Iskolájának Hermeneutika tanulmányi programjával azokra az elméleti és gyakorlati filozófiai kihívásokra keres választ, amelyek az utóbbi évtizedekben a filozófiai hermeneutika fokozódó térnyerésével és konkretizálódó alkalmazási lehetőségeivel kapcsolatosan merültek fel nemcsak az európai filozófiában szűkebb értelemben, hanem a szellemi életnek a tudományos kutatásokat, művészi és vallási tapasztalatokat felölelő tágabb kontextusában is. A Hermeneutika kutatási és tanulmányi program egyaránt kiterjed a hermeneutikai probléma történeti szempontból való áttekintésére, a hermeneutikai gondolkörnek a különböző filozófiai és szaktudományos diszciplínák számára való relevanciájára, valamint a hermeneutika kortárs önreflexiójára. A hermeneutikai kutatások programszerű keretekbe illesztése hiányt pótol: ugyanis sem önálló kutatási területként az MTA Filozófiai Kutatóintézetében, sem önálló szervezeti egységként az egyetemi tanszékek sorában a hermeneutika jelenleg még nincs képviselve. A kutatócsoport belső szervezettsége viszont kiváló munkafeltételeket teremt nemcsak az egyéni

kutatások elvégzéséhez, hanem olyan rendszeres tudományos ülések megtartásához is, amelyeken a közösségben megvitathatókká válnak a tagok kutatási beszámolói és az ezekből születő előadások, tanulmányok, s a csoporthoz szorosan nem tartozó kutatók, szakértők vendégül látása pedig a szakmai horizont interdiszciplináris és interkulturális irányokban való kiterjesztését is lehetővé teszi.

Mindezek a jelen kötet anyagában és szerzői gárdájának összetételében is tükröződnek. A kötet írásait a szerkesztők – a jelezett kutatási irányok által is betájoltnak – három nagy tematikus tömbbe szervezték.

A *Hermeneutika – szót értés – nyelviség* címet viselő első tematikus tömb tanulmányai a gadameri hermeneutika alapfogalmainak kidolgozására, elmélyítésére, továbbgondolására összpontosítanak. Az itt helyet kapó írások gondolatmenetei olyan hermeneutikai kulcsfogalmak köré szerveződnek, mint a megértés, megértetés, szót értés, jóindulat, gyanú, hermeneutikai dialógus, létgyarapodás, közös nyelv, fordítás. A vizsgálódások a gadameri hermeneutikai problémák kreatív továbbfejlesztésére, pontosítására, árnyalására és kontextuális körüljárására irányulnak. Ehhez nagymértékben hozzásegít a kevésbé ismert gadameri szövegek és szöveghehelyek bevonása az értelmezési folyamatba, a gadameri életművön és gondolatrendszeren belüli újabb összefüggések feltárása, belülről való kifejtése és konkrét példákon keresztüli értelmező megvilágítása. A felvetett kérdések és a válaszkeresések folytán mozgósított, kifejtett érvek, érvrendszerek, példalózások két fontos problémakörbe illeszkednek. Az egyik a megértés „megértésére” irányuló,

a nyelviség, a beszélgetés, a dialogicitás és a vita tapasztalatai irányából közelítő produktív erőfeszítéseket gyűjti egybe a „szót értés” kérdéskörének a megértetés és a megértés mint „másként értés” vonatkozásában való újragondolása, hermeneutikai lehetőségfeltételeinek kiterjesztése tekintetében. A másik a vita mint hermeneutikai szituáció struktúramozzanatainak a kibontása kapcsán a megértés, a nyelvhasználat, a vitában és a dialógusban való részvétel körüli alkalmazott filozófiai kutatási irányokat vázolja fel, élethelyzetek, egzisztenciális problémák, morális attitűdök és felelősségek hermeneutikai szempontú vizsgálatát helyezi előtérbe a jóindulat és a gyanú hermeneutikájának a szembeállítására a kérdéseket, a hermeneutikai jóindulat feltételeinek körvonalazása, kockázatainak, határ- és csapdahelyzetinek a felmutatása révén. Mindkét problémakör aktivizálása arra szolgál, hogy kimozdítsa a gadameri filozófiai hermeneutikához való viszonyulást a rutinos megközelítésmódokból, úgy, hogy a felvetett kérdések az olvasót se hagyják érintetlenül, hanem tevékeny beegondolásra és állásfoglalásra bírják. Az erőteljes applikatív indíttatások és visszahatások a gadameri filozófiai hermeneutikának mint gyakorlati filozófiának a megértéséhez és elfogadásához is közelebb visznek.

Az első tematikai tömböt a Hermeneutikai Kutatócsoport szakmai vezetőjének, Fehér M. István professzornak *Szót érteni egymással. Jegyzetek a Gadamer–Derrida-vitához* című terjedelmes tanulmánya nyitja meg, problémafelvetései során kijelölve a fentebb vázolt meghatározó témaköröket. A megértetés problémájának a bevonásával a szót értés tágabb hermeneutikai problémakörébe és a megértés határainak a hermeneutikai vita-szituáció felőli megvonása mentén – Kant antinómiatánának vitaetikai megfontolásait és hermeneutikai tanulságait is bevonva a diskurzusba, majd több jelentős 20. századi filozófiai vitára is kitérve, mint a pozitívizmus-vita, Cassirer és Heidegger davosi vitája – a szerző azt vizsgálja meg, hogy mennyiben voltak adva és miként érvényesültek a szót értés lehetőségfeltételei

Gadamer és Derrida 1981-ben a párizsi Goethe Intézetben sorra került vitájában. Fehér a kuhni paradigma-koncepciót alapul véve annak a kérdésnek a vizsgálatára is kitér, hogy eltérő szemléleti kereteket és beállítódásokat felvállaló filozófiák miként képesek egymással egyáltalán kommunikálni, mennyiben adottak ilyen esetben a szót értés feltételei, illetve ezeknek milyen, a paradigmatiság különbségekből adódó korlátozottságaival, behatároltságaival kell számolnunk. Fehér a derridai dekonstruktív gyanúval szemben a szót értésnek, a megértésre való nyitottságnak a hermeneutikai jóindulatban rejlő gyakorlati lehetőségeit emeli ki, részletesen kitérve a jóindulat hermeneutikájában rejlő „gyengeségekre” is, az önnön lényegének megőrzésére törekvő és ugyanakkor a másik más-sága iránti tisztelettel bíró megértő hatalmi kiszolgáltatottságának a veszélyeire, a hermeneutikának a következetesen gyakorolt jóindulat folytán viselt „keresztjére”.

A Fehér M. István által felvázolt problémakörök lényeges mozzanatait mintegy felhangosítják, felerősítik a soron következő tanulmányok, amelyekben elmélyített kidolgozásra kerül a gadameri filozófiai hermeneutika egy-egy alapkategóriája. Bauer Lilla *Hermeneutikai jóindulat – dekonstruktív gyanú – a jóindulat keltette gyanú* című tanulmányában továbbbűzi a hermeneutikai jóindulat–dekonstruktív gyanú sajátos és vitára ingerlő szembeállításához kapcsolódó gondolatmenetet, kitágítva a jóindulat „gyengesége” körüli értelmezések körét a jóindulat keltette gyanú tapasztalati szituációira. Nyirő Miklós *Hermeneutika, szellemtudományok, dialógus. Az Igazság és módszer tematikus hangsúlyai Gadamer 1931-es habilitációs írása fényében* című írásában számba veszi a Gadamer fiatalkori habilitációs dolgozatában megelőlegezett és később kidolgozott hermeneutikai témákat, illetve tematikus hangsúlyokat, különös tekintettel a beszélés-beszélgetés válfajaira, a dialógus és a dialektika összefüggéseire, a történetiség és a spekulativitás mozzanataira. Bognár László írása (*A létgyarapodás metafizikája az Igazság és módszerben*) a létgyarapodás

fogalmának hermeneutikai értelmét tisztázza, kiemelve e tekintetben a szubsztanciametafizikával szemben egy másik hagyomány – a nyelv mint megértett lét – álláspontjának megkerülhetetlenségét. Kiss Andrea Laura tanulmánya (*A közös nyelv keresése*) a párbeszéd folyamatában érvényre jutott, a szótértés médiumának tekintett nyelv, mint *közös nyelv* s az ebben megvalósuló közösségalkotás vizsgálatával foglalkozik. Lengyel Zsuzsanna Mariann dolgozatában (*A „fordítás” mint hermeneutikai feladat*) a *fordítás* hermeneutikai problémája kerül előtérbe, az egymással való szót értés megzavart vagy megnehezített helyzeteként tekintve a fordítást, amelyben – éppen ezért – a leginkább tudatosulnak azok a feltételek, amelyeknek minden megértés alá van vetve. Végül Kelemen János írása (*„Szóból ért az ember”*) veszi számba a nyelvnek a megértés folyamatában betöltött elsődlegességével kapcsolatos érveket, kiemelve, hogy a mindenkori megértés alapesete a szóbeli közlés megértése, és a képi kifejezésből vett példák elemzésével támasztva alá a képi és szóbeli kifejezés viszonyának aszimmetriáját.

A kötetbe foglalt tanulmányok második tematikus tömbje a *Közelítések – hermeneutikai fenomenológia* címet viseli. Amint ez a cím is jelzi, olyan írások kapnak itt helyet, amelyek a (gadameri) hermeneutikának a husserli fenomenológiához való viszonyát, majd a fenomenológia heideggeri átértelmezésében – a *hermeneutikai fenomenológia* kimunkálásában – játszott szerepét tárgyalják, a ricoeuri nyelvfelfogást is bevonva a vizsgálódások körébe. A hermeneutikai beállítódás egzisztenciális és ontológiai megalapozhatóságának a feltételei, a lét és a megértés egymáshoz tartozásának elgondolási lehetőségei kerülnek itt tárgyalásra, kidomborítva a gadameri filozófiai hermeneutikának azokat a vitafelületeit, amelyek kontextusában a husserli fenomenológiából, a heideggeri fundamentális ontológiából, a ricoeuri metaforaelméletből merített inspirációk és provokációk úgy szolgálgják a filozófiai hermeneutika továbbfejlesztését, hogy egyúttal a lényeges problémafelvetései mentén kritikai önreflexióra is készítetik.

Varga Péter András *Hermeneutika és fenomenológia* című tanulmányában a gadameri hermeneutika és a husserli fenomenológia viszonyának az újragondolását kísérli meg. Meglátása szerint a husserli fenomenológia a „negatív elrugaszkodási pont” (176) szerepét kapta Heideggernél, de főleg Gadamernél, mivel – az *Igazság és módszerben* érvényesített gadameri beállítás szerint – tudatfilozófiai álláspontból próbálta levezetni a történelmi világ konstitúcióját. A Husserl-kutatás újabb eredményeit és az általuk hozott szemléleti változásokat figyelembe véve Varga úgy véli, hogy a hatvanas-hetvenes években kodifikálódott klasszikus hermeneutikai Husserl-kép mára megváltozott, a husserli gondolkodás új lehetőségeket kínál fel, s ebben a perspektívában már úgy látszik, hogy a klasszikus husserli fenomenológia és a gadameri filozófiai hermeneutika között több az összekötő, mint az elválasztó elem. (Vö. 188.) Jani Anna *A vallási tapasztalat mint fenomenológiai tapasztalat. Vallási élet és fenomenológiai módszer kapcsolata a fiatal Heidegger gondolkodásában* című írásában azt a folyamatot tárja fel, amelynek során Heidegger korai freiburgi előadásaiban nyom követhető Heideggernél – éppen a vallási tapasztalatnak fenomenológiai tapasztalatként való elgondolása során, olyan történeti fenoménként, amely abból a történetből érthető meg, aminek a tapasztalatában már mindig is benne vagyunk – a fenomenológia hermeneutikai fenomenológiává válása irányában tett lépések. A következő három tanulmány a heideggeri filozófia alapkérdéseibe merül bele. Krémer Sándor az egzisztenciális analitika és a fundamentális ontológia bonyolult viszonyával kapcsolatos heideggeri megoldásokat vizsgálja a *Lét és időben (Egzisztenciális analitika és fundamentális ontológia viszonya a Lét és időben)*, Schwendtner Tibor az ismétlés és az alapítás viszonyára vonatkozó fejtegetései során (*Ismétlés és alapítás*) azt mutatja ki, hogy a heideggeri felfogás szerint a filozófiában fogalmi alakot öltött alapítástalok a filozófiai gondolkodás *alapításával* és *újraalapításával*, más szóval az eredeti alapítás *ismétlésével* vannak korrelatív kapcsolatban (vö.

241), Csejtei Dezső pedig azt mutatja ki a táj-probléma körültekintő elemzése során (*Fejezetek a táj hermeneutikájából: Simmel és Heidegger*), hogy a Lét a tájon át tűnik fel, a tájon keresztül „tájkzik”, ad hírt önmagáról, s az ember a táj elmélyült szemlélése során hangolódik rá a lét értelmére és merül el abban. (Vö. 261.) Mindhárom szöveg közvetett érveket szolgáltat annak a heideggeri tételnek az alátámasztására, hogy „a jelenvalólét fenomenológiája hermeneutika a szó eredeti értelmében”, vagyis – Csejtei szavaival – „a jelenvalólétet keresztül-kasul átszövi a hermeneutikai jelleg, vele egylényegű”, és bármely dolog, jelenség értelmezése is csak az emberlét értelmezésén keresztül végezhető el. (248.) A sort Ullmann Tamás *Nyelvi teremtés és ikonikus funkció. Ricoeur a metaforáról* című tanulmánya zárja, amelyet a metaforát a metafizika körébe iktató heideggeri állásponttal kritikailag szembehelyezkedő ricoeuri metafora- és nyelvfelfogás szisztematikus és részletező tárgyalásának szentel, kiemelve a ricoeuri hozzáállás lényegét, miszerint a metafora működésén keresztül a nyelv működését érthetjük meg jobban (vö. 265), ugyanis a metafora lényege szerint „esemény”, amely a nyelv és a világ újfajta kapcsolatát teremti meg. (Vö. 280.)

A kötet harmadik tematikus tömbje némileg megtévesztő módon *Határpozíciók – A hermeneutika és a tudományok* címet viseli. Bár az itt jelzett határhelyzetek kétségtelenül a filozófiai hermeneutika és a nyelvelméletek, irodalomtudomány, politikatudomány, szociológia, jogtudomány, vallásantropológia érintkezési felületein képződnek, mégis a felmerülő problémáknak nem annyira a teoretikus vonzatai kerülnek az érdeklődés homlokterébe, hanem a hermeneutikával, mint *gyakorlati filozófiával* kapcsolatba lépő *applikatív* mozzanatai. Lőrincz Csongor terjedelmes és kiválóan dokumentált tanulmányában (*A „belső szó” adomány és tanúság között (Gadamer nyelvelméletének nyomain)*) a belső szó kimondása és a tanúságtétel összefüggéseire összpontosít. Kulcsár-Szabó Zoltán *Szemérmes (ön)megértés: Hans Robert Jauss* című, ugyancsak körültekintően

dokumentált írásában H. R. Jaussnak, a recepcióelmélet híressé vált megalkotójának az elhallgatott SS-múltjához való viszonya tisztázatlanságával, ennek a 70-es években sikerre vitt teóriával való esetleges összefüggéseivel foglalkozik, feltárva azt a módot, hogy miként helyezi el maga Jauss – egy késői *Le Monde*-interjúban – a saját élettörténetét a saját maga által propagált elméleti keretek között. Olay Csaba *Taylor értelmezéselfogása* című tanulmányában Charles Taylornak az értelemtelni emberi viselkedés megragadására irányuló törekvéseit vizsgálja, olyan gondolati motívumokat emelve ki, amelyek párhuzamosíthatóak Gadamer filozófiai hermeneutikájával. Szalai Erzsébet *Szociológia és hermeneutika. A rendszerváltás értelmezései* című dolgozata az 1989-től nyílt formát öltő rendszerváltás ideáltipikus értelmezését nyújtja, összefüggésben a szerző saját régebbi értelmezéseivel, majd a régebbi értelmezéseinek az újraértelmezéseivel. Ignác Lilla tanulmánya (*Hermeneutika és jogtudomány – a Gadamer–Betti-vita nézőpontjából*) a köreinkben ritkábban vizsgált kérdésre tér ki, a hermeneutika és a jogtudomány ambivalensnek mondható kapcsolatára, amelyben közös érintkezési felületet képez a jogi hermeneutika. A szerző kimutatja, hogy a tényleges joggyakorlat megfelel a gadameri gondolatmenetnek: az igazságos döntést nem a törvényből dedukálják, hanem az eset és a norma körkörös, egyre közelítő egymásra vonatkoztatásával alkotják meg. (Vö. 416.) Végül Veres Ildikó *A létteljesség és a nem-igaz kérdéskörei Hamvas Béla gondolkodásában* című dolgozatában a hamvasi értelemben vett létteljesség kérdésköreit vizsgálja a létezés paradoxonának a szakrális metafizika kínálta feloldási, megszüntetési lehetőségfeltételeivel összefüggésben. A kötetet Gáspár Csaba László *Odalépní – szóba állni – szóban állni. Bevezetés a vallás antropológiai fogalmába* című egyéni hangvételű, eredeti elgondolásokat tartalmazó fejtegetése zárja, amelyben a gondolkodás lényegét a világhoz való *gyakorlati* odalépként mutatja fel. Ily módon, míg a vallás a világban

tapasztalható történésként észleli a szentet, addig a gondolkodás a világ *létében*, „alap”-jában képes megragadni a szentet. (Vö. 453.)

A bemutatott anyag alapján is jól érzékelhető a *tartalmi-eszmei gazdagság*, amellyel ebben a közös tanulmánykötetben találkozhatunk. Nemcsak a tanulmányok mennyiségi sokasága és szerteágazó tematikai sokfélesége hordozza ezt a gazdagságot, hanem az írásoknak a kutatócsoport munkamódszereire jellemző szakszerű tudományos

megalapozottsága és kidolgozásuk precizitása, ami ez esetben is körültekintő és elmélyült vizsgálódásokat tesz lehetővé. Az így nyert gondolati gazdagság az új elemzési és értelmezési szempontok bevonásával, a gyakorlati filozófiai orientáció sokrétű kibontakoztatásával csak teljesebbé és árnyaltabbá válik, miközben a hermeneutikai kérdések körüli dialógusba való bekapcsolódásra és továbbgondolási kísérletekre ösztönöz.

Veress Károly

A székelység története

Egyed Ákos: A székelyek rövid története a meglepedéstől 1989-ig. Javított, bővített kiadás. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2013. 399 old.

A székelyek rövid története a meglepedéstől 1989-ig első kiadása 2006-ban jelent meg a csíkszeredai Pallas-Akadémia Kiadónál, a mostani kötet annak javított és bővített kiadása (az első kiadás csak 1918-ig tárgyalta a székelyek történetét). Egyed Ákos ma kétségtelenül a székely történelem legismertebb és legelismertebb kutatója, aki számára – bár hat évtizede Kolozsváron él – szülőföldje a mai napig nagyon fontos maradt. Kézenfekvő volt tehát, hogy majdnem egy évszázaddal Szádeczky Kardoss Lajosnak, az egykori Ferenc József Tudományegyetem tanárának a maga korában színvonalas székely története után Egyed Ákos teygen kísérletet saját és mások kutatásai alapján a téma újbóli feldolgozására. Az 1989-es változások után a politikai útkereséssel és egyfajta identitásválsággal párhuzamosan megnőtt az érdeklődés a székelyek részéről saját történelmük, hagyományaik iránt. Ezt az igényt kívánta kielégíteni a szerző és a kiadó egy a nagyközönségnek szánt, jó értelemben vett tudomány népszerűsítő kiadvánnyal. A kisebbségi identitás szempontjából fontos könyvről van tehát szó.

Etnológusok figyeltek fel arra, hogy az olyan hagyományok esetében, amelyeknél a szóbeliség

alapvető szerepet játszik, azaz a szóbeli hagyományozás menetében egy ún. „sodródó szakadék” létezik: a közelmúltból bőséges információ áll rendelkezésre, de minél messzebb megyünk vissza a múltba, az annál jobban ritkul, de a még régebbi korok az információk megújult áradatát ontják – ilyen az ősi eredet hagyománya. „A történeti tudat mindössze két terepen munkál: az ősidő és a közelmúlt terepén” – mondta Jan Vansina belga etnológus. Nem véletlenül övezi a legnagyobb érdeklődés éppen ezt a két korszakot: a mi esetünkben a székely eredet kérdését és az elmúlt eseményekben bővelkedő évszázad történetét. Ezt némileg visszautkózi a kötet szerkezete is, hiszen a szerző éppen az utolsó évszázad történetével bővítette ki a kötetet, sőt az 1989 utáni események rövid összefoglalására is vállalkozott.

De egyelőre a kezdeteknél maradván: a székely eredetkérdés nagyon rég vita tárgyát képezi a történetírásban, számtalan elmélet született – ennek ellenére úgy tűnik, a mai napig a székelyek körében a hun eredet örvend a legnagyobb népszerűségnek. A vitás és kényes kérdésben – az volt legalábbis az érzésem – a szerző nehéz szívvel foglal állást. Szádeczkyre hivatkozik, aki szerint „egy nemzet

életében nem az eredet kérdése a legfontosabb, hanem az, hogy miféle szerepet játszott a történelem színpadán”.¹ Ennek ellenére az eredetkérdést nem lehet megkerülni, még akkor sem, ha igaz, amit a 20. század egyik legjelentősebb magyar történésze, Szűcs Jenő írt: „a székelyek eredetkérdése egyike a történelem igazán talán soha ki nem bogozható rejtélyeinek.”² Egyed Ákos végül is – ha nem is fejt ki bővebben – állást foglal a kérdésben, és több más magyar történésszel együtt úgy véli, hogy a székelyek a magyarral rokon „csatlakozott” nép lehettek. Úgy véli, már a honfoglalás előtt betelepíthettek a Kárpát-medencébe, a magyarságnak mintegy szálláscsinálói voltak. Hasznos lett volna itt Benkő Elek legújabb eredményeinek számbavétele is, hiszen több helyen kiegészítette volna az érvelést.³

Érdekes a közigazgatási rendszer kiépítésének tárgyalása, főleg hogy szűkebb szülőföldjének, Erdővidéknek példájával világítja meg a székek és fiúszékek kialakulását, illetve elkülönülését, de a példa fényt vet a székelyek megtelepedésére is. Nem világos azonban, hogy mi a helyzet a nemzetségekkel, hiszen ebben a kontextusban Sepsi és Telegdi nemzetségről vagy törzsről van szó, néhány oldallal később viszont felbukkan a székelyek hat nemzetsége és 24 ága.

A székelyek kezdetől fogva katonáskodó népelem voltak, és ez meghatározta történetüket egészen a legutóbbi időkig. A könyv egyik vezérfonala éppen a székelyek katonai funkciója és ezzel összefüggésben a székely önkormányzat működése. A középkorban ugyanis a székelyek kiváltságos státuszukat, az autonómia magas fokát, a „székely szabadságot” éppen katonai, határőri szerepüknek köszönhették, és ez határozta meg társadalmi szerkezetüket is. Egyed Ákos végig nagy hangsúlyt fektet ezeknek az összefüggéseknek a feltárására és tudatosítására, ez könyvének egyik nagy erénye is.

¹ Idézi Egyed: *i. m.* 9.

² Szűcs Jenő: *A középkori Magyarország népei*. I. História 1982. 4–5. sz. 3.

³ Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp. 2012.

Könyvében vezérfonalaként húzódik végig az öngazgatás, a székely szabadság védelme. Részletesen bemutatja a székely öngazgatás jogi alapjait, az ún. „székely örökség” kialakulását és fontosságát, a tisztségviselők szabad választását, a sajátos székely adónemet, az ökörsütést, és kitér a kiváltságokból adódó sajátos társadalomalakulásra és mentalitásra. A közösségi egyenlőség tudata ugyanis makacsul tovább élt a székelység körében, és évszázadokig meghatározta a székely mentalitást.

A könyv másik nagy erénye, hogy a Székelyföld történetét nem kiszakítva, hanem Erdély és Magyarország, majd 1918 után Románia történetébe ágyazva vizsgálja, hiszen csak így lehet megérteni a székely társadalomfejlődés sajátosságait is.

A Székelyföld sem tudta kivonni magát az általános fejlődési tendenciák alól, itt is a 15. századra erőteljesebbé vált a társadalmi rétegződés. Az erdélyi fejedelemség kialakulása után nehéz idők következtek a székelysége: szabadságjogait, autonómiáját megnyirbálták, míg végül a 16. század közepén a közszékelyek tömegeit jobbágyorsba taszították. A székelyek azonban újra és újra fegyvert ragadtak régi szabadságjogaik védelmében – ez magyarázza azt is, hogy miért állt a székelyek nagy része Mihály vajda oldalára –, míg végül a 17. század elején a gyalogrendűeknek sikerült ismét kiharcolni a szabadságot. Ehhez kellett két olyan fejedelem, mint Bocskai István és Bethlen Gábor államférfiúi bölcsessége is. Bocskai, aki az általa letelepített hajdúknak is székely mintára adott szabadságot, végrendeletében arra kérte örökösait, hogy tartsák meg a székely szabadságot, egyúttal a székelyeket is arra intette, hogy „szolgáljanak hiven Hazájoknak és az országban szép egyességgel alkuván, igyekezzenek az egész magyar nemzetiségnek megmaradására”.⁴

Ennek a szabadságharcnak újabb állomása a „madéfalvi veszedelem”, amely azonban nem tudta megakadályozni a székely határőrség szervezését.

⁴ Idézi Egyed: *i. m.* 117.

Ennek következtében a székely autonómiát újabb csapás érte, a székelyek jelentős része katonai igazgatás alá került, ráadásul az idegen szervezet a Székelyföldet is kettéosztotta, és – ahogy a szerző írja – fokozta „a székely társadalom belső megosztottságát, ellentéteit”.

Sokkal dicsőségesebb fejezet – és egyben Egyed Ákos kutatásainak kitüntetett témája – az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc. Nemcsak Háromszék önvédelmi harca, hanem az egész székelység részvétele a szabadságharcban nagyban hozzájárult annak sikeréhez. 1848 több szempontból is fordulópontja volt nemcsak a magyar, hanem a székely történelemnek is. A rendi világ felszámolásával megszűnt a székely rendi nemzet is – kiváltságainak maradékával együtt –, és ekkor dőlt el végképp, hogy a székelyek a modern magyar nemzet részei lesznek.

A neoabszolutizmus korának megtorlási utáni dualizmus felemás fejlődést hozott a Székelyföldnek. A kisipar a román vámháború következtében válságba került, a hagyományos agrárgazdaság pedig nem tudta eltartani a növekvő népességet. A 19–20. század fordulóján sokat emlegetett „székely kérdés” egyik fő összetevője is a székelyek tömeges kivándorlása volt, amely csak következménye volt sok más társadalmi, gazdasági problémának. Válaszul a kormány megindította a „székely akciót”, de az első világháború kitörése megakasztotta a folyamatot.

Az első világháború gyökeresen új helyzetet idézett elő, és egy újabb korszaknak lett határa. Egyed Ákos bőven tárgyalja az impériumváltást, az átmeneti bizonytalanságot, a kétségbeesett megoldási kísérleteket – mint pl. a Székely Köztársaság gondolatának felbukását –, majd a „román világ” szervezését és a két világháború között a székelyeket ért sérelmeket, kezdve a „visszarománosítási” akcióval egészen a földreform diszkriminatív végrehajtásáig, amely a közbirtokossági vagyon jelentős részének elvesztésével járt. Egyed Ákos hangsúlyozza azonban, hogy az igazi megtartó erőt a hagyományos életmód, a föld, a család és faluközösség jelentette. Az

1940–44 közötti „kis magyar világ” a rövid idő és a háborús viszonyok ellenére számos szempontból pozitív változást hozott a Székelyföld számára, de csak átmeneti periódust képezett egy sokkal súlyosabb megrázkódtatás felé.

A szocialista korszak módszeresen felszámolta a magántulajdont, beleértve a közbirtokosságokat, és ezzel együtt a hagyományos székely életmódot és faluközösséget is. A magyar társadalom hagyományos szerkezetének felszámolásával megpróbálta az erdélyi magyarságot is „bedarálni” a homogén szocialista nemzetbe. A sötét nyolcvanas évek durva elnemezetlenítő politikáját törte meg az 1989-es fordulat.

A kötet utolsó fejezete az 1989 óta eltelt két és fél évtized eseményeit, eredményeit és kudarcait veszi számba: a felemás privatizációt, az anyanyelvű oktatásért és az autonómiáért való küzdelmet, a román–magyar viszonyt, a székelyföldi intézményhálózat kiépülését, a tudományos élet fejlődését. A kötet végkicsengése pozitív, Egyed Ákos úgy látja, hogy miután a székelység évszázadokon keresztül megőrizte szállásterületét, az utóbbi évszázadban kiállta a nehéz kisebbségi sors próbáját, „ez reménykeltő lehet jövőjére nézve”.

Hogy némi kritikát is megfogalmazzak: néhol enyhe hiányérzete is támad az olvasónak, egyes témákkal vagy korszakokkal mostohábban bán a szerző – ez különben javarészt a szakirodalom hiányosságainak tulajdonítható. Ilyen elhanyagoltabb korszakok például a 18. század első fele, a reformkor, a neoabszolutizmus, de akár a dualizmus kora. A Székelyföld lakossága a 20. század közepe előtt ugyan túlnyomórészt agrárnépesség volt, de úgy érzem – bár ez lehet személyes elfogultság is –, hogy a városok szerepét a hagyományos történetírás nyomán igen csekélynek tartja a szerző. A témák közül pedig a székely rovásírással már csak azért is bővebben kellett volna foglalkozni, mert ennek manapság nagy divatja van, és rengeteg tudománytalan nézet terjed.

A könyv tartalmaz lábjegyzeteket is – jól megválasztott mértékkel, ezek segítenek eligazodni, és további olvasmányt ajánlanak, de a túl sok lábjegyzet nem riasztja el a laikus olvasót. Az illusztrációk

és térképek szintén gazdagítják a kötetet, bár ezekből többet is szívesen láttunk volna.

A könyvön végig átsüt a szerző mély ragaszkodása szülőföldjéhez és népéhez, ez néhol a hagyományos székely társadalom idealizálását is magával hozza, de már csak azért sem róható fel a szerzőnek, mivel a nagyközönségnek szóló kiadványról van szó, és egyes részek személyesebb hangvétele csak még közelebb hozza a témát az olvasóhoz, és még olvasmányosabbá teszi a kötetet.

A székely történet népszerű összefoglalása Egyed Ákos jóvoltából megszületett, és új kiadás is megért. Készülőben van egy háromkötetes monográfia is a Székelyföld történelméről, amelynek úgyszintén a szerző az ötletgazdája és főszerkesztője. Ezúttal is jó egészséget és munkabírást kívánunk Egyed Ákosnak, hogy irányítása alatt elkészüljön a monográfia is, és hasonlóan sikeressé és népszerűvé váljon az olvasók körében.

Pál Judit

Szovjet diplomáciai jelentések

Baráth Magdolna: Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországról a Hruscsov-korszakban. Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet. Bp. 2012. 494 old.

Új forrásokat feldolgozó okmánypublikációval gyarapodott a magyarországi szovjet időszak feltáró, a kutatók és a korszak iránt mélyebben érdeklődők számára elérhető forrásbázis. Baráth Magdolna munkájával, akinek már eddig is számos lényeges forrásközlést s főleg a magyar–szovjet kapcsolatok témakörében mozgó sok, ismereteinket gazdagító részfeldolgozást köszönhetünk, ezúttal egy átfogó periódusra koncentráló kötetet vehetünk kézbe. A kötet forrásközlő része elsősorban kutatók számára készült, de az előtanulmányban a szerző felvet olyan kérdéseket, melyek segítségével a dokumentumok böngészése átfogó történeti keretbe helyezhető. A kiadvány nem csak a magyarországi történetírás szempontjából fontos, ugyanis sok részletében kitér a környező országok diplomáciatörténeti vonatkozásaira. Az alábbiakban Magyarországnak Romániával való konfliktusos viszonyát szeretném kiemelni a kötetben található források segítségével.

A kötetben 219 olyan forrás található, amelyeket Baráth Magdolna orosz levéltárakban tárt fel, s amelyek 90%-ban a budapesti szovjet nagykövetek, a maradék mintegy 10 százalékban a miszsiói más diplomatái magyar vezetőkkel folytatott

beszélgetéseit tartalmazzák. Döntően az Orosz Föderáció Külügyminisztériuma levéltárának anyagából válogatott, de kutatók természetesen más forráscsoportokban, illetve más orosz archívumokban is. Mindezek mellett magától értetődően hasznosította a témába vágó (jelentős részben szintén maga által búvárolt) magyar anyagokat is. Ezeket részben a kötet élére illesztett bevezetőjének tartalmasabbá tételére, részben a közzölt szovjet források szükséges, adatgazdag jegyzeteléséhez hasznosította.

Az ún. népidemokratikus államok szovjet nagykövetei totális ellenőrzést gyakoroltak a fogadó ország politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életére, csak 1956 után enyhült szerepük, bizonyos szinten csupán információs forrást jelentettek. A diplomáciai munkában azonban már törekedtek az államközi és pártkapcsolatok szétválasztására. Hruscsov Sztálin halála után külpolitikai téren számos újítást vezetett be, de a szovjet diplomácia továbbra is centralizált volt, a diplomaták mozgásterét a „központból” érkező irányelvek jelölték ki. Továbbra is érvényben maradt a budapesti szovjet nagykövetség küldött 1949. július 9-ei direktíva, amely a magyar kormány tagjaival

és jelentős társadalmi és politikai személyiségekkel, különösen a párt vezetőivel való kapcsolattartásra utasította a szovjet diplomátákat.

A szovjet diplomáták viszonyulásai a magyar pártvezetőkhez nem kevés alkalommal akár viszonytárságosnak is tekinthető – ezt a kötetben fellelhető források megerősítik. Egyik jellemző példa erre a Gromov és Kádár közötti kapcsolat, amely szívéllyes, mondhatni „barátságos volt,” viszont ennek ellenére a szovjet diplomátát ritkán fogadta az első titkár.¹ Más volt a helyzet Ty. F. Stikov nagykövettel, aki kimondottan rossz benyomást tett első találkozásukkor Kádárra, ugyanis személyesen is találkozni kívánt a megyei párttitkárokkal, illetve magyarországi utazást igényelt, amely során tanácsí vezetőikkel is szót válthat, üzemeket látogathat. Kádár ingerülten reagált kérésére, Baráth Magdolna szerint Kádár volt a magyar vezetők közül az egyetlen, aki a szovjet diplomátáknak kertelés nélkül elmondta a véleményét. Kádár a kétoldalú kapcsolatok jellegének megváltozását követően továbbra is kapott javaslatokat és „tanácsokat” a szovjet vezetéstől, de azokat nem feltétlenül valósította meg a gyakorlatban.² A nagykövetekkel folytatott beszélgetésekben a Romániát illető magyar kritikai megjegyzések nagy része a románok KGST-vel kapcsolatos politikáját érintette.³ Azt valamennyi szovjet elemzés elismerte, hogy a magyar külpolitika mindig fő feladatának tekintette a szoros együttműködést a Szovjetunióval és a szocialista országokkal, mindig támogatta és széles körben ismertette a Szovjetunió kezdeményező lépéseit a fontos nemzetközi kérdésekben, de hiányolta az aktívabb támogatást és *az önálló magyar fellépést*. Az 1959-es összegzés elismerte, hogy a magyar külpolitikának az 1956 ősze óta elért sikerek ellenére még mindig nehéz a helyzete, de a dokumentum szerzője szerint a magyarok túlértékelik nehézségeiket, és a Magyarország elleni fellépésektől *tartva azokat a lépéseket sem teszik meg, amelyeket meg kellene és meg lehetne tenni*.⁴

¹ I. m. 20–21.

² Uo. 31.

³ Uo. 32.

⁴ Uo. 35.

A szocialista országokkal való kapcsolatok közül a magyar–román viszonyt terhelte a legtöbb megoldatlan kérdés. A szovjet diplomácia 1954 őszétől élénk figyelemmel kísérte a kapcsolatok alakulását. Jurij Andropov szovjet nagykövet már 1955 tavaszán ígéretet tett arra, hogy a két ország közötti viszony alakulásáról folyamatosan jelent a szovjet külügyi vezetésnek. 1956 kora őszén több elemzés is készült, amelyek Andropov jelentéseire hivatkozva erőteljesen elmarasztalták a magyar vezetést.⁵

A budapesti szovjet diplomátáknak már 1958-ban az volt a véleményük, hogy a magyar–román gazdasági tárgyalások során mutatkozó nehézségek kezdenek politikai jelleget öltetni, s a problémákat valószínűleg felsőbb szinten kell majd megoldani. A nagykövetség magyar–román viszonyt elemző munkatársa objektivitásra törekedett, és óvakodott attól, hogy a két ország között folyó vitában állást foglaljon, a kapcsolatok megromlásáért szerinte mindkét oldalt felelősség terhelte. A feljegyzést olvasó szovjet külügyminisztériumi tisztviselők azonban még így is egyoldalúnak, a magyar szempontokat túlhangsúlyozónak tekintették írását. A kétoldalú kapcsolatokat áttekintő 1960. júniusi elemzés viszont már egyértelműen a magyarokat hibáztatta a kialakult helyzetért. A feljegyzés szerint a két ország között meglévő negatív jelenségek abból adódtak, hogy a bukaresti magyar követség nem adott objektív információkat, a nagyköveti posztot 1955–1960 között betöltő Keleti Ferenc helytelenül viselkedett, nem vette figyelembe román partnerei véleményét, demonstratív utazásokat tett Erdélyben, román partnerei jelenlétében kedvezőtlenül nyilatkozott Romániáról. A dokumentum készítője szerint Kállai Gyula 1959. júliusi romániai látogatása fordulatot hozott a vitás kérdések eldöntésében; a kapcsolatokat terhelő hibákat pedig a meglévő nacionalista érzelmeknek tulajdonította. („Jelenleg bizonyos súrlódások vannak a magyar–román kapcsolatokban. A magyar elvtársak úgy vélik, hogy számos Romániában található

⁵ Uo. 36.

jelenségnek magyarelles irányultsága van, és semmilyen mértékben nem szolgálják a szocialista tábor egységének megerősítését. Ezek a jelenségek Romániában zajlanak, a magyar elvtársak nem tudnak semmilyen módon reagálni rájuk.”⁶)

„Teljesen más a helyzet Romániában. Itt a Magyarországgal határos többi országnál – folytatja Kádár elvtárs – több magyar él, ugyanakkor az utóbbi időben Romániában bezárták a magyar iskolákat. Bezárták a magyar egyetemet is, megszüntették a magyar nyelvű irodalom és újságok kiadását. Még az RMP magyar tagjainak sem engedik meg, hogy a pártiskolákban magyar nyelven tartsák a politikai foglalkozásokat. Hol van itt a lenini nemzetiségi politika – vetette fel a kérdést Kádár elvtárs.”⁷

A további időszakban inkább a Ceaușescu elleni bírálat hangsúlyozódik, mintsem az erdélyi magyarság kérdése:

„Többek között Ceaușescu elvtárs azt állította, hogy a Szovjetunió az utóbbi 15 évben kizsákmányolta Romániát és a többi szocialista országot. Azt közölte az aktívával, hogy állítólag az utóbbi időben az RNK hadügyminisztériumában és belügyminisztériumában szovjet kém hírszerző szervezetet lepleztek le.”⁸

„A továbbiakban Drăghici arról beszélt [a Romániában lezajlott pártaktíva-gyűlésekről, 1964. május 12.], hogy Hruscsov és Kádár elvtársak Hruscsov elvtárs közelmúltbeli magyarországi látogatása alkalmával megvitatták Erdély kérdését is. »Hruscsov Magyarországnak ígerte Erdélyt.« Fenyegető hangnemben felszólalva hozzátette: »Mi szintén felvethetjük Besszarabia kérdését.«

„A „Scînteia” főszerkesztője, Marinescu ironikus szellemben arról beszélt [május 20-án

⁶ 36. dokumentum. V. Ny. Kélin követségi titkár feljegyzése J. I. Gromov nagykövet és Sándor József beszélgetéséről. 1959. május 20. 138.

⁷ 172. dokumentum. Feljegyzés G. A. Gyenyiszov nagykövet és Kádár János beszélgetéséről. 1964. január 10. 400.

⁸ 188. dokumentum. Feljegyzés G. A. Gyenyiszov nagykövet és Apró Antal beszélgetéséről. 1964. május 22. 422.

zajlott párttag és párton kívüli újságírók és írók gyűlésén], hogy Magyarország meg akarja tanítani Romániát a proletár internacionalizmusra, ugyanaz az ország, amelyik a történelem menetében mindig hódításokra törekedett, nacionalista volt stb.”

„Arról is szó esett [a romániai pártfőiskola május 9-ei aktíváján], hogy a szomszédos szocialista államok vezetői megpróbálják félelemben tartani Romániát a határ felülvizsgálatának lehetőségével vagy a területi kérdések felvetésével. Arról is beszéltek, hogy a történészek nemrégiben Budapesten megtartott konferenciáján ötfős román küldöttség vett részt. (Miron Constantinescu, Bányai László stb.) Az egyik napirendi pont kérdésében vita alakult ki Erdély őslakosságáról. A magyar történészek és a többi szocialista ország delegátusai, köztük a szovjetek, azt állították, hogy a magyarok korábban voltak Erdélyben. A román küldöttség felszólalt ez ellen. A következő ülésen a szervezők úgy ültették le a román delegációt, hogy a három történész ne tarthasson kapcsolatot a »két politikussal.«”⁹

A közölt iratokból egyértelműen kirajzolódik a szovjet álláspont a magyar külpolitikáról, valamint a román–magyar kapcsolatok alakulásáról. Mindezt egy olyan keretbe helyezi a kötet, amely a klasszikus diplomáciatörténeti leírás könnyebb értelmezéséhez vezet. Az idézet forrásokból levonható következtetéseket ezúttal az olvasóra bízom, viszont a „panaszkodás” politikáján kívül Baráth Magdolna jól rávilágított arra a tényre, hogy a magyar külpolitika nem használta ki teljes mértékben a rászabott, engedélyezett mozgásteret. A kötet további vonatkozások szerint is vizsgálható, elsősorban Kádár János személyes vonatkozása bizonyos témákról, eseményekről, számos újdonságra rávilágítva ezáltal. Ezzel is a könyv gazdagságát érdemes kihangsúlyozni.

Fodor János

⁹ 192. dokumentum. Feljegyzés G. A. Gyenyiszov nagykövet és Erdélyi Károly beszélgetéséről. 1964. június 3. 427–433.

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Laudáció

dr. Gyéresi Árpád egyetemi tanárról az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjának jelölése alkalmából

Gyéresi Árpád életútja, munkája összefonódik Marosvásárhellyel és az ebben a városban található Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemmel, ennek Gyógyszerészeti Karával és ezen belül a Gyógyszerészeti Kémiai Tanszékkel.

Marosvásárhelyen született 1941-ben, itt érettségizik a híres Bolyai Farkas középiskolában, és ebben a városban szerez gyógyszerészi oklevelet 1964-ben. Egyetemi pályafutása 1967-ben indult a MOGYE Gyógyszerészeti Karának Gyógyszerészeti Kémiai Tanszékén, ahol az összes oktatói fokozatot megszerezte 2011-ben történt nyugdíjazásáig. 1975 óta a gyógyszerész tudományok doktora.

A Gyógyszerészeti Kar megszűnése, 1994-ben, őt is, mint karunk többi oktatóját, váratlanul érinti, és emiatt kénytelen átmenetileg analitikus gyógyszerészi állást betölteni a Maros Megyei Kórház központi laboratóriumában.

Az 1989–1991-es időszakban a Gyógyszerészeti Kémiai Tanszék működése szünetelt. Ezért tudja elfogadni a felkérést, hogy egy oktatási évre (1990 szeptembere és 1991 májusa között) a Szegedi „Szent-Györgyi Albert” Orvostudományi Egyetem Orvosi Vegytan és Gyógyszerészeti Vegytan tanszékein vendégoktató legyen.

Hazatérése után megbízást kap – a Gyógyszerészeti Kar 3 éves kényszerszünetét követően – a Gyógyszerészeti Kémiai Tanszék működésének újraindítására, megszervezésére. 1992-től tanszékvezető, 1998–2010 között a szaktárgyak katedravezetője, 1995-től 2012-ig a Kari Tanács tagja. Az oktatás újjászervezése során új szaktárgyak bevezetését kezdeményezte: Állatgyógyászati szerek, Biológiai eredetű szerek, Gyógyszervegyületek sztereo-kémiaja. 1998-ban elnyeri a professzori címet, 2000-től doktorátusvezető.

Széles körű tudományos tevékenységet fejt ki a gyógyszeranalitika területén, különös tekintettel a szétválasztástechnikai (kromatográfias) módszerek alkalmazását illetően. Módszereket dolgoz ki összetett gyógyszerkészítmények vizsgálatára, a gyógynövény-nemesítési kutatások során természetes hatóanyagok (alkaloidok) izolálására és meghatározására, gyógyszerstabilitási vizsgálatokra. Romániában elsőként dolgoz ki módszert gyógyszervegyületek optikai izomerjeinek szétválasztására. A 90-es évektől az elsők között tette ismertté a gyógyszer minőségbiztosítás nemzetközi normáit, különös tekintettel az Európai Gyógyszerkönyv előírásaira. Ezenkívül foglalkozik még a gyógyszervegyületek biofarmáciai tulajdonságait

javító komplexek előállításával és vizsgálatával, állatgyógyászati készítmények vizsgálatával. Szerződéses kutatások keretében vizsgálati módszereket dolgoz ki gyógyszergyárak, kutatóintézetek számára.

Ezekben a témakörökben több mint 250 tudományos dolgozat szerzője, ill. társszerzője magyar, román, angol, francia, német nyelven. In extenso cikkei számos nemzetközi idézettségű, impakt faktoros szaklapokban jelentek meg.

12 kötet egyetemi jegyzet szerzője, ill. társszerzője román és magyar nyelven. 2 szakkönyv szerzője, egynek társszerzője, könyvfejezetek szerkesztője. 11 sikeresen védett doktori tézis irányítója, doktori bizottságok meghívott referense. 70 hallgatói szakdolgozat irányítója. Kezdeményezte a Gyógyszerészeti Kar történetére vonatkozó 3 emlékkötet kiadását, melyeknek szerkesztője. A 2002-ben megjelent *Tizenkét év* c. kötet számára az erdélyi magyar gyógyszerészeti kutatások fejezet szerkesztője.

Jelentős szerepe van a magyarországi egyetemekkel való kapcsolatok kiépítésében, a CEEPUS programban való együttműködésekben. Kezdeményezte az ERASMUS program keretében az együttműködési kapcsolatot a Szegedi Gyógyszerész-tudományi Karral, előadói cserekapcsolatot alakított ki a budapesti Gyógyszerész-tudományi Kar Gyógyszerész Kémiai Intézetével.

Belföldi és külföldi tudományos rendezvények, a román és magyar gyógyszerészkongresszusok állandó résztvevője. Szakfolyóiratok szerkesztő-, ill. tudományos bizottságának tagja: Farmacia (Bukarest), Orvostudományi Értesítő, Magyar Orvosi Nyelv (Budapest).

A Magyar Gyógyszerész-tudományi Társaság tagja (2001), tiszteleti tag (2009), az MGYT szenátora (2011). A Szegedi Gyógyszerész-tudományi Kar aranyérmének tulajdonosa (2008), a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem díszdoktora (2012).

2000 óta tagja a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének. 2011-ben kezdeményezte a Kolozsvári Akadémiai Bizottság keretében a Gyógyszerész-tudományi Szakbizottság létrehozását, melynek elnökévé választották.

1990 után aktívan bekapcsolódott a tevékenységét újraindító Erdélyi Múzeum-Egyesület működésébe, az Orvos- és Gyógyszertudományi Szakosztály keretében. Az EME alapító tagja, 1996-tól az EME OgySz választmányának tagja, 2000–2008 között a Szakosztály alelnöke, majd 2010-től az EME országos vezetőségének alelnöke. Egyik kezdeményezője és aláírója az EME OGYSz és a Magyar Gyógyszerész-tudományi Társaság közötti együttműködési megállapodásnak (2006).

Munkásságát értékelve számos díjban részesítették. Az EME OgySz keretében Pápai Páriz Ferenc- (2006), Lencsés György – Ars Medica-díjjal (2008) tüntették ki. Ezenkívül a Román Gyógyszerész-tudományi Társaság kiválósági diplomájának, a Román Gyógyszerész-történeti Társaság Dr. Alexandru Ionescu-Matiu emlékérem II. fokozatának birtokosa.

Dr. Gyéresi Árpád professzor gazdag oktatói, tudományos munkássága által a Marosvásárhelyi Gyógyszerészeti Kar, az EME OgySz keretében a gyógyszerészeti szakterület meghatározó egyéniségei közé tartozik.

Marosvásárhely, 2014. március 29.

Dr. Sipos Emese

Laudáció

Kovács Dezső egyetemi tanár tiszteleti EME-taggá való választása alkalmából

Tisztelt Ünnepekt, tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Rendkívül megtisztelőnek érzem, hogy e jeles alkalmából méltathatom dr. Kovács Dezső egyetemi tanár tevékenységét. Vállalkozásom természete kettős, egyszerre könnyű és nehéz. Könnyű, mert hallatlanul gazdag az a szakmai életút, amit áttekinteni szándékozunk, éppen ebből fakadóan azonban nehéz is, mert szinte lehetetlen tevékenység minden lényeges momentumát felidézni. Szerencsésebbnek tűnik ezért a munkásság szerepek felőli megközelítése: a széles látókörű, határozott elképzelésekkel rendelkező, mindemellett szerénységéről ismert vezető, az érzékeny, alapos szakember és a kiváló oktató méltatása, amely szerepek mindegyikét kivételes emberi minőség keretezi.

Kovács Dezső Marosvásárhelyen született. Szüleit az akkori politikai rezsim kizsákmányolóknak nyilvánította, mindemellett azonban gyerekeik továbbtaníttatása és ezek életét meghatározó családi harmónia kialakítása volt elsőrendű céljuk. Iskolai és egyetemi tanulmányait is szülővárosában végezte. 1973-ban országos elsőként végezte a fogorvosi egyetemet. A hat egyetemi év alatt egyre közelebb kerül a szájsebészethez, felismeri benne az Édesapjától örökölt „kétkezi munka” lehetőségét és az általános medicinához való közelségét.

Az egyetem elvégzése után három évig internként tevékenykedik az egyetemi klinikákon, majd 1975-ben kezdetét veszi oktatói pályafutása. Szájsebészeti szakvizsgáját 1979-ben teszi le, 1992-től pedig szájsebész főorvos. Doktori tézisét felesége és Péter Mihály egyetemi tanár támogatásával és hathatós szövetkezésével 1998-ban védi meg. Önálló, alapos, igényes és csodálatraméltóan szerény lépésekben végigjárja az oktatói pálya minden lépcsőfokát, melynek eredményeként 2002-ben egyetemi tanárnak nevezik ki. Ezt megelőzően 1999-től a szájsebészeti tanszék vezetője, 2000-től pedig a szájsebészeti klinika vezetője. Klinikusként büszkén és megérdemelten éli meg klinkájának 2010. december 23-án új épületbe való költözését, 2013-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig Erdély egyik legkorszerűbb és legjobban felszerelt Szájsebészeti Egyetemi Klinikájának vezetője marad.

Szakmája iránti odaadása és alázata, emberi mivolta elismeréseként 2004-től a Magyar Tudományos Akadémia köztisztületi tagja, a romániai Szájsebészeti Társaság vezetőségi tagja, majd 2006–2008 között elnöke, 2008-tól pedig a Magyar Arc-, Állcsont- és Szájsebészeti Társaság tiszteletbeli tagja.

Külön kell méltatnunk az EME Orvosi- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályában végzett tevékenységét. Szakosztályunknak újraalakulásától aktív tagja, majd 2002–2010 között szakosztályi elnök. Ez alatt a nyolc év alatt jól irányított és alapos csapatmunkával fellendíti szakosztályunk tevékenységét, az erdélyi magyar orvostársadalom összefogásában, a közösségi hovatartozás szívet melengető érzésének ápolásában alkotott nagyot, és ez alapként szolgált az utána tevékenykedő szakosztályi elnökségnek. Klinikusként a pragmatikus döntéshozatal, a teljes felelősséggel és odaadással végzett irányítói munka, a fiatal kollégák szakosztályi

tevékenységbe való bevonása, a Szakosztály némileg önálló tevékenységének elindítása célja volt és eredménye let.

Megvalósításainak, eredményeinek méltatását hosszú ideig folytathatnám. Diájaként, kollégájaként és – merem remélni – barátjaként mindig a megnyugtató, bármikor-bárhol-bármiben segítő embertársat ismertem és ismerem benne: az egyesek szerint kissé szigorú, mások szerint inkább következetes, ám mindenki szerint elvszerű, a hallgatókat partnerként kezelő és magas elvárásokat támaztó oktatót, akitől rengeteget lehetett és érdemes volt tanulni. S hogy ez mennyire így van, azt nekem rendszeresen és egész közélről volt alkalmam megtapasztalni. Egy határozott, de nagyon tapintatos, célirányos, de nem erőszakos, széles látókörű, óriási tudással rendelkező, mindig az emberre figyelő és a titulusoktól, kitüntetésektől nem elvakított kollégát láttam és látok benne, aki észrevesz minden finom jelzést, számon tart minden apró részletet, és aki emberségben generációk példaképe volt és maradt. Szakma iránti odaadást, szerénységet, betegközponú orvoslást, alázatot, nem titulusokért és közszereplésért, hanem közösség iránti odaadásból fakadó szervezői és tisztánlátási készséget tanultunk és tanulunk tőle. Családja iránti szeretet, belőle fakadó lelki békesség és iránta vallott csodálatban is példaképünk.

Végezetül Kovács Dezsőről mint emberről szeretnék néhány alapvető dolgot mondani. Rendkívüli teherbírás, fáradhatatlan lendület, bátorság, pontosság, alaposság és manapság ritkaságszámba menő önzetlenség és gerincesség. Mély humánus. Szerénység. Magas elvárások, elsősorban önmagával szemben. Kivételes ember, kivételes erényekkel. Okos, bölcs, megfontolt tanácsaira, konstruktív javaslataira és kiváló emberségére még sokáig számítunk!

Kedves Tanár Úr, együtt örülök Veled a mai napon, és tiszta szívemből gratulálok!

Kelt Marosvásárhelyen, 2013. március 24-én

Mártha I. Krisztina

Laudáció

dr. Márton László

szakmai és tudományos munkásságáról

Márton László Gelencén (Kovászna megye) született, 1940. február 26-án. Gyergyószentmiklóson érettségizett 1956-ban, majd 1968-ban a Jászvásári Politechnikai Intézet Gépészeti karán mérnöki diplomát szerzett.

Szakmai pályafutását a gyergyószentmiklósi lenfonodában kezdi, majd a közben megalakult Len- és Kenderipari Kombinátban gépészeti osztályfőnök 1970-ig. Ekkor a Hargita Megyei Szaktanács gazdasági bizottságának főnökeként 1972-ig tevékenykedik, majd a gyergyószentmiklósi bútorszövet gyár termelési osztályfőnöke. Egy év múlva, 1982-ig a gyár főmérnöke.

1982–1985 között ismét a lenfonoda alkalmazottja, főmérnöki beosztásban.

1986 januárjában a szintén gyergyószentmiklósi faipari gép- és cserealkatrészgyár vezérigazgatója.

Egy év múlva, 1986 januárjától áthelyezik a város legnagyobb üzeméhez, a mechanikai vállalatához, ahol vezérigazgatói beosztást tölt be 1992-ig.

1992-től napjainkig saját vállalkozását vezeti, amelynek tevékenysége malom és sütőipari gépek gyártása.

Hosszú mérnöki pályafutása alatt mindvégig didaktikai tevékenységet is folytatott. Mesteriskolában, technikumban, főiskolán, folyamatos volt tanári tevékenysége. Napjainkban didaktikai tevékenysége a felnőttoktatásra irányul. A felnőttoktatás jellegzetességeinek megfelelő tankönyveket is írt, magyar és román nyelven.

Doktorátusi témája a műanyagok sűrűdési és kopási tulajdonságainak tanulmányozása volt, textilszálakkal alkotott tribológiai rendszerben. Az elért kutatási eredmények alapján a textiliparnak nagyszámú, műanyagból készült gépelemet gyártottak, amelyekkel a külföldi cserealkatrészeket helyettesítették.

Mérnöki munkássága alatt több találmányát is szabadalmaztatta, amelyek főleg a textilgépek területére vonatkoznak. Találmányainak jutalmazásaként a könnyűipari minisztérium a hannoveri nemzetközi textilgép-kiállításra, valamint Olaszországba küldte.

Száznál is több tudományos publikációja tribológiai szakkonferenciák kötetében jelent meg, belföldön és külföldön. A rendszerváltás után, a nagyipar megszűntével a technikatörténet területére tette át kutatásainak súlypontját. Harangokról, vízimalmokról, toronyórákról publikált több tucat dolgozatot bel- és külföldi tudományos ülésszakokon.

A hazai román és magyar nyelvű sajtóban nagyszámú műszaki és gazdasági tematikájú publicisztikai írása jelent meg.

Öt műszaki jellegű kötet szerzője és öt kötet társszerzője. Ezek a Kriterion, a Dacia, a Junimea, a Pallas Akadémia, valamint az EME kiadványaiként ismeretesek.

Társadalmi tevékenysége is említésre méltó. A rendszerváltás előtt az Országos (Nemzeti) Tribológiai Bizottság alelnöke, a Hargita Megyei Mérnökök és Technikusok Bizottságának alelnöke. A rendszerváltás után az EMT tagja, az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának

alelnöke, az MTA külső köztestületi tagja, a Magyar Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnökségi tagja.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya által irányított tudomány és technikatörténeti kutatócsoport aktív résztvevője.

Egy tevékeny mérnöki pálya bemutatásából nem maradhat ki gyárépítő tevékenysége. Minden munkahelyén új részlegekkel, új termelőkapacitásokkal bővítette a meglévőket. A gyergyószentmiklósi mechanikai vállalatnál belsőégésű motorok dugattyúinak tömítő gyűrűit gyártó, a kor legkorszerűbb technológiájával és laboratóriumi háttérrel működő gyárat épített.

Napjainkban is vezeti vállalkozását. Saját tervezésű malmai, sütőipari gépei, berendezései, versenyképesek hasonló nyugati gépekkel, ezért külhoni piacokon is keresettek.

Ezennel mind tudományos, oktatói és ipari tevékenysége, mind az EME Műszaki Tudományok Szakosztályában végzett értékes és rendszeres tevékenysége elismerésül dr. Márton Lászlót az EME tiszteleti tagjának javaslom.

Kolozsvár, 2014. február 10.

Dr. Gyenge Csaba
az EME alelnöke,
az MTA külső tagja

Főtitkári jelentés

az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2013. évi munkájáról

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, akárcsak az előző években, 2013-ban is az erdélyi tudományos élet keretintézményeként a magyar tudományos közösség szolgálatában állt könyvtára, kutatóintézete, kiadója és szakosztályai révén. Mindezen intézmények (részlegek) működtetése eleve sikerként, eredményként könyvelhető el, hiszen hasznosítható szellemi értékeket teremtettek s teremtenek folyamatosan.

A múlt évi jelentésben utaltam arra, hogy az eredmények, a megvalósítások nagy része nem állandósul, hogy folyamatos gondoskodásra van szükség azért, hogy mindaz, amit eddig elértünk, ne menjen veszendőbe. Az elmúlt időszakban figyelmünket azokra a tételekre összpontosítottunk, melyek újragondolást, megfelelő átszervezést igényeltek a folyamatos, hosszú távú működtetésükhöz.

Az egyik ilyen az **EME digitális szolgáltatásainak integrált rendszere** (Erdélyi Digitális Adattár, kiadó, könyvtár, weboldal). Ismeretes, hogy az Erdélyi Közös Katalógus üzemeltetése 2011-ben leállt, emiatt önálló rendszer kiépítésére törekedtünk, mely több fázisban valósul meg. Eddig sikerült a megsérült adatokat visszaállítani, az új rendszerbe átvenni (konvertálni), elkezdődött a könyvtár adatainak bevitele az új rendszerbe. Ezáltal a szolgáltatási feladatokat is el tudjuk látni (a keresőfelület révén), mind az EME katalógusának adataiból (22 000 könyvleírás), mind az Erdélyi Digitális Adattár állományából. Az EDA-ból 15 189 tétel metaadata került be az integrált rendszerekbe. 2013 májusától üzemel könyvtárunk új katalógusában, amely a Hun-Téka rendszerben működik. Az indítófelület elérhetősége: <http://portal.eme.ro>. Az EME integrált rendszerének további fejlesztése folyamatban van.

A múlt évben is sikerült a Debreceni Református Kollégiummal megállapodást kötni, hogy a **Rhédey-házbeli bérlemény**ünket egy évre meghosszabítsuk, melynek anyagi hátterét a Bethlen Gábor Alap biztosította.

Fontos, erős pillére az EME-nek a **szakosztályok és fiókegyesületek léte, tevékenysége**, szükséges a folyamatos gondoskodás, hiszen a teljes tagság általuk kapcsolódhat be az EME tudományos vérkeringésébe, ezért különösen értékelendő a szakosztályok és fiókegyesületek vezetőinek társadalmi jellegű munkája, amit nagyon szűk anyagi keretek között végeznek, kitartó hittel, munkával és eredményességgel. Gazdag és sokrétű tevékenységüket a továbbiakban részletesen bemutatjuk.

A **Kutatóintézet**ben a Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS) által támogatott hároméves projekt 2013 októberében (sikeresen) lezárult. Ahhoz, hogy az egyes **kutató**-sokat hasonló **támogatásban** részesíthessük, két újabb pályázatot nyújtottunk be (két különböző kategóriában) a Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alaphoz. Mindkét pályázat magas pontszámú szakmai bírálatot kapott, azonban a menetközben felére csökkent kutatási alap ezek finanszírozását nem tette lehetővé. Ugyanakkor 2013-ban a külső kutatási projektjeinket sem tudtuk kellőképpen finanszírozni, pályázati lehetőségeink, illetve a megpályázható keretek is szűkültek. A múlt évben a kutatási programok az előző évhez képest szinte felére

csökkentek. Ennek ellenére bizonyos kutatási programok folyamatosságát egyes szakosztályok biztosították, illetve járultak hozzá az eredmények közléséhez is.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a 2013-es évet az utóbbi évekhez hasonlóan stabilan kezdte, hiszen a programok többsége átnyúlt erre az évre, s így az ezekhez tartozó pénzforgások is biztonságot nyújtottak a tervezett munkálatok végzéséhez. Ezeket maradéktalanul teljesítettük, eredményesek voltak.

2013. évi programjaink anyagi forrásainak bizonytalansága az év második felében kezdett mutatkozni. Az anyagi gondok átvészélése érdekében szükség volt megszorítások alkalmazására (meghatározatlan időre felfüggesztettük az étkezési jegyek kiosztását), valamint megkezdett programjaink egy részének átcsoportosítására, lecsökkentésére.

A 2013. év eredményei számokban

2013-ban az EME összesen **83 rendezvénynek volt házigazdája** (11 konferencia, 41 szakosztályi rendezvény, 5 előadás, 7 könyvbemutató s egyéb rendezvények), amelyeket Eseménynaptárunkban hirdettünk meg, illetve hírlevelünkben heti rendszerességgel tájékoztattuk róluk az érdeklődőket. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 12. fórumán 500 résztvevő volt, a 18 helyszínen 189 előadás hangzott el 273 szerző munkájaként.

Az Erdélyi Digitális Adattár 2013 végére 18.700 tételre gyarapodott. **Kiadványaink mérlege: 18 könyv, 5 folyóirat, 1 CD.**

A múlt év folyamán az EME összesen **23** (9 külső megbízásként) **kutatási programot** működtetett (*az előző évben 33-at!*), **13 főállású kutató** és **32 külső munkatárs** révén (ezek főként alapképzéses és magiszteri hallgatók, doktorandusok, fiatal kutatók).

Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Intézményi életünket 2013-ban évben is konferenciák, tudományos tanácskozások színesítették, melyekről a szakosztályok beszámolóí is tanúskodnak.

Központi rendezvények

Immár hagyományossá vált központi rendezvényünk, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben tizenkettedik kiadásához érkezett, a november 22–23-án megtartott konferencia központi témája a *Velünk élő tudomány*. A konferencia fővédnökségét Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta el. A konferenciát Sipos Gábor, az EME elnöke nyitotta meg, köszöntőt mondott Kocsis Károly, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, valamint Magdó János, kolozsvári főkonzul. A november 22-i plenáris ülészak előadói: Kocsis Károly, Fodor Pál, Péntek János, Tőkés Béla, Tőkés F. Attila, Kocziszky György, Gyenge Csaba, Bódizs György, Wanek Ferenc, valamint Róth Ágoston István a különböző tudományágak hazai és nemzetközi eredményeit ismertették. A rendezvény ünnepi keretet biztosított **Kocsis Károly**,

a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke kitüntetésére, aki az EME folyamatos működtetésében kifejtett kiemelkedő munkásságáért gr. Mikó Imre-emlékplakettben részesült.

A konferencia másnapján immár hagyományosan az EME szakosztályainak ülészakára került sor, ahol 189 előadás hangzott el, összesen mintegy 500 fő részvételével, és tizenegy kötetet mutattak be, köztük az EME kiadójának legújabb, *Certamen* című évkönyvét, amely a 2012-es Magyar Tudomány Napján az I. szakosztály keretei közt elhangzott előadásokat tartalmazza.

Szintén a Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferenciánk adott alkalmat arra, hogy az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének képviselői viszonozzák intézményünk történész kutatóinak 2012-es látogatását. Fodor Pál intézetigazgató, Jakó Klára, Stefano Bottoni, Glück László és Zsoldos Attila voltak a vendégeink, az I. szakosztály történelem szekciójában tartottak előadást.

2013. szeptember 13–15. között *Körmöczi János és a kortárs eszmei áramlatok* címmel konferenciára került sor, melyet intézményünk mellett a Magyar Unitárius Egyház, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézete, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Filozófiai Intézete, valamint a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régi Magyar Irodalom Tanszéke szervezett.

Október 24–26. között ismét nagyszabású nemzetközi konferenciára került sor *Bethlen Gábor és Európa* címmel, melyet a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel, a Debreceni Egyetemmel és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével közösen szerveztünk Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 400. évfordulója alkalmából. A rendezvényen részt vevő hazai és külföldi szakemberek adtak elő román és magyar nyelven, a fordítást szinkrontolmács biztosította. Az évforduló alkalmából október 23-án szoboravatásra is sor került az alsóvárosi református (kétágú) templom kertjében, ahol intézményünket elnökünk és főtítkárunk képviselte, koszorút helyezve el a felavatott szobornál.

A 2013-as évben intézményünk paleontológiai gyűjteménye is gazdagodott, Vremir Mátyás tudományos kutató az Eurazhdarcho langendorfensis nevű, eddig ismeretlen faj általa felfedezett példányának a maradványait is az Egyesületnek adományozta. A faj leírását a PLoS ONE tudományos folyóiratban tette közzé Vremir Mátyás (Erdélyi Múzeum-Egyesület), Alexander W. A. Kellner (Nemzeti Múzeum, Rio de Janeiro), Darren Naish és Gareth J. Dyke (University of Southampton) 2013. január 30-án. A nagy érdeklődésre való tekintettel február 6-án sajtótájékoztatót szerveztünk az EME székházában, a rendezvény házigazdája Sipos Gábor volt, a leleteket pedig Vremir Mátyás mutatta be a jelenlevőknek.

Fontosabb események kronológiai sorrendben

Február 25-én Benkő Samu, egykori elnökünk 85. születésnapját ünnepeltük intézményünkben.

Február 28-án Horváth Anna, Kolozsvár alpolgármestere látogatta meg az EME-t, Kinizsi Zoltán sajtóreferenssel együtt.

Május 28–29-én került sor Budapesten a Magyar Könyvtárosok VII. Világtalálkozójára, ahol intézményünket Bitay Enikő képviselte, aki a rendezvényen *Tudományos kutatás – digitális gyűjteményfejlesztés* címmel tartott előadást.

A harmadszorra megszervezett Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 19–25. között az EME könyvbemutatót tartott, valamint önálló standdal vett részt a négynapos könyvvásáron.

A Debreceni Református Kollégium alapításának 475. évfordulója alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kollégiumi emlékérmét kapott, melyet Sipos Gábor elnök vett át 2013. szeptember 28-án Debrecenben.

November 11-én kísértük utolsó útjára Kiss András egykori főtitkárunkat, alelnökünket. Búcsúbeszédet a ravatnál Sipos Gábor elnök tartott.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a 2013-as évben is fontosnak tartotta a felsőoktatási intézmények oktatási, kutatási tevékenységének segítségét, kapcsolatai ápolását. A különböző tudományos és közművelődési intézményekkel folyamatosan együttműködött az elmúlt évben is, melynek eredményeképpen közös kutatások, rendezvények és kiadványok valósultak meg. Az együttműködések, kapcsolatok fenntartása, erősítése, ezek számának bővítése továbbra is egyesületünk célkitűzései közé tartozik, hisz ezáltal a saját és a partnerintézmények tevékenységi köre, programjainak száma gazdagodik.

Könyvbemutatóink

A 2013-as évben **hét könyvbemutatónak adott otthont intézményünk**, melyeken saját kiadványainkat és más kiadó köteteit ismertették a nagyközönséggel. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 12. fórumának szakosztályi rendezvényein **tizenegy kötetet mutattak be**.

Bemutatott saját kiadványaink: Márton László: *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője*, Egyed Emese (szerk.): *A látható jelentés. Színház- és filmművészeti tanulmányok*, Egyed Péter (szerk.): *Felvilágosodás. Magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekcióinak előadásai*, Keszeg Vilmos (s. a. r.): *Rontók, gyógyítók, áldozatok. Történetek és élettörténetek*, Wilhelm Sándor: *A törpeharcsa*, Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila (szerk.): *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*.

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2007–2013 közötti időszakban tagjaink létszáma 2385, melyből 1488 rendes tag (aktív és nyugdíjas), 897 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2013-ban 217 új tag lépett be Egyesületünkbe. Egyesületünknek 85 alapító és 31 tiszteleti tagja van. A 2013-ban összesen 671 rendes tag és 228 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2009–2013 közötti időszakban 2023 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van. A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem

töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2013-ban is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

A szakosztályokat az elmúlt évben is a sokrétű, szerteágazó, legfőképpen a tudomány-népszerűsítő tevékenység jellemezte. Az EME kutatási, könyvkiadási programjait jelentősen segítették, valamint tudományos publikációk számának növeléséhez is hozzájárultak. Mindemellett aktívan áptották az intézményközi kapcsolatokat, és folyamatosan erősítették az egyetemeken folyó oktatói, kutatói tevékenységeket. Az EME az utánpótlást biztosító, a kutatási munkára ösztönző ifjúsági szakcsoportok tevékenységét a múlt évben is felkarolta, támogatta. Öröndetes tény, hogy fiókegyesületeink száma bővül, s így az EME által felvállalt tudományos tevékenységek kiterjednek olyan vidékekre is, ahol nagy szükség van a tudományos élet felkarolására.

1. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály a 2013-as évben előadások, konferenciák, könyvbemutatók és egyéb tudományos rendezvények szervezője, társszervezője volt. Március 25-én dr. Gaal György *Éjszaki Károly vigjátékszerző, mérnök, Sztána alapítója* címmel tartott előadást. Június 8-án *Határtalan anyanyelv* címmel magyar–román ke-rekasztal-beszélgetést szervezett Szabó Csaba és Aurelian Lavric újságíró. Szeptember 5-én dr. Labádi Gergely (Szegedi Tudományegyetem) tartott előadást *XVIII. századi irodalmi levelezések* címmel, szeptember 6-án pedig dr. Pintér Márta Zsuzsanna (Eger, Eszterházy Károly Egyetem) *Egy rejtőzködő költő a 18. századból: Mártonfi József erdélyi püspök* versei című előadására került sor. Október 16-án Németh Boglárka debüt-díjas nyelvész (BBTE) előadása hangzott el *El van felejtve? A predikatív határozói igeneves szerkezetek a magyar nyelvben* címmel. December 2-án a Korunk Akadémiával közösen tartott rendezvényen Kalmár János (Eger, Eszterházy Károly Egyetem) *Magyarország és Európa a 17. és 18. század fordulóján* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők. December 5-én Milbacher Róbert (Pécsi Tudományegyetem) volt a szakosztály vendége, előadásának címe: *Új Petőfi-értelmezések*.

A szakosztály 2013. évi konferenciái: szeptember 9–10-én zajlott az *Ars, cognitio. Hommage à Diderot. Nemzetközi konferencia Diderot születésének 300 évfordulója tiszteletére*, amelyet közösen szervezett a BBTE Bölcsészettudományi Kara, az EME I. szakosztálya, a KAB Irodalomtudományi Szakosztálya, az Interkulturali Thé Egyesület, a Michael Benedikt Közép- és Keleturópai Felvilágosodás-kutató Társaság, szakmai támogató volt továbbá a párizsi székhelyű SFEDS (Société Française des Études du 18e Siècle). Október 26–27. között zajlott *A kulturális örökség és kutatás. A kolozsvári (romániai magyar) néprajzoktatás és kutatás története* címet viselő rendezvény, amely a BBTE Antropológiai Tanszéke, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság és az EME I. szakosztálya közös szervezésében valósult meg. November 22–23-án A Magyar Tudomány

Napja Erdélyben fórumon az I. szakosztály keretében a 2013-as évben is három szekcióban tartottak tudományos tanácskozást.

Könyvbemutatók: április 12-én *A látható jelentés. Színház- és filmművészeti tanulmányok* című, az EME kiadója által megjelentetett kötetet a szerzők jelenlétében bemutatta a szerkesztő Egyed Emese; ugyanitt jelent meg a *Felvilágosodás. Magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekcióinak előadásai*, ezt is a könyv szerkesztője, Egyed Péter mutatta be. Április 16-án került sor az EME és a Kriza János Néprajzi Társaság közös könyvbemutatójára: Keszeg Vilmos (s. a. r.) *Rontók, gyógyítók, áldozatok. Történetek és élettörténetek* (Emberk és kontextusok 8) című könyvét Tánczos Vilmos mutatta be, Keszeg Vilmos *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* (Néprajzi egyetemi jegyzetek 8.) című kötetét Pócs Éva és Czégényi Dóra ismertette. Április 29-én Benkő Elek *A középkori Székelyföld* című könyvét Sipos Gábor mutatta be; a Kolozsvári Magyar Napok keretében került sor augusztus 24-én az Erdélyi Múzeum folyóirat 2013/1. és 2013/2. számainak bemutatójára a New York Kávéházban, a tematikus lapszámok szerkesztőivel, Egyed Emesével és Veress Károllyal a szerzők jelenlétében az EME felelős kiadója, Biró Annamária beszélgetett; Nagy Attilát – a Marosvásárhelyt élő orvost, költőt – a Kriterion Könyvkiadónál *Időzz el* címmel Kovács András Ferenc szerkesztésében 2012-ben megjelent kötete kapcsán Egyed Emese faggatta költészetről, tudásról 2013. október 25-én. November 23-án a szakosztály tudomány napi rendezvényének záróakkordjaként mutatták be a *CERTAMEN I. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában* című kötetet szerkesztői: Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. December 10-én Kristóf György *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben* című, Gaal György által szerkesztett tanulmánykötetét Berki Tímea és Egyed Emese mutatta be.

Szakmai utakra is sor került: július 8-án Háromszék-ismereti útra Pozsony Ferenc vezetésével (Zágon, Zabola, Torja); szeptember 10-én a marosvásárhelyi Teleki Tékába (vezetés: Lázok Klára); szeptember 11-én Porolissum archeológiai övezet megtekintésére Bajusz István szakmai vezetésével; november 25-én gyalui kastélylátogatásra került sor, művészet-történeti előadó Kovács András volt, a házigazda pedig Barcsay Tamás.

Január 22-én tartották az EME Debüt-díjának ünnepélyes átadását, melyet két fiatal kutató, Németh Boglárka (nyelvészet), Tóth Levente (egyháztörténet) vette át, a pályázatokat Pál Judit méltatta, a díjakat Sipos Gábor EME-elnök adta át.

Július 8–11-én került sor *Az EME Sepsiszentgyörgyi Tudományos napjai* című rendezvényre Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Csikós Júlia szervezésében, amelyen a részt vevő kutatók szakmai munkát végeztek a Székely Mikó Kollégium Gróf Teleki Domokos Könyvtárában.

Ezenkívül a szakosztály részt vett egyéni és csoportos kutatásokban: a filológia (irodalom- és nyelvtudomány), a néprajztudomány, a színháztudomány, a történettudomány, a neveléstudomány szakterületein, együttműködik az EME Kutatóintézetével és más kutató- és oktatóműhelyekkel, kulturális szervezetekkel.

Újonnan megválasztott tisztségviselők a 2014–2018 időszakra: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2013. január 21-én tartotta meg évnyitó közgyűlését, ahol az elnökség beszámolt az előző év tevékenységéről, ismertette a 2013 évre

javasolt munkatervet. Személyi visszavonulási kérelmek alapján ismét megváltozott a szakosztály választmányának összetétele, Uray Zoltánt Wanek Ferenc váltotta fel.

A szakosztály tevékenységének alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte. A közgyűlésen elfogadott munkaterv, valamint utólagos kiegészítések szerint hat előadás hangzott el: február 28-án Zsigmond Enikő: *Népi borvízfürdők felújítása*, április 25-én Néda Zoltán: *Régiók – politikamentesen, fizikus szemmel*. Május 31-én a KAB-bal közös szervezésben hangzott el Gyurcsányi Róbert (BME Budapest) *Kémiai érzékelés szintetikus nanopórusokkal és receptorokkal* című előadása. Július 25-én T. Veress Éva: *Ehető és mérgező gombák* (az Agrártudományi Szakosztállal közös program), szeptember 25-én Uray Zoltán és Katona Miklós *Csalások a tudományban (csaló tudósok, tudományos csalások)*, majd október 31-én Kékedy-Nagy László szakosztályi elnök előadására (*Élelmiszer-adalékok a közfogyasztásban*) került sor. A június 13-ára tervezett *Élet és információ* című bemutató az előadó, B. Horváth Attila elhalálása miatt elmaradt. Wilhelm Sándor: *A törpeharcsa* (monográfia) című kötetének bemutatására november 5-én került sor.

A Szakosztály 2013-ban két konferenciát is szervezett. Az Agrártudományi Szakosztállal közösen szervezte meg a *Váczy Kálmán Emlékkonferenciát*, melyen Benkő Levente, Bartók Katalin, Farkas Zoltán és Constantin Svoboda tartottak előadást. Az év legjelentősebb rendezvénye 2013-ban is a MTNE rendezvénysorozat keretébe illesztett, *Erdélyi Természettudományi Konferencia* című éves tudományos tanácskozás volt. Az előadásokra november 23-án a kolozsvári Apáczai Csere János Líceumban, került sor (55 résztvevő: biológia, kémia, környezettudományok, valamint poszterszekció). A konferencia munkálatait Wanek Ferencné, az Apáczai Csere János líceum igazgatója, valamint Kékedy-Nagy László szakosztályi elnök nyitották meg. A nyitóbeszédet követően köszöntötték a 60. életévet betöltött szakosztályi tagokat („Életek a tudomány és nevelés szolgálatában”). A plenáris ülészen Tökés Béla, Tökés F. Attila *Az allopatátiától a homeopátiáig*, illetve Wanek Ferenc *Az Erdélyi-medence geológiai felépítése és az építkezések biztonsága* előadásai hangzottak el. Az előadások (15 előadás – amiből 2 plenáris, 2 poszter) a programnak megfelelően három szekcióban zajlottak, ülésvezetők: Kékedy-Nagy László (kémia), Uray Zoltán (biológia), Bartók Katalin (földtudományok–környezettudományok) voltak. A szerzők túlnyomó része a BBTE-t képviselte, de jelen voltak a Sapientia EMTE, a marosvásárhelyi OGYE, a marosvásárhelyi Meteorológiai Állomás, a kolozsvári Ion Chiricuță Onkológiai Intézetet kutatói is. Az előadások anyagából kitűnt, hogy a hazai kutatók sok esetben nem csupán a romániai intézményrendszer keretein belül fejlesztik kapcsolataikat, hanem számos magyarországi intézettel is együttműködnek, mint pl. ELTE Budapest, Veszprémi Pannon Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, a MTA kutatóintézetei stb.

Az elmúlt év folyamán a szakosztály tagjai meghívásos alapon több helyi és országos tudományos rendezvényen is képviselték a szakosztályt, illetve tartottak előadást.

A szakosztályi tagtársak tevékenységének elismeréseként, az EME 2013. április 6-án tartott közgyűlése tiszteleti tagjai sorába választotta *Veress Erzsébet* és *Wanek Ferenc* tagokat.

Az év végére sikerült egy Kémiai Füzet megjelentetéséhez szükséges anyagot összegyűjteni.

Újonnan megválasztott tisztségviselők a 2014–2018. időszakra: Kékedy-Nagy László elnök, Katona Miklós titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerész-tudományi Szakosztály országunkban az egyetlen, rendeltetése szerint anyanyelvünkön orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt művelő egyesület, melynek jelenleg 850 aktív tagja van (2013-ban pedig már 65 új tagot regisztrált). A Szakosztály tevékenységének homlokterében tudományos összejövetelek szervezése áll. Ezeknek egy része a Szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlik, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. Tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő a Szakosztály alelnöke, Szilágyi Tibor és Orbán-Kis Károly választmányi tagok által létrehozott és karbantartott szakosztályi honlap: www.emeogysz.ro

A szakosztály szorosan együttműködik a MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, melynek Egészségügyi Szakbizottságát Szilágyi Tibor egyetemi tanár, a Gyógyszerész-tudományi Szakbizottságát pedig Gyéresi Árpád egyetemi tanár vezeti. A szakosztály élénk kapcsolatokat ápol továbbá a Magyar Gyógyszerész-tudományi Társasággal, amelynek Tanácskozó Testületében Sipos Emese előadótanár képviseli a szakosztályt. Kapcsolatot tart fenn a Magyar Egészségügyi Társasággal, melynek Kárpát-medencei alelnöke dr. Széman Péter főorvos, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a magyarországi Országos Gyógyintézeti Központtal, a Stúdium Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt országos és nemzetközi szervezeteken kívül a szakosztály kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, a marosvásárhelyi EMKE, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmárnémeti Szent-Györgyi Albert Társaság. Ennek az együttműködésnek igen kellemes hozadékát képezik a cserekiadványok. Így a Magyar Gyógyszertudományi Társaság rendszeresen küldi a Gyógyszerészet és az Acta Pharmaceutica Hungarica című szaklapokat, a KOKI a Nature és Science folyóiratokat. Személyi adományként dr. Péter Mihálytól jutnak el a szakosztályhoz a Magyar Tudomány, az Átalvető, valamint az angol nyelvű Emerging Infectious Diseases című lapok.

Az évi tudományos tevékenységek sorát a Családorvosi Szakcsoport indította el, amely március 22–23. között szervezte meg az immár hagyományszámba menő konferenciáját. A konferenciát (főszerző Balla Árpád) a szakcsoport a Magyar Egészségügyi Társaság és a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal közösen szervezte.

2013. április 11–13. között Székelyudvarhelyen került megrendezésre a Szakosztály XXIII. Tudományos Ülésszaka 550 résztvevővel, külföldi (budapesti, szegedi, debreceni, pécsi) és hazai előadókkal. A rendezvényen, mely az orvostudomány szinte minden ágát lefedte, 126 előadás hangzott el, valamint 12 posztert mutattak be.

Szeptember 27–29-én Szilágysomlyón, a XXI. Báthory Napok keretében belül került megrendezésre a XX. Orvostovábbképző az EME szilágysomlyói fiókszervezetének szervezésében (főszerző dr. Széman Péter). A nemzetközi Orvoskonferencia témája *Perinatális diagnosztika. Egészségügyi harmonizáció az Európai Unióban* volt. A több mint 100 résztvevő részben külföldről (Magyarország, Szlovákia), részben erdélyi megyékből érkezett. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság (MET), az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerész-tudományi Szakosztályának, illetve az EME Szilágysomlyói Csoportjának égisze alatt zajlott, és a Román Orvosi Kamara által ismert rendezvény volt.

2013. november 8–9. között zajlott a szakosztály állandó őszi konferenciájaként meghirdetett XVII. Erdélyi Orvosnapok (192 résztvevő), melyet a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal közösen szerveztek meg. Az igen sikeres háromnapos rendezvénynek ezúttal is a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Ház adott otthont.

A MTNE alkalmából, november 22-én került sor a marosvásárhelyi magyar nyelvű gyógyszerészképzés 65. évfordulójának megünneplésére. Előadást tartott Péter H. Mária, Gyéresi Árpád, Sipos Emese és Horváth Géza. A Deus Providebit Tanulmányi Házban tartott rendezvényen 120 személy vett részt, a Gyógyszerészeti Kar egykori és jelenlegi tanárai, hallgatói, alkalmazottai, meghívottak. A kolozsvári tudománynapi rendezvényeken (november 23.) pedig Gyéresi Árpád képviselte a szakosztályt, aki könyvbemutatóval egybekötött előadást is tartott.

A szakosztály területi központjai közül a legélénkebb tevékenység Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Szilágysomlyón, Nagyváradon és Sepsiszentgyörgyön folyik. Ez elsősorban tudományos rendezvények szervezését és a tagság nyilvántartását jelenti. A területi csoportok rendezvényein a szakosztály rendszerint más szervezetekkel társszervezőként szerepel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Kollégiummal Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen, a Szentgyörgyi Albert Társasággal Szatmárnémetiben, a Báthory István Alapítvánnyal és a Magyar Egészségügyi Társasággal Szilágysomlyón. A szakcsoportok közül élénk tevékenység folyik a fogorvos-tudományi, családorvosi, orvostörténeti szakcsoportban, főként hogy a szakosztályt mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2011-ben is akkreditálták az országos Orvosi, Gyógyszerészeti és Fogorvosi Kamaráknál.

2013-ban az Orvostudományi Értesítő 86. kötetének két különszáma jelent meg, ezek a XIII. Tudományos Ülésszak és a XX. Tudományos Diákköri Konferencia összefoglaló kötetei. A választmány döntésének értelmében az Orvostudományi Értesítő ezentúl évi két számban fog megjelenni. A különszámok nyomdai költségeit, akárcsak az elmúlt években, a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszergyártó cég fedezte. A szakosztály kiadói tevékenységéhez köthető a 2013-ban kiírt könyvpályázat is, melyre egy kézirat érkezett be: Kovács Judit: *Elsősegély nyújtás alapfokon*. A kézirat teljes mértékben megfelelt a kiírás feltételeinek, ezért vélhetően az év során meg is jelenhet.

A szakosztály 2013-ban is támogatta a kiváló eredményeket elért fiatal kutatókat, így az erdélyi magyar orvostanhallgatók és rezidens orvosok tudományos-szakmai képzésének támogatására pályázatot írt ki a XXIII. Tudományos Ülésszakra való ingyenes részvételre. A kiírt 20 helyre 13-an pályáztak sikeresen. Továbbá pályázatot írt ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. 2013-as kutatási ösztöndíjára beérkezett három pályázatból, a Választmány által kinevezett bizottság döntésének értelmében a támogatást Gyergyay Réka és Székely Noémi Piroska nyertek el.

A szakosztály eddigi szokásához híven 2013-ban is honorálta a tudományos életben kimagasló eredményeket elért tagtársak fáradozásait. Ennek értelmében a XXI. Tudományos Ülésszakra rendezett gálán a következő díjak kerültek átadásra: a Lencsés György–Ars Medica díjat a kuratórium Kata Mihály professzornak, a Csögör Lajos-émlékdíjat pedig Szabó Béla professzornak ítélte.

A Választmánynak 39 tagja van, melyből 6 tisztségviselő: elnök Egyed-Zs. Imre, alelnökök Tatár Márta (Kovácsna) és Sipos Emese, Szilágyi Tibor, titkár Mártha Krisztina (október 14-ig), megbízott tikár Sipos Emese, jegyző Szatmári Szabolcs.

4. A **Jog-, Közgazdaság-, és Társadalomtudományi Szakosztály** a tavalyi évben előadásokat, kerekasztal-beszélgetéseket, konferenciákat szervezett. Mivel a rendezvények hallgatóságának nagyobb részét diákok teszik ki, programokkal is alkalmazkodtak az egyetemi programokhoz, azaz a vakációk idejére nem szerveztek felolvasóületeket. A szakosztály keretében 2013-ban a következő előadásokra került sor: március 7-én Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem) *Uniós polgárként Európában – a bírói gyakorlat tükrében* címmel tartott előadást, március 20-án dr. Tonk Márton (Sapientia EMTE) *Az erdélyi magyar felsőoktatás jelene és jövője – kihívások, stratégiák, Bolyai Egyetem* című előadása hangzott el. Áprilisban a következő előadásokat hallgathatták meg az érdeklődők: 10-én Horváth Gyula (Pécsi Tudományegyetem): *A területfejlesztés dilemmái Kelet- és Közép-Európában*; 24-én Veres Valér (BBTE): *Társadalmi rétegződés Erdélyben és Magyarországon. Hasonlóságok és különbségek*. A májusi előadást 31-én Benedek József (BBTE) tartotta *Aktuális kutatási irányzatok a regionális tudományokban* címmel, a rendezvény társszervezője a KAB regionális tudományi szakbizottsága volt. A 2013-as év rendezvényeinek egyik jellegzetessége az volt, hogy a szakosztály nagyobb hangsúlyt fektetett a kerekasztal-megbeszélések, valamint a nemzetközi jellegű konferenciák rendezésére, ezeken a rendezvényeken általában társszervezőként vett részt. Február 27-én doktorandustalálkozót szerveztek, melyen jelen voltak: Mărcuș Andrei egyetemi tanár, a BBTE Doktori Tanulmányi Intézete igazgatója, Soós Anna, a BBTE rektorhelyettese, Csata Zsombor (BBTE) és Székely Tünde doktorandus (RODOSZ-elnök mint társszervező): Április 11-én *Restitúció tegnap – és holnap?* címmel tartottak kerekasztal-beszélgetést, melynek meghívottjai Bányai József ügyvéd (Kolozsvár), Kapcza Mikolt ügyvéd (Kolozsvár), Valdman István ügyvéd (Nagybánya) voltak, a rendezvényt Kokoly Zsolt moderálta, és társszervező volt az Erdélyi Magyar Jogászok Társasága (EMJT). 2013. november 8-án a szakosztály társszervezőként részt vett a Venczel József-émlékünnepélyen. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben alkalmából az EME IV. szakosztályának tagjai szakterületenként szervezték meg konferenciájukat. November 20-án a Társadalomtudományi szekció *Dilemmák és kihívások Kelet-Közép-Európában* címmel szervezett konferenciát a Sapientia EMTE kolozsvári Természettudományi és Művészeti Karának Jogtudományi és Európai Tanulmányok Tanszékével közösen, amelyen hét előadás hangzott el. November 22-én a Jogtudományi szekció *Római jogi hagyomány és modern magánjog* címmel, a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetével közösen szervezte rendezvényét. A Közgazdaságtudományi szekció november 23-án a Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi kar Magyar Intézetével és a Pro Oeconomica Egyesülettel közösen szervezett nemzetközi konferenciát, amelyen négy plenáris előadás és öt szekcióban 61 előadás hangzott el, valamint négy könyvbemutatóra került sor. November 23-án tartotta konferenciáját a Filozófia szekció is

A szakosztály egyik jelentős tevékenysége a 2013-as évben is az Erdélyi Múzeum folyóirat közgazdaság-tudományi számának a megszerkesztése volt, amelyben 12 színvonalas közgazdaságtani témájú írás jelent meg, közülük nyolcnak a szerzője hazai szakember, ezenkívül egy könyv szemle Kiss Dénes tollából.

A szakosztály továbbra is fontosnak tartja a jobb együttműködés kialakítását a többi hasonló profilú társasággal, mint RMKT, Mikó Imre Szakkollégium, a BBTE KGTK magyar intézetének három szakkollégiumával, a szakkollégiumokban folyó kutatások eredményeinek bemutatását egy-egy EME felolvasóülésen (erre már van ígéretük a GTK részéről), valamint a magiszteri hallgatók aktív bevonását a szakosztály munkájába.

A szakosztály megválasztott új vezetősége a 2014–2018. időszakra: Vincze Mária elnök (nyugalmazott egyetemi tanár, emerita professzor); alelnökök: Balla (Szócs) Emese (Sapientia EMTE, Kolozsvár), Kiss Dénes (BBTE), Kokoly Zsolt (Sapientia EMTE, Kolozsvár); titkár: Mezei Zsófia (egyetemi hallgató, BBTE).

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya 2013-as évi tevékenysége is igen gazdag volt. A hagyományos és népszerű szakosztályi rendezvények mellett több olyan eseményre is sor került, amelyek által a legfiatalabb műszakosokat, az egyetemi hallgatókat próbálták megszólítani a közösségépítés, valamint az egymás közti és a generációk közti kommunikáció elősegítése céljából, ugyanakkor bevonni őket is a szakosztályi életbe. A január 26-án megtartott szakosztályi közgyűlést könyvbemutató követte, ahol Márton László *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője* című kötetét ismerhették meg a jelenlévők. Márton László kötete, a 2013-as Kós Károly-év jegyében, több helyszínen is bemutatásra került (Gyergyószentmiklóson, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában és Szentegyházán).

A szakosztály keretei között zajló technikatörténeti kutatások a 2013-as évben is folytatódtak, ezúttal Martin Lajos munkásságának dokumentálásával. Januárban a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Egyetemi Múzeumában kiállított, Martin Lajos által tervezett lebegőkérek fotódokumentálására, márciusban ugyanott helyszíni mérésekre került sor, majd júliusban a Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Fiókjá által őrzött hagyatéktöredék digitalizálására.

Március 21–22. között tartották az immár hagyományossá váló és igen népszerű szakosztályi konferenciát, a Fiala Műszakiak XVIII. Nemzetközi Tudományos Ülésszakát. A rendezvényen az elmúlt évben 160 erdélyi, felvidéki és magyarországi szerző mutatta be kutatási eredményeit 99 dolgozatban. A konferencia plenáris szekciójában négy előadás hangzott el, melyeket Czigány Tibor (BME, Gépészmérnöki Kar), Réti Tamás (Óbudai Egyetem), Sikolya László (Nyíregyházi Főiskola), Gyenge Csaba (Kolozsvári Műszaki Egyetem) tartották. A rendezvény keretei között immár másodjára adták át a Maros Dezső-díjat, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatásának támogatása, elismerése, további kutatásra való ösztönzése. A díjat ezúttal Varga András gépész doktorandus vette át. A konferencia másnapján az *Erdélyi Barangolás* program keretében a résztvevők Nagybanyára, Koltóra és Székre látogattak. A rendezvény megnyitásával egy időben a konferenciakötet, illetve a tanulmányok már olvashatók voltak a világhálón (EDA-ban): <http://hdl.handle.net/10598/26786>.

Április 19-én a Kolozsvári Műszakis Klub (KMDSZ) a szakosztállyal közösen szervezett műszakis konferenciát, melynek központi témája az épületenergetika volt. A rendezvény célja a tudományos eszmecsere mellett a műszakis hallgatók és szakemberek közötti kommunikáció támogatása, a közösségépítés. Az április 23-án tartott XXI. Nemzetközi Gépészeti Találkozón – OGÉT – a szakosztályt Bitay Enikő képviselte, aki *Műszaki örökségvédelem Erdélyben* címmel tartott plenáris előadást.

A szakosztály a Kolozsvári Műszakis Klubbal (KMDSZ) közösen június 28-án rendhagyó ünnepséget szervezett a magyar műszakis hallgatók ballagása alkalmából, ahol a végzős diákok emléklapot és ajándékkötetet vehettek át. A rendezvényt azok a műszakis hallgatók kezdeményezték, akik az elmúlt évben aktívan részt vettek a műszakis közösség építésében. Az eseményt követően több végzős diák a Műszaki Tudományok Szakosztályának tagja lett.

Július 4-én kísértük utolsó útjára Sándor Lászlót, szakosztályunk néhai választmányi tagját, az EME tiszteleti tagját. Búcsúbeszédet a sírnál Bitay Enikő szakosztályi elnök tartott.

Az immár több éve megszervezett nyári technikatörténeti tábor 2013-ban három alkalommal került megrendezésre. A július 11–15. között zajló IX. Technikatörténeti Alkotótábor – Erdélyi Nyári Egyetem célja a kolozsvári Farkas utca dokumentálása, felmérése és a rehabilitációs tervek elkészítése volt. A rendezvényen műépítész, művészettörténész, turisztika és szociológia szakos hallgatók vettek részt. Az igen tartalmas szakmai esemény, melynek programpontjai között szakmai megbeszélések, terepszemlék, felmérések, valamint szakelőadások szerepeltek, egy workshoppal zárult, amelyen az eredmények részletes bemutatására és poszterkiállításra nyílt lehetőség. A rendezvény megszervezésében a szakosztály a Romániai Építészakadémia Erdélyi Fiókszervezetével, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel működött együtt.

A X. Technikatörténeti Alkotótábor augusztus 29.–szeptember 1. között zajlott Sztánán. A rendezvény szervezői a szakértők terepszemléjére, a térség felmérésének elindítására és a helyi szakmai kapcsolatok kialakítására helyezték a hangsúlyt. A tábor szakemberei között a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia EMTE, a Budapesti Műszaki Egyetem, valamint a Nyugat-Magyarországi Egyetem oktatói voltak. Az interdiszciplináris kutatáshoz szükséges szakmai tudás érdekében a résztvevők különböző szakterületeket képviseltek, így volt köztük gépész, anyagtechnológus, bölcsező, turisztikai szakértő, közgazdász, építész. A táborban megkezdett munka a szakosztály keretei között tovább folytatódik, az eredmények pedig a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozatban jelennek meg.

A júniusban megkezdődő XI. Technikatörténeti Alkotótábor a Kós Károly-émlékév jegyében zajlott. A táborban műépítész, valamint földrajz–turisztika szakos diákok vettek részt, és három program valósult meg. Egyrészt Kolozsvár és Kalotaszeg régió, népművészeti tájegység dokumentálására, terepszemléjére került sor, ahol a kolozsvári és a kalotaszegi régióban található Kós Károly által tervezett épületeket térképezték fel az egyetemi hallgatók Anthony Gall és Guttmann Szabolcs kíséretében. Ezenkívül a Varjúvárban helyet kapó Kós Károly-émlékszoba rendbetétele és a Varjúvár kőfalának, illetve kútjának felújítása valósult meg 20 építészhallgató közreműködésével, Dunai István és Kiss Zoltán kőfaragó mesterek segítségével. Ugyanakkor sor került a dokumentumok feldolgozására (23 poszter), az emlékszoba megnyitására (október 13-án). A tábor munkálatait, eredményeit a szakosztály által december 14-én szervezett *Kós Károly Emléknap* alkalmával mutatták be, ahol Kós Károly munkásságát ismertető előadások is elhangzottak: Benkő Samu művelődéstörténész mesélt Kós Károssal való személyes találkozásairól. Bemutatták a Kós Károly-émlékterület térképét, és a poszterek kiállítását is meg lehetett tekinteni. Az alkotótábor megszervezéséhez a Nemzeti Kulturális Alap járult hozzá, programfelelőse Talpas János, szervezők Bokor Milán, Deák-Sala Rebeka, Szilveszter Szabolcs.

A novemberi Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat plenáris ülésén a műszaki tudományokat Gyenge Csaba képviselte előadásával. A rendezvény másnapján, november 23-án került sor a szakosztály tudományos konferenciájára, a tizennegyedik alkalommal megszervezett Műszaki Tudományos Ülésszakra, melynek társszervezője a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem volt. A konferencián 15 előadás hangzott el 29 szerző munkájaként, ezek írott változata tavaly első ízben megjelent elektronikus kiadvány formájában is (CD-n). A rendezvényen adták át először a Jenei Dezső-emléklapot, mellyel a szakosztály a névadó előtt tisztelegve kívánja elismerni a díjazottaknak az erdélyi magyar műszaki tudományosságért kifejtett tevékenységét. A díjat 2013-ban Hollanda Dénes és Csibi Vencel professzorok vették át.

A szakosztály a 2013-as évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódtak a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el és jelentek meg kiadványokban. Tovább folytatódtak a szakosztály keretei között zajló archeometriai, valamint tudomány- és technikatörténeti kutatások is.

Az elmúlt évben Gyenge Csaba szakosztályi tagtársunk Gábor Dénes-életműdíjban részesült.

A 2013-as évben a Műszaki Tudományos Füzetek XVIII. konferenciakötete jelent meg, valamint a XIV. Műszaki Tudományok Ülésszak előadásai elektronikus kiadvány formájában, illetve megjelenés alatt van a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 7. kötete: Jancsó Árpád: *Az Oravica–Anina hegyi vasút története*.

A szakosztály megválasztott új vezetősége 2014–2018 időszakra: Bitay Enikő elnök, Márton László, Máté Márton alelnökök, Szilágyi Júlia titkár. Választmányi tagok: Kerekes László, Máté Márton, ifj. Orbán György, Talpas János.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tevékenysége 2013-ban is nagyon sokszínű volt. A szakosztály tagjai konferenciákat, tudományos ülésszakokat, előadásokat, továbbképzőket, szakmai versenyeket és könyvbemutatókat szerveztek, vagy vettek részt ezek szervezésében. Ennek érdekében a szakosztály együttműködött a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával, továbbá együttműködött az EME Műszaki Tudományok Szakosztályával is.

A szakosztályi tagok előadásokkal vettek részt a márciusban megrendezett Fiala Műszaki Tudományok Ülésszakán, melyen a műszaki tudományokhoz kapcsolódó aktuális kutatási eredményeiket mutatták be.

2013. május 25. és 26. között Marosvásárhelyen került sor a 4. Sapientia MatInfo konferenciára, melynek szervezésében a szakosztály is aktívan részt vett. A konferencián 21 előadás hangzott el hazai és magyarországi előadók részéről.

November 8–10. között MTNE 12. fórumának keretében került sor a negyedik Matematika és Informatika Alkalmazásokkal konferenciára. A 2013-as konferenciával Vályi Gyula híres professzor halálának 100. évfordulójára emlékezett a szakosztály. Három plenáris előadás hangzott el. Prékopa András (MTA, Rutgers University, ELTE) *Optimális sztochasztikus hálózattervezési modell és megoldási módszer valószínűséggel korlátozott feltétellel diszkrét*

valószínűségi változók esetén címmel tartott előadást. Weszely Tibor (Sapientia EMTE) Vályi Gyula matematikai munkásságáról számolt be. A harmadik előadó, Kolumbán József (BBTE) előadásában a 60 éves kolozsvári matematikai lapra emlékezett. További 27 előadás hangzott el a matematika, informatika, tudománytörténet, illetve didaktika témakörökben. A konferencián több mint 50 személy vett részt. A konferencia részeként harmadik alkalommal került megrendezésre a „Matlap találkozó”. Kolumbán József főszerkesztő és Néda Ágnes, a Matlap volt szerkesztője előadásaikban visszatekintettek az egykori évtizedekre, majd a jelenlévők további beszélgetéseikben vitatták meg gondolataikat. 2013-ban a *Farkas Gyula-émlékérmét* Dávid Géza (Székelyudvarhely), Longáver Lajos (Nagybánya) matematikatanárok, illetve Simon Ilona informatikatanár (Sepsiszentgyörgy) vehették át. A konferencián könyvbemutatóra is sor került. Oláh-Gál Róbert *X-ek a Bolyaiak életében* című könyvét Szabó Csaba kolozsvári újságíró, a Fehér Holló Médiaklub elnöke mutatta be.

A konferenciával szervesen összekapcsolódott a Prékopa András akadémikus kezdeményezésére második alkalommal megrendezett „Bolyai-vacsora”. A rendezvény keretében Oláh-Gál Róbert tartott előadást. A konferenciát lezárandó Kása Zoltán vezetésével szervezett kolozsvári séta során a szakosztályi tagok híres matematikusok (Bolyai János, Szőkefalvi Nagy Gyula és Béla, Wald Ábrahám, Dávid Lajos, Vályi Gyula, Veress Pál, Balas Egon) szülőházait és lakóházait nézték meg, majd Vályi Gyula sírját keresték fel a Házsongárdi temetőben.

November 22-én az MTNE 12. fórumának plénumán Róth Ágoston (BBTE) tartott előadást (*Nem)determinisztikus görbe- és felületmodellezési eszközök számítógépi grafikában* címmel.

A szakosztályi tagtársak tevékenységének elismeréseként, az EME 2013. április 6-án tartott közgyűlése tiszteleti tagjai sorába választotta Kolumbán József, Németh Sándor és Szilágyi Pál tagokat.

Újonnan megválasztott tisztségviselők a 2014–2018 időszakra: elnök Robu Judit (BBTE), alelnök Makó Zoltán (Sapientia EMTE), titkár Darvay Zsolt (BBTE). Választmányi tag dr. Kolumbán József.

7. Az Agrártudományi Szakosztály 2013. évi rendezvényei a munkatervnek megfelelően zajlottak. Január 22-én Dáné László *Háziállataink élősködői, a bolhák* címmel tartott előadást. Február 23-án a szakosztály és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Újságíró Tanszéke magiszteri programjának meghívottjaként dr. Csávossy György és Györfi Jenő borász az erdély-hegylajai borok minőségi tulajdonságait méltatta. Március 9-én került sor az immár hagyományossá vált előadássorozatra, a Nyárádszeredai Kertésznapokra, mely a szakosztály közös rendezvénye a Budapesti Corvinus Egyetem Nyárádszeredai Kihelyezett Tagozatával és a Romániai Magyar Kertészársasággal. Az eseményen az érdeklődők szakmai előadásokon, termékbemutató vásáron, magbörzén vehettek részt, a könyvstandon a legfrissebb kiadványokat lehetett megvásárolni. Március 28-án a természettudományi szakosztállyal közösen emlékeztek meg a 100 éve született dr. Váczy Kálmán jogász- és botanikusról, ahol dr. Bartók Katalin (Váczy Kálmán leánya), Constantin Svoboda és Farkas Zoltán tartottak előadást. Április 12–13-án a II. Kertész és Tájépítészeti Konferencia került megrendezésre Marosvásárhelyen, a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszékének szervezésében. A szép

számú hallgatóság a két nap alatt 21 előadáson vehetett rész, amit megbeszélések és kerekasztal-beszélgetés követett.

Április 23-án Vallasek István a megújuló energiákról, energiaforrásokról tartott előadást. Május 11-én Nagy Miklós mezőgazdasági és közgazdasági szakemberre, író és közíróra emlékeztek születésének 100. évfordulója alkalmából. A sírjánál megtartott koszorúzást követően az EME-székház zsúfolásig megtelt dísztermében ünnepi összejövételre került sor, ahol Dávid Gyula mondott köszöntő beszédet, Farkas Zoltán bemutatta Nagy Miklós életét és munkásságát, Csávossy György a tanárt és szakírót, míg Cseke Péter a Falvak Dolgozó Népénél betöltött szerepét méltatta. Újvári Mária a Nagy Miklósról szóló bibliográfiai kutatások eredményeiről számolt be, valamint Nagy Major Miklós, Nagy Miklós fia emlékezett meg az édesapjáról.

Szeptember 27-én Marosvásárhelyen a szakosztály a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszékével közösen kukoricabemutatót tartott három cég közreműködésével. A rendezvény nagy népszerűségnek örvendett a Maros megyei szakemberek és termelők körében, több mint 100 személy vett részt rajta.

November 16-án Marosvásárhelyen a Sapientia EMTE Műszaki és Humántudományok Kar főépületében tartották meg a Magyar Tudomány Napja Erdélyben IX. tudományos ülését *Velünk élő tudomány* címmel. A konferenciára 34 szerző jelentkezett 18 előadással, melyek az agronómia minden területét felölelték. Magyarországi vendégeink közül Bardócz Zsuzsanna (az MTA tagja) a genetikailag módosított növényeknek az egészségre gyakorolt hatásáról beszélt, Tóth Endre Kristóf (az MTA tagja) pedig a növényi mikroszaporításról és vírusmentesítésről. Ezenkívül az érintett témák: a burgonya fitoftórás betegsége, új parazitás betegség Erdélyben, a mezőgazdaságot érintő néhány éghajlati paraméter, folyóvizeink szennyezettség-szintje, a parlagfű, a Hesdát-patak poluensterheltsége, a kutya és az ember kapcsolata, talajeróziós tanulmányok, lengőborona energetikai modellezése, a tejhasznú szarvasmarha-állományok szaporodásbiológiai gondozása. A rendezvényen megemlékeztek a 100 éve született elődeinkről, az 1940–45. közötti oktatásról a magyar nyelvű mezőgazdasági akadémián/főiskolán az és az 1989 utáni kertészeti oktatás beindításáról. A sikeres konferenciát több mint 90 személy követte figyelemmel. A marosvásárhelyi rádió interjút is készített néhány előadóval, ami a *Gazdaélet* című rovatban hangzott el.

Újonnan megválasztott tisztségviselők a 2014–2018. időszakra: Farkas Zoltán elnök, Nyárádi Imre István alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

A **GEKKO** (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) a 2013-as évben elindította a tervezett tudomány-népszerűsítő előadás-sorozatok és a hallgatóknak szóló szakmai rövid kurzusok megrendezését, melynek keretében a földtudományok különböző területeiről érkeztek meghívottak. A havi rendszerességgel megtartott események nyitó előadásai január 17–18. között zajlottak gazdaságföldtani és ércteleptani témakörökben, Kovács Alpár, Márton István, Tomas Róbert vendégoktatók közreműködésével. Február 21-én Wanek Ferenc az autópálya-építés földfelszín-alaktani nehézségeivel kapcsolatos tényeket boncolgatta az érdeklődő hallgatóság előtt, míg április 8–9. között Kovács Szilamér szénhidrogén-kutató

előadásait kísérhették figyelemmel, illetve mélyülhettek el a kutatás gyakorlati, grafikus programkezelés ismeretét igénylő rejtelmeiben. Május 26–27. között Ormos Tamás a szén-hidrogén-kutatás egy másik hatékony módszerét ismertette, terepi mérésekkel egybekötve. Június 3-án Wanek Ferenc a szakdolgozatok megírásának bonyodalmairól értekezett a nagy megmérettetésre váró diákok előtt. A 2013. augusztus 8–13. között tartott GEKKO-szaktábor helyszíne a Torockói-hegység, ezen belül pedig a Remetei-sziklaszoros volt, amelyen 14 hallgató vett részt. A terület földtani megismerését célzó túrázások, gyakorlatok mellett a környék helyi látnivalóinak és kultúrtörténeti emlékeinek meglátogatására is sor került. A tábor második napján az Eötvös Lóránd Tudományegyetem geológus diákjaival együtt közös program zajlott.

A szakcsoport további tevékenységei között említésre méltó a tagság aktív részvétele tudományos konferenciákon, terepgyakorlatokon, nyílt napokon, illetve a fiatalabb generációval való közösségépítés elősegítése céljából megrendezésre kerülő gólyatábor és közös mikulásoszás.

Október 26-án a Székelyföldi Geológus Találkozóval egybekötve került sor a tisztségek megújítása, melynek eredményeként az elnöki tisztséget Bartha István-Róberttől Orbán Szabolcs végzős hallgató vette át, míg a továbbiakban az alelnöki teendőket Nagy Orsolya-Réka látja el, a szakcsoport titkára pedig Mali Hédi Erika.

A szakcsoport a továbbiakban elsősorban folytatni szeretné az előadások szervezését, valamint a diákok táborokon és közösségi eseményeken való részvételét szorgalmazná, segítené elő.

A GEKKO-val kapcsolatos információk, további programok, illetve az eddigi rendezvényeiről szóló információk, fényképek a szakcsoport honlapján – www.gekko.ro – találhatóak meg.

A **KoMaTE** (Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete) 2013-ban havi rendszerességgel szervezett előadásokat, filmvetítéseket, szakköri előadásokat, vetélkedőket és tanulmányi kirándulásokat. A 2012–2013-as tanévtől indult az Óskor és Régészet Szakkör, amelynek tagjai számos konferencián vettek részt, és tevékenységükkel a szervezetnek legaktívabb tagjai között vannak. A 2012-ban megválasztott vezetőség (Mákszem Hunor elnök, Nagy-Menyhárt Szidónia alelnök, Major Renáta alelnök) folytatta a szakcsoport vezetését 2013-ban, folyamatosan bővítve a tevékenységeket. Az új vezetők a szervezet jövőjét már nemcsak diákszervezetként látták, hanem megpróbálták bekapcsolódni a kolozsvári civil-szervezetek életébe is, különböző rendezvények, konferenciák alkalmával szervezőként vagy önkéntesként. Március 16-án a kolozsvári középiskolások számára történelemversenyt szerveztek, melynek témája *A második világháború* volt, a rendezvényen hét csapat vett részt. A szervezet civil tevékenységét erősítve, több képviselője (Markaly Aranka, Simon Norbert, Mákszem Hunor) is részt vett a Magyar Ifjúsági Tanács által szervezett pályázatíró és kommunikációs képzésen, azzal a céllal, hogy az itt szerzett tudásukat később a KoMaTE-ben tudják kamatoztatni. A képzés alatt a két szervezet eldöntötte, hogy barátságukat szorosabbra fűzik, így megszületett a MIT és a KoMaTE közti együttműködési szerződés. Az együttműködés célja az erdélyi magyar ifjúság nemzeti egységének megerősítése, a közös elvi alapokon nyugvó együttműködések kialakítása, valamint a felek közötti kapcsolat továbbfejlesztése. Az együttműködés keretében a felek vállalták, hogy rendezvényeikre kölcsönösen és rendszeresen meghívják egymást. A megállapodás értelmében törekszenek arra,

hogy együttműködésükbe más civil ifjúsági szervezetet is bevonjanak. Egy MIT–KoMaTE-munkacsoport létrehozásával közös projektek elindítását tervezik.

Fontos kiemelni, hogy tanári támogatással (Rüsz-Fogarasi Enikő, Hunyadi Attila) a KoMaTE vezetősége kirándulást szervezett a verespataki aranybányához, amelyen 42 diák és 3 tanár vett részt a BBTE Történelem és Filozófia Karáról. 2013. december 14–15. között szervezték a KoMaTE Napokat, amikor az egész kart megmozgató rendezvényekre került sor. Első nap színvonalas előadás-sorozatot hallgathattak meg a résztvevők, az előadók egyetemi tanárok, valamint alapképzéses, magiszteris és doktorandushallgatók voltak. A második napon történelmi témájú diplomácia szimulációs vetélkedőre került sor, a rendezvény az immár harmadik alkalommal megszervezett KoMaTE évzáró bállal végződött.

A szakcsoport, bár a KMDSZ égisze alá tartozik, az EME és a KMDSZ között 2010-ben létrejött egyezmény értelmében szakmai, tudományos téren az EME által képviselt értékeket követi. Ezen együttműködésnek köszönhetően az ifjúsági csoport 1995 óta létező és folyamatosan bővülő egyetemi jegyzeteket, szakkönyveket és hasznos kézikönyveket tartalmazó könyvtára az EME Jókai utcai székházában, a Pósta Béla Egyesület irodájában kapott helyet. A gyűjteményt a KoMaTe-tagok mellett a BBTE Történelem Karának, valamint más egyetemek hallgatói egyaránt igénybe vehetik.

Fiókegyesületeink

A **csikszeredai fiókegyesület** 2013. december 7-én új szakmai szerveződés és csoportosulás kezdeményezésére alakult újra, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben tudományos fórum alkalmával, nevezetesen a Sapientia EMTE gazdaság-, humán- és társadalomtudományi tanszékei közreműködésével. Az alakuló ülésen jelen volt Sipos Gábor EME-elnök, Borboly Csaba Hargita Megye Tanácsának elnöke és Antal Attila Csikszereda alpolgármestere. A rendezvényen Sipos Gábor bemutatta az EME-t, ezt követően került sor az alakuló ülésre. Az elnöki tisztségre Balázs Lajos docenst, titkárnak pedig Csata Andreát, a Sapientia EMTE Gazdaságtudományi tanszékének tanársegédét választották; ezenkívül megválasztottak egy képviselői bizottságot is, amely a tanszékek jelöltjeiből állt össze. Ezek Lázár Ede, Sándor Zsolt, Péter Katalin, Telegdy Balázs és Pál Enikő. Az eseményt Borboly Csaba és Antal Attila méltatták. A rendezvény második részében Elek Sándor tiszteletére szervezett konferenciára került sor. A konferencián elhangzott előadások tematikája szerencsésen tükrözi a fiókegyesület tagságának szakmai érdeklődését.

A **gyergyószentmiklósi fiókegyesület**, akárcsak az elmúlt esztendőben, nagy hangsúlyt fektetett a tudomány népszerűsítésére, erről tanúskodik a 2013 folyamán megrendezett író-olvasó találkozó, valamint a két tudományos konferencia is.

Május 23–26 között került megrendezésre Gyergyószentmiklóson a *Bethlen Gábor Emlékkonferencia*. A konferencia keretében Kovács András művészettörténész (BBTE), Rüsz-Fogarasi Enikő (BBTE), Pál Antal Sándor (nyug. levéltáros), Tüdős Kinga (Nicolae Iorga Bukaresti Történelmi Kutatóintézet), Sántha Ákos és Vörös Péter (ELTE), valamint Garda Dezső fiókegyesületi elnök értekeztek Betlen Gábor fejedelem udvartartásáról, nemzetközi politikájáról, közművelődésben felvállalt szerepéről, valamint az Erdélyi Fejedelemség

fénykoráról. A tudományos előadásokat ünnepi pillanatok követték, a résztvevők megkoszorúzták a gyergyószentmiklósi, majd pedig a szárhegyi kolostor szoborkertjében felállított Bethlen-szobrokat, majd meglátogatták a fejedelem gyermekkorának egyik színterét, a Lázár-kastélyt.

Az év második tudományos eseménye a november 15-én zajló előadás-sorozat volt, mely révén a gyergyószentmiklósi fiókszervezet is bekapcsolódott az EME által a Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett rendezvénysorozatba. A konferencián Darvas Loránd (Csíkszeredai Múzeum) a gyergyószárhegyi plébániatemplomnál végzett régészeti kutatásait mutatta be, Balázs Lajos (Sapientia EMTE, Csíkszereda) a csíkszentdomokosi nemi kultúra és nemi erkölcs élő szókészletéről beszélt, majd Nagy József gyergyóremetei hadtörténész a *Gyergyói székely határőrök a 18. században* címmel tartott előadást. Kissné Portik Irén néprajzkutató a gyergyói népi időjárásjóslásról tartott előadást. A rendezvényt a fiókegyesületi elnök előadása zárta, mely Gyergyószentmiklós újkori történetét mutatta be.

A gyergyói fiókszervezet nem csupán előadás-sorozataival, konferenciarendezvényeivel, hanem könyvbemutatóival is számos érdeklődőt vonz, itt említenénk meg Egyed Ákos *A székelyek rövid története a megletelepedéstől 1989-ig* című könyvének bemutatóját, melyen több mint 100-an vettek részt.

Az EME **marosvásárhelyi fiókszervezete** tevékenységében a 2012. évi közgyűlésen elfogadott munkatervet követte. A fiókszervezet tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkásságot. Akik tudományos tevékenységet végeznek – elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de az I. szakosztályból is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében 2013. november 30-án Marosvásárhelyt *Maros megye történetéből* címmel szervezett tudományos ülészakot a Borsos Tamás Egyesülettel közösen (szervezők: Pál-Antal Sándor, Simon Zsolt és László Lóránt). A rendezvényen Pál-Antal Sándor, Pánczél Szilamér Péter, Soós Zoltán, Weisz Szidónia, Buzogány Dezső, Kolumbán Vilmos, Berekméri Róbert, Tamási Zsolt, Fodor János, László Lóránt, Spielmann Mihály, Oniga Erika, Tófalvi Zoltán és Simon Zsolt tartottak előadást.

A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban, tanulmánykötetekben tettek közzé több tanulmányokat. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nem csak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak. Végül megemlíjtük, hogy elnöke révén a fiókszervezet több szakmai és művelődési rendezvényen is képviseltette magát.

A 2013-as év folyamán lemondott fiókegyesületi elnökségéről Pál-Antal Sándor akadémikus; a folyó ügyeket a következő elnök megválasztásáig a titkár látja el.

A **szilágysomlyói fiókegyesület** 2013. január 25-én tartotta meg évi közgyűlését. A gyűlésen elfogadták Széman Péter elnök beszámolóját a 2012-es megvalósításokról, valamint

megtárgyalták és jóváhagyták a soron következő év munkatervét. Széman Péter áprilisban az EME közgyűlésen képviselte a fiókegyesületet, április 11–13. között pedig az EME–OGYSZ Székelyudvarhelyi Tudományos Ülésén vett részt. A szilágysomlyói fiókegyesület elnöksége novemberben a Magyar Tudomány Napjának megnyitó, valamint plenáris ülészakán is jelen volt.

Május 11-én került megrendezésre a X. Szilágyságkutatás Napja, melyet immár hagyományosan közösen a zilahi fiókszervezettel és más civil szervezetekkel (Báthory István Alapítvány, Hepehupa) közösen szerveznek. 2013-ban Szilágysomlyó adott otthont a rendezvénynek, melyen 14 előadás hangzott el. *Az elmúlt húsz év* címet viselő konferenciát Bajusz István és Széman Péter fiókegyesületi elnökök nyitották meg. Az előadás-sorozatot Sipos Gábor vezette. Az előadók (Egyed Ákos, Sipos Gábor, Csók Zsolt, Emódi Tamás, László László, Kovács Kuruc János, Vida Katalin, Gáspár Attila, Zsigmond Attila, Szabó Attila, Széman Rózsa, valamint Széman Péter) többnyire a Szilágyság történetével kapcsolatos kutatásaikat ismertették, igen széles skálát ölelve át a régésztől a néprajzig. A konferencia végül a Petri Mór-díj átadásával zárult.

A Báthory Napok keretében, szeptember 27–29. között került megrendezésre XX. alkalommal az orvostudományi továbbképző, amit október 19-én az RMPSZ-szel közösen szervezett XIV. pedagógus-továbbképző követett. A Román Orvosi Kollégium által 8 kreditponttal jegyzett orvostovábbképző nem csupán hazai, hanem magyarországi (Budapest, Szeged, Keszthely) és szlovákiai előadókat is vonzott (104 regisztrált személy, 72 orvos).

A Zilah és Vidéke Fiókszervezet kis létszámú tagságot számlál, akik közül 10-15 személy veszi ki részét kitartóan és állandóan a különböző kulturális rendezvények megszervezésében, képviselve valamilyen formában az Egyesületet is. A fiókegyesület tagjai közül többen más kulturális szervezetnek is tagjai, így biztosítják az egészséges együttműködést ezekkel. A fiókszervezet igyekezett jelen lenni minden, főleg magyar vonatkozású, jelentősebb megyei kulturális eseményen, függetlenül attól, hogy ki volt a rendező, állandóan együttműködött a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a Szilágyság Társasággal, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel, a szilágysomlyói Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Hepehupa művelődési folyóirattal, a zilahi Megyei Múzeummal. A fiókegyesület jelen volt a főleg ősszel tartott, különböző falunapokon. Ezek mindig jó alkalmak voltak az amúgy is nagyon szétszórt tagsággal való találkozásokra, beszélgetésekre. Ezenkívül több rendezvényen is képviseltette magát, például: március 15-én, a magyar nemzeti ünnepen; a történelmi évfordulók megemlékezésein; a szilágysomlyói Báthory Napokon; a szilágycsehi Tövishát Napokon; a zilahi Szüreti Napokon; a Megyei Múzeum rendezvényein; A költészet tavaszán. Több egyesületi tag vállalt tudományos előadást a megyén kívüli területeken is (Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István és mások). A fiókegyesület tagjai közül kerül ki az immár több éve élő és működő, negyedévenként rendszeresen megjelenő Hepehupa c. szilágysági művelődési folyóirat szerzőgárdájának java része. A lap főszerkesztője, Fejér László fiókszervezetünk tagja. 2013-ban két nagyobb rendezvényük volt: A X. *Szilágyság-kutatás napja*, május 11-én, Szilágysomlyón (közösen a somlyói fiókegyesülettel). A zilahi EMKE-vel közösen szerveztek március–áprilisban fotókiállítás *A szilágysági református egyházak kincseiből* címmel, amit Lakóné Hegyi Éva és Bajusz István (EME-tagok) mutattak be.

Kutatóműhelyek

Egyesületünk tudományos tevékenységet folytató műhelyeket, szakcsoportokat is támogat. Székházunkban továbbra is helyet adtunk a Pósta Béla Egyesületnek. Az egyesület a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, alapvető célkitűzései között jelölte meg a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészet- és történelemoktatás segítését.

A Pósta Béla Egyesület Régészeti és Archeometriai kutatócsoportja szervesen együttműködik az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel. A két intézmény közös, hosszú távú projekteken vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2013-as évben tovább folytatódtak a mikházai (Pánczél Szilamér, az egyesület titkárának irányításával), illetve a Nagykároly-Bobáld tellen zajló régészeti feltárások (dr. Molnár Zsolt egyetemi adjunktus irányításával). Mindkét régészeti szakprogram nemzetközi együttműködésben valósult meg. Partnerintézményeink a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének Régészet–Művészettörténet Tanszéke, a Maros Megyei Múzeum és a Szatmár Megyei Múzeum. Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt, régészeti anyagismeret, illetve régészeti rajz készítés (Apai Emese kutató), valamint régészeti feldolgozás (nagykárolyi múzeum) terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak. A Bethlen Gábor Alap, Nemzeti Kulturális Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2013-ban is sikeresen megvalósította. 2013 novemberében került sor Csíkszeredában a Pósta Béla Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Csíki Székely Múzeum szervezésében a XI. Erdélyi Magyar Régészeti Konferenciára, amely az erdélyi és magyarországi szakemberek tudományos párbeszédének biztosított keretét. 2013-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából VI–VII. kötetének (Új sorozat) kiadására.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2013-ban a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

A kutatóintézet elsősorban az ún. honismereti tudományok művelésére jött létre, létrehozása néhai Jakó Zsigmond nevéhez fűződik, az ő szellemét követik a kutatóintézet munkatársai is. A kutatási programok célja az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárása. Emellett a természettudományi témájú

kutatások többnyire külső munkatársak tevékenysége révén egészítették ki fokozatosan az intézet profilját.

Az intézet igazgatója Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. A kutatóintézetnek jelenleg 13 belső munkatársa van.

A Kutatóintézetben folyó *Intézmények és politikai vezetőréteg a Szilágyságban a XIV–XVII. században* című, a Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS-UEFISCSU, PN II-RU cod/2010, TE_204) által támogatott hároméves projekt 2013 októberében sikeresen lezárult. Ennek eredményeit a kutatók folyamatosan közlik. Az elmúlt időszakban két újabb pályázatot nyújtottunk be a Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alaphoz, sajnos eredménytelenül.

2013-ban zárult le a Szótörténeti Tár utolsó kötetének szerkesztése, s ugyanakkor elkezdődött a mai erdélyi magyar digitális helynévtár adatgyűjtése.

Az EME kutatási projektjei keretében időszakos kutatómunkára a 2013-as évben összesen **32 személy** kapott megbízást, többségük fiatal kutató, egyetemi hallgató. Ezek a kutatások egyetemi oktatók irányítása alatt zajlottak, és nagyban hozzájárultak az egyetemen folyó tudományos tevékenységek, illetve szakkörök munkájának támogatásához is. Sajnos 2013-ban a külső kutatási projektjeink száma felére csökkent a pályázati lehetőségek beszűkülése miatt, egyes programok folyamatosságát a szakosztályok biztosították.

A külső kutatási megbízatások meghatározott időre szólnak, a kutatási programok időháta-
tárait jeleztük is a felsorolásban. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. 2013-ban az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: az erdélyi Királyi könyvek kivonatokban való közzététele.

Projektvezető: dr. Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik

1.1. Bethlen Gábor Királyi Könyvei XI. (1620–1627; MOL, F1: 13) és XV. (1622–1636; MOL, F1: 18) köteteinek kivonatos formában történő kiadásának előkészítése. Az erdélyi fejedelmek okleveles kiadványairól vezetett Királyi könyvek (Libri Regii) a fejedelemség kori Erdély legjelentősebb forráscsoportját alkotják, s történeti forrásértékük elsősorban a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemség kor társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja.

Kutatók: dr. Fejér Tamás, dr. Pakó László, dr. Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységének feltárása. E munka célja a fejedelemség kori Erdély másik jelentős központi hiteleshelyén vezetett regisztrumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzététele. A 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszi mindenki számára hozzáférhetővé a kiadvány. Ennek a munkának az első kötete az 1576–1590 közötti időszak mintegy 500 kivonatát fogja tartalmazni. Kutató: dr. Bogdándi Zsolt.

1.3. Az erdélyi káptalan fejedelemség kori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. Az 1600–1613 között kelt oklevelek kivonatokban történő közzététele után a következő lépés a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett jegyzőkönyvek kivonatolása kell, hogy legyen. Ebből az időszakból származnak Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok jegyzőkönyvei (örzöhelyük: Magyar Országos Levéltár, levéltári jelzetük MOL F2). Minthogy a feldolgozandó levéltári anyag igen tetemes, vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korszakában íródott káptalani jegyzőkönyvek bejegyzéseit feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből fog elkészülni, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter requisitor által írott jegyzőkönyv bejegyzéseiből készülő regeszták.

Kutató: dr. Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

2. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: dr. Kovács András egyetemi tanár, igazgató. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár IV. kötetének (1360–1372) szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A IV–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbevitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, ill. mutatókkal való ellátását jelenti.

2.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: *a)* a szörványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; *b)* a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; *c)* pótlások az Erdélyi okmánytár megjelent kötetéhez.

2.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: *a)* az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; *b)* az erdélyi püspökség és káptalan Árpád- és Anjou-kori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; *c)* az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

3. A hadadi br. Wesselényi család levéltárainak kutatása. Projektvezető: W. Kovács András. Kutatók: Fejér Tamás, Hegyi Géza, Szász Anikó. A kutatás céljai:

3.1. A Wesselényi család levéltárában megőrzött közép- és kora újkori iratanyag feltárása. A család mintegy 25 000 darab iratot számláló iratöröksége nagyobbrészt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött anyagában, kisebbrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található. A 14–17. századi oklevelek közzététele magyar nyelvű kivonatok

formájában, illetve – a történetkutatás szempontjából különösen jelentős bíró iratok esetében – teljes szöveggel történik.

3.2. A Szilágyság középkori és kora újkori történetének kutatása. Mivel a Wesselényiek hadadi ága elsősorban a Szilágyságban birtokolt, levéltárainak feltárása kiváló lehetőségeket nyújt a térség múltjának, elsősorban a helyi intézmények működésének és a birtokos családok életének megismerésére. Górcső alá került: *a)* a középkori Közép-szolnok és Kraszna vármegyék hatóságának működése, a két megye kapcsolatai a környező területekkel; *b)* a térség birtokviszonyainak története a középkorban; *c)* a Wesselényi család gyekői ágának története; *d)* a hadadi ág erdélyi birtokai a kora újkorban; *e)* a Wesselényi család iratörökségének története.

4. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, a Partiumi Keresztény Egyetem, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: dr. Biró Annamária.

5. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek előkészítése. A kutatás célja az Erdélyi magyar szótörténeti tár (SzT) XIV. kötetének szerkesztése és a XV. kötet előkészítése. A XIV. kötet elkészült, éppen most jelenik meg. Az SzT anyagát Szabó T. Attila gyűjtötte, a munkálatok is az általa kidolgozott szerkesztési szempontok szerint folytak és folynak. Az elkészülő 15 kötet a magyar, sőt a nemzetközi szótárirodalom egyik legjelentősebb alkotása. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke; külső munkatársak: Fazakas Emese (főszerkesztő), Benedekné Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, Zsemlyei Borbála (szerkesztők), néhai Kiss András (lektor), Szász Lőrinc (román értelmező) és Hochbauer Mária (német értelmező). Az SzT kötetei a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékével együttműködésben készülnek.

6. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Körvonalazódik egy újabb együttműködés, ez esetben a Debreceni Egyetemmel. A Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálása, mai magyar helynévkatalógus (magyarázatokkal együtt) összeállítása a Magyar digitális helynévtárral összhangban. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatársak: Murádin László, Hints Miklós.

7. Kortárs politikai eszmetörténeti kutatások. A kutatás általános célja megvizsgálni, hogy a politikai tér fogalmának lehetséges változásai milyen módon és mértékben írhatják felül a nemzetállami koncepciókat. A kutatás kiemelt témái: a helyi önkormányzatiság és a politikai tekintély kérdéskörei. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd.

8. 17–18. századi erdélyi személyes források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt

fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

8.1. Székely László: *Élete... s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása című emlékiratának átírása és kiadásra való előkészítése.* Kutató: Fehér Andrea.

8.2. *Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben.* Kutató: Papp Kinga.

9. Irodalmi és színháztudományi kutatások. Projektvezető: Egyed Emese egyetemi tanár. A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratok szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működnek együtt: SIHCTOB (Société Internationale d'Histoire du Théâtre, de l'Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d'Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért), a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, Partiumi KE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturális-THÉ Egyesület.

A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

9.1. Poétikum, politikum, nyelv A projekt keretében főként az EME egykori kéziratos anyagára támaszkodva eszmék és irodalmi formák kapcsolódási módjaira, valamint irodalmi és színházi kifejezésformákra koncentrálnunk, a kutatás eredményeinek közlése tanulmánykötetben és konferencián valósul meg.

Kutatók: Biró Annamária, Bodnár Róbert, Tar Gabriella Nóra, Molnár Bodrogi Enikő, Kerti József (egyetemi hallgató) és Varga Ildikó. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1.–2013. március 31.

10. Erdélyi és partiumi magyar könyvtárak védett állományának kutatása és feldolgozása. Projektvezető: dr. Sipos Gábor egyetemi docens. A projekt célja az 1851 előtti nyomtatványok és kéziratok összegyűjtése, kutatása és feldolgozása, valamint központi helyeken való biztonságos elhelyezése (pl. esperességi, egyházmegyei központ vagy rendház), az állomány provenienciakutatása és ezzel az egyes gyűjtemények történetének feltárása. A meglévő könyvanyag mellett a gyűjteményre vonatkozó levéltári anyag átnézése és sajtó alá rendezése. Kutató: Gordán Edina magiszteri hallgató. A kutatás megvalósításához a következő intézetek működnek együtt: EKF Kulturális Örökség és Művészettörténeti Tanszék; BBTE, a szatmári Római Katolikus Püspökség, a gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, az Erdélyi Református Egyházkerület.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető Bitay Enikő egyetemi docens. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: a Borsa-völgye harangjainak, illetve a kidei toronyórának a technikatörténeti felmérése, tanulmányozása. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja.

1.2. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: Veres Erzsébet ny. egyetemi docens. A kutatás célja elsősorban a porolissumi ásatások során előkerült egyes vas- és cserépleletek készítéséhez használt nyersanyagok származási helyének anyagtudományi módszerekkel való (archeometriai) vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése, mely jelentős új eredményekkel gazdagíthatja a műszaki örökségünkkel kapcsolatos tudásunkat.

1.2.1. Porolissumi római kori kerámialeletek nyersanyageredet- (proveniencia) vizsgálata. A kutatás célja a Zilah melletti Mojgrádon (Porolissum) végzett régészeti feltárások során talált kerámialeletek provenienciavizsgálata, melynek eredményei alapján árnyaltabb képet alkothatunk Dacia Porolissensis gazdasági és társadalmi viszonyairól. Kutatók: Vass Lóránt, Pánczél Szilamér doktorandusok, Csifó Irma, Konyeliczka Loránd Tibor egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1. – 2013. március 31.

1.2.2. Archeometriai vizsgálatok régészeti kerámiaedényeken. Kutatásunk tárgya 56 db, az egykori Porolissum római temetőjében végzett ásatásokban előkerült (Necropolis Porolissensis projekt, 2007–2011), római koriként meghatározott cseréptörödédek archeometriai vizsgálata. Kutatók: Vass Lóránt, Pánczél Szilamér doktorandusok, Csifó Irma, Konyeliczka Loránd Tibor egyetemi hallgatók.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében Erdély-Hegyalja területén. Kutatásvezető: Talpas János tanársegéd. A kutatás célja felmérni Erdély-Hegyalja magyarlakta szórványtelepüléseinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. A kutatás keretében az alábbi program valósult meg:

1.3.1. Megmaradt borpincék felépítése és lehetséges hasznosítása Erdélyben. A kutatás célja: a még megmaradt borpincék felmérése, valamint javaslattétel ezek turisztikai hasznosítására. Kutatók: Horváth Csaba László egyetemi adjunktus, Dombi Krisztina Enikő, Kosztánci Kinga, Kövecsi Szabolcs Attila és Tökés Attila egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1. – 2013. március 31.

2. Óslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás. A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja. A kutatási projekthez az alábbi témakörök vizsgálata tartozik:

2.1. Az erdélyi késő kréta kori pterosaurusok diverzitása és rétegtani elterjedése. A projekt célja a rendkívül ritka repülő hullők felkutatása, kimutatása. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: *a)* anyaggyűjtés, preparálás, vizsgálat; *b)* az azdarchidák morfológiai, morfofunkcionális elemzése és diverzitásvizsgálata. A projektben részt vevő kutatók: Gareth Dyke, Darren Naish (Southamptoni Egyetem), Mark Witton (Portsmouthi Egyetem), Radu Totoianu (Szászsebesi Múzeum)

2.2. Az erdélyi késő kréta kori teknősök rétegtani elterjedése és diverzitása. A projekt célja az újonnan feltárt ősteknősleletek teljes feldolgozása és leírása, különös tekintettel

a primitív nyaktekerű (Pleurodira) dortokidákra és ezek filogenetikai és ősföldrajzi kapcsolataira. A projektben részt vevő kutatók: dr. Csiki Zoltán (Bukaresti Egyetem), Rabi Marton (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest).

3. Matematika- és informatikakutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások. Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

3.1. Trajektóriakövető algoritmusok elmozdulásvektorai. A kutatás célja: optimalizálási feladatokra primál–duál belsőpontos algoritmusok bevezetése új elmozdulásvektorok segítségével. A projekt keretében fejlesztett szoftvert ezekre az algoritmusokra is kiterjesztik. Kutatók: Mester Ágnes, Forró Nóra, Papp Ingrid-Magdolna és Takács Petra-Renáta matematika és informatika szakos egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1.–2013. március 31. A projekt az EME Matematika és Informatika Szakosztálya és a BBTE Matematika és Informatika Intézete közreműködésével valósult meg.

Kutatási eredmények, illetve várható eredmények

A kutatóintézet belső munkatársainak előkészületben levő kötetei:

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi történelmi adatok VII. 4–5.) VII/4., *Bocskai István királyi könyve 1606*; VII/5. *Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608.* (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi történelmi adatok VII. 6) *Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610.* (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Erdélyi okmánytár. IV. 1360–1372. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András.)

Kolozsvári boszorkányperek 1565–1743. Kiss András kéziratának felhasználásával szerkeszti Pakó László–Tóth G. Péter. Balassi Kiadó, Budapest 2014. (A Magyarországi Boszorkányság Forrásai. Várostörténeti Források 4.) (tördelés alatt)

A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690) (Gálfi Emőke)

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. 1576–1599. (Bogdándi Zsolt)

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613). ETA VIII. 2 (Gálfi Emőke)

Családi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A Kálnoki család (Papp Kinga)

2013-ben belső tudományos munkatársaink összesen 23 tanulmányt, 1 cikket és 2 recenziót jelentettek meg, 21 szakmai előadást tartottak, 6 kiadványt, 2 folyóiratot szerkesztettek, és 15 konferencián vettek részt.

A külső munkatársak tevékenysége is nagyban hozzájárult tudományos eredményeink gyarapításához, az EME programjaiban végzett kutatásaikat számos kötetben és tanulmányban jelentették meg, egy részüket az EME saját kiadványaiban.

Az EME 2013 folyamán összesen **23 kutatási programot működtetett. Kilenc program keretében 32 külső munkatársat foglalkoztatott, ebből 18 fiatal kutatót** (egyetemi hallgatót, doktorandust), ezáltal segítve az oktatási intézmények, szakcsoportok tudományos tevékenységét.

Kutatási programjaink támogatói: Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS), Magyar Tudományos Akadémia, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Nemzeti Kulturális Alap, EME Orvostudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése. Információs és Dokumentációs Központ

Az EME jelenlegi könyvtára három részlegre tagolódik, az egyesület tagjai, a kolozsvári magyar egyetemisták, tudományos kutatók, valamint az egyesület kiadványai iránt érdeklődők látogatják.

A *Rhédey-ház*ban levő központi részleg állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás kiadás-gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból állnak (repertóriumok, adatbázisok, szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük részlegeinkbe.

Központi részlegünket 2013-ban 332 olvasó használta. A Rhédey-házat rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2013 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, augusztusában a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozaton, valamint Marosvásárhelyen a Teleki Téka által szervezett Történelmi Könyvek vásárán, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek.

Könyvtárunkat Papp Kinga képviselte a *Könyvtár, ami összeköt. Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtárosok együttműködése* c. rendezvényen, melynek keretében nyolc határon túli és két magyarországi szakember töltött egy hónapot az Országgyűlési Könyvtárban.

Az elmúlt évben 617 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba könyvtárunkban, melyek adományok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába.

2013 májusától működik könyvtárunk új katalógusa a Hun-Téka rendszerben. Május 10-én a program fejlesztői ismertették a rendszert könyvtárosainkkal. A központi könyvtárunk állományából május–december időszakban 180 könyv került be az új katalógusba.

Központi részlegünk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelezpéldányok elküldését. 2013. január–december közötti időszakban 503 kötetet ajándékoztunk különböző intézményeknek, iskoláknak és vendéglőadóknak; 430 tiszteletpéldányt adtunk át az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent kötetek, valamint tanulmányok szerzőinek; cserepartnereinknek 589 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által. A 70 előfizető magánszemélynek és intézménynek postán vagy székházunkban kézbesítjük az Erdélyi Múzeum c. folyóiratot.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár

(Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Entz Géza Alapítvány, Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Csiki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Muzeul Banatului Montan (Resicabánya), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Muzeul Banatului (Temesvár), Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, MTA Történettudományi Intézete, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, Szegedi Középkorász Műhely, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Magyarország kolozsvári Főkonzulátusa, METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jósa András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg), Senckenberg Deutsches Entomologisches Institut Müncheberg stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Adamik Tamás, Aniszi Kálmán, Balogh Béla, Bárth János, Benkő Elek, Benkő Samu, Buzás Pál, Dávid Gyula, Dánielisz Endre, Delesega Gyula, Dózsa Gábor, Egyed Ákos, Egyed Emese, Gaal György, Gáll Erwin, Gyéresi Árpád, Jakab Sámuel, Jancsó Miklós, Jeney-Tóth Annamária, Kármán Gábor, Kessler Jenő, Kicsi György, Kocsis Károly, B. Kovács András, Kovács Kiss Gyöngy, Mihály János, Monok István, Nagy Ernő, Nemerkenyi Előd, Offner Robert, Ósz Sándor Előd, Papp Klára, Pászka Imre, Rűsz-Fogarasi Enikő, Solymosi László, Székely Zsolt, Sztranyiczki Gábor, Tóth Levente, Tuszor Péter, Varga István, Veres Valér. Az adományokat ezúton is köszönjük.

A **Jordáky**-működő könyvtárrészlegünk 2013-ban is élénk olvasói forgalmat bonyolított le, mely elsősorban az olvasói kör földrajz szakos egyetemi hallgatók által való bővülésének köszönhető. Olvasónaplónkba 2013-ban 2016 bejegyzés található (egyetemi hallgatók, oktatók, valamint kutatók).

A 2011 második felében meghibásodott Erdélyi közös katalógus helyét idén egy új keresőrendszer váltotta fel, így folytatódhatott Jordáky Lajos színháztörténeti hagyatékának, illetve az elmúlt hónapokban részlegünkbe felkerült kötetek katalogizálása. A májusban elindított munkafolyamat eredményeként az év végéig mintegy 645 új kötetet sikerült a rendszerbe bevezetnünk, továbbá 522 kötetet láttunk el jelzettel és konvertáltuk át, valamint 54 kötetet leltároztunk.

Részlegünk hosszú idő után újra fogadott diákokat nyári gyakorlatra. A hat történéshallgató kitaró munkájának köszönhetően az olvasótermi, illetve előtérben raktározott kötetek és folyóiratok tisztításra és karbantartására is sor került.

A **Lőrinczi-házban** levő részleg jellegét tekintve szakkönyvtárnak nevezhető, minthogy az itt őrzött kiadványok többsége középkori és kora újkori történelem (szakkönyvek, forráskiadványok, folyóiratok), régészet és művészettörténet tematikájú. Vélhetően ennek és a városközponttól való távolságának következménye viszonylag gyér olvasói forgalma.

Olvasótermünket inkább történész kutatók, tanárok vagy szakdolgozatukat előkészítő diákok látogatták, akik a könyvek mellett immár jelentős CD- és DVD-gyűjteményünket (Arcanum által kiadott adatbázisok, kiadványok elektronikus változatai stb.), továbbá egyre gazdagodó mikrofilmgyűjteményünket is tanulmányozhatták.

A helyhiány és a raktározási gondok egyre körülményesebbé teszik az állomány gyarapítását. Az újabban beérkezett könyvadományokat (ifj. Jancsó Miklós adományai, néhai Palkó Attila történelemtanár könyvtárának egy része) dobozolva, egyelőre feldolgozatlan állapotban tároljuk.

A helyszűke az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kéziratári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. Komoly gondot okozott például néhai Csetri Elek akadémikus hagyatékának elhelyezése, de végül sikerült az értékes kéziratokat a régebbi anyagok átcsoportosításával elhelyezni. A raktári állványzat és savmentes dobozok beszerzésére a Nemzeti Kulturális Alaphoz benyújtott pályázatunk sikeres volt, így az év folyamán raktározási gondjainkon egy keveset javítani tudunk.

III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése

Az EME 2011-ben kiépült szabad hozzáférésű intézményi repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárat folyamatosan fejleszti.

Az elmúlt évben megjelent az Az Erdélyi Digitális Adattár című tanulmány, mely részletesen bemutatja az EDA-t¹ és keletkezésének körülményeit, ismerteti az egyesület gyűjteményeinek és azok digitálisan földolgozott változatainak rendszerét, az adattárban levő sokoldalú keresési lehetőségeket.

A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, mind a legfrissebb szakirodalmat és kutatási eredményeket. A jelenleg kilenc egységből (tárból) álló Digitális Adattár, mely elsősorban az EME régi kiadványainak digitális változatát, gyűjteményeinek adatait, illetve az erdélyi magyarság múltjával kapcsolatos történelmi forrásokat tartalmazza, folyamatosan bővül. 2013 végéig **18.700 tételre gyarapodott** az adattár, melynek elérhetősége: <http://eda.eme.ro/>.

A 2013. év jelentősebb digitalizálási programjai, illetve az elkészült dokumentumok elérhetőségének útvonala (egyedi kódja):

1. **Az Erdélyi magyar szótörténeti tár digitalizálása** <http://eda.eme.ro/handle/10598/9095>.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztése és kiadása után az EME a Tár szakszerű digitalizált változatának kivitelezését is felvállalta. A kötetek szkennelését korrekktúrálás követi a minőség javítása végett, amely komplex feladat, úgymond utószerkesztési munka. 2013-ban a Tár III. kötete került be az Adattárba (<http://hdl.handle.net/10598/26192>), és elkezdődtek a IV. kötet digitalizálási munkálatai.

2. **Az EME egykori gyűjteményeinek digitalizálása** <http://eda.eme.ro/handle/10598/9105>. A program célja az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenleg állami kezelésben levő gyűjteményeinek, levéltári és könyvtári anyagainak (oklevelek, iratok, régi nyomtatványok,

¹ Bitay E.: *Az Erdélyi Digitális Adattár*. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (MTM), ISSN: 0041-3917, Budapest, 60. évf. 5. sz. / 2013. 203–216. p., A cikk online itt érhető el: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5784&issue_id=548

ritkaságok) digitalizálása. Az EME levéltári gyűjteményét (utolsó hivatalos nevén: az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára) a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága őrzi. Fontosnak tartjuk az itt található dokumentumok digitális formában való összegyűjtését és az Adattárunkban való elhelyezését. A 2013-as évben az itt található Martin Lajos mappa digitalizálása valósult meg.

3. Az EME kiadványainak digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/49>

A program célja az EME kiadványainak digitalizálása és megjelentetése a világhálón. Az elmúlt évben a Fiatal Műszaki Tudományos Ülészaka XVIII. kiadványkötete, illetve a kötet 99 – metaadattal ellátott – tanulmánya (<http://eda.eme.ro/handle/10598/26764>), a Műszaki Tudományos Ülészak 14 előadása (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28162>) és a tanulmányokat tartalmazó digitális kiadvány (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28082>) került be az Adattárba. Ezenkívül Nagy-Tóth Ferenc *Régi erdélyi almák* (<http://eda.eme.ro/handle/10598/27551>), valamint *Régi erdélyi körték és egyéb gyümölcsök* (<http://eda.eme.ro/handle/10598/27552>) című kötetivel gyarapodott az EME kiadványainak sora. Feltöltöttük Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvleírás és diakronia* (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28147>), valamint Egyed Péter (szerk.): *Felvilágosodás. Magyar századforduló* (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28146>) köteteket is.

4. Periodikák Erdélyi Digitális Adattára (PEDA) <http://eda.eme.ro/handle/10598/16263>.

A program azzal a céllal indult, hogy a ritkaságszámba menő, Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt szakmai folyóiratok digitálisan is hozzáférhetőek legyenek. A 2013-as évben tovább folytatódott a Keresztény Magvető számainak a feltöltése, a 2011. és 2012. évfolyam összesen 8, tanulmányokra bontott kötetek kerültek be az Adattárba.

Az előző évben elkezdtük az Erdélyi Múzeum folyóirat 1991 utáni számainak digitalizálását és feltöltését tanulmányonként metaadattal, ez a munka 2013-ban is folytatódott, a folyóiratnak most már az 1930–2013 között megjelent 104 kötetét részletes metaadatokkal ellátva megtalálható az Erdélyi Digitális Adattárban. Elérhetősége: <http://eda.eme.ro/handle/10598/2516>.

5. Tudóstár <http://eda.eme.ro/handle/10598/9512>

A gyűjtemény azzal a céllal jött létre, hogy az erdélyi tudósok életére és munkásságára vonatkozó adatokat tartalmazza, nem egyszerű lexikon – amely a benne szereplők nevét, fotóját és életének, munkásságának rövid leírását tartalmazza –, annál jóval több. A munkákon kívül az egyes személyekről szóló irodalmat és a hagyatékot is gyűjtjük, mert az legalább annyira jelentős, mint a saját alkotások, hiszen az illető tudós az általa művelt tudományterületről nagyon sok fontos információt, anyagot gyűjtött össze. 2013-ban Debreczeni Márton gyűjteménye egészült ki 60 újabb dokumentummal, valamint Martin Lajos írásai közül került be 19 tétel az Adattárba.

Az EDA fejlesztésének (digitalizálási munkálatainak) támogatói. Az Erdélyi Digitális Adattár tartalmának 2013. évi bővítése a Bethlen Gábor Alap és az EME Műszaki Tudományok Szakosztály támogatásának köszönhető.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója évente több tudományos kötetet jelent meg, vagy egymaga, vagy más kiadókkal közösen, és rendszeresen megjelenteti az EME szakfolyóiratait is.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2013. év 1., 2., 3. és 4. füzetje jelent meg (főszerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvania Múzeumi Füzetek 2012/20/1. Biológia, valamint a 2011–2012/19–20/2. Agronómia füzetje (főszerkesztő: Fodorpataki László), az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 85. kötet 2012/2. füzetje jelent meg (főszerkesztő: Egyed-Zsigmond Imre), Bitay Enikő, Máté Márton (szerk.): *XIV. Műszaki Tudományok Ülésszaka*. Kolozsvár. 2013. november 23. címmel CD-formátumban látott napvilágot, valamint a Bitay Enikő (szerk.): *Műszaki Tudományos Füzetek 2013: Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka 18. kötete* jelent meg. Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban az ETF 276 Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*; ETF 277: Hegyi Géza, W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*; ETF 278: Dávid Péter: „*Itt van a legvégső óltára Pallásnak*” Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság története valamint az ETF 279: Pósta Béla, sajtó alá rendezte: Vincze Zoltán: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának története* jelent meg. A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 7. kötete: Jancsó Árpád: *Az Oravica-Anina hegyi vasút története* jelent meg. Ugyanakkor napvilágot látott a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat VI-VII. (XVI-XVII.) kötete.

Az Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila szerkesztette: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában* című kiadvánnyal új sorozatot indítottunk, amelynek célja a tudomány napi előadások közzététele.

Az EME gondozásába került Emberek és kontextusok sorozatnak egyetlen kötete jelent meg: *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás mindennapjai egy Maros menti településen* (Emberek és kontextusok 9)

Ezeket kívül más, sorozaton kívüli kötetek is megjelentek: Angi István, Csákány Csilla (szerk.): *Zenei művelődésünk a változó régióban*; Benő Attila, Fazakas Emese, Kádár Edit (szerk.): „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*”: *köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*; Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Analógia és modern nyelvleírás*; Kun Imre Zoltán, Szántó Zsuzsanna: *Neuroendokrinológia*; Nagy-Tóth Ferenc: *Régi erdélyi szilvák*; Wilhelm Sándor: *A törpeharcsa*; Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. 1–2.

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2013-ban a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadóművészetek témakörben.² Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.³

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktorandusok és a romániai tudományos életben részt vevő

² <http://www.cnsc-nrc.ro/evaluarea-publicatiilor-stiintifice/rezultate-evaluare-revisteediturocolectii/ clasificare-edituri/ clasificare/>.

³ <http://www.cnsc-nrc.ro/evaluarea-publicatiilor-stiintifice/rezultate-evaluare-revisteediturocolectii/ clasificare-reviste/ clasificare-reviste/>

kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója odafigyel arra, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) jelen legyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt minden friss kiadványunkat bemutatjuk az EME székházában felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon is.

2013-ban az EME kiadója részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetők 2012–2013-as kiadványaink. Ugyanakkor önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a könyvhét keretében pedig könyvbemutatókat tartott az EME-székházban. 2013 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség. Az idén első alkalommal megszervezett Vásárhelyi Forгатag keretei között Történelmi Könyvek Vásárára került sor a Teleki Téka udvarán augusztus 29–31. között, ahol kiadónk képviseltette magát.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, GWB Magyarország Alapítvány, a romániai Communitas Alapítvány, az AFCN (Romániai Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága), a romániai Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS-UEFISCSU), az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Gedeon Richter Románia Rt. támogatásának köszönhető.

V. Szakmai képzések

Az évente megtartott szakmai képzések megszervezésével, hazai és külföldi szakemberek meghívásával és bevonásával az EME háttérintézményként járul hozzá a magyar nyelvű felsőoktatás minőségéhez, és segíti a magyar nyelvű tudományművelést.

A Műszaki Tudományok Szakosztály által szervezett 2013-ban a IX. Technikatörténeti Alkotótábor – Erdélyi Nyári Egyetem július 1–14. között zajlott, az idei rendezvény fő célja a kolozsvári Farkas utca kulturális infrastruktúrájának feltérképezése volt. A rendezvény a Romániai Építészkamara Guttman Szabolcs által elnökölt erdélyi fiókjával, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel közösen valósult meg, a Nemzeti Kulturális Alap is támogatta, programfelelőse Talpas János tanársegéd.

Az Orvostudományi Szakosztály is megtartotta immár hagyományossá vált továbbképzéseit, melyeket a Román Orvosi Kamara kreditpontos rendezvényekként ismert el az elmúlt évben is. Az Orvosi Kamara 2013-ban az áprilisban megtartott XXIII. Tudományos Ülőszakot és a novemberi XVII. Erdélyi Orvosnapokat az EMEOGYSZ által szervezett országos rendezvényként, a szeptemberi XXI. Báthory Napok XX. orvostovábbképzőjét pedig

helyi rendezvényként ismerte el. A Fogorvosi Kamara ebben az évben minden rendezvényüket elismerte. A képzések részletes ismertetése a szakosztályi beszámolóban olvasható.

Beruházások, eszközfejlesztések

Az EME 2013-ban 22 760 lejt fordított eszközfejlesztésre (korszerű számítógépek) és az EME integrált rendszerének építésére, valamint a könyvtári állomány gyarapítására. Müller Ádám ingatlanhagyatékának hasznosítását szolgáló épületszerkezeti felméréseket végeztünk és szakmai véleményezéseket kértünk, azonban a tervezett épületfelújítási munkálatok a múlt évben forráshiány miatt sajnos elmaradtak.

Adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

A 2013-as pénzügyi év lezárását követően az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 4 614 706 lei. Ebből 2 845 741 lejt tesz ki a befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke. 2013 végén az ingatlanaink felértékelése megtörtént, mely során 1 877 572 lejjel növekedett az Egyesület tulajdonában lévő épületek és telkek mérlegértéke. Az év végi forgótőke 1 837 715 lejt, míg a rövid távú kötelezettségek csupán 28 836 lejt tesznek ki. Az Egyesület nonprofit tevékenységének mérleg szerinti eredménye 437 843 lej többletet mutat. Ez a számot tevő többlet a 2013. költségvetési év végén felértékelt könyvtári állomány érték növekedéséből származik.

A 2013-as költségvetés a tervezetthez képest negatív irányú 3,54%-os eltérést mutat.

A fenntartási költségek 16%-kal növekedtek a tervezetthez képest, ez nagyrészt az energetikai szolgáltatások drágulásának tulajdonítható. A személyi kiadások több mint 6%-os csökkenést mutatnak a tervezetthez képest, az év második felétől alkalmazott megszorító intézkedések eredményeképpen. Számottevő eltérés mutatkozik a pénzügyi költségeknél, ezek több mint kétszeresére nőttek a tervezetthez képest. Az eltérés a kedvezőtlen és nagy árfolyam-ingadozásoknak köszönhető. A költségvetés projektektől függő tételeit, lehetőség szerint, az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk, azonban a Kiadó költségvetését nagymértékben kellett saját erőből finanszírozni. Ez az EME létfontosságú likviditását szűkítette.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényegi változás az elmúlt évekhez képest. 2013-ban is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi kiadásai (21 fő), ez az összes kiadások több mint 45%-a. A külső kutatási programok, a digitalizálási projektek és kiadványszerkesztési megbízások a teljes költségvetés 5%-át teszik ki, mely az előző évekhez képest tíz százalékpontos csökkenést jelent. A fenntartási, működési költségek 12%-ban mutathatók ki, míg a fennmaradó részt a rendezvények, szakképzések (19%), kiadványok előállításának költségei (13%), beruházások (2%) és a pénzügyi költségek (3%) adják.

A költségvetéshez rendelt bevételforrások szerkezetében sem mutatkozik jelentős eltérés az eddigieket tekintve. 2013-ban Egyesületünk saját forrásai az összes bevétel 29%-át tették ki, a magyarországi támogatások 55%-át, míg a romániai támogatások 15%-át.

A támogatások megoszlásában mutatkozik némi eltérés az előző évekhez képest. Míg az elmúlt években a romániai támogatások nagysága növekvő trendet mutatott, ez 2013-ra megfordulni látszik. A trendváltás az Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács által finanszírozott kutatási projekt lezárásának tudható be.

Belföldi intézményi támogatók (az összes bevétel \approx 14%-a): az Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács (8,27%), Communitas Alapítvány (4,08%), Kolozsvári Polgármesteri Hivatal (0,33%), RMDSZ Főtitkársága (1,45%).

Magyarországi támogatóink (az összes bevétel \approx 59%-a): a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (56,09%), a Magyar Tudományos Akadémia (11,14%), NKA (13,4%).

Egyesületünk munkáját segítették: Evoline Kft, Magyar Gyógyszerészi Kamara (Budapest), Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság (Budapest), Békéshely Non-profit Kft. (Budapest), Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Királymajor Patika Bt. és Eleven Patika Bt. (Budapest), Bioeel gyógyszergyár (Marosvásárhely), Szent Katalin gyógyszertár (Budapest), Rubin gyógyszertár (Segesvár), Galenus Pharm gyógyszertár (Csíkszereda), Steinbugi Pildner család (Budapest, Nürnberg), Kontesveller család (Gyergyószentmiklós).

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíjpályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos támogatását is.

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Tulajdonjogunkat az EME egykori javai, igen értékes tudományos gyűjteményei fölött, holott az egyesület elnöksége az évek során több beadványban szorgalmazta ezek státusának rendezését, továbbra sem sikerült elismertetni. E kérdés mielőbbi rendezéséhez politikai akarat is szükséges.

A Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a Wass Otília-ház visszaszerzése érdekében már évek óta pert folytat intézményünk, illetve adminisztratív eljárással próbálkoztunk, eddig eredménytelenül (Bukarestben a restitúciós bizottságnál, illetve a Kolozsvári Tanácsnál).

Jogigényünket természetesen továbbra is fenntartjuk.

A Jordáky-ház megosztásának érdekében az EME 2011-ben indított vagyonmegosztási eljárást, amely még nem zárult le.

Zárszó

Az EME az anyagi nehézségek ellenére sikeresen zárta a 2013-as évet. Mindez jól szervezett programjainak, a tagtársak lelkes munkájának és a kiegészített támogatásoknak köszönhető. Továbbra is nehéz a sokrétű tevékenységeket átfogni s megtalálni a felvállalt programokhoz az anyagi erőforrásokat a folyamatos értékteremtéshez, intézményrendszerünk biztonságos működtetéséhez. Egy újabb ciklust zártunk a 2013-as évvel, s mint ekkor szokás, nemcsak számadásra van szükség, hanem újabb tervekre is. A következő ciklusban az EME múzeumi feladataira is nagyobb hangsúlyt kellene fektetni. A megnövekedett feladatokhoz további humán erőforrás igényeltetik, ugyanakkor mindannyiunk hozzájárulására is nagy szükség lesz.

Köszönöm a kollégák segítségét, az eddigi eredményes munkájukat, ugyanakkor köszönetünket fejezem ki a támogatóknak önzetlen segítségükért!

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2014. február 22-én,

Bitay Enikő sk.
főtitkár

Contents

Vilmos Voigt: Old or New Folkloristic do We Need?.....	1
Miklós Latzkovits: Tandem (the one-word quotation)	13
Zsuzsa Vogel: The Forms of Appearance of Ferenc Faludi's Muse, or how the Editors Read Texts.....	29
Bence Grezsa: Colour Names of the Kazakh Language.....	44

Workshop

Éva Bóné: Spelling by Genevan's Sermons: the Case of István Katona Geleji	59
Ildikó Varga P.: The personal is political	69
Tünde Csilla Bucur: Self-Narration in Tradition and History	90

In memoriam

Gyöngy Kovács Kiss: Countess Gabriella Kornis de Göncruszka	106
---	-----

Review

Katalin Ágnes Bartha: Dictatorships's Theatres	108
Zsófia Pál-Lukács: Reception or Reconstruction	110
Csilla T. Szabó: About the New Linguistic History Dictionary	114
Veronika Péntek: About the Culture of Translation	120
Magdolna Csomortáni: A New Forum of the Toponimes Research	123
Kinga Papp: Region and Religion	129
Timea Berki: About György Kristóf's History of Literature	132
Péter Dávid: Dialog with Deceaseds and 18 th Century Literature	138
Károly Veress: Hermeneutics, Sciences, Dialog	142
Judit Pál: Szekler History	146
János Fodor: Soviets Diplomatical Reports	149

Society Communications

Assesment of professor Árpád Gyéresi	152
Assesment of professor Dezső Kovács	154
Assesment of László Márton	156
Secretary General's Report about the 2013 th Year	158

Cuprins

Voigt Vilmos: Ce fel de folclorică ne trebuie veche sau nouă?	1
Latzkovits Miklós: Tandem (citatul de un singur cuvânt)	13
Vogel Zsuzsa: Vestmintele Muzei lui Ferenc Faludi, sau cum citesc textele editorii	29
Grezsa Bence: Denumirea culorilor în limba cazahă.....	44

Atelier

Bóné Éva: Ortografia predicatorilor reformați: cazul lui Geleji Katona István.....	59
Varga P. Ildikó: The personal is political – individualul are și aspect politic. Din culisele fondării și redactării revistei Westöstliche Rundschau.....	69
Bucur Tünde Csilla: Tradiție și istorie oglindite prin narațiunea eului.....	90

In memoriam

Kovács Kiss Gyöngy: Contesa Gabriella Kornis de Göncruszka.....	106
---	-----

Recenzii

Bartha Katalin Ágnes: Arta spectacolului în dictaturi	108
Pál-Lukács Zsófia: Receptare sau reconstrucție	110
T. Szabó Csilla: S-a finalizat noul dicționar etimologic maghiar	114
Péntek Veronika: Despre cultura traducerii	120
Csomortáni Magdolna: Un nou forum despre cercetarea toponimelor	123
Papp Kinga: Regiune și religie	129
Berki Tímea: Studii dintr-un proiect de reprezentare care împlinește 30 de ani	132
Dávid Péter: Dialog cu morții și literatura din sec. al 18-lea	138
Veress Károly: Abordări recente ale hermeneuticii filozofice	142
Pál Judit: Istoria secuiilor	146
Fodor János: Rapoarte diplomatice sovietice	149

Comunicări ale Societății

Laudația profesorului universitar dr. Gyéresi Árpád cu ocazia alegerii sale ca membru onorific al societății	152
Laudația profesorului universitar Kovács Dezső cu ocazia alegerii sale ca membru onorific al societății	154
Laudație despre activitatea profesională și științifică a lui dr. Márton László.....	156
Raportul secretarului general despre activitatea societății în anul 2013.....	158

Tartalom

Voigt Vilmos: Régi vagy új folklorisztika kell-e nekünk?	1
Latzkovits Miklós: Tandem (az egyszavas idézet)	13
Vogel Zsuzsa: Faludi Ferenc magyar műzsájának köntöse. Kiadói olvasatok	29
Grezsa Bence: A kazak nyelv színnevei.....	44

Műhely

Bóné Éva: Református prédikációk szülte helyesírás: Geleji Katona István esete.....	59
Varga P. Ildikó: The personal is political – a személyes egyben politikai. A Westöstliche Rundschau alapításának és szerkesztésének háttéréről	69
Bucur Tünde Csilla: Hagyomány és történelem <i>én</i> -elbeszélése	90

In memoriam

Kovács Kiss Gyöngy: Göncruszkai gróf Kornis Gabriella.....	106
--	-----

Szemle

Bartha Katalin Ágnes: Diktatúrák színházművészete.....	108
Pál-Lukács Zsófia: Recepció vagy rekonstrukció.....	110
T. Szabó Csilla: Elkészült az új magyar nyelvtörténeti szótár.....	114
Péntek Veronika: A fordítás kultúrájáról.....	120
Csomortáni Magdolna: A magyar névkutatás legújabb fórumairól	123
Papp Kinga: Régió és religió	129
Berki Tímea: Tanulmányok egy harmincéves megjelenítési tervből	132
Dávid Péter: Holtakkal való barátkozás és 18. századi irodalom	138
Veress Károly: Újabb közelítések a filozófiai hermeneutikához.....	142
Pál Judit: A székelység története	146
Fodor János: Szovjet diplomáciai jelentések	149

Egyesületi közlemények

Laudáció dr. Gyéresi Árpád egyetemi tanárról az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjának jelölése alkalmából	152
Laudáció Kovács Dezső egyetemi tanár tiszteleti EME-taggá való választása alkalmából	154
Laudáció dr. Márton László szakmai és tudományos munkásságáról.....	156
Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2013. évi munkájáról	158

